Commentationes ordinis philologorum Universitatis Vitauti Magni

Archivum Philologicum

Redaguoja
Pr. Skardžius

VIII knyga

Humanitarinių Mokslų fakulteto raštai

KAUNAS ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ 1939 metai

Commentationes ordinis philologorum Universitatis Vitauti Magni

Archivum Philologicum

Redaguoja
Pr. Skardžius

VIII knyga

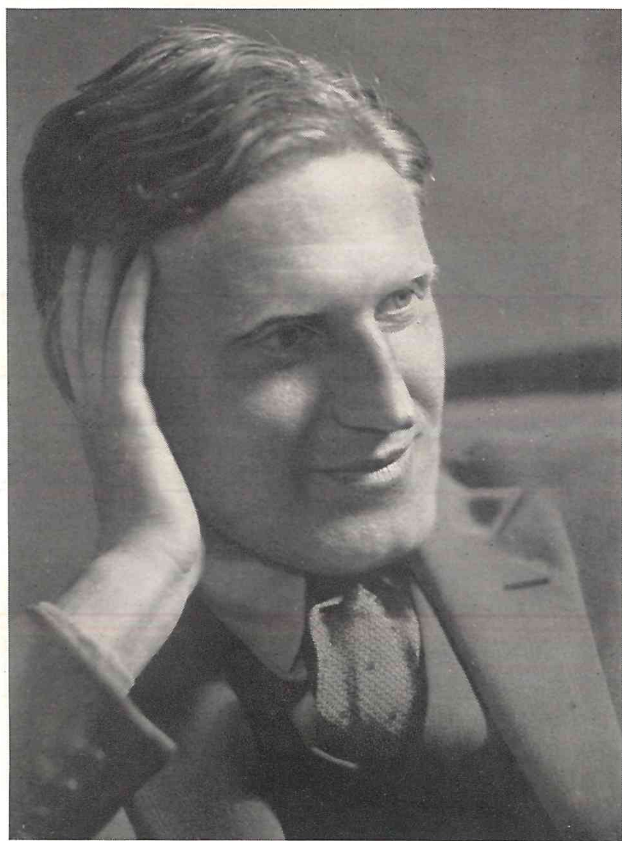
Humanitarinių Mokslų fakulteto raštai

KAUNAS ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ 1939 metai

Turinys

I. Straipsniai

II. Recenzijos

PRANAS BRENDERIS

Pranas Brenderis

Praėjusių metų birželio 14 d. Huamnitarinių Mokslų Fakultetas visai netikėtai neteko savo ilgamečio bendradarbio ir nario, ekstraordinarinio profesoriaus Dr. Prano Brenderio. Jis tą dieną žuvo gana tragingai: prieš kurį laiką dar buvo sveikas, linksmas, egzaminavo studentus, kalbėjosi su draugais, tarėsi dėl tolimesniųjų darbų, o vakare apie aštuntą valandą jau jam niekas neberūpėjo — jis su viskuo persiskyrė amžinai.

Kilimo velionis buvo šveicarietis vokietis, gimęs 1894 m. spalio 17 d. Bazelyje. Iš pat mažens jis pasireiškė didžiais savo gabumais ir knygų meile, todėl tėvai nusprendė vienatūrį savo sūnų leisti į mokslą. Iš pradžios buvo manyta jį padaryti pradinės mokyklos mokytoju, bet, susidėjus palankesnėms aplinkybėms, jo studijos pakrypo kita linkmę: užuot lankęs mokytojų seminariją, jis įstojo į Bazelio gimnaziją. Čia jis besimokydamas ypač pamėgo kalbas, kurios jam gana gerai sekėsi. Dar daugiau domėjimasis kalbų mokslu pasireiškė Bazelio ir Freiburgo universitetuose, kur jis studijavo klasikinę filologiją ir lyginamąją kalbotyrą. Nėra jokios abejonės, kad savo skatinimu prie to nemaža yra prisidėję ir jo profesoriai J. Wackernagelis bei M. Niedermannas. Jie daug ko vylėsi iš jauno ir darbštaus kalbininko, gėrėjosi jo sąmoju bei pagrindumu, kuriuo jis pasižymėdavo spręsdamąs įvairius kalbos klausimus. Ir tam buvo rimto pagrindo. Dar būdamas studentas, jis užrašė garsiąsias savo profesoriaus Wackernagelio sintaksės paskaitas (Vorlesungen über Syntax) ir jas parūpino spaudai. Iš antrojo savo mokytojo, M. Niedermanno, jis gavo reikiamas pirmąsias lietuvių kalbos žinias, kurias vėliau dar daugiau pagilino: pastaraisiais metais jis beveik jau laisvai galėjo lietuviškai kalbėti ir rašyti, nebent tik viena kita stilistinė lietuvių kalbos ypatybė dar jam sudarydavo kaikurių sunkenybių. O specialybinę lotynų kalbą jis valdė puikiausiai: ją ne tik gerai galėjo dėstyti mūsų universi-

tete, bet ir šiaip laisvai vartoti gyvenime, pvz., straipsniams (ir net eilėraščiams!) rašyti, puikiai žodžiu kalbėti ir tt.

Sėkmingai baigus universitetą 1919 m. daktaro laipsniu, iš pradžios P. Brenderiui teko mokytojauti Engadino mergaičių gimnazijoje, kur jis dėstė vokiečių ir klasikines kalbas. Čia jis gerai sugyveno ne tik su mokinėmis, bet ir su savo vyresnybe bei kolegomis: jis visų buvo mėgstamas dėl geros nuotaikos, plataus išsilavinimo ir palinkimo į muziką bei sportą. Tai buvo bene laimingiausi metai jo gyvenime.

Bet tas laikotarpis neilgai tesitęsė: 1924 m. pakviestas į mūsų universitetą docentauti, jis nesvyruodamas atsisakė nuo savo ankstyvesnio malonaus darbo ir sutiko važiuoti į Kauną, nes jau ir anksčiau buvo pasiryžęs savo gabumus ir mokslingumą paskirti vien tik mokslui augštojoje mokykloje. Atvykęs į Lietuvą, jis tuojau įsikūrė naujose aplinkybėse beveik kaip namie: trumpu laiku įsigijo savo kolegų bei klausytojų pagarbą, buvo visų branginamas ne tik kaip puikus klasikinės filologijos žinovas, bet ir malonus, linksmas ir draugus žmogus. Ypač entuziastiškai jis buvo nusiteikęs savo grynajam mokslo darbui: kiekviena pasitaikiusia proga stengdavosi įsigilinti į įvairiausias balbos mokslo problemas, yra parašęs daugybę kalbinių straipsnių įvairiems žurnalams, dalyvaudavo užsienio lingvistiniuose kongresuose, domėjosi mūsų bendrinės kalbos kūrimu, drauge su M. Niedermannu ir A. Sennu leido vertingą lietuviškai vokišką žodyną, rengėsi rašyti plačią mokslišką monografiją apie Donelaičio *Metų* kalbą bei metriką ir tt. Bet šalia to jo sieloje dar glūdėjo ir kitas gana rimtas pradmuo, kurį jis stengėsi laikyti giliai savyje uždaręs, slėpė net nuo artimiausių draugų, ir todėl jo vidinis gyvenimas atrodė visiems uždaras, niekam nežinomas. Jo vienintelis bičiulis buvo jo tėvas, kuriuo jis visai pasitikėjo; bet 1938 m. pavasarį jis ir jo neteko. Tai buvo jam didžiai skaudus smūgis, ypač dar dėl to, kad tik ką prieš tai buvo netekęs ir savo motinos. Su tėvų netekimu jis nustojo paskutinės savo vidaus atramos ir pagaliau savo gyvybės. Matyti, jam nebuvo lemta grumtis ir laimėti vidinėje gyvenimo priešybių kovoje.

Daug daugiau Pr. Brenderiui yra sekęsi moksliniame darbe. Būdamas klasikinis filologas, daugiau kalbininkas, kaip literatas, jis visų pirma darbavosi lotynų kalbotyros srityje. Parašęs disertaciją

„Die rückläufige Ableitung im Lateinischen", — ji buvo išspausdinta 1920 m. Bazelyje, — toliau iš tos srities yra parašęs „Varronas ir romėnų gramatikos mokslas Cicerono laikais" (Arch. Phil. I 5—26), „Žodžio *facinus* reikšmė Sallustijaus raštuose" (III 21—26), „Formalinis ir semasiologinis lotynų kalbos veiksmažodžių grupavimas (IV 123—150, V 183—212, VI 185—191, VII 156—204) ir dar vieną kitą smulkesnį straipsnį. Bet dėl tam tikrų aplinkybių jis Lietuvoje negalėjo kaip reikiant specialiau atsidėti vien tiriamajam lotynų kalbotyros darbui: viena, detalesniems tyrinėjimams čia trūko specialybinės literatūros ir šaltinių; antra, be lotynų kalbos ir jos mokslo, jam teko dėstyti ir kitų dalykų, pvz., istorinę graikų kalbos gramatiką, lotynų literatūrą, sanskritą ir kt. Dėl to tad, linkdamas į bendruosius kalbos mokslo dalykus ir būdamas lingvistiškai bei filologiškai išlavintas, jis, gerokai pramokęs lietuvių kalbą, savo anksčiau įgytąsias žinias ėmė pamažu taikyti ir lituanistiniams potyriams. Tam tikslui jis visų pirma domėjosi metriniais lietuvių kalbos dalykais (plg. „Der lit. Hexameter". Arch. Phil. II 194—197, „Wörter auf *-ninkas* und *-ininkas* in Donalitius' Dichtungen", III 108—112, „Zur Metrik der lit. Hexameter von 1589", IV 35—45, „De duobus carminibus Horatiano metro compositis", V 104—106, „Baranausko stiliaus antikiškumas", Athenaeum, VIII 70—79), antikinių ir svetimųjų vardų rašymu lietuvių kalboje (plg. „Die griechischen Eigennamen in der litauischen Iliasübersetzung", Studi Baltici, IV 1—17, „Vardų sutautinimas", Židinys 1937 m., III 292—300), atskiromis lietuvių kalbos problemomis (plg. „Die Lokative einiger Personalbegriffe im heutigen Schriftlitauisch", IF LV 97—120, „Echte und unechte Reduplikation im Litauischen", StB IV 83—94) ir kt.

Ir jeigu ne staigi, niekam nelaukta mirtis, jis, be abejonės, dar daug ką būtų galėjęs nuveikti. Jis pats man ne kartą yra pasakojęs apie vieną kitą projektuojamąjį savo platesnį darbą, tam nuolat rinko medžiagą, apie tai tarėsi su savo kolegomis, galvojo, vylėsi. Bet tragingasis likimas viską vienu matu sugriovė, ir dabar jo jau nebėra. Jis sau ilsisi ramiai amžinatvėje, o mums, jo buvusiems kolegoms, tenka tik liūdėti netekus savo darbštaus ir draugingo bendradarbio, atvykusio iš laisvos bei kultūringos Šveicarijos ir nuoširdžiai bei sąžiningai dirbusio mūsų jaunajam mokslui. Tesie tad už tai jam ir jo tėvynei mūsų širdinga pagarba ir padėka! *Pr. Skardžius.*

Lietuvių kalbos gimininiai įvardžiai *koks, kurs.*

Lietuvių kalbos gimininiai įvardžiai savo formomis, kurios dar yra išlikusios kaikuriuose linksniuose kitokios, negu atitinkamų kamienų daiktavardžių formos, liudija apie šios kalbos priegaidžių išsivystymo eigą įvairiais laikotarpiais. Vienaskiemeniai parodomieji įvardžiai *tàs, tà, šìs, šì* mums aiškiai rodo galūninį kirčiavimą visų skaičių formose. Paralelės instr. sg. fem. *tá, šiá* ir *tà, šià*; pl. acc. masc. *túos, šiúos* ir *tùs, šiùs*; fem. *tás, šiás* ir *tàs, šiàs,* kurios pažymėtos Kuršaičio Gramm. d. litt. Sprache § 866, rodo stumtinės (akūtinės) priegaidės galūnių sutrumpėjimą. Tą pat liudija ir dviskiemeniai įvardžiai *añs* (iš *anàs* — tarmėse) ir *katràs*, kurie kaip retenybė dar yra išlaikę visuose skaičiuose galūninį kirtį. Atitinkami dviskiemeniai daiktavardžių kamienai, kaip žinoma tokios padėties niekur daugiau nėra išlaikę.

Įdomesni yra įvardžiai *kõks* (taip pat *tõks, šiõks, jõks*) ir *kur̃s*, kurie yra praradę nom. sg. masc. galūnėje savo *i* garsą: *kokìs, kurìs.* Apie pastarąjį žodį O. Wiedemannas (Handbuch d. lit. Sprache § 127) sako, kad tokia nom. sg. forma dar randama dainose (taip pat pas Daukšą, žr., pvz., „Postilla Catholicka" изд. Э. Вольтера 170 psl.); bet Kuršaitis (op. c. §§ 898, 899) nurodo, kad abi tos formos niekur daugiau nesutinkamos.

Abu įvardžiai *kõks* ir *kur̃s* kirčiuojami galūnėje visuose skaičiuose. Pastarasis tokį kirčiavimo būdą yra išlaikęs iki šių laikų, o pirmasis pradėjęs kirtį atitraukti kaikuriose formose nuo galūnės į žodžio pradžios skiemenį. Taip pas Kuršaitį (op. et loc. cit.) randame greta acc. sg. masc. *kokį̃* ir *kókį,* fem. *kokią̃* ir *kókią*, bet tiktai *kurį̃, kurią̃*; gen. sg. masc. jau *kókio*, instr. masc. et fem. *kókiu, kókia* su kirčiuotu šakninio skiemens balsiu, kai dar *kuriõ, kuriuomì, kuriá* ‖ *kurià*; taip pat acc. pl. masc. et fem. *kókius, kókias,* bet *kuriúos* ‖ *kuriùs, kuriás* ‖ *kuriàs.* Įvardžio

kõks formose kirtis yra atitraukiamas nuo galūnės tokia kryptimi ir būdu, kaip kad jis jau yra atitrauktas ir nusistovėjęs atitinkamų tipų (pvz., *kótas*) daiktavardžiuose. Kodėl iš šių dviejų įvardžių *kõks* yra pradėjęs kirtį atitraukti nuo galūnės skiemenų, bet *kur̃s* išlaikęs šiuose skiemenyse? Kito atsakymo čia negalėtų būti, kaip tiktai šis: pirmasis jų turi ilgą akūtinės priegaidės šaknies balsį, kuris persveria galūnės balsius ir atitraukia žodžio kirtį į savę; antrojo tuo tarpu šaknies skiemens balsis yra trumpas, ir todėl jis dar nėra išjudinęs pirmykštės padėties, ir analogija jo dar negalėjo paveikti. Žodžiai *vìsas* ir *kìtas* skiriasi nuo *añs* (iš *anàs*) ir *katràs* resp. ir nuo *kur̃s* tuo, kad jie savo esme ir forma jungiasi prie būdvardžių.

Dar įdomesnė yra nom. sg. formų *kokìs* ir *kurìs* kirčio atitraukimo raida, kuri, atrodo, yra įvykusi vėlesniame periode, negu atitraukimai kitose formose. Čia kartu su atitraukimu šaknies balsis pasidarė cirkumflektinės priegaidės, nors įvardžio *kõks* likusių formų balsio *o*, kirtį atitraukiant, tapo akūtinės priegaidės. Kaip matome, kįląs tonas šaknies balsyje čia išlygina ir kiekybinį galūnės balsio netekimą, o tuo tarpu likusiose *kõks* resp. *kur̃s* formose tokio netekimo nėra. Iš trijų morų balsių resp. sonorinių garsų komplekso — *k|o|kìs, k|urì|s* gauname pilną kompensaciją dėl kirčio atitraukimo ir galūninio balsio netekimo — *k|õ|ks, k|ur̃|s*. Tą patį matome ir *|añ|s* iš *|anà|s*. Tai mums galėtų patvirtinti, kad paprastas cirkumflektinės priegaidės ilgumas, pvz., balsis *õ*, yra laiko atžvilgiu ilgesnis, negu akūtinės priegaidės (pvz., *ó*) ilgumas. Eksperimentiniai fonetiniai lietuvių kalbos kiekybės tyrinėjimai to dar nėra visai patvirtinę, tačiau R. Ekblomo registracijoje (Quantität und Intonation im zentralen Hochlitauischen, 40 psl.) randame tokių duomenų: „lange Vokale zircumflektiert 19,3 vor stimml. Verschlussl., 21,6 vor stimmh. Verschussl. — akutiert 17,9 vor stimml. Verschlussl., 20,5 vor stimmh. Verschlussl.“ [1]).

J. Plāķis.

---

[1]) Šito straipsnio autoriaus pagrindinis šaltinis yra buvęs Kuršaitis, kuris savo kirčiavimu nemaža skiriasi nuo Didž. Lietuvos kirčiavimo, ir todėl jo sprendimas nevisai sutinka su mūsų kalbos faktais; žr. apie tai plačiau mano *Daukšos akcentologija*, 188 t. P.S.

Kiek naujos medžiagos prūsų vardynui

Prūsų vardus rūpestingai yra surinkę du mokslininkai: vietovardžius paskelbė J. Gerullis savo veikale „Die altpreussischen Ortsnamen" (Berlin u. Leipzig, 1922), o asmenvardžius R. Trautmannas „Die altpreussischen Personennamen" (Göttingen, 1925).

Tačiau reikia tikėtis, jog dar bus galima rasti vis naujų šaltinių, kurie praturtintų negausias prūsų kalbos liekanas. Kad tai nėra tik spėliojimas, rodo A. Brücknerio ZfslPh 56 t. asmenvardžių papildymai Trautmanno rinkiniui ir Gerullio surasti du vardų sąrašai, lig šiol dar niekieno nepanaudoti.

Pirmasis šaltinis yra Elbingo miesto archyvo pergamentinis kodeksas Ordens Foliant C 42 in quarto. Viršelyje: „1448 Zinsbuch des Hauses Elbing (Preuss. Zins.)", o tituliniame lape: „Dis sint die Preusschen czinszer Im gebiethe Elbing beschreben vff michaelis im acht vnde vierczigsten Jore vnd czum ersten Im Camerapth Pomehen".

Tai yra sąrašas laisvųjų ir valstiečių prūsų ūkininkų, gyvenančių Elbingo pilies ir jos komtūrijos žemėse. Iš viso knygose 86 numeruoti pergamentiniai puslapiai. Vartojama vokiečių viduriečių tarmė, o prūsų vardų galūnės su keliomis išimtimis vokiškos.

Antrasis šaltinis yra Karaliaučiaus valstybiniame archyve Ordino laiškų rinkinyje B II 359. Tai devyni popieriniai puslapiai su Balgos[1]) komtūrijos tarnų ir samdinių sąrašu. Ten išskaičiuojama, kiek kuris tarnas turi gauti Velykoms algos ar dovanų. Šis radinys trisdešimčia metų vyresnis už pirmąjį, vadinas, surašytas 1415 m.

Sutrumpinimai:

av = asmenvardis,

vv = vietovardis,

---

1) Balga yra miestelis prie Aismarių su sena Ordino pilimi.

C 42 psl. 8^r = Ordeno foliantas C 42 psl. 8^r,
O. B. A. II 359 psl. 9 = Ordensbriefarchiv B. II Nr. 359 psl. 9,
Gerullis psl. 13 = Georg Gerullis, Die altpreussischen Ortsnamen, Berlin u. Leipzig 1922. 13 psl.
Trautmannas 10 psl. = Reinhold Trautmann, Die altpreussischen Personennamen, Göttingen 1925. 10 psl.
vls. = valsčius (valsčiumi čia vadinu Ordino Komturei).
aps. = apskritis (apskritimi čia laikoma Komtūrijos dalis: Kammeramt).

Alken, vv, C 42 psl. 59^r, Liebstadto aps. Plg. Gerullio psl. 8 *Alkayne*; todėl galėtų būti **Alk-ai* arba **Alk-iai*.

Auwraw, *Hannus*, av, C 42 psl. 71^r. Plg. Gerullio psl. 13 vv *Aurow*.

Beyor, av, C 42 psl. 31^v. Šis asmenvardis yra luomo pavadinimas *bajõras*. *Bajoras* ir Lietuvoje labai plačiai vartojamas asmenvardžiu, pvz., *Bajõra*s Bartininkai, Naumiestis, Rokiškis, Šiluva.

Bỹtones — *kinth*, av, C 42 psl. 86^v. Tai sudėtinis žodis: pusiau prūsiškas — pusiau vokiškas vardas ir reiškia *Bỹtones* vaiką. Dėl *Bỹtone(s)* plg. Trautmanno psl. 19 *Bytune* ir psl. 169 priesagą *-on-* § 20, e.

Budeyn, vv, C 42 psl. 83^r. Tolkemit aps. Elbingo vls. Plg. Trautmanno psl. 20 av *Bude*, o dėl priesagos *-ein-* žr. Gerullio psl. 252 § 65, 3.

Dalisten, vv, C 42 psl. 21^r. Preussisch Hollandt aps. Elbingo vls. Plg. Gerullio psl. 25 *Dall-ige*, dėl priesagos *-ist(en)* žr. psl. 257 § 67, 7.

Dragels, vv, C 42 psl. 79^v. Locken aps. Elbingo vls. Plg. Trautmanno psl. 26 *Drag-othe*. Dėl priesagos *-el(s)* žr. ten pat psl. 174 § 23, a.

eỹnrencke, *hannus*, av, C 42 psl. 43^r ir *Niclus eỹnrencke*, av, C 42 psl. 58^r. Vardas sudėtas iš dviejų prūsiškų žodžių *-ain-rank-*; *eỹn-ains* liet. vienas, *rencke* — *rancko*. Lietuviškai būtų *vienrankis*.

Gartelpunge, vv, C 42 psl. 49^r, Liebstadto aps. Elbingo vls. Plg. Gerullio psl. 37 *Gartilpunge*.

gelÿnde, Peter, av, C 42 psl. 2^{v}. Plg. Trautmanno psl. 31 *Gel-ido* ir *Gel-une*; dėl priesagos *-ind-* žr. Gerullio psl. 35 prūsų giminės vardą *Galindo*.

gemiethen, Hannus, av, C 42 psl. 56^{v}. Plg. Gerullio psl. 40 vv *Gemiten*.

Gyligeyn, vv, C 42 psl. 47^{r}, Liebstadto aps. Elbingo vls. Plg. Gerullio psl. 41 *Gilleynen* ir dėl priesagų *-ij-* ir *-ein-* žr. psl. 248 § 61, 3 ir psl. 253 § 65, 3.

Glabonyn, vv, C 42 psl. 58^{v}, Liebstadto aps. Elbingo vls. Plg. Gerullio psl. 42 *Glabunen*, o dėl priesagos *-ōn-* žr. psl. 254 § 65, 7; *-īn-* žr. psl. 253 § 65, 5, bet ar tai priesaga *-yn-* ar vokiška galūnė, nežinome: **Glabonai* arba **Glabonynai*.

Glanden, *Jocob*, av, C 42 psl. 58^{r}. Plg. Trautmanno psl. 34 av *Glande*.

Gobithen, vv, C 42 psl. 73^{v}, Locken aps. Elbingo vls. Plg. Gerullio psl. 46 vv *Gubithen*.

Gobetiten, *Ditterich Nitsche*, av, O. B. A. II 359 psl. 9 ir *Nitsche Guptiten*, av, O. B. A. II 359 psl. 8. Plg. Trautmanno psl. 36 av *Gub-ike*. *Gob-et-it(en)*, dėl priesagos *-et-* žr. Trautmanno psl. 181 § 26, c; *-it-* psl. 181 § 26, d.

Godeniken, vv, C 42 psl. 49^{v}, Liebstadto aps. Elbingo vls. ir *Gudenicken*, vv, C 42 psl. 51^{v}, Liebstadto aps. Elbingo vls. Plg. Gerullio psl. 47 vv *Guden-iten*. *God-en-ik(en)* dėl priesagos *-ik-* žr. ten pat psl. 248 § 62, 2; *-en-* psl. 253 § 65, 4.

Godeken, vv, C 42 psl. 56^{v}, Liebstadto aps. Elbingo vls. Plg. Trautmanno psl. 35 av *Godeke*. Greičiau vokiškos kilmės.

Grasems-*dorff*, vv, C 42 psl. 80^{v}, Locken aps. Elbingo vls. *„dort wohnen Dauid vnd hannus grasuthe"*. Plg. Gerullio psl. 45 vv *Grasym*. Aišku, kad *-s* yra vokiškas klm.

Grasie, av, C 42 psl. 71^{r} ir *Grasie*, vv, C 42 psl. 69^{v}, Locken aps. Elbingo vls. Plg. Trautmanno av psl. 36 *Gras-uthe*. Dėl priesagos *-ija* žr. ten pat psl 164 § 17, c.

grelle, *Niclus*, av, C 42 psl. 69^{v}. Plg. liet. *Grìlius* Alvitas, Lankeliškiai.

Gunelakisske, *Else*, av, O. B. A. II 359 psl. 8. Plg. Gerullio psl. 47 vv *Gunelauken*. **Gune-laukisske*, dėl *lak-* < *lauk-* žr. Gerullio psl. 218 § 14, o dėl priesagos *-issk(e)* Trautmanno psl. 174 § 21, g.

Jedeke, *Materne,* av, C 42 psl. 6ʳ. Plg. Trautmanno psl. 39 av *Jede*; dėl *-ek-* žr. ten pat psl. 124 § 3. Bet ar ne vokiškas vardas?

***Joram** *(Hynrich von cleyne paradiß vff Joramß erbe),* av, C 42 psl. 68ʳ. Lygus su liet. av *Jaramìnas* (Šiauliai, Joniškis, Lygumai, Alsėdžiai ir kt.) iš sulenkinto vardo *Hieronymus.*

Judicke, *Sander,* av, C 42 psl. 27ʳ. Plg. Trautmanno psl. 40 av *Jude*; dėl priesagos *-ick-* žr. ten pat psl. 172 § 21, b.

kaserkaym, vv, O. B. A. II 359 psl. 7, Balgos vls. Plg. Gerullio psl. 57 *Casarkaym.*

Catin, vv, C 42 psl. 21ᵛ, Preussisch Hollandt aps. Elbingo vls. Plg. Gerullio psl. 57 *Kath* ir psl. 58 *Catt-iten*; dėl galūnės žr. *Globonyn.*

kelko, vv, C 42 psl. 63ʳ, Mohrungen aps. Elbingo vls.

kelobe, vv, C 42 psl. 50ʳ, Liebstadto aps. Elbingo vls.

Ketern, vv, C 42 psl. 55ᵛ, Liebstadto aps. Elbingo vls.

kÿwiken, vv, C 42 psl. 37ʳ, Bordehnen aps. Elbingo vls. Plg. Gerullio psl. 62 vv *Kibiten* ir *Kywᵇiten.* Dėl priesagos *-ik-* žr. ten pat psl. 248 § 62, 2. Galūnė vokiška, plg. *Glabonyn.*

Colnig, vv, C 42 psl. 55ᵛ, Liebstadto aps. Elbingo vls.

Coppeln, vv, C 42 psl. 24ʳ ir 38ᵛ, Bordehnen aps. Elbingo vls. Plg. Gerullio psl. 70 vv *Kop-ayn.* Dėl priesagos *-el-* žr. ten pat psl. 250 § 63, 1. Dėl galūnės žr. *Glabonyn.*

Corwis, vv, C 42 psl. 25ᵛ, Elbingo vls. Tas pats vv *Carwis* Gerullio psl. 57.

kradie, *Niclus,* av, C 42 psl. 43ʳ.

kranthaw, vv, C 42 psl. 63ᵛ ir *kranthe Pauel,* av, C 42 psl. 86ʳ, Mohrungen aps. Elbingo vls. Dėl priesagos *-aw-* žr. Gerullio psl. 258 § 68.

kunekaym, vv, O. B. A. II 359 psl. 9, Balgos vls. Plg. Trautmanno psl. 49 av *Kune* ir prūs. *caymis* ‚sodžius'.

Lynneyen, vv, C 42 psl. 50ʳ, Liebstadto aps. Elbingo vls. Plg. Gerullio psl. 89 *Lyn-aw.* Dėl priesagos žr. ten pat psl. 247 § 61, 1.

luben, *Matte,* av, C 42 psl. 86ᵛ. Plg. Trautmanno psl. 53 *Lube,* liet. av *Lubỹs* Salantai, Kuliai, Kretinga, Plungė ir *Lū̃bas* Seirijai, Merkinė, Varėna. Dėl priesagos *-en-* žr. ten pat psl. 167 § 20, c.

lutyn, vv, C 42 psl. 68ᵛ, Mohrungen aps. Elbingo vls. Plg. Trautmanno psl. 53 av *Steffan Lutyn*.

maŷssel, *Caspar*, av, Č 42 psl. 21ᵛ. Plg. Trautmanno psl. 54 *Mays-ol*, o dėl priesagos *-el-* žr. ten pat psl. 174 § 23, a.

mekaw, Hannus, av, C 42 psl. 17ʳ. Plg. Trautmanno 57 psl. *Mekete*. Dėl priesagos *-aw-* žr. ten pat psl. 165 § 18. Gali būti ir vokiškas vardas.

Melasche, av, O. B. A. II 359 psl. 3. Plg. Trautmanno av *Milassie* ir *Milesche* psl. 59, liet. *Milãšius* iš slavų.

molethen, *Niclus*, av, C 42 psl. 1ʳ. Plg. Gerullio psl. 100 vv *Moleyn*. Dėl priesagų *-et-* žr. ten pat psl. 257 § 67, 6 ir *-en-* plg. *Glabonyn*.

Mokel, *hanke*, av, O. B. A. II 359 psl. 8. Plg. Trautmanno psl. 61 av *Mokil* ir Gerullio psl. 100 vv *Mockel-kaym*.

mordake, *Symon*, av, C 42 psl. 49ʳ.

Namgisten, vv, C 42 psl. 21ᵛ, Preussisch Hollandt aps. Elbingo vls. Plg. Gerullio psl. 105 vv *Namgeist*, su diftongizacija.

Neuwdelaken, vv, C 42 psl. 54ʳ, Liebstadto aps. Elbingo vls. Plg. Gerullio psl. 106 vv *Naude-lauken*; dėl *lauk-* > *lak-* žr. ten pat psl. 218 § 14.

nymme, *hannus*, av, C 42 psl. 30ᵛ. Plg. Trautmanno psl. 69 av *Nemoy*.

nobe, *Peter*, av, C 42 psl. 83ʳ. Plg. Trautmanno psl. 71 av *Nobute*.

Nokelauken, vv, C 42 psl. 54ᵛ, Liebstadto aps. Elbingo vls. Plg. Trautmanno psl. 71 av *Noke* ir prūs. *laucks* ‚laũkas'.

pammo, *hannus*, av, C 42 psl. 50ʳ. Plg. Trautmanno psl. 73 av *Pamme*.

papanden, vv, C 42 psl. 55ᵛ, Liebstadto aps. Elbingo vls. Plg. Gerullio psl. 114 vv *Pandis* ir priešdėlį *pa-* žr. Trautmanno psl. 147.

Pylwenig, vv, C 42 psl. 76ᵛ Locken aps. Elbingo vls. Plg. Gerullio psl. 123 vv *Pilwen* (upė) ir veikiau gali būti priesaga *-ik-* ten pat psl. 248 § 62, 2.

pÿmppke, *Niclus*, av, C 42 psl. 3ʳ. Ar nebus iš **Pympp-ike* sutrauktas?

Pynnaw, vv, C 42 psl. 16ᵛ, Preussisch Hollandt aps. Elbingo vls. Plg. Gerullio psl. 123 *Pynnow*.

Plawdenyn, vv, C 42 psl. 75^{v}, Locken aps. Elbingo vls. Plg. Gerulio psl. 124 vv *Plauden* (ežeras). Dėl *-yn-* žr. *Glabonyn*.

pomppe, *Jocob*, av, C 42 psl. 43^{v}. Plg. Trautmanno av *Pampe* psl. 74.

Ponowpirn, vv, C 42 psl. 56^{r}, Liebstadto aps. Elbingo vls. Plg. Gerullio psl. 114 vv *Panawpern*.

Prewig, vv, C 42 psl. 53^{v}, Liebstadto aps. Elbingo vls. Plg. Trautmanno psl. 80 av *Preywoy* ir priesagą *-ig-* ten pat psl. 172 § 21 b.

prewilke, *Jocob*, av, C 42 psl. 2^{r}. Plg. Trautmanno psl. 117 av *Wilke*, o dėl priešdėlio *pre-* ten pat psl. 149.

Robithen, vv, C 42 psl. 39^{v}, Bordehnen aps. Elbingo vls, Plg. Gerullio psl. 143 av *Rob-utte*. Dėl priesagos *-ith(en)* žr. ten pat psl. 257 § 67, 8.

Rogen, vv, C 42 psl. 43^{r}, Liebstadto aps. Elbingo vls. Plg. Gerullio psl. 143 vv *Rog-ayn*.

Remekaym, vv, C 42 psl. 55^{v}, Liebstadto aps. Elbingo vls. Plg. Gerullio psl. 142 vv *Ryme-kaym*.

sampasken, vv, C 42 psl. 29^{v}, Bordehnen aps. Elbingo vls. Plg. Gerullio psl. 150 vv *Sampeiskę*.

Sapote, *Sander*, av, O. B. A. II 359 psl. 9. Plg. Gerullio psl. 151 vv *Sapoten*.

sastnick, *Niclus*, av, C 42 psl. 4^{r}.

Sedeyne, vv, O. B. A. II 359 psl. 4, Pellen aps. Balgos vls. Plg. Trautmanno psl. 91 av *Sed-eithe*. Priesagą *-eyn(e)* plg. Gerullio psl. 252 § 65, 3.

Sege, av, C 42 psl. 59^{v}. Plg. Trautmanno psl. 91 av *Seg-el-ik*.

Sereyn, vv, C 42 psl. 57^{v}, Liebstadto aps. Elbingo vls. Plg. Gerullio psl. 155 *Seria* (upė). Dėl priesagos *-eyn* žr. ten pat psl. 252 § 65, 3.

schamppe, *Bernhart*, av, C 42 psl. 84^{r}.

Schremelauken, vv, O. B. A. II 359 psl. 7, Worienen aps. Balgos vls. Sudėtinis vardas *Schreme-laukęn*.

Schrodene, vv, C 42 psl. 57^{v}, Liebstadto aps. Elbingo vls. Plg. Gerullio psl. 163 vv *Scrodo-wegis*. Dėl priesagos *-en(e)* žr. Gerullio psl. 253 § 65, 4.

Sckelemitte, vv, O. B. A. II 359 psl. 4. Balgos vls.

Scloden, vv, C 42 psl. 37^{r}, Bordehnen aps. Elbingo vls. Plg. Trautmanno psl. 93 av *Sclode*.

Slawlun, vv, C 42 psl. 86^{v}, Fischaw aps. Elbingo vls. Plg. Gerullio psl. 165 vv *Slawlin*; dėl priesagos *-un-* žr. ten pat psl. 254 § 65, 8.

solunen, vv, C 42 psl. 18^{v}, Preussisch Hollandt aps. Elbingo vls. Plg. Gerullio psl. 149 vv *Salle*; dėl priesagos *-un-* žr. ten pat psl. 254 § 65, 8.

Spandaw, *Hannus*, av, C 42 psl. 6^{v}. Plg. Trautmanno psl. 96 av *Spando*, dėl priesagos *-aw-* žr. ten pat psl. 165 § 18.

Stamplauwke, vv, C 42 psl. 33^{r}, Bordehnen aps. Elbingo vls. Plg. Gerullio psl. 172 vv *Stamme*. *Stam-p-lauwke*, *-p-* gali būti intarpas.

Starust, *Sÿmon*, av, C 42 psl. 3^{v}. Pirmiau tarnybinis vardas, o vėliau asmenvardis; paimtas iš lenkų.

Stÿbur, av, C 42 psl. 21^{v}.

su^{e}ßke, *Niclus*, av, C 42 psl. 1^{r}. Plg. liet. *sùskis* ‚nuvargęs žmogelis' ir prūsų av *Suse* Trautmanno psl. 101.

Swilmen, vv, C 42 psl. 32^{v}, Bordehnen aps. Elbingo vls. Plg. Gerullio psl. 179 vv *Swylme-kaym*.

Swirben-*dorff*, vv, C 42 psl. 69^{v}, Lukten aps. Elbingo vls.; pusiau vokiškas vardas. Plg. Gerullio psl. 180 vv *Swirbin*.

Tampreck, *Joncke*, av, C 42 psl. 44^{r}. Plg. Trautmanno psl. 103 av *Glande Tamppr-yn*. Dėl priesagos *-eck-* žr. ten pat psl. 172 § 21, b.

taponen-*soen*. *Pauel*, av. C 42 psl. 37^{r}, pusiau vokiškas. Plg. Gerullio psl. 181 vv *Tape-lawke*. **Tap-on(e)*; dėl priesagos *-on(e)* žr. ten pat psl. 254 § 65, 7 liet. av *Tãpinas* Darbėnai, Šventoji.

Tapprat, *Mertin*, av, O. B. A. II 359 psl. 7. Plg. Trautmanno psl. 103 av *Tappr-it*, o dėl priesagos žr. ten pat psl. 183 *-at-*.

Tellen-*kinder*, *Hannus*, av, C 42 psl. 58^{v}, pusiau vokiškas vardas: plg. Trautmanno psl. 105 av *Tele*, bet gali būti ir vokiškas vardas.

Tolkemiethe, vv, C 42 psl. 83^{r} ir 83^{v}, Tolkemit aps. Elbingo vls., lygus Gerullio psl. 188 vv *Tolkemite*.

Torkonen, vv, C 42 psl. 47^{v}, Liebstadto aps. Elbingo vls. Plg. Trautmanno psl. 103 av *Tarke*; dėl priesagos *-on-* žr. *Glabonyn*.

Tromoth, av O. B. A. II 359 psl. 7. Plg. Gerullio psl. 185 vv *Tramiten*. Dėl priesagos *-ot-* žr. ten pat psl. 255 § 67, 1 arba *-ut-* § 67, 9.

Trutcheÿn, *Matte,* av, C 42 psl. 30^{r}. Plg. Gerullio psl. 187 av *Truth-na*. Dėl priesagos *-eÿn-* žr. ten pat psl. 252 § 65, 3.

Tumgeryn, vv, C 42 psl. 81^{r}, Locken aps. Elbingo vls., lygus Gerullio psl. 188 vv *Tungemeryn*.

Tumptiten, vv, C 42 psl. 15^{r}, Preussisch Hollandt aps. Elbingo vls., lygus Gerullio psl. 188 *Tumpiten*.

waÿckel, *Steffan,* av, C 42 psl. 4^{r}. Plg. Trautmanno psl. 113 av *Waykil*. Dėl priesagos *-el-* žr. ten pat psl. 174 § 23.

Waÿtels-*dorff,* vv, C 42 psl. 13^{v}, Preussisch Hollandt aps. Elbingo vls. Pusiau vokiškas vardas. Plg. Trautmanno psl. 114 av *Waytil*, dėl priesagos *-el-* žr. ten pat psl. 174 § 23.

walem, *Cristoff,* av, C 42 psl. 86^{r}, lygus Trautmanno psl. 114 av *Walim*, dėl priesagos *-em-* žr. ten pat psl. 166 § 19, e.

walgÿn, *Andris,* av, C 42 psl. 13^{r}. Plg. Trautmanno psl. 114 av *Walg-une*. Dėl priesagos *-yn-* žr. ten pat psl. 170.

Warlyn, vv, C 42 psl. 77^{r}, Locken aps. Elbingo vls. = Gerullio psl. 208 vv *Worlyne*.

Warnyn, vv, C 42 psl. 38^{r}, Bordehnen aps. Elbingo vls. Plg. Gerullio psl. 197 vv *Warne*; dėl priesagos *-yn-* žr. *Glabonyn*.

warskyn, *hynczke,* av, O. B. A. II 359 psl. 7; = Trautmanno psl. 116 av *Hintczke Worskyn*.

wedelith, *Matte,* av, C 42 psl. 53^{v}. Plg. Trautmanno psl. 112 av *Wadel* ir priesagą *-it-* ten pat psl. 181.

Weißkenithe, vv, C 42 psl. 57^{v}, Liebstadto aps. Elbingo vls.; = Gerullio psl. 192 vv *Wayskenyten*.

weitinge, *Jocob,* av, C 42 psl. 10^{r}, iš **vītinge* diftongizuotas. Iš pradžios tarnybinis vardas (žr. A. Brücknerio str. „Preussen, Polen, Witingen" ZfslPh psl. 64. 1929 m.), vėliau vartojamas asmenvardžiu.

Wendenig, vv, C 42 psl. 11^{v}, Preussisch Hollandt aps. Elbingo vls. buvo tarp ‚Persolen' ir ‚Grosse Sambrade'.

Wengenik, vv, C 42 psl. 55^{r}, Liebstadto aps. Elbingo vls. = Gerullio psl. 194 vv *Wangenig*.

Wese, vv. C 42 psl. 68^{r}, Mohrungen aps. Elbingo vls. Galėtų būti žemaičių vokiečių *Wese—Wiese*.

widicke, *michel*, av, C 42 psl. 29^{r}, plg. Trautmanno psl. 117 av *Wid-ete* ir ten pat psl. 172 priesagą *-ik-*.

wigil, av, C 42 psl. 47^{v}, = Trautmanno psl. 117 av *Wig-el*, dėl *-il-* žr. ten pat psl. 174 § 23.

wigrutynne, vv, O. B. A. II 359 psl. 7.

wismer, *Gunter*, av, C 42 psl. 6^{r} = Trautmanno psl. 119 av *Wyssamir*.

wobrin, *Jurge*, av, C 42 psl. 59^{r}. Plg. Gerullio psl. 205 vv *Wobrin*.

woducke, *hancke*, av, C 42 psl. 44^{v}. Plg. Trautmanno psl. 112 av *Wad-icke* ir priesagą *-uk-* ten pat psl. 173 § 21, d.

wojaÿde, *hannus*, av, C 42 psl. 9^{r}, plg. Trautmanno psl. 112 av *Wayjede*.

wolge, *Jokel*, av, O. B. A. II 359 psl. 8, plg. Trautmanno psl. 114 av *Waig-enne*.

wotyns, *hannus*, av, O. B. A. II 359 psl. 8, plg. Gerullio psl. 209 vv *Woth-iten*. Dėl priesagos *-ĭn-* žr. Trautmanno psl. 170.

Iz. Matusevičiūtė.

Latviški žodžiai 1603 metų Thesaure Polyglotte

Paul Dielso straipsnis „Megiser und der westslawische Wortschatz", išspausdintas *Беличев Зборник*, Beograd 1937, paragino ir mane peržiūrėti *Thesaurus Polyglottus: vel, Dictionarium Multilingue:... ab Hieronymo Megisero... Francofvrti ad Moenvm, M.DC.III.*, be nerasiu ten ko nors ir apie baltų kalbas.

Pats *Thesauro* autorius Hieronymus Megiserus (Megiser) buvo vokiečių pedagogas, istorikas ir rašytojas, gimęs 1553 m. Stuttgarte, miręs 1618 m. Linze, Austrijoj. Jis parašė gana daug veikalų iš įvairių sričių: istorijos, kalbos, literatūros istorijos, gamtos, geografijos ir tt.[1]. Mums čia tuo tarpu terūpės jau minėtasis *Thesaurus Polyglottus.*

Kalbamasis *Thesaurus Polyglottus*[2] — du tomai in 8 — turi iš viso per 1580 puslapių. Pagrindinė jo kalba — lotynų. *Thesauro* pradžioje įdėta visų Megiserui žinomų kalbų apžvalga. Tos kalbos čia suskirstytos grupėmis dešimtyje lentelių *tabulae*. Penktoje lentelėje *tabula quinta* surašytos, Megisero nuomone, slavų kalbos *Sclavonica*. Į šią lentelę įrašytos ir šios kalbos: *Lithuanica, Iaczvingerorum, Samogitarum. Livonica. Prussica seu Prutenica.*

Iš šios visos grupės pačiame žodyne tepasisekė surasti atstovaujamas tik dvi: lietuvių *Lithuanicè* ir latvių *Livonicè.*

Lithuanicè pavadinti žodžiai yra toki: I t. 65 *Alce, alces* — Lithuan. *lofs* (Germ. Elch / Elend). II t. 738 *Vrus* — (739) Lithuan. *thur* (Germ. Vhrochs / Awerochs). Kaip matome, nei vienas šių žodžių nėra lietuviškas. *Lofs* yra slavų kalbų žodis, rus. *лось*, lenk. *łoś*, o *thur* taip pat yra slaviškas, nors giminingas su

---

1 Žinios imtos iš *Allgemeine Deutsche Biographie* XXI, 183 (Th. Elze).

2 Naudojausi Berlyno Valstybinės Bibliotekos (Preussische Staatsbibliothek, Berlin) egzemplioriumi, sgn. *V 6546.*

pr. *tauris,* liet. *taũras,* plg. R. Trautmann *Baltisch-Slavisches Wörterbuch* 315.

Iš kur Megiserus šiuodu žodžius į savo žodyną paėmė, sunku pasakyti. Kadangi tai yra pavadinimai gyvulių, kurių nemaža buvo Lietuvos miškuose, reikėtų manyti, kad jie imti iš kurio nors tų laikų geografijos ar gamtos veikalo.

Žymiai daugiau *Thesaure* yra latviškų *Livonicè* žodžių. Pirmame tome randame:

1 *A, ab, abs* — Livonicè. *nu* (Germ. von). 28 *Acipenfer*—Livon. *Dorft* (Germ. Stoͤr / ſtirle). 641 *Hodiè*— Livon. *fchodeen* (Germ. Heůt). Antrame tome: 126 *Nos* — Livon. *mums, mefs* (Germ. Wir). Ibd. *Noster* — Livon. *mus* (Germ. vnſer). 200 *Panis* — (201) Livon. *maife* (Germ. Brot). 222 *Peccatum* — Livon. *grake* (Germ. ein Suͤnd / Miſſethat). 381 *Qui* — Livon. *kas* (Germ. welcher). 406 *Regnum* — Liuon. *walftive* (Germ. Reich / Königreich). 460 *Sanctus* — Liuon. *fchwet* (Germ. Heylig). 614 *Tentatio* — Livon. *badekle* (Germ. Verſuchung). 618 *Terra* — Livon. *femma* (Germ. Erdboden / Erdtrich). 664 *Tuus* — Liuon. *touus,* žemiau vėl Livon. *tous, touus*[1] (Germ. dein).

Iš visų šių žodžių tik vienas *Dorft* nėra latviškas. Jis, matyti, klaidingai parašytas pagal vokiečių *Dorsch,* liet. *mę́nkė,* latvių kalboje pažįstamas forma *durska,* plg. Ch. Ulmanio *Lettisch-Deutsches Wörterbuch*[2] ir J. Sehwers *Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen* 30. Iš kur šis žodis į *Thesaurą* pateko, neaišku.

Dėl visų kitų „livoniškųjų" žodžių jokių abejonių nekįla: jie visi yra latviški. Net ir šaltinis, iš kurio jie imti, atrodo, susekamas: tai *Tėve Mūsų* malda, nes visi šie žodžiai toje maldoje kaip tik sutinkami. Reikia manyti, kad Megiserus juos visus ir paėmė iš kurio nors tų laikų latviško *Tėve Mūsų* vertimo.

Sulyginęs šiuos žodžius su keliais man prieinamais XVI am. latviškais *Tėve Mūsų* tekstais[3], aš randu, kad jie šiek tiek sutin-

---

1 Matyti, klaidingai įrašyta du kartus.

2 Mühlenbacho-Endzelyno žodynas šito germanizmo, žinoma, neturi.

3 Palyginimui panaudojau visus *Tėve Mūsų* tekstus, minimus Dr. phil. J. Zēverso straipsnyje *Vecas tēvreizes latviešu valodā* IMM 1929 Nr. 12 ir Alvilo Augstkalnio *Pirmie latviešu teksti un grāmatas,* Latviešu literātūras vēsturē II 1935.

ka su *Münsterio Kosmografijoje* tilpusiu Hasentöterio latvišku *Tėve Mūsų* vertimu. Tiek *Thesaure,* tiek *Kosmografijoje* vienodai rašomi šie žodžiai: *nu, schodeen, mums, mess, mus, kas.* Skiriasi rašyba: T(hesaurus) *maise*: K(osmografija) *ma^{e}yse.* T *grake*: K *gra^{e}ke.* T *badekle*: K *badeckle,* T *touus, tous*: K *tows.* Skiriasi formos: T *walstive*: K *walstibe.* T *schwet*: K *schwetitz.* T *semma*: K *semmes.*

Turint galvoje, kad Megiserus latviškai nemokėjo ir latviškų žodžių nei taisyti, nei keisti negalėjo, o turėjo juos imti tik tokius, kokius rado parašytus, šie visi skirtumai rodo, kad „Livonice“ pažymėtuosius žodžius jis ėmė ne tiesiog iš Münsterio *Kosmografijos,* o iš kurio nors kito šaltinio, vadinasi, iš kurio nors dar nežinomo *Tėve Mūsų* vertimo varianto.

J. Kabelka.

Iš lietuvių kalbos rašybos istorijos

Raidyno svyravimas teorininkų raštuose 1843—1883

Lietuvių kalbos rašybos tyrinėjimų, galima sakyti, visai neturime. Rašybos reformos reikalui būdavo kiek nagrinėjamas praktinis raidyno (alfabeto) klausimas. Čia minėtinos dvi brošiūrėlės: A. Jakšto „Mūsų alfabeto klausimas“ (Kaunas, 1914) ir J. Basanavičiaus „Prie historijos musun rašybos“ (Tilžė, 1899), kuriose, tarp ko kito, duodama viena kita ir lietuviškojo raidyno istorijos žinia. Be to, E. Volteris savo Литовскiй катихизисъ Даукши (С.-П., 1886) yra nagrinėjęs Daukšos raidyną. Čia aš ir tesiryžtu iškelti keletą raidyno pastabų trumpam tarpui — nuo Fr. Kuršaičio pirmųjų kalbinių raštų (Beiträge zur Kunde d. litt. Sprache) iki „Aušros“ pasirodymo (1843—1883). Šis laikotarpis yra svarbus lietuvių rašybos bei raidyno istorijoje: mat, tuo laiku ir pasireiškia įtaka žymesnių lietuvių bendrinės kalbos normintojų (Kuršaičio, Schleicherio, J. Juškos, Baranausko...), kurie noroms nenoroms buvo priversti spręsti ir tvarkyti rašybos bei raidyno dalyką. Čia jų daroma neretai vieno nuo kito daugiau ar mažiau besiskiriančių bandymų, kuriama projektų, kurių vieniems buvo lemta gyvenime prigyti, kitiems — ne.

Lietuvių raidynas nebuvo pačių lietuvių kūrinys, bet kitų senesnės kultūros tautų skolinys. Tik jį lietuviai turėjo prisitaikyti savo kalbos ypatybėms. Ir čia jų buvo susidurta su keliais klausimais: 1) raidyno sistemos, t. y. kuriuo raidynu — lotynų, gotų ar kitų — verstis; 2) kaip kurį raidyną prisiderinti prie skirtingųjų lietuvių kalbos garsų ypatybių.

Raidyno sistemos kalbamuoju metu nebūta lietuvių kalbos raštuose vienos. Kaip žinoma, Mažosios Lietuvos raštuose visą laiką verstasi beveik vienu gotiškuoju raidynu. Čia kaltos skirtingos to krašto likimo politinės, kultūrinės ir religinės sąlygos su stipria vokiečių tradicijos įtaka. Didžiojoje Lietuvoje tuo metu vy-

ravo lotyniškasis raidynas; bet evangelikų pasigauta ir gotiškojo. Didžiojoje Lietuvoje buvo mėginta įvesdinti ir rusiškąjį raidyną, kai 1864 m. rusai uždraudė lotyniškuosius rašmenis lietuvių raštuose. Nors, daugiausia tikybiniais ir tautiniais sumetimais, lietuviai ir vengė šio raidyno, vis dėlto, stengdamiesi ką legaliai spausdinti, kaikurie ir iš jų buvo priversti juo pasinaudoti. Tik jie stengėsi tą raidyną daugiau pritaikyti lietuvių kalbos fonetikai ir etimologijai. Čia ypač minėtinas J. Juška, kuris mėgino sudaryti lietuvių kalbai raidyną iš rusų ir lotynų raidžių mišinio (viso 36 raidžių). Žr. И. А. Юшкевичъ, Литовскія народныя пѣсни. С.-П., 1867 (įvade: Опытъ примѣненія русской азбуки къ литовскому языку). Paėmęs pagrindu rusiškąjį raidyną, jis skirtingiesiems lietuvių kalbos garsams griebiasi lotyniškųjų rašmenų (*ą*, *ę*, *į*, *ų*, *ė*, *j* ir kt.). Bet, be minėtojo 1867 m. dainų rinkinio, šiuo J. Juškos raidyno mišiniu, rodos, praktikoje niekas nepasinaudojo.

Kad rusų rašmenys pakankamai neatvaizduoja lietuvių kalbos fonetinių ir etimologinių ypatybių, plačiau įrodinėjo ir A. Baranauskas savo disertacijoje О литовскомъ словарѣ и правописаніи[1]), skirtoje Giliaus lietuvių rusų kalbos žodyno kritikai. Baranauskas siūlo čia verstis Schleicherio raidynu. Jei, girdi, vis dėlto tektų vartoti rusiškuosius rašmenis, tai juos reikėtų pritaikyti lietuvių kalbai, kad tie rašmenys įgytų specialią lietuvių kalbai reikšmę. Pvz., *e* rusų raidyne reiškianti garsus *e*, *iə*, *je*, *io*, *jo* (тепло, движеніе, если, желтый, елка). Lietuvių raidynę ji turėtų netekti tų reikšmių ir tereikšti $e = \widehat{ea}$, žodžio pradžioje kietą, viduryje minkštą garsą. Be to, rusų rašmenimis dar liktų nepažymėti šie garsai: *ů*, *ë*, *iů*, *ą*, *ią*, *ę*, *į*, *ų*, *ių*. Kalbant apie priebalsius, tenką pasakyti, kad, pvz., *j* pažymėti reikėtų rasti keliolika atskirų rašmenų šiems lietuvių kalbos garsams reikšti: *ja, ją, jai, jau, je, ję, jej, jė, ji, jy, jį, jë, ju, jų, jů, jui, jo*.

Susidūrus su lotynų raidžių taikymu lietuvių kalbai, turėjo iškilti šie atskiri klausimai: a) rašmenų suradimas būdingiesiems atskiriems lietuvių kalbos balsiams reikšti, pvz., *e*, *ė*; b) vadinamųjų „nosinių balsių“ žymėjimas (*ą*, *ę* : *į*, *ų*); c) balsių ilgio žymėjimas, ypač *y*, *ū*; d) dvibalsių *ie*, *uo* žymėjimas; e) priebalsių

[1]) St. Didžiulio nuorašas (1878 m.) yra VDU bibliotekos rankraščių saugykloje (Rš F 402).

srityje — tam tikrų lietuvių kalbos priebalsių žymėjimas: *č, dž, l* (kiet.), *š, v, ž*; f) priebalsių minkštinimo žymėjimas.

Didžiojoje Lietuvoje tada faktiškai ir vyravo lotyniškasis raidynas. Tik jį visaip buvo stengiamasi taikyti lietuvių kalbos garsams. Kalbamuoju metu vartojami šie lotynų raidyno rašmenys: *a, b, c, d, e, f, g, h, i, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, y, z*, kartais ir *v*. Bet *ė, y, ū, ą, ę, į, ų, ie, uo, č, dž, š, ž*... garsams reikšti rašmenų tenka ieškotis, ir čia nuo pirmųjų lietuvių rašto paminklų pradžios iki pačių 1883 m. rašmenų forma nenusistoja.

Ką nors darantis, žinoma, lengviau yra iš kitų skolintis. Panašiai atsitiko ir lietuviškąjį raidyną sudarant. Čia lietuvių pasiskolinta iš kaimynų arba kitų tautų rašmenų, kurių nepakako lietuvių kalbos garsams reikšti lotynų raidyne. Iš seno lietuvių raidyne nemaža skolintasi iš lenkų; jau Kuršaitis savo vokiškai lietuviškojo žodyno (1870) prakalboje pastebėjo, kad nuo Kleino lietuviškieji rašmenys turį daugiau lenkišką vertę. Iš lenkiškojo raidyno buvo pasiskolinta *ą, ę, cz, dz, dż, sz, ł, w*; taip pat ir priebalsių minkštinimas *i* ženklu. Bet kadangi tie rašmenys nevisai tetiko kaikuriems lietuvių kalbos garsams reikšti, taip pat dėl tautinių jausmų buvo stengiamasi juos pakeisti kitais, tinkamesniais rašmenimis.

Daugiausia ir čia svėrė Schleicheris, Kuršaitis, J. Juška ir bene A. Baranauskas[1]).

Bet tas raidyno nenusistojimas, juo nepasitenkinimas girdimas iš daugelio lūpų, ypač tų lietuvių, kuriems rūpėjo lietuvių rašomosios kalbos tvarkymas apskritai. Ypač rašybos bei raidyno tvarkymu rūpinasi studentai patriotai, kurie šį ar tą rašė ar turėjo rašyti. J. Basanavičius sako, kad apie 1878 m. „užmanyta reformuot musų rašybą, įvedant *š, č*"[2]). P. Markuza (1847—1892), lankęs Maskvos filologijos fakultetą, dar prieš Basanavičių rūpinęsis rašyba; jo rašyba vėliau ir pats Basanavičius pasekęs[3]). P. Vileišis 1876 m. laiške Basanavičiui rašo dėl leidimo lietuviško elementoriaus: „Niech Pan nie prowadza w Elementarz różnych kułek i znaczków (rateluku), które według mnie, są potrzebne dla tych,

---

[1]) Baranausko kalbinė veikla ypatingai iškįla po 1870 m., kai jis ėmė dėstyti (1871) lietuvių kalbą Kauno kunigų seminarijoje.

[2]) 1903 m. Varpas 3, 67.

[3]) 1894 m. Vien. Lietuvininku Nr. 11.

co na litewski język patrzą jak na martwy, dla uczonych, a dla prostaczków są zbyteczne i *oni nie przywykli*..."[1]). O 1877 m. laiške tam pačiam Basanavičiui P. Vileišis jau sako (apie vienos knygelės ūkininkams spausdinimą): „Niech pisze takiemi czcionkami, jakie uważa za więcej stosowne. A ponieważ wy Moskowicze słyniecie za lingwistów, więc się spodziewam, że napiszecie zamiast w — v i użyjecie także litter ą, ę, ų, į. Ž — też nie można nie używać, co się zaś tycze ł, to Litwinom gospodarzom trudno byłoby iść za Schleicher'em. Słowem, niech tak pisze, jak uważa za potrzebne... A! Kalendarz [matyt, Ivinskio. *P. J.*] wyjdzie oszelmowany: bez ł, ž, ą, ę, ų, į — wyłącznie drukiem łacinskim. Zawsze taki lepiej rydz, jak nic"[2]).

Kaikas, ypač iš mokslininkų, griebdavosi įvairių raidynų mišinio. Apie Juškos bandymą kalbėjome. Daugiau, pvz., ir A. Bezzenbergeris savo Litauische Forschungen (1882) tiksliau tarimui pavaizduoti verčiasi Schleicherio rašyba, bet vartoja dar ir lenkų *ś*, *ń*, *ł*, latvių minkštuosius *g*, *k* (perbrauktus įkypu brūkšniu). Kuršaitis lotynų raidyne irgi vartojo *ſ* (išskyrus galūninį *s*), *ß* „š".

Kalbant apie atskirus rašmenis, reikia pasakyti, kad lietuviškojo raidyno kūrėjams šiuo laikotarpiu teko nusistatyti dėl rašmens garsams *e* (plačiajam) ir *ė* žymėti. Schleicheris (žr. Briefe über die Erfolge einer wissenschaftlichen Reise nach Litauen, 1852) pasiūlė kirčiuotus balsius žymėti tam tikrais kirčio bei priegaidės ženklais (paprastai ^ ´ ` ženklais). Nekirčiuotą *e (ę)* platųjį žymėjo jis *ȩ (ȩ̨)* arba *ȩ (ę̈)*. Siaurąjį ilgąjį *ė* garsą (kaip vok. žodyje *Reh*, *See*) jis žymėjo tokiu rašmeniu, kaip ir dabar mes tebežymime, plg. Schleicher, Lituanica (1853). — Schleicherio plačiojo *e* žymėjimą (rašmenį) buvo pasisavinęs A. Juška savo 1863 m. elementoriuje, kuriame ir šiaip matyti Schleicherio įtakos, žr. Abecela arba lementorius dėl mažu vajkelu. Elementoriaus raidynas, greičiausia, ir ne be brolio Jono įtakos. Šiaip šis rašmuo pasisekimo kitų tarpe neturėjo. Pats J. Juška jo nevartoja. Vėliau plačiajam *e (ę)* reikšti jis susidaro kitą rašmenį — ⊖ (⊖̨), žr. Lietuviškos dajnos surašitos par Antaną Juškevičę. Казань 1878 (ir atskirai); tas pats ir kituose A. Juškos dainų rinkiniuose (1880,

[1]) VDU bibl. rankr. saugykla Rš D372 (Basanavičiaus nuorašas).
[2]) Basanavičiaus nuorašas ten pat Rš D372.

1882), kuriems rašybos bei raidyno prakalbą ir paaiškinimus pridėjo brolis Jonas (sk. Ištárimas raštżęklu). Baranauskas, Kuršaitis ir kiti šio meto rašybininkai to Schleicherio ir Juškos rašmens plačiajam *e* nevartoja; tą garsą žymi *e* rašmeniu. Bet šleicherinis *ė* rašmuo buvo priimtas J. Juškos, Baranausko, Kuršaičio (iš pradžių, Beiträge, pastarasis vartojo tam *ē* rašmenį, taip pat ir Nesselmannas savo liet. kalbos žodyne (1851), kur šiuo rašmeniu žymėjo per vieną ir garsą *ie*). Vis dėlto paprastieji to meto elementoriai, apskritai, jo neįsiveda, nes jų daugiausia verstasi lenkiškuoju raidynu. Plg., pvz., Mokslas skaytima raszta lietuwiszka dieł mażu wayku. Wilnius, Drukarn. A. Dworcziaus. M. J. A. Voelkelis (plg. Tonwandel in der litthauischen Deklination, 1873), kaip ir apskritai Maž. Lietuvos nekalbiniai raštai, vartojo *ē*.

Šalia lenkiškųjų *ą*, *ę* lietuvių jau seniai iš analogijos buvo pasidaryti rašmenys *į* ir *ų* „nosiniams" garsams reikšti. Maž. Lietuvos raštuose seniau jų forma buvo kitokia (apačioje taškas arba įstrižas brūkšnelis per *i* ir *u*). Rodos, Schleicheris įvesdino *į* ir *ų* rašmenis tokios formos, kaip ir dabar mūsų raidyne vartojami, žr. Schleicher, Briefe über die Erfolge einer wissensch. Reise; plg. *Basanavičius*, Prie historijos musun rašybos 5. Kalbamuoju metu juos vartoja J. Juška, Kuršaitis, Baranauskas[1]) ir kiti, kurie Schleicheriu dažnai sekė (Bezzenbergeris, J. Karłowiczius, Brugmannas, Leskienas, žr. Litauische Volkslieder u. Märchen, Strassburg 1882...).

Daug sunkumo sudarė lietuviškojo raidyno teorininkams *ie* ir *uo* garsų žymėjimas.

ie garsui žymėti Schleicheris vietoj senesniojo lietuvių tekstų *ie* rašmens siūlo *ë* (žr. Lituanica 3 tt). Bet dar 1852 m. (Briefe) siūlė rašmenį *ê*, *ę̇* (čia jo pasekta Nesselmannu): mat, jis dar nepažino etimologinio skirtumo tarp *ė* ir *ie* garsų (kaip žinome, kaikuriose Maž. Lietuvos vietose tie garsai yra vienaip tariami). Tačiau jau lietuvių kalbos gramatikoje paaiškino: „*ë* verhält sich zu *ė* wie *ę* zu *e*..." (9 psl.). Šis *ë* rašmuo esąs pažįstamas senovės vokiečių augštaičių (ahd.), taip pat rusų raidyne. Pastarąjį rašmenį pasisavino Baranauskas, vartojo jį ir Leskienas su Brugmannu minėtajame lietuvių dainų rinkinyje, Bezzenbergeris (Litau-

---

[1]) Plg. О литовскомъ словарѣ и правописанiи.

ische Forschungen). Iš pradžių tą rašmenį buvo priėmęs ir J. Juška, žr. Kałbos lëtuviszko lëżuvо ir lëtuviszkas statraszimas arba ortograpija (Peterburge, 1861). Jį randame taip pat ir A. Juškos 1863 m. elementoriuje. Bet vėliau J. Juška nuo jo atsisakė. 1867 m. (Литовскія народн. пѣсни) jis vartoja rašmenį *ɩe*, o brolio Antano dainų rinkiniuose (nuo 1878 m.) *ɩė*. Kuršaitis savo lietuvių kalbos žodyne ir gramatikoje įsiveda *iė* vietoje senesnio *ie*. Tai jis taip pagrindžia: „Da Letzteres [t. y. *ie*. *P. J.*] aber auch hin und wieder stellvertretend für ia gesetzt wird, so habe ich für das vorliegende W.-B. [= Wörterbuch], um Missverständnissen vorzubeugen, die Schreibung iė angenommen" (Wörterbuch der littauischen Sprache, Halle 1870. I Theil, XII psl.). M. J. A. Voelkelis savo lietuvių kalbos vadovėliuose vartoja *ie*, plg. Tonwandel in der litth. Deklination; Litthauisches Elementarbuch (1879). J. Spudulis, kuris iš aušrininkų tarpo ypač rūpinosi rašybos dalykais ir tam bene daugiau už kitus buvo pasiruošęs, iš pradžių, sekdamas Baranausku bei Schleicheriu, vartojo *ë*[1]), bet vėliau grįžta prie senojo rašmens *ie*, nes, remdamasis Fortunatovu, jis sako, kad *ie* garsas esąs dvibalsis, todėl šioks rašmuo geriau jį atvaizduojąs[2]). A. Bielensteinas, pagal *ů*, buvo pasidaręs *i̊*. K. Jaunius vartojo *i* su mažu *e* viršuje.

uo garsui žymėti minėtųjų rašybininkų siūlomas daugiausia *ů* rašmuo, kuris jau nuo XVI a. vartojamas lietuvių raštuose. Jis yra vokiečių kilmės, greičiausia Lietuvos spaustuvininkų pasiskolintas su kaikuriais kitais rašmenimis iš čekų (plg. Вольтеръ, Лит. катихизисъ Даукши). J. Spudulis 1880 m. (minėtajame laiške) siūlė *ö*, padarytą analogiškai pagal *ë*, nes tie garsai einą analogiškai, taigi ir rašomi turėtų būti analogiškai. Bet 1883 m.[3]) jis jau siūlo *uo* (šalia *ie*), nes etimologiškai taip šį garsą žymėti esą teisingiau. 1884 m. (minėtajame laiške) jis *uo* laiko dvibalsiu, todėl dviem rašmenimis žymėtinu.

Ilgiesiems balsiams žymėti jau iš seno buvo vartojamas *y*; pvz., juo jau Kleinas savo gramatikoje žymėjo ilgą kirčiuotą balsį

1) Plg. jo 1880 m. laišką Gerulaičiui (Lietuvių Mokslo Draugijoje Vilniuje, pažymėtą Nr. 55).

2) Spudulio 1884. I. 25 laiškas A. Dambrauskui (VDU bibl.).

3) 3 siekio laiškas A. Dambrauskui (VDU bibl. Rš D462).

i. Ilgio žymėjimas ypač buvo reikalingas gramatikams. Todėl Schleicheris savo „Briefe über die Erfolge einer wissensch. Reise" ilguosius kirčiuotus skiemenis (taip pat ir balsius) žymi ˆ arba ˊ ženklais, o „Lituanicoj" ˊ ir ˋ (dvibals.). Ilgąjį *i* ir jis žymėjo *y*. Taip pat darė ir Bezzenbergeris (Lit. Forsch.), Leskienas ir Brugmannas (Lit. Volkslieder). Ilgą nekirčiuotą *u* Schleicheris žymėjo rašmeniu *ū*, bet tęstinės ir stumtinės priegaidės atsitikimais rašė be brūkšnelio (plg. jo Donelaičio leidime *triúsas* 312 : *triūsélis*, *úsziu* 327 : *ūžiù*; taip pat ir lietuvių kalbos gramatikoje). Kiti balsiai — *ė*, *y*, *ů*, *o* — visada esą ilgi (retai sutrumpėję), jų ilgumo specialiai ir nereikią žymėti (Lituanica 3 tt). Iš pradžių ir Kuršaitis tik kirčiuotąjį ilgąjį *i* žymėjo rašmeniu *y*, pvz., *wálgiti* : *sakýti* (Beiträge II, 31). Bet vėliau ima visur ilgąjį balsį žymėti *y*. Beiträge II taip pat pažymi, kad ir ilgąjį *u* žymįs rašmeniu *ū* ten, kur jo ilgį būtinai reikią pažymėti, pvz., *tóbūlas*, *Rupūžẽ*. Vėlesniuose savo kalbiniuose raštuose (žodyne ir gramatikoje) jis visur nuosakiai rašė ilgąją *y*, bet *ū* (su brūkšneliu) tik nekirčiuotą (šalia *ú* ir *ũ*). Taip pat brūkšneliu (kalbotyrinėje literatūroje įprastu būdu) jis paprastai žymėjo ir kitų balsių — *a*, *ą*, *ę*, *į*, *ų* — ilgumą. Tam tikrais kirčio ženklais ilgius žymėjo ir Baranauskas; tik ilgąjį balsį rašė *y*. Bet J. Juška iš pradžių ilgąjį etimologinį *i* siūlė žymėti rašmeniu *ï*. Girdi, be reikalo kaikuriose lietuvių knygose vartojamas graikų *y*, nes lietuvių kalboje nesą „plataus kieto balso y"; *y* galėtų būti vartojamas tam tikram rytiečių tarmių garsui (Kałbos 53). Tačiau kitų balsių ilgio jis specialiai nebežymėjo (nei *u*). Bet rusiškųjų rašmenų raidyne ir brolio dainų rinkinyje iš pradžių (1878) siūlė *i* ilgajam balsiui žymėti, tačiau vėliau tuose rinkiniuose (1880, 1882) vėl grįžo prie *y*. Iš pradžių *y* ilgajam balsiui vartojo ir J. Spudulis (1880 m. laiške Gerulaičiui), bet paskui (1884. I. 25 laiške Dambrauskui) *y* rašmenį atmeta dėl šių priežasčių: 1) lietuviai *y* pratę laikyti per lenkų *y* ir rusų ы; 2) daug lietuvių nemoką atskirti *i* nuo *y*; 3) jei neskiriama *u* ilgos ir trumpos, tai, nuosakiai elgiantis, nereikią skirti ir *i* ilgos ir trumpos (matyt, raštę). Tačiau dar vėliau vėl priėmė *y* (apskritai, Spudulio gerokai svyruota raidyne). 1880 m. Spudulis siūlė *û* rašmenį ilgajam balsiui žymėti, bet paskui ir vėl atsisakė.

č, *š*, *ž* garsams žymėti iš seno buvo vartojami daugiausia lenkiški rašmenys *cz*, *sz*, *ż* (*ź*), kartais ir *ś*, *ć*. Juos priėmė

Schleicheris, taip pat Baranauskas ir daugelis kitų kalbininkų svetimtaučių (Bezzenbergeris, Leskienas, Brugmannas...). Kuršaitis rašė *cž* (got. *cȝ*) *ß*, *ž* (got. *ȝ*). Bet mokslinėje transkripcijoje buvo vartojami *č, š, ž, dž* rašmenys. Pvz., A. Brückneris savo Litu-slavische Studien (I: Die slavischen Fremdwörter im Litauischen, Weimar 1877) sakosi leidžiąsis sau naujovę rašyti lietuvių žodžiuose *č, š, ž, dž* (IX psl.). „Kałbose“ Juška pats dar rašo *cz, sz*, taip pat *ż*, bet savo rašybos projekte knygutės gale siūlo rašyti vienalypius rašmenis — *ṡ, ċ* arba *š, č*; sako, reikėtų vienalypio rašmens ir *dż* garsui žymėti. Matyt, ne be santykio kad ir su rusų kalbininkais specialistais. Tačiau pats tekste dar rašo *cz, sz, dż*, nes bijąs, kad skaitytojas, prie senųjų ženklų pripratęs, jo knygelę skaitydamas nekliuvinėtų ir jo „didęj ne pejktu“ (53—4 psl.). A. Juškos 1863 m. elementoriuje jau ir randame *ċ, ṡ*, o *dž* garsui žymėti vienalypį *ḋ* (su tašku viršuje). Brolio dainų rinkinyje (1878) J. Juška jau rašo *č, š* (šalia *ż*).

1852 m. (Briefe) Schleicheris rašo *ł* kietajam priebalsiui žymėti. Juo seka Bezzenbergeris (Lit. Forschungen), Leskienas 1882 m. lietuvių dainų rinkinyje, tik Brugmannas šiame leidinyje *ł* vartoja. *ł* rašė ir Kuršaitis; tik gramatikoje, susipažinęs su Didžiosios Lietuvos tarmėmis, sakosi vartojąs *ł* kietajam priebalsiui žymėti prieš priebalsius (žr. 26 psl.). *ł* buvo įprastas ir Maž. Lietuvos raštuose. Tačiau Didžiojoje Lietuvoje buvo pasisavintas lenkiškasis *ł*. Jį rašė ir J. Juška su Baranausku. Pastarasis *ł* teisina reikalu pažymėti kietam *l* prieš *e, ė, ei, ę* ryt. tarmėse (pvz., *mergełę*). Prieš šiuos garsus *l* lietuvių kalboje esąs apskritai minkštas. Bet nežymėdami čia *ł*, pagal kitų priebalsių minkštinimo analogiją, turėtume ir tarti minkštai, o tada jau nebeatitiktume rytiečių tarties. Žr. О литовскомъ словарѣ и правописанiи 54. Taigi Baranausko ir raidyne remiamasi tarmių derinimo principu.

Schleicheris (1852 ir vėliau) vietoje *w* vartoja *v*. Pastarąjį vartoja ir J. Juška, paaiškindamas savo rašybos projekte: „Dėl pastŕukinimo raszimo ģaŕaus butu raszïti prastąję gaudżę v vëtoje paprastaj devėmos kejmerinės w“ (Kałbos 53). Taip pat ją vartoja brolio dainų rinkiniuose. Schleicheriu seka ir Bezzenbergeris (Lit. Forsch.), Leskienas su Brugmannu (Lit. Volkslieder)... Kur-

šaitis dėl tradicijos laikosi *w* (plg. Wörterbuch der litt. Sprache, I Theil, X psl.), dėl tos pat priežasties atmeta *v* ir J. Spudulis[1]).

Priebalsiai jau nuo Kleino minkštinami lenkišku būdu — *i* ženklu prieš užpakalinės eilės balsius. Tos tradicijos laikosi ir daugumas šio laikotarpio rašybininkų. J. Juška išranda šį lenkišką minkštinimo būdą nesant vykusį, ypač, kad svetimtaučiai (jis mini rusus, vokiečius ir kt.) čia *i* palaikytų balsiu, ir tokius žodžius, kaip *sa-ki-au*, *tu-ri-u*, neteisingai ištartų (Kałbos 52). Siūlo minkštąjį priebalsį žymėti akūto ženklu priebalsio viršuje (pvz., *tekińo* ‚tekinio' Kałbos 52), o vėliau, 1867 m. rusiškajame lietuvių raidyne, taip pat brolio Antano dainų rinkiniuose, rašmenimi *ι* (*i* be taško). Schleicheris savo gramatikoje priėmė lenkiškąjį minkštinimo žymėjimą (su *i*), bet žodžio gale žymėjo ˊ (akūtu). Labai minkštą *l* Kuršaitis savo gramatikoje sakosi žymįs *l'* (26 psl.).

P. Jonikas.

---

1) Plg. 1892. XI. 18 Spudulio laišką Dambrauskui (Rš D462).

Senas lietuviško katekizmo rankraštis

Karaliaučiaus Valstybiniame Archyve yra rankraštis, signatūra „Hrzgl. Br. A. Verschiedenes № 1“. Nors rankraščio data nepažymėta, bet iš rašysenos sprendžiant jis turi būti parašytas XVII amžiaus pradžioje, o galėtų dar būti ir XVI amž. paskutiniųjų metų (žr. fotografiją).

Šitą rankraštį surado Gerullis[1]) ir dabar davė man aprašyti. Viso rankraščio yra 14 in folio (sumažinto formato) puslapių, labai aiškios ir gana gražios rašysenos, popierius paprastas. Manuskriptas rašytas gotiškais ir lotyniškais rašmenimis: vokiškas tekstas gotiškais, o lietuviškas lotyniškais su gotiškų priemaiša. Tomelis neaptaisytas, bet išlikęs sveikas.

Rankraštis dedikuotas kažkokiai kunigaikštytei: *Ahn das durchlauchtigste Furstliche freülein*... Kas buvo ta kunigaikštytė ir kodėl jai autorius dedikuoja lietuvišką katekizmo vertimą? Į šį klausimą sunku atsakyti, nes nei rankraščio autorius, nei parašymo laikas, nei pagaliau vieta nežinoma. Veikiausiai ji bus buvusi viena iš hercogo Albrechto Friedricho dukterų. Tačiau tai yra tik spėliojimas. Vienas dalykas tėra aiškus, kad autorius savo dedikacijoje pasisako, jog norėtų gauti dovanai apsiaustą. Gal tai ir buvo svarbiausias motyvas parašyti šį katekizmą, kuriam spaustuvės neteko išvysti net ligi mūsų dienų?

Kas yra šio rankraščio autorius? Ir į šį klausimą taip pat nemoku atsakyti. Kiek sąlygos leido, stengiausi rasti tikresnių žinių, bet nieko nesuradau. Iš anų laikų kunigų parašų arba jų ranka rašytų kitų dokumentų, kuriuos man V. Falkenhahnas nufotografuotus iš Karaliaučiaus archyvo atsiuntė, irgi nieko neištyriau. Iš dedikacijos ir katekizmo turinio reikia spręsti, kad autorius yra bu-

---

[1]) Plg. Eduard Hermann, Litauische Studien, psl. 194—195.

Eine schöne liebliche underrichtung,
auß heiliger Göttlicher schrifft,
wie sich junge leütte ihrer un=
wissenheit sollen leren,
und underrichten lassen,
wer der Mensche
sey. Volgent,

Zum Ersten, Ir napirmais,

Was glaubens bistu .... Kokios wuros tu essi,
Ich bin ein Christ .... Asch Chrikszionis esmi,

warumb ..... Kodelei,

darumb, das ich an Christum glaube, und ihn seinen Todt getaufft bin, etc.

Codelei, Nog esch mig Christu tikiu, Ir mig Smerti io' ap chriksz=ditas esmi, Rom: 8. Acto. 11: etc.

wo her weist du das .... Isch kur tu tatai zinai,
Aus der Christlichen lere, oder auß dem heiligen Catechismo,
Isch chrikszionischka moksla, Alba isch Catechismo schwenta,

wie viel seinet stücke der heiligen Christlichen lehre, oder der heiligen Catechismo,
Keek dalis ira Chrikszionischkos mokslos, Alba Catechismo schwentoses, etc.

Fünff stücke ..... Penkis Dalis,
wie heissen sie ... kaip wadinom mes ius,

1 Die heiligen zehen Gebott ..... Deschimtis Dieva prisakimai,
2 Die drey haupt Artikel unsers Christlichen glaubens,
Trys Sanaris wieros Chrikszionischkos,
3 Das vatter unsser, ... Malda ponischka,
4 Das Sacrament der heiligen Tauffe,
Sacramentas Schwentus Chrikschta,
5 Das heilige hochwirdige Sacrament des Altarrs,
Der warehe leibs und Bluts unsser herren
Jesu Christi, etc.

vęś evangelikų liuterių kunigas. Iš kalbos matyti, kad jis nemokėjo gerai lietuviškai, bet ir vokiškasis tekstas keistokas!

Rankraštis yra pusiau vokiškas pusiau lietuviškas evangelikų liuterių katekizmas, skiriamas vaikams. Pirmieji 2 psl. yra eilėmis rašyta vokiška dedikacija jau minėtai kunigaikštytei. Trečiasis psl. prasideda vokiška antrašte: *Eine schöne liebliche vnderichtung, auss Heiliger Gottlicher schrifft...* Antraštė į lietuvių kalbą neišversta. Toliau eina pats katekizmo tekstas: klausimai ir atsakymai vokiečių ir lietuvių kalbomis.

Iš kur anonimas paėmė vokiškąjį katekizmo tekstą? Pagaliau ir šią problemą palieku neišspręstą. Peržiūrėjau gana daug XVI amž. ir pradžios XVII amž. Liuterio katekizmų, bet nei tokia antrašte, nei tokio katekizmo turinio neradau. Labai galimas dalykas, kad kokį katekizmą ir būsiu pražiopsojusi, nes anais laikais beveik kiekviename mieste buvo rašomi ir leidžiami, arba, geriau sakant, įvairiais būdais perdirbinėjami Liuterio katekizmai. Dažnai tų naujų leidinių ir datos būdavo tyčia falsifikuojamos, todėl susigaudyti labai sunku. Tačiau, man rodos, šitas katekizmas yra kompiliacinis, t. y. paties autoriaus sudarytas iš kelių įvairių katekizmų. Kelios vietos, rodosi, pažodžiui iš Vilento imtos[1]). (Žr. toliau 34—36 psl.). Be to, čia nėra net kasdieninių maldų: Tėve Mūsų, Tikiu į Dievą Tėvą ir Dešimties Dievo Įsakymų ištiso teksto. Yra tik po du pirmuosius sąnarius, kaip autorius vadina. Taip pat ir kitų maldelių teduotos tik pradžios arba tik antraštės.

Paskaičius rankraštį, tuojau krinta į akis vertimo kalbos ir stiliaus nelygumas. Vietomis stilius, pagal anuos laikus, yra gana sklandus, kalba graži[2]): *Es ist der wahre leib vnd Blutt vnsers Herren Jeſu Christi, vndẹr dem Brodt vnd wein vns Christen tʒu Essen vnd tʒu trincken, von Christo selbs ein gesetʒt*; lietuviškai: *Ira tikras kunas, Ir tikras krauias, pona muſu Jẹſaus Chriſtaus, Duno ir wine, Mums Chrikſcʒionims ant walgima ir gerima, Nůg paties Chriſtaus iſtatitas*[3]), o vietomis vergiškas iš

[1]) Vietomis rankraščio rašyba atrodo lyg ir artimesne Sengstacko katekizmo rašybai, bet visiškai nesutampa, tad negalima drąsiai tvirtinti, jog vertėjas naudojosi Sengstacko leidimu; todėl aš visur cituosiu iš Vilento katekizmo, bet dėl pilnumo citatose skliausteliuose įrašysiu ir Sengstacko rašybą.

[2]) Ori inale *ů* rašomas su taškeliu, bet tai reiškia tik paprastąjį *u*. Taškas rašomas tik tam, kad būtų galima *u* atskirti nuo *n*.

[3]) 45 psl.

vokiečių kalbos vertimas: *wie viel hatt der Christliche Glaube Artickel ihn sich,* lietuviškai: *kiek daug Sanaris, Chrikſczioniſchka wiera ing ſawe turỹ*[1]; *wie viel Sacrament haben wir den,* lietuviškai: *kiek sacramentus turim mes tada*[2].

Kalba geresnė ir stilius gražesnis yra kaikurių ilgėlesnių maldelių, Biblijos citatų ir poterių. Katekizmo klausimų ir atsakymų vertimas daug sunkesnis, vietomis, kaip matėme iš cituotųjų pavyzdžių, visai vergiškas. Taigi nenoromis peršasi išvada, kad ir lietuviškasis katekizmo tekstas yra kompiliacinis. Vadinasi, dalis yra paties autoriaus versta, dalis pasiskolinta iš kitų to meto jau žinomų raštų. Daugiausia imta iš Vilento. Kad autorius kaikurias vietas, gali sakyti, tiesiog iš Vilento katekizmo yra nurašęs, gali patvirtinti kad ir šitas pavyzdėlis. Mūsų katekizmo vokiškas tekstas: ...*Sondern sie ist das wasser ihn Gottes wortt vnd gebott verbunden, vnd mitt Gottes wortt gefasset,* išverstas taip: ...*Bet ira wandů priſakimu Diewa podwirtintas, Ir ſu ßodziu Diewa ſuglauſtas*[3]. Lietuviškas vertimas pažodžiui sutampa su Vilento vertimu: ...*Bet jra (ira) wandů priſakimu Diewa patwirtintas(,) ir ſu Szodziu Diewa ſuglaustas*[4], tačiau skiriasi nuo vokiškojo teksto. Tiesa, dviejų žodžių rašyba skirtinga, bet tai tik smulkmena. Tokių su Vilento vertimu sutampančių vietų šiame rankraštyje yra, palyginti, daug, būtent, visur ten, kur tik vertėjo vokiškasis tekstas sutapo su Liuterio Enchiridionu. Dėl aiškumo čia įdėsime lygiagrečiai palyginti keliolika pavyzdžių iš anoniminio katekizmo ir Vilento Enchiridiono:

A. katekizmas:	**Enchiridionas:**
Neturek kitu Diewu prieg manes[5]	*Ne turek kitu Diewu prieg manes*[6]
Neimki napraſnai wardą Diewa tawa[5]	*Ne imki (imk) noproſnai Warda Diewa tawa*[6]

[1] 42 psl.

[2] 44 psl.

[3] 45 psl.

[4] Fritz Bechtel, Bartholomäus Wilent's, Litauische und Lettische Drucke Göttingen 1882, 14 psl.

[5] 41 psl.

[6] Fritz Bechtel, l. c. 7 psl.

Aſch eſmi ponas Diewas tawa[1])
Aſch tikiu ing Diewa Tiewa wiſſagalintighi Daritoghi Dangaus ir Szemes[2])
Ir ing Jeſu Chriſtu Sunu iô wienatighi pona muſu[3])

Tiewa muſſu kurs eſſi Dangui, ſchwenſkis wardas tawa[4])

Kas tikies ir apchrikſchditas bus, Tas bus iſchganitas, Kurs potam netikies, Tas bus praßiuditas[5])
Ira tikras kunas, Ir tikras krauias, pona muſu Jeſaus Chriſtaus, Duno ir wine, Mums Chrikſczionims ant walgima ir gerima, Nůg paties Chriſtaus iſtatitas[5])
Ponas muſu Jeſus Chriſtus Schito Naktie kurio buwa iſchdutas[5])
Akis ing tawe nuſſitik wieſchpatie[6])
Dekawokiet ponui, Neſa ghis ira geras, Ir iô geribe potenck Amßinai[6])
Wardana Diewa Tiewa, Sunaus, ir Dwaſſos ſchwentoſes[7])

Aſch eſmi Ponas Diewas tawa[8])
Tikiu ing Diewa Tiewa wiſſagalintighi Daritoghi Dangaus ir Szemes[8])
Ir ing Jeſu Chriſtu (Chriſti) Sunu jo (io) wienatighy Pona muſu[9])

Tiewe muſu kuris eſſi Dangui. Schwenskiſi (Schwenſkiſi) wardas tawa[10])

Kurſai tikies ir apchrikſchtitas bũs, tas bus iſchganitas, kurs potam netikies tas bũs praßuditas[11])
Ira tikras Kunas ir tikras Kraujas (Krauias) Pona muſu Jeſaus Chriſtaus důno ir vine mums Chrikſczionims ant walgima ir gerima nůg paties Chriſtaus (Chriſtiaus) iſtatitas[12])
POnas muſu Jeſus Chriſtus, ſchito naktie kurio buwa iſchdůtas...[12])
AKys wiſſu ing tawe nuſſitik Wieſchpatie[13])
DEkawoket Ponui, nęſa ghys jra (ira) gieras, ir iò geribe patęnk amßinai...[14])
Wardana Diewa Tiewa ir Sunaus ir Dwaſſes ſchwentoſes (ſchwentos)[13])

---

1) 41 psl.
2) 42 psl.
3) 43 psl.
4) 44 psl.
5) 45 psl.
6) 46 psl.
7) 47 psl.
8) l. c., 9 psl.
9) l. c., 10 psl.
10) l. c., 11 psl.
11) l. c., 15 psl.
12) l. c., 18 psl.
13) l. c., 20 psl.
14) l. c., 21 psl.

Dekowoiu taw Tiewe mana Danguięſis, oer Jęſu Chriſtu Sunu tawa Miląghi, log tu mane ſchę Diena Malonie eſſi apſawgoię, Praſchau tawe, Idanti man atlaiſtumbei wiſſus ghriekus mana, Neiteiſey podaritoſus[1]).

Dlekawoju (Diekawoiu) tau (taw) Tiewe (tiewe) mana Danguieſis, per Jeſu Chriſtu Sunu tawa mieląghi, iog mane ſche diena maloney apſaugoiey, Praſchau tawe idanti (idant) man atleiſtumbei wiſſus ghriekus mana neteiſey padaritůſius (padarituſius)[2]).

Tiesa, šiuose pavyzdžiuose yra šiokių tokių skirtumų, bet tai daugiau rašybos dalykai arba paprasčiausi stilistiniai nukrypimai, kuriuos anoniminis vertėjas galėjo ir sąmoningai padaryti. Be to, vienas kitas skirtumas gali būti išaiškintas kitų ano meto rašytojų įtaka, pvz., *naprasnai*[3]) yra ir Mažvydo katekizme.

Kadangi anonimas daugelyje vietų savo vertime naudojosi Vilento ir kitų ano meto rašytojų raštais, o pats, kaip jau minėjome, lietuvių kalbos gerai nemokėjo, todėl jo kalba ir rašyba primena kitų mūsų senųjų raštų, ypač Vilento, kalbą ir rašybą. Tiesa, reikėtų pastebėti, kad kaikuriuos slavų kalbų skolinius mūsų vertėjas rašo taip, kaip jie yra rašomi slavų kalbose: *zakons, dekowoti, naboßnai, pateri* ir k. Čia jis nukrypsta nuo Vilento, kuris rašo: *DEkawoket*[4]), *zokans*[5]). Tačiau Bretkūnas greta *noboßnas* rašo ir *naboßnas, zakonas* šalia *zokonas*[6]).

Tiesa, autoriaus į vertimą įdėta ir savarankiško darbo, vadinasi, paties versta iš vokiečių kalbos. Bet kaip tik čia ir yra daugiausia gramatikos, sintaksės ir, apskritai, kalbos klaidų. Taigi ką nors rašyti apie šio rankraščio gramatines ar sintaksines lytis, reikštų tą patį, ką ir suregistruoti kalbos nemokančio žmogaus klaidas. Bet vis dėlto pasitaiko viena kita įdomesnė, mažiau pažįstama gramatinė lytis, rečiau sutinkamas žodis:

---

1) 48 psl.
2) l. c., psl. 20.
3) J. Gerullis, Mažvydas, Kaunas 1922, 18 psl.
4) l. c., 21 psl.
5) l. c., 111 psl.
6) A. Bezzenberger, Beiträge zur Geschichte der Litauischen Sprache, Göttingen, 1877. 52 psl.

1) *Kaip ſkambti pirmas priſakimas*[1]. — Nors senuose mūsų raštuose yra apsčiai atematinių veiksmažodžių, bet žodžio *skambėti*, rodos, lig šiol tėra pažįstamos tik tematinės lytys. Taigi esam. laiko 3-sis asmuo vienas. *ſkambti* yra naujas dalykas mūsų raštų kalboje.

2) *Anis tur Napirmiaus pateri ſkaititi*[2]. — Prieveiksmio *napirmiaus* nemini nei Bezzenbergeris, Beiträge zur Geschichte der littauischen Sprache, nei S. Stangas, Die Sprache des Litauischen Katechismus von Mažvydas, Oslo, 1929. Tačiau tokios darybos augščiausiojo laipsnio būdvardžių ir prieveiksmių dar ir šiandien galima rasti dzūkų tarmėse gyvų: *Nomargiausia*, *nopilniausia tai tavo skrynelė* (liaudies daina). *Jauniausią nuleidau notoliausia* (Rudamina).

3) *A po walgima kaipoiegi*[2]. *O ant wakara kaipoieg*[3]. — Būdo prieveiksmis *kaipoiegi* mūsų senojoje literatūroje irgi nežinomas, bet *kaipoieg* yra ir Margarita Theologica (XVII ir XX psl.).

Be to, dar reikėtų pridurti, kad veiksmažodžių būt. kartinio laiko 3-sis asmuo vienask. vietoje įprastinės galūnės *-ė* turi *-ei*: *Ghis ſutwerei mus ant waida sawa*[4]. *Diewas vßdraudei Szmogui... Bet ßmogus daweis... ykalbinti Ir walgei*[5]. Bet čia gali būti greičiau tik kalbos nemokėjimas, ne kokia nors nepažįstama lytis.

Tą patį būtų galima pasakyti ir apie atematinio veiksmažodžio *būti* esamojo laiko daugisk. 1-jį asmenį *eſmi* resp. *eſſmi*, kurs visur sutampa su vienask. 1-ju asmeniu. Tik reikia pastebėti, kad šią lytį turi ir Bretkūnas: *kaczei mes nuſsideme*, *tacziau tawa eſmi* (Weish. 15, 2)[6].

Kalbėti apie šio vertimo sintaksę nėra jokios prasmės, nes, gali sakyti, yra tik vergiškas vokiečių kalbos vertimas. Vietomis pasitaiko tiesiog tik žodžių kratinys: žodžiai sakinyje nęsuderinti

---

1) 41 psl.
2) 46 psl.
3) 47 psl.
4) 40 psl.
5) 41 psl.
6) Bezzenberger, l. c., 198 psl.

nei linksniais, nei skaičiais, nei giminėmis: *Kiek dalis ira Chrikſczioniſchkos mokſlos, Alba Catechiſmo ſchwentoſes*[1]. *Net iog anis esti Diewa priſakimai perßiengei*[2]. *Kaip eſmi mes tada ir per Schwenta Euangelia podwirtintas*[3].

Tik reikėtų paminėti mums neįprastą kaikurių prielinksnių vartojimą: *Eiket po wiſſam ſwietui*[4]. *Ieib ghis nůg Medzui iſchpaßinima iſchminties pikta ir gera newalgitu*[2]. *Neſa kaip Sotonas aplink muſu woikſczioy*[5]. *Iog ghis mus ſu gimditoghiems, ir wiſſiems geromis Chrikſchczionięs*[5]. Vadinasi, vertėjas prielinksnius *ſu* ir *nůg* vartoja su naud. Bet čia greičiausia bus kaltas tik vokiškasis tekstas, nes vokiškai prielinksniai *sampt, von* juk vartojami su naudininku.

Tik prielinksnio *aplink* vartojimas su kilmininku nesutinka su vokiškuoju tekstu *vmb vns her,* nes vokiškai *vmb* vartojamas su galininku.

E. Mikalauskaitė.

Ahn das durchlauchtigſte Furſtliche freülein, Iſt dieſſe vnderthenigſte Bitte gerichtett ſein, Ihn Carmines weiſſe geſteltt, ihre Genad mich ihn Genaden mochtn vorabſcheidn behendt, ec

Durchlauchtigſte Hoch Geborne fürſtin,
Aller Genedigſts Tugent reichs freülin,
weil tzeiger dieſſes auſs dem vatter landt,
Hatt auff die ſprach ſo viel tzur lehr gewandt,
Das dieſſe vormanunges lehre Rein,
Iſt ihn litauſcher ſprach gemacht klein,
Aber furſtlicher Tugent tzu Ehrn ſein,
wolts Euhr Genade laſſen geſchencktt ſein,
wie ein tzirliches feines Neuwes Jahr,
Dorinen vnſſer Seligkeitt fur wahr,
wirdt gewiſſen, vnd vns deutlich gelertt,
wo ſich nur die welt dornoch ſchickt vnd kehrtt,

---

1) 40 psl. 2) 41 psl.
3) 44 psl. 4) 45 psl.
5) 47 psl.

weil den diſs lieblche fertiren ſchon,
Euhr furſtliche Tugnt ſol tʒur Ehrn han
wils der furſtlichen durchlauchtigkeitt Ebn,
vor Ehren, vnd das dienſt willig vbr gebn,
Gott helff das ihm dem furſtlich Genaden
Ein höfflich gefallen Möcht doran tragn,
ob nun die Furſtliche durchlauchtigkeitt,
Auſs krafft der Heiligen dreyfaltigkeitt,
Mir woltn tʒum Mantel ihm vnuermigen,
Auſs Genaden was thun laſſen langen,
Stil ichs furſtlichen Genaden auſs heim,
dor vor auch vnſſer Gott wirdt ein lohner ſein,
wie daſs auſs Barmhertʒigkeitt, Tag vnd Nacht,
Euch wirdt von Gotte durchs gebett bedacht,
Furſtliche Tugnt tʒu tʒihren hibſs vnd Ebn,
Mit der Chronen eines Himliſchen lebn,
das woltu lieber Herr Jhrer Genade Gebn,
Amen, ec

Eine ſchöne liebliche vnderichtung,
auſs Heiliger Gottlicher ſchrifft,
wie ſich Junge Leutte ihrer vn-
wiſſenheitt ſollen leren,
vnd vnderichten laſſen,
was der Menſche
ſey, Folgent,

tʒum Erſten, Ir napirmaus,

Was Glaubens biſtu . . . . . Kokios wieros tu eſſi,
Ich bin ein Chriſt . . . . . . Aſch Chrikſcʒionis eſmi,
Worumb . . . . Kodelei,
Dorumb, das ich an Chriſtum Gleübe, vnd ihn ſeinen Todt getauffet bin, ec.
Todelei, log eſch ing Chriſtu tikiu, Ir ing Smerti iô apchrikſditas eſmi, Rom: 8. Acto. 11: ec.
Wo her weiſs du das . . . . . Iſch kur tu tatai ßinai,
Aus der Chriſtlichen lere, oder auſs dem Heiligen Catechiſmo,
Iſch Chriſcʒioniſchka mokſla, Alba iſch Catechiſma ſchwenta,

Wie viel ſeintt ſtücke der Heiligen Chriſtlichen lehre, oder des Heiligen Catechiſmo,

Kiek dalis ira Chrikſcȝioniſchkos mokſlos, Alba Catechiſmo ſchwentoſes, ec.

Fünff ſtücke . . . . Pienkis Dalis,

Wie heiſſen ſie . . . . kaip wadinom mes ius,

1. Die Heiligen tȝehn Gebott,...Deſchimtis Diewa priſakimai,

2. Die drey haupt Artickel vnſers Chriſtlichen glaubens,
Trys Sanaris wieros Chrikſcȝioniſchkos,

3. Das Vatter Vnſſer, ... Malda poniſchka,

4. Das Sacrament der Heiligen Tauffe,
Sacramentas Schwentos Chrikſchta,

5. Das Heilige Hochwurdige Sacrament des Altares, des warehn leibs vnd Blutts vnſſers herren Jeſu Chriſti, ec.
Sacramentas Schwentas Altoraus, Tikros kunos ir krauiu pona muſu Jeſaus Chriſtaus, ec.

Worumb lernen wir den die tȝehn Gebott, ec.

Kodel mokinom mes tada Deſchimtis priſakimus, ec.

Dorumb . . . . Todelei,

Das wir vns lernen dorauſs erkennen, vnd wiſſen noch gottes willen tȝu leben, ec.

Idant mes mokituſ iſchtu paßinti, Ir ßinotu pagal Diewa walie giwenti,

Was ſeindt wir den . . . . . . Ko mes tada eſmi,

Wir ſündt Arme ſündige Menſchen,

Mes eſmi vboga Ghrieſnas Szmones, Rom: 3. ec.

Hatt vns den Gott ſo Sundthafftig erſchaffen,

Arg esti Diewas mus tada teipo ghrieſchinikas ſutwerę̧s,

Nein . . . . Ne,

Wie den . . . . Kaipo tada

Er hatt vns tȝu ſeinem Ebenbilde erſchaffen,

Ghis ſutwerei mus ant waida ſawa, Gen: 1 vnd 2: ec.

Was iſt Gottes Ebenbilde, . . . Kas ira Diewa waids,

Das tȝeüget vns die Heiligen tȝehn Gebott Gottes Ahn,

To iſchroda mums ſchwenti Diewa priſakimay,

Wo her komt die Sünde, . . . Iſch kur ateiti ghriekas,

vom Teuffel, vnd von vns Menſchen,

Nůg welina, Ir nůg muſu Szmoniu,

Wie iſt das tzu gegangen, . . . Kaipo deięs eſti tatai,

Gott verbott dem Menſche das er nicht ſolte vom Baume des Erkentnis guttes vnd Böſſes Eſſen, Der Menſch aber hatt ſich vom Teuffel durch die ſchlange vber reden laſſen, vnd darvon geſſen, dar durch iſt er verderbet ahn leib vnd Seel, vnd mus nun des Todes ſterben, ec.

Diewas vßdraudei Szmogui, leib ghis nůg Medzui iſchpaßinima iſchminties pikta ir gera newalgitu, Bet ßmogus daweis nůg węlina per ßalti ykalbinti, Ir walgei nůg ano, Per ko ghis tappa ant kunos ir Duſchos paßaiſta, Ir tur nu Smerti Numirty, ec.

Iſt den der Apffel ſo gifftig Geweſſen,

Arg buwa obulis tada teipo Nudingas,

Nein . . . . Ne,

Sondern das ſie Gottes wortt haben vbertredten,

Net iog anis esti Diewa priſakimai perßiengei,

Was iſt Sünde . . . . Kas ira Ghrieks,

Sünde iſt alles, was wider die Heiligen tzehn Gebott Gottes iſt, ec.

Ghriks ira tatai wiſs, Kas prieſch Schwentus Diewa priſakimus esti, ec.

Sage her die tzehn gebott Gottes.... Pradek Deſchimtis Diewa priſakimus ſkaitity, ec.

wie lautt das Erſte Gebott,..... Kaip ſkambti pirmas priſakimas,

Du ſolt nicht Ander Götter haben Neben mihr,

Neturek kitu Diewu prieg manes, ec.

Wie heiſt das Ander Gebott,... Kaip antras priſakimas esti wadintas,

Du ſolt den Namen deines Gottes nicht vnitzlich fürehn,

Neimki napraſnai wardą Diewa tawa,

Was ſaget dein lieber Gott von dieſſen Gebotten allen,

Ką ſaka mielaſis Diewa tawa, Nůg tu wiſſiu priſakimu,

Er ſpricht vnd ſaget alſo.... Teip ſaka ir bila ghis,

Ich bin der Herre dein Gott, ec.

Aſch eſmi ponas Diewas tawa, ec.

Welches iſt den die gantze Summa der Heiligen tzehn gebott,

Kas ira tada wiſſa Summa Schwentoſu priſakimu Diewa,

Du ſolt Gott deinen Herrn lieben, vongantzem Hertzen, von gantzer Sellen, von allen krefften, vnd deinen Nechſten alſ

dich ſelbſt, Math: 22. ec.

Miliek Diewa tawa iſch wiſſos ſchirdies, Ir iſch wiſſos Duſchos, Ir iſch wiſſos Silos, O artima ſawa kaip pats ſawe, ec.

Konnen wir das Auch tuhn,

Ar galim mes ſchitą daikta teipo pilditi,

Nein . . . . Ne,

Wie weiſs du das ſo,

Kaip tu tatai to ſinay,

Aus der lere Sant peteri, welcher ſaget. Acto. 15. das geſetʒ iſt ein vber ſchwenliche ſchwere Laſt, Jhnen vnd den Vettern, ec

Iſch mokſla. S. petra, Kurs bila, Zakons esti neiſchbiloma naſchta ſunkibey Anims ir Tiewonięs, ec.

Was haben wir den darmit vordienett,

Ką eſmi mes tada ſu to nupelnę, ec

Gottes tʒorn, Alle tʒeittliche ſtraffe, den Todt, vnd das Ewige verdamniſs, ec

Diewa ruſtibei, Ir wiſſoki Cieſchſka koroghima, Smerti ir Amßiną praßiudima, ec.

Den Alſo ſpricht Gott der Herr, Ferflucht ſey Jederman, der nicht bleibt ihn Allem, das ihm Buche des geſetʒes geſchriben ſtehett, das ers Thu,

Neſa teip bila ponas Diewas, Prakaiktʒ esti koßnas, Kurs ing tamie wiſſa nepalikti, ką ing Zakonos kniga esti poraſchita, leib ghis to apeitu, ec

Wie werden wir daruon löſs vnd ledigk,

Kaip tapom mes tada nůg to iſchluſinta, Ir walnu, ec

Das lerett vns der Chriſtliche Glaube,

To mokin mus wiera Chrikſcʒioniſchka muſu,

Wie viel hatt der Chriſtliche Glaube Artickel ihn ſich,

Kiek daug Sanaris, Chrikſcʒioniſchka wiera ing ſawe turÿ,

Drey Artickel . . . . Trys Sanaris,

Sage her den Erſten Artickel... Kalbeck pirmą Sanary,

Ich Glaube An Gott den Vatter allmechtigen, Schöpffer des Himels vnd auch der Erden,

Aſch tikiu ing Diewa Tiewa wiſſagalintighi Daritoghi Dangaus ir Szemes, ec

Wo von lerett der Erſte Artickel, vnſſers Chriſtlichen Glaubens,

Nůg ko mokina mus pirmas Sanaris, wieros muſu Chrikſczioniſchkos, ec.

Nemlich, von der Schöpffung..To esti, Nůg ſutwerima,

Sage her den Andern Artickel.... Bilok antrą Sanary,

Vnd an Jeſum Chriſtum, ſeinen Enigen Sohn vnſſern Herren, ec

Ir ing Jeſu Chriſtu Sunu iô wienatighi pona muſu, ec

Wo von lerett vns den der Ander Artickel,

Nůg ko mokina mus tada ir antras Sanaris, ec

Von der Erloſſung . . . . Nůg atpirkima,

Sage her den dritten Artickel, Bilok apie Treczią Sanary,

Ich Glaube an den Heiligen Geiſt, ec

Aſch tikiu ing Dwaſſę Schwenta, ec

Wo von lerett der dritte Artickel den,

Nůg ko mokina mus Treczaſis Sanaris tada,

Was iſt der Glaube, Kas ira . K. wiera,

Der Chriſtliche Glaube iſt ein Tröſtliches geſpreche, vnd verlaſſen, Auff Gottes genade vnd Barmhertzigkeitt, das der Menſch ohn alle ſeine wercke, von Hertzen grundt ſich dorauff verleſt, das nicht ſeine Eigne, Sondern Chriſti werck vnd verdienſt, kan die Sunde tilgen, den Todt vber wünden, vnd die Helle vorſchlingen,

Chrikſczioniſchka wiera esti linxmaſ kalbeſis nuſſitikeymas, Ant loſka Diewa ir Miloſchirdiſte iô, log ßmogus be ſawa wertiſtey, ir darbu, gal iſch ſchirdies Dugna saw ant tatay gulditis, kaip ne muſu paties pelna, Net Chriſtaus darbai ir atpirkima, gal Ghriką nutildinti, Smerty pergaliety, Ir pekla prarity, ec.

Seindt wir den ihm Glauben Auch volkommen,

Bau eſmi mes tada ir ing wiera pilny, ec.

Nein . . . . Ne,

Bedirffen wir Auch dartzu ſtercke,

A priwalom mes ir top pogalba,

Ja wir bedirffen es . . . . Ja mes podeghima priwalom, ec

Von wem bekommen wir den ſolche hilffe, vnd ſtercke,

Nůg ko gaunom mes tada ſchoki podeyma ir Silos Macy,

Von Gott dem Herren . . . Nůg poną Diewui,

Wordurch . . . . Per ko,

Durchs Gebett vnd Heiliges Euangelium,
Per Maldas ir Euangelios Schwentoſes,

Was iſt das Gebett, ... Kas ira Malda muſu,
das Gebett iſt mit Gott dem Herren ein geſpreche, dorinen wir Gott vmb Chriſti willen vmb etwas Bitten, Jhn loben, vnd ihm dancken,
Malda muſu esti ſu Diewiu kalbeſſis, Ing kurąme mes ghy Chriſtaus delei apie ką meldʒiom, Ghy garbinom, Ir iamu Dekowoyam,

Wie ſollen wir den Betten, oder daſs gebett vor Gotte dem Heren ſprechen,
Kaip turim mes ſaw tada Melſtiſſi, Alba muſu Malda po okims Diewa iſch kalbety,
Das lerett vnſs das Heilige vatter vnſſer,
To mokina mus Schwenta Malda poniſchka,

Sage an daſs vatter vnſer, . . Bilok tą Malda poniſchka
Vatter vnſer der du biſt ihm Himmel,
Tiewa muſſu kurs eſſi Dangui, ſchwenſkis wardas tawa,

Wie heiſt die Erſte Bitte,
Kaip wadinta esti pirmas praſchimas,
Geheiligett werde dein Name,
Schweſkiſy wardas tawa,

Wie werden wir den durchs Heilige Euangelin geſtercket
Kaip eſmi mes tada ir per Schwenta Euangelia podwirtintas,
tʒum Erſten auff der Cantʒel durch eine offentliche ſtimme der predigt, vnd reinen lere,
Pirmiaus ant Coſſonicʒos per eſchką balſſą Koſſones, Ir per Cziſtą mokſlą,
Wie Chriſtus ſpricht, Gehtt hin vnd lehrett alle Heiden,
Kaip Chriſtus bila, Eiket ir mokinket wiſſus pogonis,
Math: Vltimo, ec.
Vnd Sant paulus ſaget, das Ewangelum iſt eine Krafft Gottes ſelig tʒu machen, Alle die doran gleüben. Rom: 10. ec
O Schwentas powilas bila, Euangelia ira Macis diewa, iſchganiti alwiena, kurs ing to tikies, Rom. 10: ec

Wie viel Sacrament haben wir den,
Kiek Sacramentus turim mes tada,

tʒwey . . . . Dwy,

Nemlich, das Sacrament der Heiligen Tauffe, das Ander, das Sacrament des Altores,

Was iſt die Tauffe, ... Kas ira Chrikſchtas,

Die Tauffe iſt nicht allein ſchlecht waſſer, Sondern ſie iſt das waſſer ihn Gottes wortt vnd gebott verbunden, vnd mitt Gottes Wortt gefaſſett, ec

Chrikſchtas esti netikte praſtas wandu, Bet ira wandu priſakimu Diewa podwirtintas, Ir ſu ßodziu Diewa ſuglauſtas,

Sage her die Wortte vom Befehl der Heiligen Tauffe,

Sakik ßodzius nůg priſakimů ſchwentos Chrikſchtos,

Gehett hin ihn Alle weltt, vnd lehrett alle Heiden,

Eiket po wiſſam ſwietui, Ir mokinket wiſſius pogonis, Math: Vltimo. ec

Sage mir wieder her die Wortte von der Krafft der Heiligen Tauffe,

Bilok man atpent ßodzius nůg Macies ſchwentos[1]) Chrikſchtos,

Wer da gleübett vnd Getauffet wirdt, der wirdt ſelig, wer Aber nicht Gleübet, der wirdt verdampt,

Kas tikies ir apchrikſchditas bus, Tas bus iſchganitas, Kurs potam netikies, Taſ bus praßiuditas, Marcy Vltimo, ec

Was iſt den das Sacrament des Altores,

Kas esti tada Sacramentas Altoraus,

Es iſt der wahre leib vnd Blutt vnſers Herren Jeſu Chriſti, vnder dem Brodt vnd wein vns Chriſten tʒu Eſſen vnd tʒu trincken, von Chriſto ſelbs ein geſetʒt, ec

Ira tikras kunas, Ir tikras krauias, pona muſu Jeſaus Chriſtaus, Duno ir wine, Mums Chrikſcʒionims ant walgima ir gerima, Nůg paties Chriſtaus iſtatitas,

So ſchreibett die Heiligen Euangeliſten, Math: 26: Mar: 14. Lucas. 22. vnd Sant paulus,

Teip raſcha ſchwenti Euangeliſtai, Math: Mar: Luca: ir powilas Schwentas,

Vnſer Her Jeſus Chriſtus in der Nacht, da er verradten wardt, ec

Ponas muſu Jeſus Chriſtus, Schito Naktie kurio buwa iſchdutas, ec

---

[1]) orig. schentos.

Wie ſollen ſich den die Künder halten, wen ſie tʒu Tiſche gehn, vnd Eſſenn wollenn, ec.
Kaip turieſis nu maßi woikai elkties, kada anis prieg Stala eit, Ir tur walgiti, ec.

Sie ſollen Erſtlich Betten, vnd Gott vmb ſeinen Segen ahn ruffen, ec.

Anis tur Napirmiaus pateri ſkaititi, Ir Diewa apie ßiegnoghima ſaw Melſtieſi,

Wie ſollen ſie Betten,
Kaip tur anis ſkaititi,

Aller Augen wartten Auff dich Herr, Sampt dem Vatter vnſer, vnd dem Nachfolgenden Gebett, ec.

Akis ing tawe nuſſitik wieſchpatie, ec Lige poniſchką Maldu, Ir toie ſekancʒę Malda.

Nemlich[1]), Herr Gott Himeliſcher vatter,

To esti, wieſchpatie Diewe Tiewe Danguięſis, ec.

Wie den nach Eſſens . . . . A po walgima kaipoiegi

Weil alle Gutte gaben, vnd alle volkomen gaben, vns von oben herab kommen, Nemlich, vom Vatter deſs lichtes, So ſollen wir Gott dancken, der vns geſpeiſſett, vnd geſetiget hatt, ec.

Jog wiſſas geras Dowanas, Ir wiſſas pilnas Dowanas, Nůg aukſchta ateiti, Tatai esti, Nůg Tiewa ßwieſſibey, Tada turim mes Diewui Dekowoti, Kurs mus ſotina, Ir poſotinęs esty, ec.

Wie ſollen ſie Gotte dancken,
Kaipo tur anis Diewui Dekowoti, ec.

Alſo . . . . . . Teipo,

Danckett dem Herrn, den er iſt ſehr freündtlich, vnd ſeine gütte werrett Ewigklich, ec. . . . Dekowokiet ponui, Neſa ghis ira geras, Ir iô geribe potenck Amßinai, ec.

Dar nach das vatter vnſer, vnddiſs nochfolgende Gebett,
Potam Tiewe muſu, Ir ſcha ſekgancʒę Malda,

Nemlich, wir dancken dir Herr Gott Vatter, durch Jeſum Chriſtum vnſſern Herrn,

Mes Dekowoiem taw pone Diewe Tiewe, per Jeſu Chriſtu wieſchpatie muſu, ec.

---

1) orig. Memlich.

Wie ſollen ſich den die Künder haltten, wen ſie des Morgens auff ſtehen, ec.

Kaip tur ſaw woikai tada elktieſi, kada anis Rita metta kelſiſy, ec.

Sie ſollen ſich mit dem Heiligen Creutʒe, An der ſtirne vnd ahn der Bruſt Segen,

Anis tur ſaw ſu ſchwentu Chrißiu, tei ant kaktos ir krutis Sziegnotieſi, ec.

Vnd ſagen . . . . . Ir biloti, ec.

Das waldt Gott Vatter Sohn vnd Heiliger geiſt.

Wardana Diewa Tiewa, Sunaus, ir Dwaſſos ſchwentoſes,

Vnd darauff das Vatter vnſer, ſampt dem Chriſtlichem Glauben ahn dechtig Betten, ec.

O ant tatai Malda poniſchka, Ligei wiera Chrikſcʒioniſchką-ghi naboßnai ſkaititi, ec.

Hernach diſs nochfolgende Gebetlein hertʒlich ſprechen vnd Gotte dancken, das er vns ſampt vnſſern Eltern, vnd allen fromen Chriſtẹn die Nacht vber, für ſchaden vnd gefahr behuttet hatt, ec.

Potam ir ſcho ſiekancʒę Malda Naboßnai biloti, Ir diewui Dekowoty, log ghis mus ſu gimditoghiems, ir wiſſiems geromis Chrikſchcʒionięs, per Nakti, Nůg iſchkadu ir prihadu esti apſawgoiey, ec.

Nemlich . . . . Tatai esti,

Ich dancke dir Gott mein Himliſcher Vatter,

Aſch Dekowoiu taw Tiewe mana Danguieſis Diewe,

Wie den des Abents, Iſt es den Auch nòtigk tʒu Betten, ec.

O ant wakara kaipoieg, Ar priwala mums teipo Melſtieſi, ec.

Ja freilich iſt es von nöthen, . . . Ja, ir gerai mums to priwalu ira, ec.

Den weil der Satans vmb vns her gehtt, wie ein Brilender Lewe, vnd ſuchett wen er vor ſchlingen konne, daſs wir Gott bitten, vnd ihm dancken, das ẹr vnſs den Tagk genediglich behuttet hatt, vnd ſollen ihm vnſſer Leib vnd Seell befelehn thun, ec.

Neſa kaip Sotonas aplink muſu woikſcʒioy, kaip riekantis lůtas, Ir ieſchka kuri ghis galietu prariti, leib mes Diewa melſtu, Ir iam Dekowotu, log ghis tą Diena mus esti Malonie apſawgoien, Ir turim yam muſu kuna ir Duſcha polecowoty, ec.

Vnd hernoch das Vatter vnſer, vnd den Chriſtlichen Glauben, Auch diſs nochfolgende Gebettlein dorauff ſprechen, ec.

Potam Malda poniſchka, Ir tą Chrikſcʒioniſchka wiera, Bei ſchi ſekancʒę Malda, ant tatai ſkaititi, ec.

Ich dancke dir mein Himliſcher Vatter, durch Jeſum Chriſtum deinen lieben Sohn, daſs du mich dieſſen Tag Genedigklich behuttet haſt, vnd Bitte dich, du woleſt mir Alle meine Sünde vorgeben, was ich vnrecht gethon habe, ec.

Dekowoiu taw Tiewe mana Danguięſis, per Jeſu Chriſtu Sunu tawa Miląghi, Iog tu mane ſchę Diena Malonie eſſi apſawgoię, Praſchau tawe, Idanti man atlaiſtumbei wiſſus ghriekus mana, Neiteiſey podaritoſus, Amen, ec.

Dar dėl Jaknavičiaus ir *Ewangelie polskie y litewskie*

J. Kabelka, nuodugniai patyrinėjęs neseniai surastą 1647 m. Evangelijų egzempliorių, Arch. Phil. VII 72—87 psl. priėjo išvadą, kad: 1) 1647 m. *Ewangelie* nėra pirmoji jų laida, 2) jas vertęs ne Jaknavičius, 3) jų vertėjas esąs rytietis ir 4) jos galėtų būti pirmą kartą išleistos tarp 1599 m. ir 1629 m. Be to, anksčiau, savo straipsnio tekste, jis nusprendžia, kad a) Sirvydo evangelijų tekstai beveik nesiskiria nuo 1647 m. evangelijų tekstų ir b) tarp 1647 m. ir 1774 m. evangelijų esąs skirtumas didesnis, negu tarp Sirvydo ir 1647 m.; taigi galima abejoti, ar tai yra to paties vertėjo darbas. Ne su visais šiais teigimais ar spėjimais galima sutikti, tačiau pats kruopštus autoriaus nagrinėjimas verčia pervidavoti ir mano senesnes išvadas dėl tų evangelijų (TŽ IV 308-313 psl.) ir J. Kabelkos teigimus. Deja, vienu atžvilgiu jis buvo laimingesnis už mane — jis turėjo savo rankose 1647 m. evangelijų tekstą, o man jis buvo žinomas tik iš trumpo pranešimo, jų egzempliorių suradus, ir dabar, šį straipsnį rašydamas, apie šių evangelijų tekstą galiu kalbėti tik remdamasis J. Kabelkos straipsnyje pateiktomis ištraukomis ir palyginimais su artimiausiomis man prieinamomis 1690 m. evangelijomis ir dar 10 evangelijų leidimais. Sirvydą cituoju ne iš Spechto leidimo, bet iš originalo*).

Pirmiausia nustatykime, kokie tikrieji ar spėjamieji katalikiškųjų evangelijų tekstai XVI—XVIII a. yra mums žinomi: 1) Evangelijų lietuviškas vertimas prieš Daukšą XVI, o gal ir XV a. A. Dambrauskas („Apie katalikiškus liet. Šventraščio vertimus", 1933) neabejoja, kad tik Lietuvai katalikybę priėmus buvo parūpintas pa-

*) Tarp ištraukų, J. Kabelkos paskelbtų, ir Sirvydo originalo yra nedidelių skirtybių, greičiausia dėl korektūros klaidų — tokių pat, kurių radęs mano rašte stebisi J. Kabelka 73 ir 75 psl. išnašose. Jei tai nebūtų pirmas J. Kabelkos darbas, jis nesistebėtų radęs pas kitus aiškių korektūros klaidų.

rinktų evangelijos dalių lietuviškas vertimas. Šiam teigimui įrodyti nei A. Dämbrauskas, nei kitas kas jokių faktų nepateikė, ir visai galimas daiktas, kad per pirmuosius krikščionybės Lietuvoje 200 metų jei ir buvo kur Lietuvos bažnyčiose evangelijos skaitomos, tai ne lietuviškai, bet lotyniškai ar net lenkiškai verstos. Nebūtų kam ir lietuviškai skaityti, jei daugumas Lietuvos kunigų dar XVI a. buvo žmonės atkilę iš svetur ir nemokėjo lietuviškai (plg. K. Jablonskiö Arch. Phil. IV 68—77 psl. išspausdintas ištraukas iš T. Pekulo vizitacijos). Galiausiai, jei tokis vertimas ir buvo, tai mums netenka jo liesti, nes nežinome nei pačių tekstų, nei jų vertėjų.

2) Evangelijų ištraukos įdėtos M. Daukšos 1599 m. Postilloj catholickoj. Daukšos Evangelijos su „Izguldimais“ ir „Sakimais“ yra padalytos į dvi nelygias dalis: pirmojoje dalyje 1—375 (iš tikrųjų 377 psl.) evangelijos nuo „Pirmos Nedelos Advento“ ligi „Nedeles XXV po Trayces“, iš viso 66 evangelijų ištraukos; antroji dalis 377 (iš tikrųjų 379 psl.) — 627 (iš tikrųjų 630 psl.) 38 evangelijų ištraukos įvairių šventųjų šventėms. Abiejų dalių tekstas vien lietuviškas.

3) J. Kabelkos spėjamos, bet visai problemiškos, dar problemiškesnės, kaip anos A. Dambrausko evangelijos, neva išleistos tarp 1599 m. ir 1629 m.; jos J. Kabelkos sugalvotos tam, kad būtų galima nustatyti Sirvydo evangelijų prototipą.

4) Evangelijos įdėtos į Sirvydo *Punkty Kazań* 1629 m.; iš viso 14 evangelijų ištraukų pradedant evangelija „Vnt pirmos Nedelos Advento“ ir baigiant evangelija „Vnt Nedelos Aźugaweniu“ (tam laiko tarpui Daukšos yra 19 evangelijų). Tekstas pagrečiui lietuviškas ir lenkiškas.

5) Alegambės (Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu 1643, 253 psl.) minimas Jono Jaknavičiaus vertimas, kurį jis „Lithuanice scripsit“, „Evangelia aucta in usum Concionatorum 1637 m.“, kartojama ir N. Sotvellio (Bibliotheca Scriptorum Societ. Jesu 1676 m., 464 psl.) ir kurios J. Kabelka nenori identifikuoti su vėlesnėmis bevardėmis evangelijomis: neabejotinai Jaknavičiaus parašytas evangelijas jis laiko nežinomomis, o žinomos, po 10 metų išspausdintos, evangelijos, jam neturi autoriaus, nors ir pavadinimas, ir paskirtis, ir abiejų evangelijų leidėjai buvo tie patys.

6) Evangelijos, įdėtos į Sirvydo *Punkty Kazań na Post Wielki 1644 m.*; iš viso 10 evangelijų, pradedant evangelija „Vnt pirmos Nedelos Gawenioy“ ir baigiant evangelija „Vnt utarniko Weliku“ (tam laikui ir Daukšos 10 evangelijų). Tekstas pagrečiui lietuviškas ir lenkiškas.

7) Prieš kelerius metus Vilniuje surastos ir Vilniaus univ. bibliotekoje saugojamos *Ewangelie polskie y litewskie... 1647* *). Tekstas spausdintas dviem gretimais stulpeliais: lenkiškas lotyniškomis ir lietuviškas gotiškomis raidėmis, lietuviškų evangelijų antraštės lotynišku kursyvu. Yra tai pirmasis žinomas šių evangelijų tekstas, kuris, ilgainiui sistemingai po truputį keičiamas, buvo vartojamas Lietuvos bažnyčiose ligi mūsų laikų. Nors šių evangelijų savo rankose neturėjau, bet, sprendžiant iš vėlesnių, artimiausių leidimų, šis tekstas, kaip Daukšos, buvo padalytas į dvi nelygias dalis: pirmoji apėmė evangelijas nuo advento pirmosios dienos ligi 24 *Nedelos po Sekminey* (Daukšos ligi 25 *Nedelos*), iš viso 64 evangelijos (Daukšos 66); antroji dalis: Ewangelie polskie y litewskie *Na Swięta przednieysze* — iš viso 40 evangelijų (Daukšos 36 evangelijos); jų 26 bendros su Daukša, nors nevisados tos pačios evangelijos skiriamos toms pačioms šventėms. Pabaigoje greičiausia trumpa *Lituanica Confessio*. Puslapiai nesužymėti.

8) Tos pačios *Ewangelie polskie y litewskie 1679 m.*: jas mini Baltramaitis rankraštyje; tą leidimą spėjau esant Žem. sem. bibliotekoje, bet tai greičiausia 1690 m.; taip pat ne 1679 m., bet greičiausia 1731 yra ir mano nurodytosios LUB defektuotos evangelijos. Šis leidimas šiuo tarpu abejotinas**).

9) *Ewangelie* 1690 m. Buvo Liet. Mokslų draugijoje; smarkiai defektuotas egz. (be antraštinio lapo) yra VDU bibliotekoje. Turinys greičiausia toks pat, kaip Nr. 7; tekstas dviem stulpeliais vienam puslapy: lenkiškas lotyniškomis ir lietuviškas gotiškomis raidėmis. Pabaigoje trumpa *Lithuanica Confessio*. Puslapiai nesužymėti.

---

*) Mano bibliografijos papildymuose prie 56a N yra J. Kabelkos pastebėta korektūros klaida, nurodant tos knygos šifrą: turi būti Z 30 8/35.

**) Savo TŽ straipsnio apie Jaknavičių korektūros spausdinant aš nesu skaitęs, todėl ten yra atsiradęs 1674 m. leidimas vietoje 1679 m. ir 1643 m. Žem. Sem. egz., nors ten kalbama apie 1743 m.

10) *Ewangeiie* 1699 mini S. Daukantas (Mūsų Senovėje I N. 4/5 786—787 psl.); gal ten įsibrovė korektūros klaida ir turi būti 1690 vietoje 1699?

11) *Ewanielie Polskie y Litewskie 1705*; žinomi keli egzemplioriai; jų vieną, čia sunaudotą, turiu ir aš. Tekstas, kaip ir N 9, pagrečiui lenkiškas lotyniškomis ir lietuviškas gotiškomis raidėmis. Turinys toks pats, kaip ir N 9, tiktai gale pridėta *Lituanica Confessio* yra jau tris kartus platesnė (šis priedas 1743 m. pavadintas *Spowiedz powszechna*); 216 psl. (be rejestro).

12) *Ewanielie Polskie y Litewskie..... Z przydatkiem tych ewangieliy, ktőrych niestawało 1711.* Pilni egzemplioriai buvo Vilniuje ir Krasinskių bibliotekoje. Minimieji mano bibliografijoje nepilni (be antraštinių lapų) galėjo būti ir 1731 m. Vienu tokiu egzemplioriu teko ir man naudotis. Sprendžiant iš jo, 12—13 Nr. turinys skiriasi nuo senesniųjų tuo, kad pakeistos kaikur antraštės (sulig lenkišku tekstu), evangelija ant *Diewo Kuno* perkelta iš priešpaskutinės vietos antros dalies į pirmąją dalį (tarp pirmos ir antros *Nedeles* po Sekminių). Antroje dalyje, prieš šv. Lauryną, įdėta evangelija *ant d. S. Ignaciuszo*; po *wissu szwentu* pridėta *ant dienos Zadusznos* (yra Daukšos 544 (547) psl.); pabaigoje po *Ew. ant dienos pałaydojimo numirusiu* idėta *Ant dienos Pannos Szwencziausios wad. sniegu* (yra Daukšos 562 (567) psl., tik kitu pavadinimu); po jos įdėta evangelija *ant dienos S. Franciszko Xaweriuszo* ir paskutinė *ant dienos Stanislowo Kostkos.* Pabaigoje po *Litvanica Confessio* dar lenk. *Przed Kazaniem* (lot. r.) ir *Wyznanie wiary* (gotiškomis raidėmis). Tekstas, jei LMDv. egzemplioriųs be antraštinio lapo tikrai priklauso 1711 m., pagrečiui lenkiškas lotyniškomis ir lietuviškas gotiškomis raidėmis; 216+5 psl. rej. Tai yra pirmas leidimas, papildytas naujomis evangelijomis, kurių lenkiškas tekstas paimtas iš Wuyko.

13) *Ewanielie 1731 m.* Pilnas egzemplioriųs Krasinskių bibliotekoje, Žem. Sem. bibl. egzemplioriųs nepilnas, rodos 1731 m., su paginacijos klaidomis: vietoje 32 psl. pakartota 31 psl., vietoje 126—26, vietoje 213—312. Rejestras prasideda 217 psl. Turinys toks pat, kaip Nr. 12, tik tekstas nelygiagretis, bet lietuviškas kiekvienos evangelijos tekstas (gotiškomis raidėmis) eina po lenkiškojo (lot. r.).

14) *Ewangelię 1732 m.* Savo laiku esu matęs Kretingos vienuolyno bibliotekoje, tačiau dabar negalėjau jų gauti ir palyginti su kitais evangelijų leidimais. Puslapių tiek pat, kaip Nr. 12—13; tekstas lygiagretis. Tai ne pirmas papildytas leidimas, bet trečias ar antras, jei 1731 m. leidimo ir nėra buvę (nei vieno 1731 m. egzemplioriaus su antraštiniu lapu nesu matęs).

15) *Ewangelie.... Z przydatkiem tych Ewangelij, których nie stawało 1743.* Pilnas egz. Žem. Sem. Bibl. 216 psl., 5 nž. rejestro + 1 tuščias psl., paginacijoj klaida — vietoje 86 psl. išspausdintas 68 psl. Tekstas pagrečiui lenkiškas lotyniškomis ir lietuviškas gotiškomis raidėmis. Turinys toks pat, kaip ir Nr. 12—13, tiktai antrojoje dalyje anksčiau įdėtos pabaigoje evangelijos *Ant dienos S. Stanisłowo* ir *Franciszko Xaweriuszo* atkeltos atgal, tarp *S. Martyno* ir *Paszwentinimo Bażnyczios* (194—196 psl.) ir pabaigoje pridėta lenkiszkai *Akt Wiary, Wyznanie Wiary* lotyniškomis, ne gotiškomis raidėmis. VDUB yra nepilnas egzempliorius, anksčiau laikytas 1711 m. leidimu, bet visai toks pats, kaip 1743 m., tik su keliais skìrtingais lankais.

16) *Ewangelie 1750 m.* 256+6 psl. rejestro. Lietuvių Mokslo Draugijos egzempliorius buvo be antraštinio lapo (gal 1752 ar 1756 m.?). Pilnas egzempliorius buvo Vilniaus viešojoje bibliotekoje; čia pirmą kartą pabaigoje pridėta *Passya* lenkų ir lietuvių kalbomis, taip pat ir kiti priedai apimti vardu *Nauki Chrzesc. Katol. początki* ir *Spasabas Atprowinieimo.*

17) *Ewangelie 1752 m.* mini Estreicheris ir Baltramaitis; matyti neteko.

18) *Ewangelie 1756 m.* Pilnas egzempliorius buvo Žem. Sem. bibliotekoje, bet išsikėlus į naują patalpą jo dabar neranda; čia naudojaus nepilnu VDUB egzemplioriu (255 psl.+6+1), kuris tačiau gal buvo spausdintas 1750 ar 1752 m. Po lenkiškojo teksto lotyniškomis raidėmis eina lietuviškas tekstas gotiškomis raidėmis. Tai yra paskutinysis lietuviškas kat. leidinys, kur lietuviškas tekstas rašomas gotiškomis raidėmis.

19—20) *Ewangelie 1769* ir *1770.* Teko matyti Kretingoje ir Žem. Sem. Bibl. (1769 m.); dabar jais pasinaudoti neteko.

21) *Ewangelie* apie 1772 m. Egzempliorius VDUB be antraštinio lapo ir pabaigos, formato tokio pat, kaip 1770 m., bet liet. *Passya* prasideda ne 214, bet 215 psl., *Nauki chrz. początki*

ne 219, bet 222 psl., tad puslapių daugiau, kaip 1770 m. Tekstas lenkiškas lotynišku kursyvu, po to lietuviškas lotyniškomis raidėmis.

22) *Ewangelie 1774 m.* VDUB egzempliorius su antraštiniu lapu, bet be pabaigos. Lietuviškos ir lenkiškos raidės (kursyvas) kiek mažesnės.

23) *Ewangelie 1776 m.* Gerai išlikęs egzempliorius buvo Liet. Mok. Draugijoje; 226+4 nž. psl.

24) *Ewangelie 1779 m.* VDUB 304+7 nž. psl.; formatas sumažintas (pirmas leidimas mažesnio formato); lenkiškas tekstas kursyvinis.

25) *Ewangelie 1783 m.* egz. turi Marijampolės marijonai. 303 psl.

26) *Ewangelie 1788 m.* egz. turi Marijampolės marijonai. 303+7 psl.

27) *Ewanielie 1790 m.* 270+4 psl. VDUB.

28) *Ewanielie 1794 m.* VDUB (be pabaigos).

29) *Ewanielie 1797 m.* 308+4 psl. VDUB.

Iš tų 29 evangelijų tikrų ar menamų tekstų 23 tenka *Ewangelioms* „polskie y litewskie". Tuo būdu tarp 1647—1797 m., arba per 150 metų, vidutiniškai jos buvo kartojamos kas 6—7 metai, o gal ir dažniau, nes manau, kad dar atsiras nežinomų leidimų. Nors tam tikra tų spaudinių dalis buvo vartojama ir nekunigų (aš turiu vieną XVIII a. jų egzempliorių, mano paveldėtą iš proprosenolio ir su jo parašu), bet specialiai jos buvo skiriamos „in usum concionatorum", jų egzempliorių buvo kiekvienoje be išimties Lietuvos bažnyčioje. J. Kabelka, pastebėjęs gan didelį skirtumą tarp 1647 m. ir 1774 m. evangelijų tekstų ir faktą, kad 1774 m. leidime yra ir tokių evangelijų, kokių nėra 1647 m. leidime (jis neatkreipė dėmesio į tai, kad nuo 1711 m. antraštėse žymima „z przydatkiem tych ewangelii, których niestawało" — pridėjus trūkstamąsias evangelijas), spėjo, nors ir nekategoriškai, kad 1647 m. evangelijos ir vėlesnės yra ne vieno vertėjo darbas. Į tai galėsime aiškiai atsakyti, palyginę didesnio skaičiaus šių evangelijų tekstus. Tam tikslui aš čia sugretinu tekstą evangelijos *Unt pirmos Nedelos po użgimimuy Wießpaties* 1647 m. (iš J. Kabelkos) su Sirvydu 1629 m. ir *Ewangelijomis* 1690 m., 1705 m., 1731 m., 1743 m., 1756 m., 1772 m., 1774 m, 1779 m., 1790 m., 1794 ir 1797 m., iš viso 13 tekstų.

S. Vnt Nedelos po vzgimimuy Wießpaties Ewangelia / Luk. Pad: 2 (1647. Vnt *Pirmos* Nedelos po vźgimimuy Wießpaties, Ewangelia Luk. *cap.* 2; 1690: Vnt pirmos Nedelos po vźgim: Wieszpaties Ewan*: Łuk: 2.*; 1705: *A*nt pirmos Nedelos po *uź*gim: Wieszpaties Ewa*nielia* Łuk: 2.; 1731: Ant pirmos Nedelos po uźgim: Wieszpaties Ewanielia Łuk: *S. pad:* 2.; 1743: Ant pirmos Nedelos po uźgim: Wieszpaties Ewá*n*jelia Łuk: S. *P*ad: 2.; 1756: Ant pirmos Nedelos po *U*źgim: Wieszpaties Ewan*g*elia Łuk: S. Pad: 2.; 1772: Ant pirmos Nedelos po *u*źgim: Wieszpat*e*s Ewan*g*: Łuk: S. Pad: 2; 1774: Ant pirmos Nedelos po *U*źgim: Wieszpates Ewang: Łuk: S. Pad: 2.; 1779: Ant pirmos Nedelos po Uźgim: Wieszpat*ie*s Ewang: Łuk: S. Pad: 2.; 1790: Ant pirmos Ned*ię*los po Użgim: Wieszpat*i*s Ewang. Łuk: S. Pad: 2; 1794: Ant pirmos N*y*dielos po Użgim: Wieszpatis Ewang. Łuk: S. Pad: 2.; 1797: Ant pirmos Nydielos po Użgim: Wieszpatis Ewang. Łuk: S. Pad: 2.) S. ANnuo metu: Jozafas ir Maria motina Jezaus, stebeios tiems dayktams, kurie buwo sakiti ape ii (1647: A*N*uo metu: Joza*ph*as ir Maria motin*á* Jezaus / stebeios tiems dayktams / kurie buwo sakiti ape ii; 1690: ANuo metu Jozaphas ir Maria motiná Jezaus stebeios tiems daykt*á*ms / kurie buwo sakiti *á*pe ii. 1705: ANuo metu J*u*oza*p*as ir *MARIA M*otin*a* Jezaus / stebeios tiems dayktams kurie buwo sakiti ape ii. 1731: ANuo metu Juozapas ir MAR*Y*A Motina Jezaus / stebeios tiems dayktams kurie buwo sakiti ape ii. 1743: ANuo metu Juozapas ir MARYA Motina J*E*z*á*us / stebeios tiem*i*s dayktams / kurie buwo sakiti ape *y*i. 1756: ANuo metu Juozapas ir MARYA Motina J*e*zaus stebe*j*os tiemis dayktams / kurie buwo sakiti ape *j*i. 1772: ANuo metu Juozapas, ir MARYA Motina Jezaus, stebejos tiemis dayktams, kurie buwo sakiti ape ji. 1774: ANuo metu Juozapas, ir MARYA Motina Jezaus, stebejos tiemis d*á*yktams, kurie buwo sakiti *á*pe ji 1779: A*n*uo metu Juozapas *y*r MARYA Motina Jezaus, stebejos tiemis dayktams, kurie buwo sakiti ape ji, 1790: Anuo metu Juozapas yr MARYA Motina Jėzaus, stebejos tiems dayktams, kurie buwo sakiti ape ji, 1794: Anuo metu Juozapas yr MARYA Motina Jezaus stebejos tiems dayktams, kurie buwo sakiti ape ji, 1797: Anuo metu Juozapas yr M*ARYA* Motina Jezaus stebejos tiems dayktams, kurie buwo sakiti ape ji,) S. Ir paßłowino iiemus Simeonas, ir tare Mariosp

motinosp io. (1647: Ir paßłowino iiemus Simeonas / ir tare Mariosp *M*otinosp io. 1690: Ir paßłowino iiemus Simeon*á*s ir tare Mariosp Motinosp io. 1705: Ir paßłowino *i*emus Simeon*a*s / ir tare Mariosp Motinosp io. 1731: Ir paßłowin*a* iemus Simeonas / ir tare Mariosp Motinosp io. 1743: Ir paßłowina iemus Simeonas / ir tare Mariosp Motinosp io. 1756: Ir paßłowinā *j*emus Simeonas / ir tare Mariosp Motinosp *j*o. 1772: Ir pa*sz*łowina jemus Simeonas, ir tare Mariosp Motinosp jo. 1774: Ir p*á*szłowina jemus Simeonas, ir t*á*re M*á*riosp Motinosp jo. 1779: *y*r paszłowina jemus Simeonas, *y*r t*a*re M*a*ri*jay* Motin*ey* jo. 1790: yr paszłowina jemus S*y*meonas, yr tare Marij*ey* Motin*ay* jo. 1794: yr paszłowina jemus Symeonas, yr tare Mar*ji*ey Motinay jo. 1797: Yr paszłowina *i*emus Symeonas, yr tare Marjiey Motinay *i*o.) S. Sztai padetas ira tasay vnt nupuolimo ir vnt prikielimo daugio Izraeliy, ir vnt żinkło, kuriam prießtaraus. (1647: *S/*tai padetas ira tasa*i* vnt nupuolimo ir vnt prikielimo daugio I*s*rael*i* ir vnt żinkło / kuriam prießtaraus 1690: Sit*áy* padetas ira t*á*sa*y* vnt nupuolimo ir vnt prikielimo daugio Israeli / ir vnt *ź*inkło / kuriam prießtaraus. 1705: Sit*a*y padet*o*s ira t*a*say *a*nt nupuolim*a* ir *a*nt prikielim*a* daugi*u* I*z*rael*uy* / ir *a*nt *ź*i*a*nkł*a* / kuriam prießtaraus, 1731: Sitay padet*a*s ira tasay ant nupuolima ir ant prikielima daugiu Izraelu*ie* / ir ant źiankła / kuriam prießtaraus / 1743: Sitay padetas ira tasay ant nupuolima ir ant prikielima daugiu Izraeluie / ir ant źiankła / kuri*á*m prießtaraus / 1756: *Sz*itay padetas ira tasay ant nupuolima / ir ant prikielima daugiu Izraelu*j*e / ir ant źiankła / kuriam prießtaraus / 1772: *O* szitay padetas ira tasay ant nup*o*lima, ir ant prikielima daugiu Izraeluje, ir ant źiankła, kur*j*am prie*sz*taraus, 1774: O szitay p*á*detas ira tasay *á*nt nupolima, ir *á*nt prikielima daugiu Izraeluje, ir *á*nt źiankła, kuriam priesztaraus, 1779: *O*szitay p*a*detas ira tasay *a*nt nupolima, ir *a*nt prikielima daugiu Izraeluje *y*r *a*nt *zie*nkła, kuriam priesztaraus, 1790: O szitay padetas ira tasay ant nupolima, *y*r ant prikielima daugiu Izraeluje yr ant *ź*ienkła, kuriam priesztaraus, 1794: O szitay padetas ira tasay ant nupolima, yr ant prikielima daug*u* Izraeluje yr ant źienkła, ku*re*m priesztaraus, 1797: O szitay pad*ie*tas ira tasay ant nupuolima, yr ant prikielima daugu Izraeluje yr ant żienkła, kurem priesztaraus,). S. Jr tawo paćios duśiu pereys kaławiias, adunt apsireikßtu iźgi daugio śirdźiu dumos. (1647: Ir tawo paćios du*s*iu

pere*/*s kaławiias / adunt apsireikßtu iżgi daugio śirdżiu dumos. 1690: Ir tawo paćios dusiu pereis kaław*i*ias / *á*dunt *á*psire*y*kßtu iżgi daugio śirdżiu dumos. 1705: */*r taw*a* paćios duśi*s* p*a*reis kaławiias / *idant a*psire*/*kßtu iż*g* dau*g* śirdżiu dumos. 1731: ir tawa paćios duśis pareis kaławiias / idant apsireikßtu iżg daug śirdżiu dumos. 1743: ir tawa paćios duś*ie* p*á*re*y*s kaławiias / idant apsireikßtu i*ż* daug śirdżiu dumos. 1756: ir tawa paćios duśie pareys kaławi*j*as / idant apsireykßtu iż daug śirdżiu dumos. 1772: ir tawa paćios duśie pareys kaławijas, idant apsireyk*sz*tu iż daug śirdżiu dumos. 1774: ir t*á*wa paćios duśie pareys kaławijas, id*á*nt *á*psireyksztu iż d*á*ug sirdżiu dumos. 1779: *y*r taw*o* pa*c*ios du*s*ie pareys *mecius* id*a*nt *a*psireyksztu iż d*a*ug sird*z*iu *dumoimay*. 1790: Yr tawo pacios dusie pareys me*ć*ius idant apsireyksztu iż daug *ś*ird*ź*iu dumoimay. 1794: Yr tawo pacios dusie pareys mećius idant apsireyksztu iż daug śirdżiu dumoimay. 1797: yr tawo pacios dusie pareys mećius idant apsireyksztu iż daug śirdżiu dumoimay). S. Ir buwo Anna Pranaśine, dukte Fanuelo iż gimines Asser, ta buwo łabai sena, ir giweno su wiru sawo septinelis metus nuog mergistes sawo (1647: Ir buwo Anna *p*ranaśine / dukte *Ph*anuelo iż gimines Asser / t*o* buwo łabai sena / ir giweno su wiru sawo septinelis metus nuog mergistes sawo. 1690: Ir buwo Anna *P*ranaśine / dukte Phanuelo iż gimines Asser / t*oi* buwo łab*áy* sena / ir giweno su wiru sawo septine*r*is metus nuog mergistes sawo. 1705: Ir buw*a* *O*na Pranaśine / dukte *F*anuel*a* iż gimines Asser / toi buw*a* łab*a*y sena / ir giwen*a* su wiru saw*a* septineris metus nuog mergistes sawa, 1731: Ir buwa Ona Pranaśine / dukte Fanuela iż gimines Asser / toi buwa łabay sena / ir giwena su wiru sawa septineris metus nuog mergistes sawa: 1743: Ir buwa Ona Pranaśine / dukte Fanuel*aus* i*ß* gimines Asser / toi buwa łab*á*y sena / ir giwen*o* su wiru saw*o* septineris metus nuog mergistes saw*o*: 1756: Ir buwa Ona Pranaśine / dukte Fanuelaus iß gimines Asser / toi buwa łab*a*y sena / ir giweno su wiru sawo septineris metus nuog mergistes sawo: 1772: Ir buwa Ona Pranaśine, dukte Fanuelaus i*sz* gimines Asser, toi buwa łabay sena / ir giweno su wiru sawo septine/is metus nuog mergistes sawo: 1774: Ir buwa Ona *p*rana*s*ine, dukte Fanuelaus isz gimines Asser, toi buwa ł*á*bay sena, ir giweno su wiru s*á*wo septinelis metus nuog mergistes s*á*wo: 1779: *Y*r buwa Ona *P*ranasine

dukte Fanuelaus isz gimines Asser, toi buwa *ła*bay sena, *y*r giweno su wiru s*a*w*a* sep*tinis* metus nuog mergistes s*a*wo: 1790: Yr buwa Ona Pranasine dukte Fanuelaus isz gimines Asser, toi buwa łabay sena, yr giweno su wiru sawa septinis metus nuog mergistes sawo: 1794: Yr buwa Ona Pranasi,nė dukte Fanuelaus isz gimines Asser, toi buwa łabay sena yr giweno su wiru sawa septinis metus nuog mergistes sawo: 1797: Yr buwa Ona Pranasi,, *ne* duk*o*/e Fanuelaus isz gimines Asser, toi buwa łabay sena yr giweno su wiru sawa septinis metus nuog mergistes sawo:). S. Ir ta naßłe iki aßtuoniamus dešimtims metu ir ketweriemus, kuri ne ißeio iź baźnićios, pasnikais ir małdoms tarnaudama Diewuy nakti ir dienu. (1647: Ir t*o* naßłe iki aßtuon*ioms* dešimtims metu ir k*e*tw*irtie*mus / kuri ne ißeio iż baźnićios / pasnikais ir małdom*/*s tarnaudama Diewu*/* nakti ir dienu. 1690: Ir t*o/ buwo* n*á*ßłe iki *á*ßtuoni*á*ms dešimtims metu ir kiet*wirtu* / kuri ne ißeio iź baźnićios / p*á*snika*y*s ir małdo*ms* t*á*rnaudam*á* Diewu*y* nakti ir dienu 1705: */*r toi buw*a* n*a*ßłe iki *a*ßtuo*niu* dešimt*u* metu ir ketw*eriu* / kuri ne ißei*a* iż *B*aźnićios / p*a*snikays ir małdom*/*s t*a*rnaudam*a* Diewuy nakti ir dien*a*. 1731: ir toi buwa naßłe iki aßtuoniu dešimtu metu ir ketweriu / kuri ne ißeia iź Baźnićios / pasnikays ir małdomis tarnaudam*á* Diewuy nakti ir diena. 1743: ir toi buw*o* naßłe iki aßtuoniu dešimtu metu ir ketweriu / kuri ne ißei*o* iź Baźnićios p*o*snikays ir małdomis tarnaudam*a* Diewuy nakti ir diena 1756: ir toi buwo naß/e iki aßtuoniu dešimtu metu ir k*/e*tw*/e*ru / kuri ne iße*/*o iź Baźnićios posnikays ir mał*g*omis tarnaudama Diewuy nakti ir diena. 1772: ir toi buwo na*sz*le iki a*sz*tuoniu dešimtu metu ir kietwiéru, kuri ne iszęjo iź Baźnićios posnikays ir mał*d*omis ta*e*na*y*dama Diewuy nakti ir diena. 1774: ir toi buwo n*á*szle iki asztuoniu de*s*imtu metu ir kietw*/*ru *kietwriu* kuri ne iszejo iź B*áź*nićios pa*ś*nikays ir, małdomis tarnaudama Diewuy n*á*kti ir diena. 1779: *Y*r toi buwo naszle iki asztuoniu desimtu metu *y*r kietw*/*eru, kuri ne iszejo iź B*a*źni*c*ios pasnikays *y*r małdomis tarnaudama Diewuy nakti *y*r diena. 1790: yr toi buwo naszle iki aszt*o*niu desimtu metu yr kietwier*iu*, kuri ne iszejo i*sz* Baźni*ć*ios pasnikays yr małdomis tarnaudama Diewuy nakti yr diena. 1794: yr toi buwo naszle iki asztoniu desimtu metu yr kietw*e*riu, kuri ne iszejo isz Baźnićios pasnikays ir małdomis tarnaudama Diewuy nakti yr diena. 1797: yr toi buwo naszle iki

asztuoniu desimtu metu yr kietweriu, kuri ne iszelo isz Baźnićios
pasnikays yr małdomis tarnaudama Diewuy nakti yr diena). S. Ir
ta anoigi wałundoy ataiusi iżpaźino wießpati, ir sakie ape ii wisie-
mus, kurie łaukie atpirkimo Izraelo (1647: Ir ta anaiigi wałunday
atáius iżpaźino wießpati ir sakie ape ii wisiemus, kurie łaukie at-
pirkimo Israelo. 1690: Ir tá ánoiigi wałundoy átaius iżpáźino
Wießpati / ir sakie ápe ii wisiemus / kurie łaukie átpirkimo Izrae-
lo. 1705: Ir ta toiigi wałandoy ataius iźpaźina Wießpati / ir sakie
ape ii wisiemis / kurie łaukie atpirkima Izraelaus. 1731: Ir ta
toygi wałandoy ataius iżpażina Wießpati / ir sakie ape ii wisiemus
/ kurie łaukie atpirkima Izraelaus. 1743: Ir tá toygi wałandoy at-
eius iżpaźino Wießpati / ir sakie ápe ii wissemus / kurie łaukie
atpirkimo Izraelaus. 1756: Ir ta toygi wałandoy atejus iżpaźino
Wießpati / ir sakie apeiy wissemus / kurie łaukie atpirkimo Izrae-
laus. 1772: Ir ta toygi wałandoy otejus iźpazino Wieszpati, ir sa-
kie ape ji wissemus, kurje łaukie atpirkimo Izraelaus. 1774: Ir ta
toygi wáłandoy atejus iżpaźino Wieszpati, ir sákie ápe jj wisse-
mus, kurie łáukie átpirkimo Izraelaus. 1779: Yr ta toygi wałan-
doy ateyjus iżpazino . Wieszpati, yr sakie apeiy wissims, kurie
łaukie atpirkimo Izraelaus. 1790: Yr ta toygi wałandoy atejuśi
iszpaźino Wieszpati, yr sakie ape ji wissims, kurie łaukie atpirki-
mo Izraelaus, 1794: Yr ta toygi wałandoy atejuśi iszpażino
Wieszpati, yr sakie ape ji wissims, kurie łaukie atpirkimo Izrae-
laus, 1797: Yr ta toygi wałandoy ateiuśi iszpażino Wieszpati, yr
sakie ape ji wissims, kurie łaukie atpirkimo Izraelaus,) S. A kad
iźpiłde wis pagal istatimo wießpaties, sugriżo ing Galileiu, ingi mie-
stu sawo Nazarethu. o bernelis augo, ir stiprinos, piłnas ißmin-
ties, ir milista Diewo buwo iump. (1647: A kad iźpilde wis pagal
zokana wießpaties / sugriźo ing Galileiu / ingi miestu sawo Naza-
rethu. A bernelis augo / ir stiprinos / piłnas ißminties / ir milista
Diewo buwo *iamy*. 1690: A kad iźpilde wis pagal zokano wieß-
páties / sugriźo ing Galileiu / ing miestu sawo Nazarethu. A *way-
kielis* augo / ir stiprinos piłnas ißminties / ir milista Diewo buwo
iami. 1705: O kad iźpiłde wis pagal Zokana Wießpaties / sugriża
ing Galileu / ing miesta sawa Nazareto. O Waykialis auga / ir
stiprinos piłnas ißminties / ir milista Diewo buwa *su iuo*. 1731:
O kad isipilde wis pagal Zokano Wießpaties / sugriźa ing Galileu /
ing miesta sawa Nazareto. O waykialis auga / ir stiprinos piłnas

išminties / ir milista Diewo buwa su iuo. 1743: O kad isipilde wis pagal Zokano Wießpáties / sugriżo ing Galileu / ing miesta sawa Nazareto. O waykialis augo / ir stiprinos piłnas ißminties / ir milistá Diewo buwo su iuo. 1756: O kad isipilde wis pagal Zokano Wießpaties / sugriżo ing Galileu / ing miesta sawo Nazareto. O waykialis augo / ir stiprinos piłnas ißminties / ir milista Diewo buwo su *j*uo. 1772: O kad isipilde wis pagal Zokano Wieszpaties, sugriźo ing Galileu ing miesta sawo Nazareto. O waykialis augo, ir stiprinos piłnas iszminties, ir milista Diewo buwo su ju. 1774: O kád isipilde wis págal Zokona Wieszpaties, sugriźo ing Gálileu ing miesta sáwo Názareto. O waykialis áugo, ir stiprinos piłnas iszminties, ir milista Diewo buwo su ju. 1779: O kad isipilde wis pagal Żokano Wieszpaties, sugriźo ing Galileu, ing miesta sawo Nazareto. O waykialis augo *y*r stiprinos piłnas iszminties *y*r milista Diewo buwo su juo. 1790: O kad isipilde wis pagal Zokano Wieszpaties, sugriźo ing Galileu, ing miesta sawo Nazareto. O waykialis augo, yr stiprinos piłnas iszminties yr mi*łastis* Diewo buwo su juo. 1794: O kad isipilde wis pagal Zokano Wieszpaties, sugriźo ing Galileu ing miesta sawo Nazareto. O waykialis augo, yr stiprinos piłnas iszminties yr miłastis Diewo buwo su juo. 1797: O kad iszsipilde wis pagal Zokano Wieszpaties, sugriźo ing Galileu ing miesta sawo Nazareto. O waykialis augo, yr stiprinos piłnas iszminties yr miłastis Diewo buwo su juo).

Jeigu būtume sulyginę tiktai pirmąjį tekstą (1629 m.), kuriame buvo 149 žodžiai, su paskutiniuoju (1797 m.), kuriame yra 155 žodžiai, tai būtume pastebėję, kad vos tik trečioji dalis (48 žodžiai) pasiliko visiškai neliesta, o visi kiti žodžiai ar tai kalbos, ar formos, ar rašybos atžvilgiu mažiau ar daugiau pakeisti; tačiau žodžių tvarka, būdinga kiekvienam savarankiškam vertimui, visur pasiliko sena per visus 150 metų. Kai dėl pačių pakeitimų, tai iš visų 13 mūsų palygintų leidimų nebuvo nei vieno, kuris nors vienu kitu mažmožiu nesiskirtų nuo dviejų jam artimiausiųjų leidimų. Tokių skirtumų (neskaitant skiriamųjų ženklų) vienoj tik palygintoje evangelijoje pastebėjome: 1647 m. leidime, palyginti su 1629 m. Sirvydu, 30, 1690 m., palyginti su 1647 m., 42, 1705 m. palyginti su 1690 m., 73, 1731 m. 13, 1743 m. 33, 1756 m. 21, 1772 m. 17, 1774 m. 35, 1779 m. 57, 1790 m. 19, 1794 m. 7, 1797 m. 7. Žinoma, jei būtume galėję į tą eilę įterpti ir tuos evangelijų lei-

dimus, kurių nepavyko šiam darbui gauti, tai skirtumai tarp atskirų, gretimų leidimų turėtų kiek sumažėti, nors greičiausia ir jų tarpe neatsirastų dviejų visiškai vienodų tekstų. Tie skirtumai atsirado ne dėl to, kad kas būtų iš naujo kokį norint iš tų tekstų vertęs, bet iš dalies dėl korektoriaus, iš dalies dėl savotiško „kalbos žiūrėtojo“ (iš pataisų aiškiai matyti, kad ne tik mūsų laikais tokių būta!) ir iš dalies dėl redaktoriaus darbo. Nors, kaip matysime, kaikuriuose vėlesniuose evangelijų leidimuose būta ne tik korektoriaus darbo, bet ir kaltės — atsitiktinai atsiradusios klaidos, vėlesniuose leidimuose ne tik kartojamos, bet ir virsta naujais žodžiais, tačiau tai išimtis, daugumas leidimų buvo spaudai ruošiama apgalvotai, rūpestingai. Tai yra visiškai suprantama, nes tų evangelijų tekstas buvo vienintelis Lietuvos bažnyčioje vartojamas tekstas, taigi jo leidėjai, jėzuitai, sau imdavo visą atsakomybę už to teksto suderinimą su oficialine katalikų bažnyčios doktrina ir stengėsi tą pasitikėjimą pateisinti. Tačiau galimas daiktas, kad jie nelygino to vertimo su Vulgata, kaip tai darė Wuyko lenkiško vertimo vėlesnieji leidėjai, tie patys jėzuitai [apie tai plačiau rašo X. W. K. (W. Krynicki?) Encyklopedja Kościelna XXXII 1913, 340—375 psl.] (kaip matysime, yra viena vieta, dėl kurios atrodo, kad turėta ir Vulgata rankoje), bet tik su naujais to paties Wuyko lenkiškais vertimais, kurie čia pat greta lenkiškam tekste buvo dedami ir visuose tuose evangelijų leidimuose veik nepakitėdavo — tarp 1629 m. ir 1797 m. yra tik nežymių skirtumų rašyboje ir pora pakeistų žodžių, paimtų greičiausia iš naujesnių, tobulesnių Wuyko leidimų; stebėtis netenka — lenkų raštas tuo laiku buvo daug labiau nusistojęs, kaip lietuvių. Tačiau būdinga, kad jėzuitai tas lietuviškas evangelijas leido vien tik savo atsakomybe; tik pirmame, mums žinomame leidime, 1647 m., antraštiniame lape padėta pastaba: „Wydane za dozwoleniem stárßych“. Ar ta pati pastaba buvo ir 1690 m. leidime, negaliu pasakyti, nes mano naudojamasis egzempliorius neturi antraštinio lapo; bet 1705 m. nėra nei tos pastabos, nei dvasinės oficialinės aprobatos, kaip jos nėra ir vėlesniuose leidimuose ligi jėzuitų ordino panaikinimo; ir net nėra jų dar pirmame leidime po jėzuitų panaikinimo, 1774 m., kada jėzuitų spaustuvę vedė dar tie patys, tik oficialiai likviduoti jėzuitai. Bet jau 1779 m. leidime padėta: imprimatur Carolus Karp Canonicus Cathedr. Vilna; tas *imorimatur* kartojamas ir vėles-

niuose leidimuose. Greičiausia ir nuo tų 1779 m. evangelijų redagavimas visiškai išėjo iš jėzuitų rankų — apie tai iš dalies galime spręsti ir iš tų pataisų, kurios buvo įnešamos į tekstą: jei iš visų pateiktųjų evangelijų daugiausia pataisų įnešta į 1705 m. leidimą (73 pataisos), kuris, kaip matysime, buvo kalbos atžvilgiu iš pagrindo peržiūrėtas, tai sekančią po jo vietą (57 pataisos) užima kaip tik tas pirmas aprobuotas, ne jėzuitų ruoštas 1779 m. leidimas.

Kokia kryptimi ėjo tų evangelijų teksto evoliucija? Jau pirmasis mums žinomas *Ewangelie polskie y litewskie* spausdintas tekstas 1647 m., neabejotinai tas pats, kaip tai nustatė J. Kabelka, kuris iš dalies buvo išspausdintas ir Sirvydo *Punktų* abiejose dalyse, visgi jau vienos mūsų paimtos evangelijos tekste skiriasi nuo analoginio Sirvydo teksto 30 vietų. Pridėta „Pirmo" antraštėje (kaip Wuyko), Sirvydo „pad". ‚padėjimas' (atitinkąs Wuyko postilės 1584 m., „rozdzielenie" ir Nowy Testament 1593 m. ‚rozdział') pakeistas sutrumpintu „cap." (caput); tai lyg rodo, kad čia turėta reikalo ne tik su lenkišku vertimu, bet ir su lotyniška Vulgata (nors ir Sirvydo vienoje vietoje yra „cap.", o daug kur visai nieko nepažymėta); gal dėl tos pat priežasties ir dviejose vietose Sirvydo *f* (*Jozafas, Fanuelo*) 1647 m. pakeistas lotynišku *ph (Jozaphas, Phanuelo),* nors ir Wuyko čia yra nevienodumo: 1593 m. N. Testamente *f,* 1584 m. postilėj *ph.* Tiesa, reikia pripažinti, kad ir Sirvydo evangelijose ta raidė nevienodai vartojama: greta *f* matome ir *ph* (*Pharizeuszu* 69, *Philippas, Kaiphas* 122, *Kapharnaum* 234); čia gal buvo norėta suvienodinti rašybą visame veikale. Tuo noru galėtų būti išaiškintas ir pataisymas *sztai* į *śitai* (Sirvydo 1629 m. randame dar *sztay* 33, *sitay* 195, 358, *śitay* 234 ir 262), jei ir 1647 m. evangelijose tas vienodumas būtų visai išlaikytas. Iš ištraukų, J. Kabelkos pateiktųjų, apie tai spręsti negaliu; bet, pvz., 1690 m. leidime taip pat nevienodai rašoma ir *sitáy, szitay, sitay.* Kalbos taisymo atžvilgiu čia būdingas Sirvydo pakeitimas *istatimo* į *zokana.* Daugiausia pakeitimų rašyboje: dviejose vietose *ś* pakeičiamas *s,* nors kitur ji ir paliekama; *y* pakeičiama kitur į *i* (*tasai, pereis, Diewui*), *ii* pakeičiama *i* (*kaławias*), nors ir atvirkščiai: *anoigi* virsta *anaiigi*; dviejose vietose uždedamas kirtis *(motină, atáius)*, ištaisoma aiški Sirvydo klaida pakeičiant *Annuo* į *Anuo* (kitur Sirvydas rašo *Anuo*), *pranaśine* rašoma maža raide, vietoje *Izraeliy* rašoma *Israeli*; keičiamos ir

gramatinės formos: *aßtuonioms* vietoje *aßtuoniamus, ketwirtiemus* vietoje *kietwieriemus, małdomis* vietoje *maldoms, iamy* vietoje *iump*. Jei 1647 m. tekstą spausdinant Arch. Phil. neįsibrovė tokių korektūros klaidų, dėl kurių galėjo atsirasti skirtybių, kurių 1647 m. originalo tekste nebuvo, tai tenka konstatuoti, kad 1647 m. evangelijų leidėjas nesitenkino vien nurašęs tekstą iš Sirvydo, kaip mano J. Kabelka, bet, kalbos neliesdamas, ją kiek taisė, keisdamas vieną kitą žodį, rašybą, gramatines formas ir Sirvydo klaidas; tuo būdu tai buvo ne vien korektoriaus darbo. Įdomu, kad tarp Sirvydo 1644 m. evangelijų ir 1647 m. teksto yra jau daug mažiau skirtybių — abiejose J. Kabelkos pateiktose evangelijose pastebėjau tiktai po 15 skirtybių; palyginus abiejų Sirvydo dalių evangelijas, pavyko nustatyti, kad tarp jų yra ir kaikurių rašybos skirtybių: antroje dalyje *f* visai nebevartojama, bet rašoma tik *ph*, taip pat keliose vietose yra tik *śitay*, bet formos *sztay* ar *sztai* jau visai nėra, nėra ir *istatimo*, bet yra *zokani* (249), vietoje *Izraeliy* randame *Israelu* (235). Tai lyg rodytų, kad 1644 m. evangelijas leidžiant taikintasi prie kito teksto, negu 1629 m. Bet turinio atžvilgiu 1647 m. evangelijos visgi skiriasi nuo Sirvydo 1629 m. Tam laiko tarpui, kuriam Sirvydo yra 14 evangelijų, 1647 m. evangelijose jų yra 19 (Daukšos 19); pridėtos: *Vnt dienos vżgimima Sunaus Diewa, Vnt vntros Miśios, Vnt trecios Miśios, Vnt dienos Nauiu metu, Vnt triiu Karalu*. 1644 m. ir 1647 m. leidimuose tam pačiam laikui yra tiek pat evangelijų (po 10).

1690 m. evangelijose eina tolimesnė, bet negriežta ir iš dalies grįžtanti prie Sirvydo 1629 m. teksto evoliucija. Čia pakeičiamas jau antras žodis — vietoje *bernelis* rašoma *waykielis*, pridedamas ir aiškiai praleistas ir 1629 m. ir 1647 m. *buwo*, keliolikoj vietų naujai kirčiuojama *á* ar net keičiamas 1647 m. kirčiavimas (*átaius* vietoje *atáius*), greta *aßtuoniamus* 1629, *aßtuonioms* 1647 čia atsirado *áßtuoniáms*, greta *kietweriemus* 1629 m. ir *ketwirtiemus* 1647 m. dar *kietwirtu*, vietoje *septinelis* 1629 m. ir 1647 m. čia *septineris*, greta *ta* ir *to* dabar *toi*, *Wießpats* jau parašomas didžiąja raide, bet paliekama ir *wießpaties*, *y* dažniau vartojamas (*tasay, labay, sitay*), kaikur grįžtama atgal prie Sirvydo 1629 m.: vėl *kaławiias, Pranaśine, małdoms, ánoiigi, wałundoy, Izraelo*. Ir čia greičiausia dirbo ne eilinis korektorius,

bet redaktorius, kuris turėjo savo pažiūrą tiek į rašybą, tiek į kalbą ir kuris 1690 m. leidimą lygino ir su 1629 m. Tačiau, jei jis antraštėje apleido lotynišką „cap.“, tai, matyti, tik tam, kad antraštėje nereikėtų atskiros trijų raidžių eilutės, nes kitose vietose „cap.“ palikta greta „pad.“ ir „padeime“ ar net, kaip dažnai ir Sirvydo daroma, paliekamas tik skaičius. J. Kabelkos minimi dvilypiai vieno žodžio aiškinimai 1690 m. leidime išnyksta.

1705 m. leidimas turi daugiausia iš visų palygintų leidimų pakaitų (73), bet jų žymiausią dalį sudaro panaikinimas visų kirčių, kurie buvo dedami 1647 m. ir 1690 m. leidimuose; bet kartu keičiama ir rašyba, ir gramatinės formos, ir net tarmė. Tuo būdu mūsų duotajame pavyzdyje *unt* visur pakeičiama į *ant, adunt* į *idant, źinkło* į *ziankła, iżgi* į *iżg, anoiigi* į *toiigi,* senieji *iump, jami* į *su juo.* Kitose evangelijose tai pastebima dar ryškiau; daugumas kalbinių pakaitų, kurias pastebėjo J. Kabelka, lygindamas 1647 m. ir 1774 m. leidimus, atsirado kaip tik 1705 m. leidime: *kalbeja* vietoje *biłoio, paweyzdekime to zodzo* vietoje *dabokimes tam źodźiuy* ir t.t. Tačiau kaikas dar paliekama (pvz., *aźułaykie* vietoje tik vėliau atsiradusio *użłaykie*), *Anna* čia pirmą kartą pakeista į *Ona, Ewangelia* į *Ewanielia,* galūnė *-o* veik visur keičiama į *-a (giwena, sawa, nupuolima, prikielima, tawa, buwa, auga)*; kitos pakaitos: *Juozapas* (čia vietoje *f,* paskiau *ph* įvesta *p,* kuri jau ligi galui pasilieka greta *Fanuelo,* kur taip pat toliau rašomas), *wałandoy, wisiemis, daugiu, iemus, diena, aßtuoniu, deßimtu, ketweriu, małdomis* ir kt. Turint galvoje, kad ir priedas kiek padidintas, ir kad iš trijų naujų įtarpų, kuriuos J. Kabelka 85 psl. mini, pirmas ir trečias yra kaip tik pirmą kartą šiame leidime vartojami (jų dar nėra 1690 m. leidime), tenka daryti išvadą, kad visas 1705 m. leidimas buvo naujai perredaguotas.

1731 m. evangelijose, kurios, kaip ir 1711 m., yra pirmosios papildytos trūkstamomis evangelijomis, reikėtų laukti ir daug daugiau rašybos ir kalbos papildymų, bet, atvirkščiai, čia jų mažiausia (išskyrus 1794 m. ir 1797 m. leidimus): *toygi* (vietoje *toiigi*), *padetas* (vietoje *padetoś*), *paßłowina* (*-o*), *wisiemus* (*-mis*), *Zokano* (*-a*) ir keletas smulkesnių. Tačiau vienoje vietoje pakeistas ir tekstas: vietoje *izpilde* čia *iśipilde.* Apskritai, čia skirtybių yra visai maža, nors tarp 1705 m. ir 1731 m. turėjome dar vieną leidimą, 1711 m., kuris čia nebuvo lyginamas. Taigi, greičiausia

1711 m. (1731 m.) leidimą ruošiant pasitenkinta tuo paviršutiniu (kalbos ir formos atžvilgiu) perredagavimu, kuris buvo atliktas 1705 m., o čia kreipta dėmesio tik į leidimo papildymą naujai išverstomis tomis evangelijomis, kurių senesniuose leidimuose nebuvo. Šiaipgi nesulygintas net lenkiškas tekstas su lietuviškuoju, nes jame čia pirmą kartą randame tą sakinį (*a jeśli odeydę, poślę go do was*, 70 psl.), į kurį yra atkreipęs dėmesio J. Kabelka 85 psl. ir kurio nebuvo evangelijose nuo pat pradžios, nors jį jau vartoja Wuykas 1584 ir 1593 m., bet atitinkamas lietuviškas sakinys čia dar neišverstas; jis pirmą kartą atsirado 1743 m. leidime (72 psl.). 1743 m. leidimas, be tų skirtybių, kurias esu minėjęs ryšium su N 15, rašybos atžvilgiu kad ir turi daugiau pakaitų, kaip 1731 m. leidimas, rodo ne tiek teksto ir rašybos evoliuciją, kiek nuolatinį redaktorių ar korektorių svyravimą, nes čia daug kur grįžtama prie anksčiau panaikintų dalykų: vėl atsiranda kirčiuota *á*, galūnė *-a* keičiama į *-o* (*giweno, sawo, buwo, ißeio, augo, atpirkimo*); naujai *duśie* vietoje *dusis*, *posnikays* vietoje *pasnikais*, *wissemus, Fanuelaus* (*-la*). Tokį darbą galėjo ir korektorius atlikti, lygiai kaip ir perkelti į kitas vietas augščiau minėtąsias pridėtines evangelijas.

Svarbiausia 1756 m. leidimo atmaina yra ta, kad čia pridėta lenkiška ir lietuviška *Passya* (Didžiajam Penktadieniui), atsiradusi tačiau jau 1750 m. Lenkiškas *Passyos* tekstas yra vienintelis lenkiškų evangelijų tekstas, kurio neturi Wuykas, ir nežinia, iš kur jis yra paimtas. Taip pat nežinome, kas yra sudaręs jos lietuvišką tekstą. Remdamasis tuo, kad Alegambė tarp Jaknavičiaus raštų yra nurodęs jo lenkiškai išleistą „Libellum de Passione Domine“ 1626 ir 1627 m., aš, rašydamas apie Jaknavičių „Tautoje ir Žodyje“, esu spėjęs, ar šios *Passyos*, pridėtos XVIII a. prie Evangelijų, nėra kartais irgi Jaknavičiaus darbo. Tačiau šiai hipotezei sugriauti ar patvirtinti naujų duomenų neturiu. Spaudai šį leidimą ruošė vien korektorius, ir tai nelabai vykęs, nes tokiam nedideliam tekste padarė dvi korektūros klaidas (*malgomis* ir *apeiy* vietoje *ape ji*), kurių viena keitė ir teksto turinį; be to, pats nuo savęs plačiai pakeitė *i* į *j* (*stebejos, jemus, jo, Izraeluje, kaławijas*), keliose vietose panaikino kirčiuotą *á* ir šiaip porą smulkmenų pakeitė.

Visi vėlesnieji po 1756 m. leidimai iš pagrindų skiriasi nuo senesniųjų tuo, kad lietuviškas tekstas čia transkribuotas lotyniškomis raidėmis; bet tai didelės įtakos tekstui neturėjo, nes, pvz., 1772 m. tekste, nors tarp 1756 m. 1772 m. ir buvo bent du lotyniškomis raidėmis transkribuoti leidimai, susirado vos 17 nežymių pakaitų. Čia dirbo irgi tik korektorius. Nors jis atitaisė 1756 m. korektūros klaidas (o gal tai atliko 1769 m. ir 1770 m. korektoriai?), bet pats padarė naujų (pvz., *taenaydama, otejus, ispazino*) ir, be to, netaisyklingai pakeitė *uo* į *o*. Viena tokia (*nupolimo*) pakaita ir kitose evangelijose pasiliko, o kita (*su ju* vietoje *su juo*) dar buvo pakartota ir paskutiniame jėzuitų 1774 m. leidime. Taip pat vėl buvo grįžta (ir 1774 m.) prie *septinelis*. 1774 m. ištaisytos senos kerektūros klaidos, bet nepatikrintos savosios, ir tuo būdu buvo išspausdintas du kartus vienas ištaisytas ir neištaisytas žodis; vėl sukirčiuota *á*; šita atmaina ir sudarė beveik visas to leidimo skirtybes. 1779 m. leidimas buvo ruošiamas daug rūpestingiau už daugelį senųjų, nors ir čia neišvengta pakartoti 1756 m. klaidos (*apeiy* vietoje *ape ji*). Rašyboje vėl panaikinta *á*, kuri, atrodo, sudarė svarbiausią korektorių rūpestį, nes nuolatos jie ją įvesdavo ar panaikindavo. Bet paliesta ir kalba: naujas redaktorius, matyti, norėjo priartinti tekstą prie šnekamosios kalbos ir panaikinti nebevartojamas formas, ir tuo būdu vietoje dar nuo Daukšos išsilikusios *Mariosp Motinosp* čia pirmą kartą atsirado *Marijay Motiney*, vietoje *dumos* — *dumoimay*, vietoje *ziankła* — *zienkła*, vietoje *septinelis* — *septinis*; pakeistas čia ir trečias žodis — *kaławijas* ištaisytas į *mecius* (1647 *zokana*, 1690 *waykialiś*), *ir* visur pakeista į *yr*.

Galiausiai trys paskutinieji mūsų lygintieji evangelijų tekstai, 1790, 1794 ir 1797 m., rodo labai nežymių skirtybių. Beveik visos 1790 m. pataisos patenka ir į 1794 m. ir 1797 m. leidimus, tačiau paskutinieji du yra vieni kitiems artimesni savo klaidomis, pvz., *Nydielos* ar *Pranasi,ne* 1794 m., kuri 1797 m. virto *Pranasi, ne dukoie* (vietoj *duktie*).

Ši trumpa 13 vienos evangelijos tekstų apžvalga leidžia mums pasidaryti šiokių išvadų: 1) visi tekstai, pradedant Sirvydo 1629 m. ir baigiant 1797 m., yra nauji vieno ir to paties teksto perspausdinimai; 2) kiekvienam naujam leidime jų korektorius ar redaktorius padarydavo mažesnių ar didesnių pakaitų; 3) tos pakaitos

lietė ar rašybą, ar kalbą, ar gramatiką, bet labiausiai svyravo gramatinės taisyklės, kurios kone kiekviename naujame leidime yra kiek skirtingos, — autoritetingai išleistos gramatikos nebuvo ligi 1737 m., bet ir 1737 m. *Universitas* daugumui, matyti, nebuvo žinomas; 4) nuo 1629 m. ligi 1797 m. evangelijų žodynas sistemingai marginamas svetimais žodžiais, prastinamos gramatinės formos ir jos artinamos prie šnekamosios (greičiausia klebonijų) kalbos formų ir absoliučiai svyruoja rašyba; 5) rūpestingiausiai buvo perredaguoti 1690 m., 1705 m., 1711 (1731) m., 1756 m. ir 1779 m. leidimai; 6) Sirvydo 1629 m. tekstų ir 1647 m. evangelijų skirtybės yra ne mažesnės, kaip 1743, 1772, 1774, 1790, 1794, 1797 m.

J. Kabelka, lygindamas 1647 m. evangelijas su Daukšos evangelijomis, konstatavo atskirų žodžių ir formų panašumą, taip pat jų sutvarkymo beveik vienodumą, bet ir faktą, kad abiejuose rinkiniuose yra ir skirtingų evangelijų; tačiau jis mano, kad 1629 m. evangelijų ruošėjas, nors ir žinojo Daukšą bet, juo nesinaudojo. Lygindami Daukšos evangelijų turinį su *Ewangelie polskie y litewskie* (neturėdamas 1647 m. leidimo, lyginau su 1690 m. leidimu, tik trūkstamąsias defektuotam 1690 m. egzemplioriuje vietas lyginau su 1705 m. evangelijomis), gauname tokį vaizdą. Daukšos pirmojoje dalyje yra evangelijos nuo pirmos Advento dienos ligi „XXV Nedelos po Traycei S", iš viso 66 evangelijos; E.P.L. pirmoji dalis apima evangelijas ligi 24 „Nedelos po Sekminey", iš viso 64 evangelijos. Antrojoje Daukšos dalyje įvairioms šventėms yra 38 evangelijos, o iš viso 104 evangelijos. E.P.L. antroje dalyje „Na Swięta Przednieysze" 39 evangelijos, iš viso 103 evangelijos. Daugiausia supuola pirmosios dalys: Daukšos yra iš viso 3 evangelijos (Mat. 15, Jono 3 ir Luk. 16), kurių nėra E.P.L., o šios turi tik vieną evangeliją (Mat. 17), kurios neturi Daukša. Tiesa, dažnai tos pačios evangelijos skiriamos ne toms pačioms šventėms, pradedant jau pirmąja, kuri E.P.L. nukėlė Verbų sekmadieniui, nes prie Verbų sekmadienio Daukša buvo padėjęs pastabą: „Ant Werbos nedelos Ewangelia Toieg kuriii ant pirmos nedelos Adwento". Daukša jos nepakartojo, o Sirvydo ir E.P.L. ji perkelta Daukšos nurodymu į šią vietą iš pirmos advento savaitės, užtat sekančios evangelijos atkeltos viena savaite atgal; šis skirtumas išsilygino, įdėjus vietoje Daukšos antros evangelijos Dievo užgi-

mimo dienai dviejų evangelijų antrai ir trečiai mišiai. Nuo to laiko evangelijų lygiagretumas Daukšos išlaikomas ligi *Dievo Kūno,* nes ši evangelija 1690 m. (ir 1647?) yra viso rinkinio priešpaskutinėje vietoje (nors prieš tai yra įdėta Daukšos Sekminėms evang. Jon. 3, kurios nėra E.P.L., bet eilė nebuvo sutrikdyta, nes tai pačiai dienai Daukšos yra ir kita evangelija, bendra su E.P.L.). Tarp evangelijų 1 Ned. po Sekminių ligi 4 Ned. po Sekminių įsiterpus Luk. 16, kurios nepakartojo E.P.L., nuo 5 Ned. po Sekminių ligi galui vėl einama tokia pat tvarka, kaip ir pradžioje, t. y. tas pačias Daukšos evangelijas E.P.L. nukelia viena savaite anksčiau. Įdomu, kad tiek Daukšos, tiek E.P.L. evangelijos vietomis yra neteisingai žymimos; pvz., prie *evang. ant 4 Ned. Adv.* Daukšos teisingai nurodyta Luk. 3, taip pat ir Sirvydo; bet E.P.L. duoda Luk. 4, kuri klaida atitaisyta tik 1743 m.; sekančioji evangelija Daukšos teisingai pažymėta Luk. 2, Sirvydas jos neturi, E.P.L. neteisingai Luk. 1 [atitaisyta 1731 m. (1711 m.)]; prie užgav. evang. Daukšos neteisingai Luk. 11 vietoje 18, Sirvydo teisingai Luk. 18, E. P. L. neteisingai Luk. 10 (atitaisyta 1731 m.); Daukšos Ned. Gavėnios neteisingai Mat. 14 vietoje 4, Sirvydo ir E.P.L. gerai; Daukšos evang. 4 Ned. Gav. neteisingai Jon. 5, 6, vietoje 6, Sirvydo ir E.P.L. gerai; Ned. 6 po Vel. Daukšos teisingai Jon. 15, 16, E.P.L. neteisingai Jon. 16 (atitaisyta 1743 m.); Daukšos Ned. 8 po Trayces vietoje Mat. 7 neteisingai pažymėta Mat. 57; E. P. L. teisingai, 1705 m. neteisingai Luk. 7 ir Mat. 7, 1731 m. atitaisyta; Daukšos Ned. 14 po Trayces vietoje Luk. 17 neteisingai Luk. 5, E.P.L. teisingai; keletas neteisingų pažymėjimų tiek Daukšos, tiek E.P.L. yra ir antrojoje dalyje, bet ir, apskritai, antrosios jų dalys daug labiau skiriasi negu pirmosios, nors bendras evangelijų skaičius yra beveik vienodas: kaikurie šventieji išnyko, atsirado naujieji, kitos evangelijos perkeltos kitoms šventėms ir, apskritai, jų tvarka čia yra kita.

Kai dėl pačių tekstų, tai palyginti pateikiu tą pačią mums jau žinomą Daukšos ir Sirvydo teksto evangeliją, išskirdamas kursyvu bendrąsias vietas:

D. *Nedelos* Pirmos *po Użgimimuy Wiėßpaties Ewangelia* ape pranaßawima Symeona *Luce 2* Cap. (S. Vnt *Nedelos po użgimimuy Wießpaties Ewangelia* / *Luk.* Pad. *2*). D. *ANuo metu* buwę Tewas *ir Maria mótina Jésaus* bé stebis ąnt tų dáyktų /

kas bů biłoma *ape ii*: (S. *ANuo metu:* Jozafas *ir Maria motina Jezaus,* stebeios tiems dayktams, kurie buwo sakiti *ape ii.*) D. *ir* pałáymino *iiemus Siméonas | ir táre Marióśp mótinosp io: ßitái tas padétás yrá ąnt nupůlimo | ir ąnt prikelimo* túłų *Isráe-liie | ir ąnt źękło | kuriam priéßtaraus.* (S. *Ir* paßłowino *iiemus Simeonas, ir tare Mariosp motinosp io. Sztai padetas ira* tasay *vnt nupuolimo ir vnt prikielimo* daugio *Izraeliy, ır vnt źinkło, kuriam prießtaraus.*) D. Ir táwo *paczios dûßią* pêrwers *kała-wiiés* : *idánt* pároditųs *iżg* tûłų *ßirdų̂ dûmos.* (S. *Ir tawo paćios duśiu* pereys *kaławiias, adunt* apsireykßtu *iżgi sirdżiu dumos*). D. *Ir búwo Anna prânaße | dukté Phanúelo | iżg giminés Asser | tóii bů* vżêiusi daugimé dienų | *ir giwéno su wîru sa-wůių septînelis metús nůg mergîstes sawós.* (S. *Ir buwo Anna Pranasine, dukte Fanuelo iż gimines Asser,* ta buwo łabai sena, *ir giweno su wiru sawo septinelis metus nuog mergistes sawo.*) D. *Ir tóii naßle* búwo | net *ik mêtų aßtůniomus deßimtimus ir ketweriémus | kuriii neyßêio iżg baźniczios, pâsnikais ir mał-domis tarnáudama dieną ir nâkti* (S. *Ir ta naßłe iki aßtuonia-mus deśimtims metu ir kietweriemus, kuri ne ißeio iż baźni-ćios, pasnikais ir małdoms tarnaudama* Diewuy *nąkti ir dienu*) D. *Ir toi anąiág* adîną *atêiusi* gárbino *Wießpatį ir sáke ape ii wissiemus, kurie* łukurio arba *łauke atpirkúmo Israélo.* (S. *Ir ta anoigi* wałundoy *ataiusi* iżpażino *wießpati, ir śakie ape ii wi-siemus, kurie łaukie atpirkimo Izraelo.*) D. *Ir kad* pâbęge *wis pagal* zôkoną *wießpaties sugriżo ing Galiléą | ing miestą sáwa Nazáreth. O bernelis áugo ir stiprinos* dwasia | *pilnas* prôto *(ißmintíes) | ir* małone *diewa búwa iame.* (S. A *kad* iżpiłde *wis pagal* istatimo *wießpaties, sugriżo ing Galileiu, ingi miestu sawo Nazarethu.* o *bernelis augo, ir stiprinos, piłnas ißmintíes, ir* milista *Diewo buwo* iump.)

Lygindami tuos tekstus kalbos ir rašybos atžvilgiu, rasime čia žymių skirtybių. Tačiau įdomu, kad vėlesniosios evangelijos, kaip jau matėme, iš dalies grįžta prie Daukšos kalbos, nutoldamos nuo Sirvydo, vėl įvedama Daukšos *ant* vietoje Sirvydo *unt*, *idant* vietoje *adunt*, *zokona* vietoje *istatimo*. Bet jei žiūrėsime ne rašybos ir tarmės skirtybių, o vien tik vertimų, tai pastebėsime begalinį jų panašumą. Iš sulyginimo savaime prašosi išvada, kad 1629 m. evangelijų vertėjas ne tik turėjo rankose Daukšos postilę,

bet tiesiog Daukšos evangelijas taisė, pritaikindamas tai tarmei ir rašybai, kuria buvo rašomi *Punktay Sakimu*, ir vienoj kitoj vietoje taisydamas mažiau suprantamai Daukšos išverstas vietas. Bet kas buvo tas Daukšos vertėjas — taisytojas, kuris tai perdirbo, kuris įdėjo į Sirvydo *Punktus* savo evangelijų vertimų dalį, o paskiau jas visas 1647 m. išleido? Neatkreipęs dar dėmesio į Sirvydo ir E.P.L. panašumą ir dar nežinodamas 1647 m. evangelijų egzemplioriaus, kuris dar nebuvo tuomet surastas, aš savo laiku „Taut. ir Žodyje“ buvau priėjęs išvadą, kad evangelijas yra vertės Jonas Jaknavičius. J. Kabelka, remdamasis daugiausia 1647 m. evangelijų lyginimu su Sirvydo, priėjo išvadą, kad tai jokiu būdu ne Jaknavičiaus darbas. Tačiau ir 1647 m. evangelijų atsiradimas ir jų dalinis identiškumas su Sirvydo ir net Daukšos iš tikrųjų ne griauna, bet patvirtina mano spėjimą, kad tą darbą atliko Jaknavičius.

Norėdamas patikrinti J. Kabelkos abejones ar, teisingiau, visišką paneigimą, kad Jaknavičius būtų galėjęs būti evangelijų autoriumi (vertėju), pirmiausia turiu iškelti vieną bendrą, ne kalbinio ar literatūrinio, bet grynai visuomeninio istorinio pobūdžio klausimą: ar kas, bent kiek susipažinęs su tų laikų jėzuitų veikimo pobūdžiu Vak. Europoje ir ypač Lietuvoje, su jų absoliutiniu monopoliu visame kultūriniame ir bažnytiniame XVII a. Lietuvos gyvenime, su jų kokių nors konkurentų nepakentimu Lietuvos švietimo, mokslo ir literatūros darbe, su jų pastangomis pavergti sau ir visą Lietuvos bažnytinį gyvenimą per savo akademiją, kolegijas, misijas ar mokyklas, su jų pastangomis iškelti viešumon kiekvieno savo ordino nario nuopelnus ir įgalinti jį viešai pasireikšti, — ar kas, sakau, galėtų patikėti, kad jie, savo tarpe turėdami augštai ierarchijoje iškilusį dvasininką jėzuitą, jau pasireiškusį savo literatūriniais darbais lenkų ir lietuvių kalbomis, gerai mokantį lietuviškai, jau pagarsėjusį Sirvydo mokinį ir jiems paruošusį 1637 m. evangelijų rinkinį bažnytiniam reikalui Joną Jaknavičių, šio darbo nespausdino, bet, atvirkščiai, po dešimties metų, 1647 m. (kad tai būtų buvęs pirmas Ewangelijų vertimas, to mes tikrai nežinome) spausdina tokį pat darbą, atliktą kito niekam nežinomo žmogaus (ir net ne jėzuito, kaip fantazuoja J. Kabelka!), ir tą nejėzuitišką darbą kelios dešimts kartų savo spaustuvėje kartoja, įvedę į visas bažnyčias, o savo ne vien Lietuvoje (sprendžiant iš jo užsieninių biografų) pagarsėjusio nario darbą kažinkur numarina, pasitenkinę

vien jo išreklamavimu spaudoje (jie reklamą ir tuo laiku mėgdavo, tačiau reklamavosi vien tik nuveiktais darbais, bet ne sumanymais)? Aš esu tikras, kad tokia fantastiška prielaida negalėtų patikėti niekas, kas nors kiek yra tyrinėjęs mūsų praeities gyvenimą. Prisipažinsiu, kad skaitydamas J. Kabelkos įrodymus, nukreiptus prieš Jaknavičiaus laikymą Evangelijų vertėju, aš net, gal ir neteisingai, gavau įspūdį, kad J. Kabelka, jau sumanęs savo darbą rašyti, turėjo iš anksto numatęs uždavinį (ar jis jam buvo duotas) įrodyti, kad tai ne Jaknavičiaus darbas, nes tokie dirbtini ir nepatikėtini yra visi jo šios poleminės darbo dalies įrodymai (kita dalis, kiek ji liečia Sirvydo evangelijų santykį su 1647 m. evangelijomis ir 1647 m. evangelijų su 1774 m., yra rašyta visai kitaip ir pateikia mums įdomių naujų išvadų, kurios, kaip matėme, daugiausia pasitvirtino ir plačiau tą klausimą panagrinėjus).

Apskritai, vien dėl tų visuomeninių sumetimų galėjo būti abejojama, ar Jaknavičius parašė šias evangelijas, kada mes dar nežinojom nei vieno Evangelijos leidimo, išleisto Jaknavičiui gyvam esant (neišspausdintas rankraštis galėjo dingti ir teko iš naujo versti). Tokių abejonių turėjau ir aš, pirmą kartą mėgindamas „Tautoj ir Žodyje“ Jaknavičiaus 1637 m. Evangelijas surišti su *Ewanģelie polskie y litewskie*; bet dabar visos tos abejonės išnyko, atsiradus 1647 m. evangelijų leidimui, kuris jau tik vienu dešimtmečiu skiriasi nuo Alegambės datos (negalima priimti su absoliutiniu tikrumu visų Alegambės datų, nes jame yra ir klaidų) ir buvo išleistas dar Jaknavičiui esant gyvam ir veikliam.

Stengdamasis palaidoti Jaknavičių, J. Kabelka pirmiausia pabrėžia, kad evangelijų kalba yra rytietiška. Jaknavičiaus kilimo vieta iš jo biografijų nežinoma. Alegambė iš Lietuvos kilusių jėzuitų duoda tik keturis — Sirvydą, Jaknavičių, Vaitieką (Albertą) Kojalovičių, kuriuos visus tris vadina „natione Lithuanus“, ir Motiejų Sarbievskį, kurį vadina „natione Polonnus, seu Lithuanus, gente Mazouita“. Taigi iš tų pažymių apie jų kilimo vietą Lietuvoje negalima spręsti. Sotvellis, kuris 1676 m. papildė Bibl. Scrip. S. J. ir tam laikui, kurį lietė Alegambė (tarp kitko davė plačias ir Sirvydo bei Jaknavičiaus biografijas, kurių neturi Alegambė), ir pratęsė jo darbą ligi 1675 m., iš Lietuvos kilusių jėzuitų rašytojų pateikė net 12 (nors taip pat tik tuos pačius Sirvydą ir Jaknavičių laiko rašiusiais lietuviškai); jis greta vieno apibūdinimo „natione

Lithuanus" (A. Młodzianowski, A. Rudomina, C. Kojałowicz, Sirvydas, Jaknavičius, Th. Porzecki ir V. Biatowicz), žino ir smulkėsnių kilmės apibūdinimų (Alb. Kojałowicz „natione Lithuanus patria Caunensis" [neteisingai Launensis, tai ištaisyta pabaigoje], A. Zieniewicz „natione Lithuanus ex Palatinatu Nouogrodensi", G. Sawicki „natione Lituanus patria Vilnensis"), o M. Ginkevičiaus ir S. Lauksmino kilmę apibūdindamas, rašo: „natione Polonus gente Samogita" ir „natione Polonus, patria ex Samogitia". Kadangi Sotvellis čia atskiria žemaičius (kad ir „natione Poloni") nuo lietuvių, tai, turėdamas apie Jaknavičių daug platesnių žinių, negu turėjo Alegambė (abudu neabejotinai tas žinias ėmė tik iš kasmetinių jėzuitų provinciolų pranešimų Romai apie visus jų provincijos įvykius su visų jų jėzuitų charakteristikomis), gal ir būtų pabrėžęs jo kilmę iš žemaičių, jei Jaknavičius būtų buvęs vakarietis. Kita vertus, iš Jaknavičiaus gyvenimo veiklos negalima nustatyti jo kilmės, nes žymesnieji jėzuitai buvo kilnojami iš vietos į vietą be jokio sąryšio su jų kilimo vieta, o Jaknavičius, sulig Sotvelliu, mokėsi Vilniuje (tai žinoma ir iš kitur), buvo Vilniaus seminarijos (popiežiaus alumnato) rektorius ne vėliau kaip 1634 m., paskiau rektorius kolegijų Smolenske, Kražiuose (aš manydavau, kad jis ten buvo tarp 1634 ir 1644 m., o K. Jablonskis Lietuvos teismų archyvuose surado du dokumentus 1639 m. VI, 15 ir 1641 m. VI, 22, kuriuose jis minimas, kaipo Kražių kolegijos rektorius, taigi mano spėjimą patvirtino), paskiau vėl Vilniuje, kur ir mirė. Jo rektoriavimo Kražiuose negalima jungti su jo žemaitiška kilme. Taigi neturime jokių duomenų tvirtinti, kad jis nebuvo rytietis.

Toliau J. Kabelka kelia klausimą, kaip reikia suprasti Alegambės „scripsit" „Ewangelia aucta in usum concionatorum": *parašė* ar *išspausdino*, ir prieina išvadą, kad greičiausia reikia suprasti „išleido". Čia pirmiausia krinta į akis, kad Alegambė 84 psl. apie Sirvydą rašo: „Scripsit idiomate Polonico & Lithuanico Puncta in totius anni Dominicae MDCXXIX, Dictionarium Latino-Polono-Lithuanicum, Clauim Linguae Lithuanicae". Betgi mes tikrai žinome, kad ir *Punktus* ir žodyną Sirvydas, Alegambei savo *Bibliotheca* leidžiant, jau seniai buvo išspausdinęs (mano laimė, jis padėjo ten savo pavardę, nes šiaip, neabejoju, J. Kabelka tokiais pat, kaip ir Jaknavičiui, įrodymais lengvai galėtų kaiką įtikinti, kad ne Sirvydas tas knygas parašė), o jo *Clauis* greičiausia li-

ko rankraščiu, taigi čia Alegambė žodžiu „scripsit" pažymėjo ir neabejotinai išspausdintą ir parašytą knygą. Sotvellis, kuris, papildęs Jaknavičiaus biografiją, jo bibliografiją pakartojo iš Alegambės (matyt, tik dviejose lenkiškose knygutėse dėl korektūros klaidos pakeitęs datas), taip pat apie lenkiškas Jaknavičiaus knygas rašo „edidit Polonice", apie lietuviškas – „Lithuanice scripsit", bet apie Sirvydą rašo visoms trims knygelėms jau ne „scripsit", kaip Alegambė, bet „edidit" (taigi ir *Clauis*) ir papildo žinias apie pačias tas knygas. J. Kabelka mano, kad Alegambė tai parašė „dėl sklandumo", nenorėdamas kartoti anksčiau prie lenkiškų raštų padėtų „edidit". Pirmiausia nesuprantama, kodėl taip įvairiai ir neteisingai įvairias knygas apibūdinus bus sklandžiau, antra, kodėl gi Alegambė tikrai 1629 m. išspausdintas Sirvydo dvi knygas irgi apibūdino „scripsit", o ne „edidit", nors ten greta jokio kito abibūdinimo nebuvo?

Jei J. Kabelka būtų pavartęs tą patį Alegambę, tai būtų radęs, kad, pvz., 3 psl., rašydamas apie belgą Adrianą Cromirų, jis rašo „Edidit in lucem" prie jo lotyniškų raštų sąrašo, paskiau „edidit lingua vernacula" prie kito veikalo; 6 psl. Adrianus Jungius atskirai „scripsit" lotyniškus ir po to „Polonice vero scripsit" lenkiškus raštus; 8 psl. Aegidius Gonzales Davila „scripsit, sed non edidit", — tai rodo, kad Alegambė labai gerai atskiria tuos du terminus; 10 psl. Albertus Rosciszewski „edidit, partim alieno, partim supresso nomine", o paskiau „edidit sub nomine Joannis Bobolae", ar Albertus Mura „reliquit parato praelo"; 25 psl. Andreas Brunner ir „scripsit" ir „edidit", 19—20 psl. Andreas Schottus „scripsit" Commentarum.... editum Duaci" ir t. t.; kitaip sakant, Alegambės čia raštai labai įvairiai apibūdinami (kartais nurodoma ir spaustuvė ir formatas). Aiškus daiktas, Alegambei čia rūpėjo ne koks „sklandumas", bet tikslus skaitytojų informavimas apie rašytojus: visiems pateikia tokių žinių, kokių buvo gavęs (kaip sakėme, greičiausia buvo gavęs jas Romoje): jei informacija kalbėjo apie išspausdintą veikalą, tai dėjo „edidit", jei nežinojo, ar ji spausdinta ar ne, rašė „scripsit"; jei jį informuodavo, kad veikalas buvo ruošiamas, rašė „parat, reliquit" ir t. t. Mano atsitikimu tegalima vieną išvadą padaryti: Alegambė, pateikdamas savo žinias apie Jaknavičių, turėjo informacijų, kad jo lenkiškos knygos buvo išspausdintos, tad parašė „edidit polonice";

apie lietuviškąsias to nežinojo, tad parašė „scripsit"; nežinojo, ar Sirvydas išspausdino savo knygas, tad parašė „scripsit" ir apie tikrai išspaudintąsias. Sotvellis naujų duomenų apie Jaknavičių nebuvo gavęs, tai paliko, kaip buvo pas Alegambę; apie Sirvydą sužinojo, kad jo dvi (o gal ir visos trys) buvo išspausdintos, tai pakeitė Alegambės „scripsit" į „edidit". Taigi nei Alegambė, nei Sotvellis tikrai nežinojo, ar Jaknavičiaus lietuviškos knygos buvo išspausdintos, ar ne. Bet J. Kabelka, kaip deux ex machina, be jokio sąryšio su tuo, kas buvo anksčiau rašyta, iš nagrinėjamo žodžio „scripsit" padarė išvadą, kad ar Jaknavičiaus 1637 m. Evangelijos buvo spausdintos ar rašytos, vis viena „jo evangelijos negalėjo jokiu būdu būti prieš 1637 metus". Tai jau ne išvada, bet aksiomiškai pareikštas tvirtinimas. Į tai tenka atsakyti griežtai priešingai: Jaknavičiaus evangelijos galėjo būti paruoštos 1637 m. ir neišspausdintos, jos galėjo būti paruoštos ir 1637 m. išspaudintos (tik apie tai galėjo nežinoti Alegambė), bet abiejais atsitikimais jos neabejotinai buvo jau prieš 1637 m., ir štai dėl ko. Evangelijų vertimas tai ne kokio nors straipsnio parašymas, — tai atsakingas darbas, kurį kiekvienas vertėjas dirbo ištisais metais. Kadangi jos skiriamos vartoti bažnyčiose, kaipo oficialus tekstas, tai jos peržiūrimos eilės kitų žmonių, svarstomos ir galiausiai priimamos. Greičiausia ir Jaknavičius tą darbą dirbo dalimis (toliau pateiksiu ir savo spėjimą, kada jis tą darbą galėjo pradėti), atliekamu nuo plačių savo pareigų laiku ir tik po ilgų metų darbo galėjo jį baigti, todėl ir 1637 m. data gali reikšti tiktai galinę to ilgo proseso datą, kada darbas ar buvo paruoštas spaudai, ar buvo išspausdintas. Manau, J. Kabelka iš lietuviškų protestantiškų knygų istorijos gerai žino, kaip ilgai jos XVI—XVIII a. buvo ruošiamos; bet jei joms jis pritaikintų tą patį įrodinėjimo metodą, tai turėtų tvirtinti, kad Mažvydo *Giesmes Chriksczoniskas* 1566 m. negalėjo jokiu būdu būti prieš 1566 m., nors Mažvydas jau 1563 m. mirė, ar kad Bretkūno *Biblia*, kurios rankraštis turi 1590 m. datą, jokiu būdu negalėjo būti prieš 1590 m., nors iš vertėjo pastabų mes žinome, kad atskiros jo dalys jau buvo paruoštos 1579 m. Aš čia galiu pateikti ir man artimesnį pavyzdį: mano Lietuviškos bibliografijos I dalis išspausdinta 1924 m., bet medžiagą jai buvau pradėjęs rinkti nuo 1904 m., ir 1904—1924 m. tiek aš, tiek kiti ją naudojomės, nors spaudai paruošta ji buvo tik prieš pat spaustu-

vei pateikiant; mano bibliiografijos IV d. 2 tomas jau net buvo pradėtas rinkti 1935 m., bet yra rankraštyje ligi šiol ir nešios datą tų metų, kada bus išspausdintas, o tuo tarpu jau bent penketas žmonių dar mano nepilnu rankraščiu su mano sutikimu yra plačiai pasinaudoję savo vėliau išspausdintoms specialioms bibliografijoms. Ir jei ją aš dabar išspaudinsiu, ir J. Kabelka pastebės; kad tarp tų svetimų bibliografijų ir manosios yra kas nors bendro, tai savo logikos vedamas galės griežtai tvirtinti, kad jie negalėjo manąja bibliografija pasinaudoti, nes jų bibliografijos buvo išspausdintos dar keletą metų prieš mano bibliografijai pasirodžius. Taigi, jei tos rūšies darbai dabar yra negreitai ruošiami, juo lėčiau jie galėjo būti ruošiami XVII a., kada pats darbo tempas buvo daug lėtesnis ir kada kiekvienas lietuvis rašytojas susidurdavo su tokiais kalbos ir terminų sunkumais, kokių mes dabar neturime.

Kalbėdamas apie jo teisingai konstatuotą Sirvydo ir 1647 m. (jų dalies) sutapimą, J. Kabelka nagrinėja tris galimas iš to išvadas: ar 1647 m. evangelijos naudojosi Sirvydo evangelijomis, ar prieš 1629 m. buvo kokios nežinomos evangelijos, kuriomis naudojosi ir Sirvydas ir 1647 m. evangelijų leidėjas, arba Sirvydas naudojosi 1647 m. evangelijomis ir todėl jos dar turėjo būti išleistos prieš 1629 m. Aš pats nepriimčiau nei vienos iš tų išvadų, nes yra ir ketvirta, kurios J. Kabelka nepaminėjo ir kuri duoda daug patikimesnį atsakymą į visas ryšium su tomis evangelijomis kilančias abejones, — ją pabaigoje aš ir formuluoju, — tačiau man neatrodo, kad J. Kabelka, rinkdamasis tarp tų trijų galimybių, vykusiai būtų sugriovęs sau nepriimtinas išvadas. Dėl pirmos, tai pirmiausia visai nesuprantama, kam jis čia pripainiojo lenkiškų evangelijų klausimą, jeigu žinoma, kad tiek Sirvydo, tiek 1647 m. evangelijų lenkiškasis tekstas buvo paimtas tiesiog iš Wuyko ir tą perrašinėjmo darbą galėjo lygiai gerai atlikti ir Sirvydas, ir Jaknavičius, ir 1647 m. evangelijų leidėjas, ir kiekvienas Vilniaus jėzuitas, kuris tik mokėjo lenkiškai rašyti; visi nežymūs skirtumai tarp įvairių metų tų evangelijų tekstų priklausė tik nuo to, kurių metų Wuyko evangelijų leidimu pasinaudota, nes, pvz., yra mažų skirtumų tarp Wuyko evangelijų, paskelbtų jo 1584 m. postilėj, ir 1593 m. N. Testamente; vėliau, Wuykui mirus, jos pamažėl kitų redaktorių buvo artinamos prie šnekamosios lenkų kalbos. Bet jei mes atmesime tai, ką J. Kabelka kalba apie tas lenkiškas evange-

lijas, tai pamatysime, kad jis sau (ne man) įrodė, jog kaip tik Jaknavičius naudojosi Sirvydo evangelijomis: nors 1644 m. *Punktų* evangelijos buvo išspausdintos po 1637 m., bet pagal J. Kabelką jos buvo paruoštos dar prieš Sirvydo mirtį, t. y. prieš 1631 m. Tai kodėl jomis negalėjo pasinaudoti Jaknavičius ar 1647 m. evangelijų leidėjas? Vien todėl, kad jų buvo tik 24, o jam reikėjo tiek pat, kaip Daukšai — 103 ar 104? Ar ne geriau tad pasinaudoti svetimomis 24 evangelijomis ir, užuot vertus visas, pačiam versti tik 80? Jei nebūtų daug paprastesnės, J. Kabelkos neminimos, išvados, tai toji išvada galėtų būti priimtina tol, kol, kaip jau matėm anksčiau, nebuvo man kilę abejonių, ar 1629 m. ir 1644 m. evangelijos buvo vienu laiku verstos, ar Sirvydas mirdamas tiktai nepaliko savo lietuviškų *Sakymų* tęsinio, ne tik be lenkiško *Sakymų* vertimo, bet ir be lietuviško ir lenkiško evangelijų teksto. Atrodo, kad 1629 m. ir 1644 m. evangelijų tekstuose yra nedidelių rašybos skirtumų, kurie rodytų, kad jos ne vienu laiku buvo verstos, kad 1644 m. evangelijos buvo verstos vėliau už 1629 m. evangelijas. Tuomet savaime atkristų klausimas, ar Jaknavičius 1637 m. galėjo pasinaudoti 1644 m. paruoštomis evangelijomis; tačiau tai nepašalintų galimybės, kad 1644 m. evangelijas spausdinant pasinaudota 1637 m. evangelijomis. Tat iš dalies atitiktų ir trečią J. Kabelkos siūlomą išvadą, kad ne Jaknavičius, bet Sirvydas pasinaudojo 1644 m. evangelijoms Jaknavičiumi, nors ir ne 1647 m., bet 1637 m. leidimu.

Antrą išvadą, kad galėjusios būti evangelijos, išleistos tarp Daukšos ir 1629 m., J. Kabelka apsunkino, pripainiojęs bereikalingai 1647 m. evangelijų lygiagretybes su Daukša: jei buvo tokios niekam nežinomos evangelijos, kuriomis pasinaudojo ir Sirvydas, ir Jaknavičius, ir 1647 m. evangelijų leidėjas, tai reikėtų ieškoti lygiagretumo ir panašumo tarp jų ir Daukšos evangelijų, o ne tarp Daukšos ir 1647 m. evangelijų. Kita vertus, jei yra labai daug bendro tarp Daukšos iš vienos ir Sirvydo, Jaknavičiaus ir 1647 m. evangelijų iš kitos pusės, tai visai nėra reikalo kišti čia tų nesamų evangelijų. Aš esu kaip tik linkęs manyti, kad lygiai taip pat, kaip 1605 m. katekizmo leidėją paragino paruošti naują katekizmą Daukšos 1595 m. katekizmo nepriimtinumas rytiečiams lietuviams, taip ir Daukšos postilės ir joj įdėtų evangelijų netinkamumas visai Lietuvai paragino Sirvydą imtis iš dalies perdirbinėti, iš dalies rašyti

naują postilę — punktus (nors schemine forma) su evangelijomis; tai būtų visai logiška, prisiminus, kad yra visai galimas dalykas, jog anuo anoniminiu 1605 m. katekizmo leidėju galėjo būti tas pats Sirvydas. Ir tuomet tą darbą jis būtų pradėjęs jau pabaigęs aną. Kadangi *Sakymų* paruošimas buvo daug sunkesnis darbas, tai jis ir užsitęsė ilgiau, kaip katekizmo perdirbimas.

Trečioji J. Kabelkos išvada iš dalies yra susieta su antrąja r iš dalies prieštarauja tam, ką jis yra kalbėjęs prieš buvimą evangelijų tarp 1599 m. ir 1629 m., būtent — trečiojoj išvadoj, kurią jis laiko patikimiausia, jis tvirtina, kad buvęs 1647 m. evangelijų leidimas ir prieš 1629 m. ir kad tomis evangelijomis pasinaudojęs Sirvydas, o tuo tarpu ką tik prieš tai jis sakė esant „sunkiai patikėtina“, kad tokios erangelijos buvo. Taigi vienoje vietoje tvirtina tai, ką kitoje vietoje neigia, ir iš to daro tokią galutinę išvadą: jei evangelijos buvo prieš 1629 m., tai jos negali būti Jaknavičiaus evangelijomis 1637 m., pamiršęs, kad tokiu pat būdu negali būti ir 1647 m. evangelijomis. — Aišku, Jaknavičiaus 1637 m. evangelijos yra tik tų metų evangelijos, nei ankstyvesnės, nei vėlyvesnės, bet jos galėjo turėti ir savo ankstyvesnių ir vėlyvesnių leidimų, o jei, kaip jau apie tai anksčiau rašyta, jos buvo pirmą kartą baigtos 1637 m. (vis viena — išspausdintos ar ne), tai jų atskiros dalys galėjo būti parašytos ir daug anksčiau ir net prieš 1629 m., o Sirvydui reikėjo ne visų jų, bet daugiausia trečdalio ar net penktadalio, jei 1644 m. evangelijos nebuvo dar 1629 m. prie jo rinkinio pridėtos.

Galiausiai, J. Kahelka dar vieną kartą netiesiogiai grįžta prie Jaknavičiaus, stengdamasis nustatyti, kas gi pagaliau 1647 m. evangelijas vertė, jei jų nevertė Jaknavičius. Jis čia pirmiausia prileidžia, kad tas vertėjas nebuvęs jėzuitas. Mat, 1647 m. evangelijose „nėra jėzuitų vyresnybės aprobatos, nei jų ordino inicialų, kuriuos jie visuose savo leidimuose mėgsta dėti“. Imu tuos pačius Sirvydo 1644 m. *Punktus* ir jokių jėzuitų ordino inicialų ten nerandu, taigi ne „visuose“ leidimuose jie tuos inicialus dėliodavo, o 1629 m. *Punktų* inicialai visai nėra jėzuitų inicialai; galiu jam pateikti dešimtis XVI—XVIII a. jėzuitų nelietuviškų leidinių, kuriuose nėra jokių inicialų. Kai dėl aprobatos, tai tik savo, jėzuitų rašytojų, veikalus patys jėzuitai galėjo leisti be aprobatos, o nejėzuitų veikalams, pas jėzuitus spausdinamiems, turėjo būti arba bend-

ra bažnytinė (ne jėzuitų) aprobata, arba tų ordinų, kuriems tokių raštų autoriai priklausė. Taigi, aprobatos nebuvimas neabejotinai rodo, kad tai kaip tik jėzuito darbas, nes šiaip jis nebūtų buvęs tokia forma jėzuitų spaustuvėje spausdinamas. Be to, jau kiek anksčiau buvau atkreipęs dėmesį į tai, kad evangelijose aprobata atsirado tik nuo 1779 m. leidimo, t. y. nuo to laiko, kada jėzuitų ordinas buvo panaikintas. Kita vertus, 1647 m. leidimo antraštėje yra pažymėta: „Wydáne za dozwoleniem starßych", tik atskirai nepridėta tų „vyresniųjų" aprobatos, o Sirvydo 1629 m. taip pat antraštėje padėta „z dozwoleniem starszych wydáne", o 1644 m. „Za dozwoleniem stárßych", o paskiau jau atskirai pažymėta approbatio, iš kurios aiškėja, kad tie vyresnieji 1629 m. jam buvo jėzuitų provinciolas Jamiełkowskis, o 1644 m. Grużewskis. Aš labai abejoju, ar J. Kabelka suras tokį jėzuitų spaustuvės spaudinį, kuriame „starsi" būtų pavadinti ne jėzuitų vyresnieji, bet kokie kiti. Dėl to, kad „anais laikais buvo daug lietuvių, kurie studijavo teologiją ir mokėjo lietuvių kalbą", tai ir aš sutinku; bet tenurodo J. Kabelka nors vieną iš jų, kuris būtų mokėjęs ne tik kalbėti, bet ir lietuviškai rašyti: visi, kurie domimės lietuvių rašto praeitim, būsime jam labai dėkingi, bet šiuo tarpu jis tokio nenurodė, o jei ir būtų nurodęs, tai aš labai abejoju, ar jam kada nors pavyktų įrodyti, kad jis kokias nors evangelijas vertė.

Galiausiai, jis pabrėžia savo paskutinį klausimą, matyt manydamas, kad jis man taikomas, nes ligi šiol, kiek žinau, aš vienas tebuvau susidomėjęs anoniminių lietuviškų knygučių autorių aiškinimu. Jis klausia: „kodėl vienas Jaknavičius turėjo rašyti visus lietuviškus raštus, kurie išleisti be autoriaus vardo"? Jei jis būtų atydžiai nors mano straipsnį „Tautoj ir Žodyje" paskaitęs, tai būtų radęs, kad aš ir nemaniau priskirti Jaknavičiui visų anoniminių lietuviškų raštų, bet keletą jų buvau priskyręs Šrubauskiui, apie kurį kaip tik neseniai iš jėzuitų archyvų užsienyje, per kun. Andrušką, esu gavęs gan įdomių žinių. O dėl Jaknavičiaus, tai aš tik stengiaus surasti tarp mūsų anoniminių raštų tokių, kurie neabejotinai atitinka jo parašytuosius ir Alegambės ir vėlesniųjų jėzuitų istorikų lotyniškai pažymėtus jo lietuviškus raštus.

Suglaudus draugėn visus J. Kabelkos priekaištus dėl Jaknavičiaus, kaip 1647 m. ir kitų vėlesnių Evangelijų autoriaus (vertėjo), tenka konstatuoti, kad iš jų pasiliko tik tuščias jokiu įrodymu

neparemtas tvirtinimas: ne Jaknavičius parašė, ir tiek. Tačiau, netuščias yra jo įrodytas bendrumas tarp 1629 m. ir 1644 m. Sirvydo *Punktų* evangelijų ir 1647 m. evangelijų.

Atmetus visas be išimties J. Kabelkos prielaidas, paneigiančias Jaknavičiaus autorystę, ir pasiliekant įsitikinusiam, kad ir 1637 m., ir 1647 m., ir visos vėlesnės evangelijos yra Jaknavičiaus darbo, reikia mėginti suderinti tą tariamąjį Jaknavičiaus hipotezei prieštaravimą, atsiradusį iš 1629 m., 1644 m. Sirvydo ir 1647 m. evangelijų bendrumo.

K. Sirvydas, kurio apypilnę biografinę medžiagą yra paskelbęs F. Spechtas (ligi šiol ten pastebėjau tik vieną klaidą, kad jis Pultusko [Pultoviensis] kolegiją pavertė niekados nebuvusia Pultavos [Poltavos] kolegija), ilgus metus būdamas lietuvių pamokslininku Vilniuje ir kitur, surinko nemaža medžiagos savo pamokslams, ir savo iniciatyva ar savo vyresniųjų arba Vilniaus vyskupo raginamas, jis netrukus prieš mirtį pradėjo ją tvarkyti kaipo medžiagą kitiems pamokslininkams ir šiaip mąstymams. Šis darbas, skiriamas Vilniaus vyskupijai, Sirvydo buvo tedirbamas lygiagrečiai jau prieš keliolika metų atliktam Daukšos darbui, kuris Vilniaus vyskupijai netiko, kaip netiko ir jo katekizmas, kurį jau 1605 m. teko pritaikinti tos pačios vyskupijos reikalams. Sumanoma parūpinti tokios pat apimties ir paskirties leidinį, kaip ir Daukšos postilė, t. y. ne vien pamokslus (arba teisingiau, pamokslams medžiagą), bet ir pačias evangelijas, tik dėl mišrios Vilniaus vyskupijos sudėties (jos plačios ribos apimdavo ir daug nelietuvių gyvenamų vietų) ir punktus ir evangelijas nuspręsta leisti lietuvių ir lenkų kalbomis. Sumanoma apimti visus metus, nuo advento lig advento, kaip ir Daukšos, — taip galima suprasti paties Sirvydo žodžius jo 1629 m. leidimo prakalboje parašytus, o Alegambė ir Sotvellis Vilniaus provinciolų, greičiausia, pranešimais remdamiesi, sako Sirvydą paruošus „Puncta in totius anni Dominicas", „Puncta concionum in Dominicis totius anni". Tačiau Sirvydas tuo pačiu laiku skubiai ruošė ir kitą savo darbą, žodyną, kurį pats vienas be padėjėjų tegalėjo atlikti; be to, jis jau negalavo ir dėl kitų pareigų negalėjo vien tik tam *Punktų* ruošimo darbui atsidėti, tad jam teko savo darbą susiaurinti pradžioje lig trečdalio metų ir iš to darbo imti tik tą dalį, kurios be jo niekas kitas nebūtų galėjęs atlikti, t. y. paruošti pačius lietuviškus *Sakymus* ir juos po to lenkiškai

išversti. Kai dėl lenkiškų evangelijų, tai rūpintis neteko, nes jos Wuyko jau seniai buvo paruoštos, reikėjo tik jas išrankioti ir nurašyti. Buvo ir lietuviškos evangelijos Daukšos postilėj, bet jos negalėjusios būti taip nurašytos, kaip lenkiškosios, nes verstos kita tarme; o Daukša, pirmas tą darbą lietuviškai dirbdamas, kad ir vertė iš to paties Wuyko, bet kitoms vietoms išversti jautė didelių sunkenybių, ir versti jam nevisados sklandžiai sekėsi; taigi reikėjo tas evangelijas ne tik pritaikinti rytiečiams lietuviams, bet ir suderinti su Wuyku, daug kur ištaisyti. Nujausdamas besiartinančią mirtį, Sirvydas nesiėmė to darbo (mes žinome, kad tarp Sirvydo *Punktų* 1629 m. ir jo evangelijų yra kaikur kalbos ir rašybos skirtumų) ir, norėdamas *Punktų* spausdinimą pagreitinti, ieškojo padėjėjo, kuris jam tą darbą būtų galėjęs atlikti. Kur jis turėjo kreiptis? Aišku į tuos pačius jėzuitus, tik jie vieni tuo laiku turėjo savo tarpe daugiau ar mažiau apšviestų dvasininkų rašytojų. Bet ir neteko jam toli tokio padėjėjo ieškoti — greičiausia po vienu stogu su Sirvydu gyveno jo buvęs mokinys, Jonas Jaknavičius, dabar jau žinomas lietuvių pamokslininkas („Concionatorem Lithuanicum multis annis ingenti cum fructu auditorum egit“, sako Sotvellis), taigi gerai mokąs lietuviškai, žinomas ir bažnytiniam Vilniaus gyvenime (greičiausia, jau tuo laiku jis buvo Vilniaus alumnato viršininkas) ir, svarbiausia, jau žinomas savo literatūriniais, kad ir nelietuviškais darbais: 1626 m. jis jau buvo išspausdinęs *Sacrificium Christi cruentem,* 1627 m. *Libellum de Passione Domini* (Sotvellis, rodos, neteisingai čia pakeitė datą į 1637 m., nors ši knygutė sudarydavo pirmosios tęsinį), *Vias salvatoris nostri in pueritia et iuventute* 1629 m., išvertė *Becano purgatorium* 1629, visus, tiesa, lenkiškai, bet kaip tik iš tos srities, dėl kurios jis nuolatos turėjo reikalo su evangelijų tekstais ir ištraukomis. Jaknavičius buvęs tuo metu vienintelis Vilniaus jėzuitų tarpe asmuo kuris Sirvydui galėjo čia padėti. Galimas daiktas, jog jis ir pats pasisiūlė savo senam ir sergančiam mokytojui pagelbėti, kad veltui nedingtų šis ilgametis pamokslininko prityrimas. Greičiausia, jis nevertė visų evangelijų iš karto, bet ištaisė ir drauge su Wuyku sulygino tik tas Daukšos evangelijas, kurios buvo Sirvydui reikalingos išspausdinti 1629 m. *Punktuose*. Išspausdinus šią dalį, Sirvydas ir toliau savo darbą tęsė, bet suskubo paruošti ir sutvarkyti tik *Sakymus* dešimčiai evangelijų, taip pat paruošti spaudai

ir iškoreguoti antrą savo žodyno leidimą, bet, jau šių darbų išspausdinimo nesulaukęs, mirė. Tuo tarpu Jaknavičius, jau 1629 m. *Punktams* pasirodžius, bet dar gyvam esant Sirvydui, 1630 m. lenkiškai išspausdino *Institutiones Confraternitatis Vilnensis S. Josephi et Nicodemi* ir, padrąsintas savo pirmųjų lietuviškųjų bandymų su evangelijomis, tais pačiais 1630 m. paruošė ir pirmą savarankišką savo lietuvišką darbelį *Libellum precatorium pro Confraternitate Vilnensi Corporis Christi.* Bent ligi 1634 m. gyvendamas Vilniuje, jis tęsė savo lenkišką literatūrinę veiklą ir tais metais paruošė *Domini Redemptoris nostri vias.* Išsikėlęs į Kražius, o gal ir anksčiau kitų paragintas, ir matydamas, kad bažnyčiose daug kur lietuviškos evangelijos nebeskaitomos, nes nebuvo jų pilno lietuviško teksto, jis tęsia pradėtą prieš 1629 m. savo evangelijų taisymą, bet neverčiamas skubotai tą darbą baigti, jis ne vien taisė Daukšą ir lygino jį su Wuyku, bet kaikur parinko iš Wuyko vertimui kitas vietas, negu buvo parinkęs Daukša, kitas evangelijas kitaip sutvarkė ir galiausiai 1637 m. jas galutinai paruošė ar net ir išspausdino. Po to vėl grįžo prie laikinai nutrauktų dėl evangelijų ruošimo kitų savo darbų ir 1638 m. paruošė lietuviškai *Cantiones Catechisticas*, 1639 m. taip pat lietuviškai *Institutiones et Contiones pro Confraternitate S. Isidori* ir lenkiškai *Vias Domini laboriosas, Jesum crucifixum, Libellum dę doloribus, Institutionem catechisticam, Officium de S. Casimiro* (šiai knygutei Sotvellis statė 1636 m.), o 1640 m. vertė *Deum Caluinisticum.* Tik vienų evangelijų paruošimas 1634—1637 m., o 1638—1640 m. mažiausia 6 knygučių parūpinimas savaime rodo, kad evangelijų vertimas buvo daug sunkesnis už visus kitus jo darbus. Gal būt, jo literatūrinei veiklai pakilti šiuo metu turėjo kiek įtakos ir ramus, tylus gyvenimas tolimame užkampyje, Kražiuose. Tačiau po to, jei pasitikėsime Alegambe ir Sotvelliu, jo literatūrinis darbas visiškai nutrūko. Kai dėl Alegambės, tai suprantama: spausdindamas savo veikalą 1643 m., jis negalėjo apimti faktų vėlesnių, kaip 1642 m. Tik keista, kad Sotvellis, kuris rašė jau po Jaknavičiaus mirties (jis mirė 1668 m. IV 11, o Sotvellis savo darbą išspausdino 1676 m., taigi po 8 metų), nors ir išplėtė Jaknavičiaus biografiją, remdamasis šaltiniais, kurių neturėjo Alegambė, bet jo bibliografijai jokios kitos medžiagos neturėjo, tik pakartojo Alegambę, ir dar su klaidomis. Neįtikėtina, kad toks

uolus tikybinis rašytojas staiga savo darbą būtų nutraukęs dar prieš 1655 m., kada jis vėl persikėlė į Vilnių ir kada politinė padėtis ir senatvė galėjo jo darbą nutraukti. Tenka manyti, kad jis ir tuo laiku šį tą rašė. Į vieną tokį darbą nurodo ir mūsų dabartiniai jėzuitai, prisidengę kriptonimais K. L. ir B. A. (Kauno jėzuitų gimnazija, 1937 m.), kurie abudu, kaip sprendžiu iš jų man rašytų laiškų, ilgiau yra dirbę jėzuitų archyvuose užsienyje, ieškodami medžiagos Sirvydo, Jaknavičiaus ir Šrubauskio biografijoms ir kurie minėtos knygutės straipsnyje „Seniau Lietuvoje" nurodo, kad Jaknavičius bus išvertęs lenkiškai Sirvydo *Sakymus* 1644 m.; kaip žinome, paties Sirvydo lenkiškai jie nebuvo išversti. Tai yra visiškai patikėtinas daiktas, nes Jaknavičius buvo neabejotinai geriausiai pasiruošęs ir lietuviškai ir lenkiškai rašyti; todėl visiškai buvo natūralu pavesti jam tą darbą, kurį jis jau ir anksčiau buvo dirbęs. Savaime aišku, kad ne kas kitas, bet jis tuomet atrinko ir nurašė ir lenkiškas evangelijas ir parūpino jų lietuviškus tekstus iš savo jau paruošto 1637 m. evangelijų rinkinio, gal kiek juos dar perredagavęs. Kitaip sakant, jis paruošė spaudai Sirvydo 1644 m. dalį. Paskutiniuoju jo žinomu lietuvišku darbu galėtų būti 1637 m. evangelijos, jei jos tais metais tik buvo baigtos ruošti, ar jų antrojo leidimo paruošimas, jei 1637 m. jos jau buvo išspausdintos. Ir to darbo rezultatas buvo 1647 m. evangelijos, kurios greičiausia irgi buvo ne aklai paraidžiui pakartotos iš 1637 m. rinkinio, bet rūpestingai peržiūrėtos ir taisytos; tai galima spręsti iš tų nedidelių skirtumų, kurių yra tarp 1644 m. ir 1647 m. evangelijų. Kitų jo darbų, nepaminėtų Alegambės, aš čia neliečiu, nenorėdamas ir šiaip to užsitęsusio straipsnio dar daugiau beplėsti.

Taip man atrodo toji ketvirtoji, paprasčiausioji, išvada, kurios nepaminėjo J. Kabelka, bet kuri, mano manymu, duoda išsemiamą atsakymą į visas naujai kilusias dėl Jaknavičiaus abejones ir yra visai suderinama su visais naujai paaiškėjusiais faktais.

Vaclovas Biržiška.

Une version française de la *Dissertation sur l'origine de la Nation et de la langue Lithuanienne,* par l'abbé X. Bohusz

Parmi les manuscrits de la Bibliothèque Nationale intéressant la Lithuanie, figure, dans les *Papiers de Saint Martin, Correspondance, Mémoires divers. Mémoire sur L'Algérie* (F. R. Nouv. acq., N⁰ 9115), un texte d'une importance qui ne saurait échapper au lecteur: c'est la version française de la „*Dissertation sur l' origine de la Nation et de la langue Lithuanienne*, par l'abbé Xavier Bohusz, prélat de la cathédrale de Wilna". En effet, les manuscrits parisiens concernant la Lithuanie, outre qu'ils sont peu nombreux, n'offrent pas une richesse documentaire de tout premier plan: celui là, au contraire, constitue, en dépit des erreurs de détail qu'il parait comporter, un document capital pour la connaissance de ce pays. L'auteur s'est efforcé de présenter les faits que son érudition lui a permis de saisir, avec un appareil critique qui surprend, eu égard à l'époque à laquelle cette dissertation a été rédigée. Les renseignements qu'il contient, s'adressent aussi bien à l'historien qu'au philologue. Il entre, sans doute, dans l'interprétation des faits analysés, trop d'hypothèses, et nous devons faire toutes réserves en ce qui concerne l'histoire que propose l'auteur, du peuple Lithuanien: mais en raison de l' époque et des conditions dans lesquelles cette *Dissertation* a été rédigée, l'abbé Bohušz ne pouvait, faute d'une méthode critique et de documents suffisants, savoir comment s'était opéré ce brassage de races et de peuplades primitives, qui rend si frêles les théories d'un Gobineau ou d'un Vacher de la Pouge. Après avoir présenté ce manuscrit et parlé, par référence à des études lithuaniennes, de l'abbé Bohusz et de la valeur de sa *Disserta-*

tion, nous étudierons la vie de son traducteur français, qui s'est trouvé jouer, à son insu, le rôle d'introducteur en France de la langue Lithuanienne.

I

Ce manuscrit comporte 15 feuillets, numérotés 239 à 253 sur le recto seulement. A partir du feuillet 240 et jusqu'au feuillet 251 inclus, figure, recto et verso, un foliotage plus ancien, allant de I à 23, et bâtonné: cette pagination, selon toute vraisemblance, a été faite par l'auteur du manuscrit.

Ces observations nous permettent de décrire clairement ce *Mans*. Il se compose de deux parties: la *Dissertation* proprement dite (Fos 239 à 251), rédigée d'une écriture fine, couchée, réguliére et intelligente, sur feuillets de papier à grain épais, dont les dimensions atteignent 30 c/ de long, sur 21 c/ de large; une *Note* complémentaire, de l'écriture de l'abbé Bohušz, et dont les dimensions sont de 21 c/ de long sur 21 c/ de large, remplit les Fos 252 et 253.

Les versos des Fos 239 et 251 sont en blanc. A la fin du Fo 251, recto, a été copiée par les soins du traducteur, une lettre de l'abbé Bohušz, en date du 10 Juin 1809.

L'ensemble du *Mans* est en parfait état de conservation. Quant au texte proprement dit, il est clairement établi, à peu prés sans ratures, sans fautes d'orthographe, les quelques variantes orthographiques constatées dans le texte, tenant à l'usage de la langue du XVIII-e siècle et étant à peu près négligeables. Les principales d'entre elles sont les suivantes: l'auteur emploie les mots *fidelle*, *fidellement*, et *infidelle* au lieu de fidèle, fidèlement et infidèle; le substantif *tems*, au lieu de temps;

l'adjectif, *inéfaçable* au lieu d'ineffaçable;

le substantif, *aridelle*, au lieu de haridelle;

le substantif, *gérofle*, au lieu de girofle, etc.

Presque tous les pluriels des mots terminés au singulier par *ent*, *end* se forment en *ens*, par chute des dentales *t* et *d* devant la sifflante.

A la troisième personne du singulier et du pluriel de l'indicatif présent du verbe appeler, l'auteur écrit: *appele* et *appelent* pour appelle, appellent.

Enfin, certaines fautes du manuscrit doivent être tenues pour de simples erreurs graphiques; *s'arêtent*, au lieu de s'arrêtent; *Accadémie*, au lieu d'Académie, etc.

Ces diverses fautes ne nuisent jamais à la clarté du texte. Les ratures, trés peu nombreuses, ne portent jamais sur le fonds, mais sur la forme de la phrase.

Le manuscrit est intítulé: „*Dissertation sur l'origine de la Nation et de la langue Lithuanienne*, par l'abbé Xavier Bohusz membre honoraire de l'Université Impériale de Wilna, de la Société Royale des amis des lettres de Varsovie, Prélat de la Cathédrale de Vilna, chevalier de l'ordre de St Stanislas". Ce titre est suivi des mentions suivantes: „lue à la séance publique de la Société de Warsovie, le 12 Décembre 1806 et imprimé en 1808 à Warsovie".

* * *

Nous ne saurions prétendre, après l'excellente étude faite par Mr. Mykolas Biržiška, le distingué doyen de l'Humanitarinių Mokslų Fakultetas de Kaunas, et à la suite de plusieurs critiques et historiens, apporter du nouveau à la biographie de l'abbé Bohusz.

Les deux frères Bohusz ont joué un rôle historique: le premier, prés des Radziwill, se mêla à de multiples événements politiques pendant la seconde moitié du XVIII-é siècle; le second a fortement contribué au réveil du sentiment national en Lithuanie, en appelant l'attention sur la „Langue des paysans".

Le frère ainé de notre auteur, Ignace Bohušz*), est né en 1738, dans le district d'Ukmergė, prés de Nesvyžius. Ses études faites, il prit parti pour le prince Michel Casimir Radziwill, et, aprés la mort de ce dernier survenue en 1762, pour son fils Carol Stanislas Radziwill. Il fut persécuté par les Czartoryski, famille princière alors trés puissante, et entra dans la confédération de Bar en lutte contre la Russie. Avocat à Vilnius, il noua des relations d'amitié avec les Abramavitch, qui le firent nommer régent au tribunal de cette ville. Mais, en 1756, les Czartoryski eurent la haute main sur le tribunal, et Ignace Bohušz se vit, sous le prétexte assez fallacieux en l'occurrence d'avoir touché

---

*) C'est le nom Polonais de cette famille que l'on pourrait appeler aussi bien en Lithuanien Baužas, Bagužas, Bagužis, etc.

des pots de vin, privé à jamais de ces fonctions. L'année suivante, les Radziwill reprirent leur influence et leur partisan fut nomme chef de ban, puis membre du tribunal par l'Assemblée de la noblesse en 1760 et années suivantes. Il reçut le bourg de Dubingiai en gage, à perpétuité, de 60.000 écus d'or, que lui devait le prince Michel C. Radziwill. Mais, en 1764, le prince Stanislas Poniatovski, parent des Czartoryski, devenu roi de Pologne, écarta les Radziwill et leurs partisans: Bohušz dūt se réfugier en Moldavie; bientôt, grâce à la protection de la princesse Radziwill, née Theresa Rzevuska, il rentra en Pologne, où le prince le suivit en 1767, peu avant la ruine du parti adverse. Ign. Bohusz fut secrétaire à la confédération de Varsovie, pour la Lithuanie. Lors du premier démembrement de la Pologne, il suivit le prince Radziwill en Bavière et à Paris, pour rentrer en Pologne en 1777 et, l'année d'aprés, en Lithuanie, où il reçut une propriété prés de Nesvygis. Une fois la paix conclue avec le parti royal, Bohusz, ainsi que son frère, le prêtre Xavier, mit toute son énergie à seconder en Lithuanie l'action d'Antoine Tyzenhaus et à inviter la noblesse à se joindre à ce mouvement patriotique. Nous ne le suivrons pas au cours de sa longue carrière politique: son frère l'abbé l'a longuement racontée dans cette *Histoire de la Confédération* qui aurait été rédigée d'après les papiers trouvés par Ignace Bohusz et confisqués par les Russes en 1794. Peut-être le susdit ouvrage n'a-t-il jamais été rédigé, tandis que les documents originaux sur la *Confédération* ont été trouvés au Archives de Pétersbourg: et ceux-ci ne seraient autres que le manuscrit confisqué par les Russes, lors de l'arrestation de l'abbé Xavier, l'année précitée.

Xavier Bohusz, le frère cadet, naquit le premier Janvier 1746 dans le district d'Ukmergė. Elève du collége des Jésuites à Vilnius, il entra dans leur ordre le 26 Septembre 1760 et, ses études achevées, fut ordonné prêtre le 26 Février 1768. Professeur de français au collége de Grodno, puis supérieur de cette école, il alla à Rome poursuivre des études; aprés quoi, il revint en Lithuanie. Après la dissolution de son ordre, l'ex-jésuite s'attacha à son parent, Ant. Tyzenhaus, trésorier royal qui nourrissait de grands projets politiques; il usa de son influence prés des diètes provinciales en faveur de celui-ci: cette propagande lui valut

d'ailleurs certains déboires. Curé d'Ukmergė et attaché à la personne de Tyzenhaus, il visita avec lui la Bohéme, la Silésie, l'Allemagne, la Hollande, l'Angleterre, la France et l'Italie et lui servit d'interprète; ces voyages ont commencé le 31 Août 1777, jusqu'en 1782; son *Journal de Voyage* sera publié à Varsovie dans la *Kronika Rodzima* de 1785, et réédité en 1903. Á ce propos, l'historien J. Bartoszewicz rapporte que, lors de leur séjour à Paris, Tyzenhaus l'aurait envoyé chez J. J. Rousseau, qui terminait alors ses *Considérations sur le Gouvernement de Pologne*, pour l'inviter à venir habiter la Lithuanie, où on lui arrangerait une demeure confortable dans les forêts de ce pays; mais le Philosophe préféra se rendre à Ermenonville où il mourut deux mois aprés. En rapportant ce texte, Mr. M. Biržiška remarque que Bohusz n'a rien dit de semblable dans son *Journal*; qu'il a vivement pris à partie, à tort d'ailleurs, l'athéisme de Rousseau. Mr. M. Biržiška tient donc pour suspecte cette anecdote. Nous pouvons ajouter qu'il n'est question ni de Tyzenhaus, ni de Bohusz dans la *Correspondance* de Rousseau; et surtout que les dates proposées par J. Bartoscewicz ne correspondent à rien: car les *Considérations sur le Gouvernement de Pologne* ont été publiées par le Philosophe de Genève non en 1778, date du séjour à Paris de Tyzenhaus, mais en 1772; en outre, il était difficile en 1778, même pour ses amis, de rencontrer Rousseau qui se dérobait à tous: d'après ses biographes „le moindre incident troublait son repos". En admettant même que la proposition d'un voyage en Pologne lui ait été faite, Rousseau l'eût déclinée, lui qui, l'année précédente, se refusait de faire un voyage même à Lyon. Laissons donc de côté cette légende qui a figuré dans plusieurs revues Polonaises postérieurement à la mort de l'abbé Bohušz.

Passons également sur les divers travaux préparés par lui pendant les années suivantes, sur ses démêlés avec les Russes qui l'expédièrent à Smolensk avec plusieurs patriotes, après s'être emparés de ses manuscrits. Les diverses épreuves qu'il traversa durent modifier sa mentalité politique: à l'époque de la Révolution, on le voit incliner vers un idéal plus démocratique; il se montre partisan de la libération des serfs, du rapprochement de la bourgeoisie et de la noblesse et prend une part active à la vie

politique de son pays. Longtemps coadjuteur du Prélat de la cathédrale de Vilnius, il fut à son tour élevé à la même dignité, qu'il déclina d'ailleurs. Sa fortune personnelle lui permettait de vivre indépendant: il alla habiter Varsovie, où il devait devenir membre actif de la Société des Amis des Sciences, des Lettres et des Arts. Ce fut dans ce milieu, que s'offrit pour lui l'occasion de défendre sa langue maternelle.

Dans quelles circonstances Bohušz fut-il amené à étudier la langue Lithuanienne et à rédiger sa *Dissertation?* A ce sujet deux explications peuvent être mises en avant: aucune n*est pleinement satisfaisante; mais elles nous paraissent se rejoindre et se renforcer mutuellement. Il est probable, soutient M. Biržiška, que les fonctions d'inspecteur exercées par lui dans plusieurs districts, notamment à Grodno et à Vilnius, ont incité Bohusz à apprendre le Lithuanien, qu'il dut parler dès son enfance. Ses amis, l'évêque Giedraitis et Poška, lui donnèrent à cet effet, d'anciennes traductions*). De telles affirmations sont fort vraisemblables: un prêtre, inspecteur des écoles dans des régions où les paysans employaient une langue autre que la Polonaise, où prières et sermons se faisaient en Lithuanien, dut selon toute apparence, apprendre, au moins superficiellement, cette dernière langue. C'est de ses acquisitions anciennes que Bohušz est parti, lorsqu'il fut invité par la Société des Lettres, des Sciences et des Arts de Varsovie à présenter un mémoire sur le Lithuanien.

L'autre explication, proposée par V. Maciūnas, tient pour un simple accident les études lithuaniennes de l'abbé Bohusz. Nous suivrons de près ici l'article qu'il a fait paraitre dans *l'Archivum Philologicum*, VI, de 1937. Le président de la Société précitée était alors J. Albertrandi. Dans une conférence donnée par lui aux membres de la Société le 5 juin 1803, il avait déclaré en substance: „nous pouvons étudier l'origine des peuples et ce ne sont pas seulement les écrivains antiques, mais les langues et les

---

*) *M. Biržiška. Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metų. in Visuomenė.* 1910. Vilnius „Vilniaus Spaustuvė". p. 120—121. Apres la mort de Bohusz (1825), Poška composera, en Lithuanien, une *Ode* célèbre en l'honneur de son ami, et de J. Lelewel qui, lui aussi, contribua à éveiller l' interêt en faveur des études Lithuaniennes.

monuments muets qui peuvent nous montrer l'origine et l'évolution et la parenté des peuples. La Société voudrait chercher quelles sont les langues des peuples longtemps liés avec les Polonais et qui, malgré leur différence d'origine, ont participé à notre histoire" *). Dés 1802, un premier essai de ce genre avait été tenté par T. Čackis **), qui reçut du roi de Prusse l'autorisation de travailler aux Archives de Koenigsberg. Retour de Prusse, Čackis avait rapporté quelques livres Lithuaniens et, le 21 Août 1802, il écrivait à S. B. Linde: „Les Evangiles Lithuaniens, les Psaumes, etc., imprimés aprés 1600, aussi les recueils de chants religieux, les Sermons, les Grammaires et le Dictionnaire Lithuanien ont rempli ma bibliothèque". D'aprés A. Kraushar, Čackis montra dans une conférence faite à la Société de Varsovie, toute l'importance de ces textes, notamment du *Dictionnaire Lithuanien* par Mielcke, et de la *Grammaire Lithuanienne* par Oster Meyer, et l'intêret de semblables études.

La Société avait invité l'évêque de Vilnius, Kossakowski, à éveiller l'attention de l'Ecole Supérieure de cette ville à de telles questions; mais ses démarches demeurèrent à peu prés sans résultat. Or, à Varsovie résidait alors l'abbé Bohušz, inspecteur des écoles dans les districts de Vilnius, Grodno et Minsk. On le voit bientôt faire acte de candidat prés de la Société de Varsovie dont il sera membre en 1807. Celle-ci l'engagea dans la voie des études Lithuaniennes: dans sa *Dissertation*, lui-même déclare avoir rempli le voeu de la Société de Varsovie, qui le pousse à écrire sur cet objet. Le 12 Décembre 1806, il lisait en séance publique, son manuscrit qu'il fera imprimer en 1808, aprés l'avoir revu et corrigé, notamment en y ajoutant diverses références à l'ouvrage de Malte-Brun, imprimé en 1807 et intitulé *Tableau de la Pologne ancienne et moderne.*

Ce qui nous conduirait à accepter sans réserve cette seconde explication, c'est une *note* inédite de l'abbé Bohusz (Fos 252 et 253 du *Mns* de la Bibliothéque Nationale), où il déclare: „La

---

*) *V. Maciūnas. Bohušo veikalas apie lietuvių kalbą*, in *Archiv. Phil.* 1937. p. 85—86.

**) Čackis est un nom Lithuanien. En langue Polonaise on dirait Czacki (cf. S. Čiurlionis. *Abrégé d'hist litt. de la Lithuanie*. p. 15).

Société Royale de Varsovie m'ayant engagé à écrire ce que je pouvois savoir sur i'Origine de la Nation et de la Langue Lithuanienne, je me suis procuré d'abord non sans beaucoup de peine, une ancienne grammaire Lithuanienne et un petit Dictionnaire. A l'aide de ces deux livres, j'ai mis quelques mois à apprendre et à bien connaître cette langue". Ce texte semble formel: au moment où il reçut l'invitation de la Société de Varsovie, Bohušz ne connaissait pas le Lithuanien. Mais convient-il d'accepter cette affirmation les yeux fermés? Il nous semble que non; car nous relevons là certaines contradictions: serait-ce Čackis, ou bien l'évêque Giedraitis, ou bien Poška, qui auraient prété à Bohusz des ouvrages Lithuaniens? Nous l'ignorons: mais nous pensons qu'il n'a pas dû éprouver autant de peine qu'il le prétend à se procurer ses instruments de travail, la Grammaire et le Dictionnaire de la langue Lithuanienne, ni à faire les traductions de Virgile et d'Ovide qu'il a publiées dans cette langue. — En outre, nous lui demanderons pour quelle raison la Société de Varsovie lui a confié, à lui de préférence, le soin de composer une dissertation sur les origines de la Lithuanie, s'il n'en connaissait pas au préalable la langue. M. Biržiška nous a indiqué précédemment que Bohušz devait en réalité connaître le Lithuanien: oui, pensons nous, au moins par la pratique; prêtre qu'il était, il dut se trouver, au cours de ses tournées d'inspection, en contact avec des curés de village et des paysans parlant le Lithuanien; il ne pouvait se dispenser de connaître au moins certaines prières, certains chants d'église rédigés en cette langue; il était sans doute capable de faire en cette langue des sermons, si modestes fussent-ils. Originaire du district d'Ukmergė-il existe encore, nous a-t-on affirmé, des Bohusz dans cette région-, il y a à parier cent contre un qu'il avait une connaissance au moins élémentaire de la langue de ses ancêtres. Quel besoin avons-nous d'ailleurs d'épiloguer à ce propos? V. Maciūnas nous apporte ici un texte capital, un fragment de lettre adressée par l'abbé Bohusz au Comte A. K. Czartoryski, le 2 Juillet 1808: „il y a quelques années qu'étant inspecteur des écoles dans ces trois gouvernements et voyageant dans toute la Lithuanie, j'ai cherché avec intérêt déjà à trouver quelques monuments, quelques manuscrits, quel-

ques documents Lithuaniens"*). Quel besoin eût-il eu de procéder à de telles recherches, s'il avait été pleinement incapable de lire les textes qu'il voulait se procurer?

En réalité, nous semble-t-il, Bohusz dans la Note qu'il adressait à J. P. Gasc, a, bien innocemment d'ailleurs, fait preuve de vanité: en face d'un français, qui, sans savoir le Polonais, était parvenu à traduire sa *Dissertation* de 1808, notre bon abbé tenait à démontrer qu'en quelques mois de travail, il avait pu assimiler une langue aussi complexe, aussi difficile que la Lithuanienne. Amour propre d'auteur, rien de plus.

* * *

Presque à l'époque où il préparait sa *Dissertation*, Bohušz devait s'associer à une oeuvre intéressant, non plus la Lithuanie et la Pologne, mais ce dernier pays et la France. En 1807, le grand Duché de Varsovie venait d'être créé par Napoléon I-er: celui-ci estima nécessaire d'appliquer à ce territoire la même législation qu'aux autres pays soumis à l'influence française, et d'y introduire notre Code Civil, dèjà adopté par la moitié de l'Europe.

La bibliothéque de l'Humanitarinių Mokslų Fakultetas de Kaunas posséde la quatrième édition du *Code Napoléon du Grand Duché de Varsovie, art 69 de la Loi Constitutionnelle du 22 Juillet 1807.* Le traducteur de ce *Code* n'est autre que Xavier Michel Bohusz, prélat de la cathédrale de Vilnius**). Il avait été amené à entreprendre cette traduction dans les conditions que voici: le 22 Septembre 1807, à la séance de la Société des Amis des Sciences des Lettres et des Arts de Varsovie, Féliks Lubienski, alors Ministre de la Justice, proposa à la Société de traduire le *Code Napoléon*, lui promettant en retour la sympathie et la reconnaissance de l'Empereur. On nomma un

---

*) V. Maciūnas. *op. cit.* p. 87: „Ja przed kilka laty będąc Wizitatorem szkoł we trzech guberniach, przeiezdzaiąc za tym w zdłuż i w szeřz całą Litwe już natenczas ciekawie wszendzie wybadywałem się, czy gdzie jakiego nie znaydę monumentu? jakiego Rękopismu, jakiego nakoniec Dokumentu Litewskiego".

**) X. Bohusz. *Kodeks Napoléona Księstwu Warszawskiemu*, Warszawa. W drukarni W. Dąbrowskiego. 1810. (Vytauto Didž. Univ. Biblioteka. 105. 321. Fa 568).

comité de rédaction composé d'Albertrandi, de Bohusz, de Staszic, d'Horodyski, de Kopczyński, de Linde et d'Ošinski. La traduction du texte fut remise aux professeurs de l'Ecole de Droit et d'Administration et au prêtre Francois- Xavier Szaniawski, lequel, avec l'autorisation de Lubieński, èn fit partiellement assurer l'impression: d'où les éditions de 1807, 1808, 1809. L'abbé Bohušz fut le traducteur de la quatrième édition de Varsovie, en date de 1810. Wl. Smoleński, auquel nous empruntons ces renseignements[1]), a publié une correspondance concernant la polémique consécutive à cette traduction, polémique au cours de laquelle l'abbé Bohusz fit de vigoureuses répliques. On remarquera à cette occasion combien la Société de Varsovie a agi fortement sur Bohusz, au point de lui inspirer une part de ses travaux.

Aprés la ruine du Grand Duché de Varsovie, Bohusz se jettera dans l'opposition; sous le pseudonyme de „Swiatlego weterana" (le clerc vétéran), il écrivit dans le *Dzienniku Wilenskim* (Journal de Vilna)[2]): Chmielowski lui reprochera sa tendance à combattre les libertés de presse et d'opinion, et à verser ainsi dans l'obscurantisme[3]). Nous sommes mal qualifié pour en juger, mais nous remarquerons que Chmielowski, s'inspire des idées du *Nain Jaune*, journal rédigé sous l'Empire par L. A. F. Cauchois-Lemaire[4]) et lui emprunte à la fois sa haine de l'obscurantisme

---

[1]) Wl. Smolenski. *Spory o przekład Polski Kodeksu Napoléona.* in *Studja Historyczne.* Warszawa. 1925. p. 232 et suiv.

[2]) R. 1816. IV. 273.

[3]) P. Chmielowski. *Liberalizm i Obskurantizm na Litwie i Rusi.* (1815—1823). Warsžawa. 1898. p. 46.

[4]) On consultera avec fruit parmi les publications de ce polémiste: 1⁰ le *Nain Jaune ou Journal des Arts, des Sciences et de la Littérature*, années 1815. On y trouvera, N⁰ 341, p. 6—8, *Les Statuts organiques de l'ordre de l'Eteignoir*; N⁰ 343, p. 63—65, la *Lettre sur l'ordre de l'Eteignoir*, signée Nicticorax; N⁰ 345, p. 99—102, *le Cérémonial de réception des chevaliers de l'ordre de l'Eteignoir*; N⁰ 349, p. 305—307, *Nominations de l'ordre de l'Eteignoir* etc. — 2⁰ Ses *Opuscules.* Paris. Brissot-Thivars, etc. Mai 1821. On sait que Cauchois Lemaire (1789—1861) eut une longue carrière comme journaliste; exilé en 1816, il revint de Belgique en 1819, fut rédacteur au *Constitutionnel* jusqu'en 1832, puis au *Bon-Sens* et au *Siècle*. Il a laissé divers ouvrages: *Lettres sur les Cent jours* (1819); *Les Quatre Evangiles* 1824); *Lettres politiques, religieuses et historiques* (1828—1832); le *Résumé histo-*

et ses formules satiriques, au point de parler, comme lui, de „l' ordre de l'éteignoir"; il nous semble professer une certaine hétérodoxie, qui le rend suspect comme historien. Bohusz nous semble avoir eu, lui qui vivait à une époque comme celle de 1815, assez de largeur d'esprit, pour avoir droit au respect de ses adversaires, et à plus forte raison, de la critique journalistique.

II

A quelle date cette dissertation a-t-elle été traduite? Dans quel but? Et par qui? Les deux dernières questions peuvent paraître inutiles, puisqu'elles se résolvent d'elles mêmes. Ne trouvons-nous pas le nom du traducteur indiqué comme suit sous le titre même de l'ouvrage, „Traduite du Polonais par J. P. Gasc, membre de plusieurs sociétés savantes"? Ne se proposait — il pas, comme l'indique le F⁰ 239 du *Mns.*, de faire une communication „à la classe d'histoire et de Littérature ancienne de l'Institut Royal de France"? Il semble d'ailleurs que cette communication ait bien été lue à l'Institut, quelques années aprés cette traduction. Connaissant le nom de l'auteur, il ne nous reste plus qu'à déterminer la date à laquelle le texte de l'abbé Bohusz a été traduit du Polonais en Français.

J. P. Gasc appartenait à une famille moyenne, et de parfaite réputation. Les Gasc étaient originaires de Verfeil, petit bourg de l'ancien Rouergue, — aujourd'hui, département du Tarn et Garonne. De vieille souche paysanne, ces gens devenus des commerçants, commencent à s'essaimer à la veille de la Révolution. Vers 1766, un Jean-Baptiste Gasc s'établit à Cahors, où il devient maitre-chirurgien. Ce fut là qu'il se maria, comme le prouvent les *pactes de mariage* intervenus „Le 14 Octobre 1776, en-
„ tre le sieur Jean-Baptiste Gasc, maitre-chirurgien, fils de défunts
„ François Gasc négotiant, et de Catherine Bigorre, originaire de
„ Verfeil, habitant la paroisse de St Barthélemy de Cahors depuis

---

rique de la Restauration et une *Histoire de la Révolution de 1830*, demeurée inachevée. Il termina sa carriére comme chef de section aux Archives Nationales. On consultera sur lui: *Dict. de la conversation*. 1865. T. IV. p. 693-4; et Vapereau. *Dict. des Contemporains*. 1865. p. 342—3.

„ dix ans; Demoiselle Marie Marquet, fille de Jean et Anna Ge-
„ nillac, originaire de Négrepelisse[1]), habitant la paroisse de St
„ Maurice de Cahors, assistée de Mr. J.-Bapt. Capnau Amadieu,
„ juge ordinaire de Cahors, comme procureur de Marquet père;
„ et de Demoiselle Jeanne Marquet, veuve du Sieur François
„ Alain Borely, Bourgeois de Cahors, sa tante paternelle, qui lui
„ fait donnation de la moitié de ses biens contre une rente an-
„ nuelle de 200 livres" [2]). D'aprés les Archives du Lot, Etat civil, la célébration du mariage eut lieu le 15 Octobre 1776, dans la paroisse St Maurice de Cahors.

De ce mariage devaient naître quatre enfants, dont deux connaitront la Lithuanie. Le 30 Aoùt 1780, venait au monde Jean-Charles Gasc, qui fut baptisé le 31 Août, avec, pour parrains, J. Charles Perrié, docteur en médecine, et, pour marraine, Jeanne Marquet, sa grand-tante[3]). — Le 10 Mai 1782, naissait Jeanne-Marguerite-Sophie Gasc, qui eut comme parrain Jean-Louis Vincent, — sans doute, son oncle —, et la même marraine que son frère ainé. Deux ans plus tard, Madame Jean-Baptiste Gasc donnait le jour à un troisième enfant, dont voici l'acte de baptême: „Mr. Jean-Pierre Gasc, fils naturel et légitime à Jean-Bap-
„ tiste, maitre chirurgien, et à Marie Marquet, mariés de cette
„ paroisse St Barthélemy de Cahors naquit le vingt-cinquième jour
„ du mois de Mai mille sept cens quatre vingt quatre et a été
„ baptisé le lendemain par moi prêtre soussigné, le père et les
„ soussignés présens; le parrain a été Noble Jean-Pierre D'Hau-
„ mont, seigneur de la Paire et autres lieux, de la paroisse de
„ Soubirous (de Cahors), officier au régiment royal de Vaisseaus

---

[1]) „Négrepelisse, *Négropelissa*, petite ville du Quercy (Tarn et Garonne), prés de l'Aveyron; chef-lieu de canton: 3000 habitants, Château; jadis florissante: bien déchue depuis 1622, époque à laquelle elle fut prise d'assaut pillée et brûlée par les troupes de Louis XIII. Manufacture de toiles de coton; commissionnaires en minots et en grains. Arrt et à 3 lieues et demie au Nord-Est de Montauban". (*Dict. Univ. des Géographies* par J. G. Masselin. Paris. Delalain. T. II. p. 223.)

[2]) *Archives du Lot.* B. 316, N⁰ 71, et notaire Labie, acte 209. Nous devons ce renseignement ainsi que tous ceux concernant les ancêtres de J. F. Gasc, à l'amabilité de Mr. R. Prat, l'érudit archiviste du département du Lot, auquel nous adressons ici nos remerciements les plus sincères.

[3]) *Archives du Lot*, Etat civil de la paroisse St Barthélemy de Cahors.

„ et la marraine Noble Madame Charlotte de Colombié, épouse „ de Noble Messire Baron de Couyssil, de la même paroisse de „ Soubirous qui ont signé avec nous aussi bien que le père du „ baptisé.

„ Colombier de Couyssel, marraine, D'Haumon, parrain, „ Gasc, père, Flaujac de Manus, Pousalgues, Flaujac, Desplas, „ Begoule, prêtre"[1]). Enfin, un troisième fils Gasc, sur lequel nous ne possédons aucun renseignement, s'est fait prêtre.

Ces diverses pièces prouvent que, vers 1780, les Gasc étaient comptés parmi les meilleures familles de Cahors, qu'ils possédaient une certaine fortune et qu'ils étaient en mesure d'assurer à leurs enfants de solides études; ce que les deux frères ainés ne manquèrent pas de faire: le premier, en se dirigeant vers la médecine, le cadet vers la carrière ecclésiastique, qu'il dut quitter pour celle des Lettres et des Sciences. — Nous allons les perdre de vue pendant toute leur jeunesse. Nous savons cependant que l'ainé „vint étudier la médecine à Paris où il fut le disciple et l'ami „ de l'immortel Bichat. Reçu docteur, il retourna dans sa province, où il exerçait la médecine avec succès, lorsqu'il fut appelé „ aux armées, en qualité de médecin ordinaire. Naturellement „ studieux M. Gasc, qui se trouvait employé en Allemagne s'adonna à l'étude de la langue de ce pays, et à celle de la littérature médicale. Le premier fruit de ses travaux fut de traduire „ en français, l'excellent traité du docteur Hildebrand, sur *le Typhus contagieux*, le meilleur des ouvrages que nous possédions „ sur cette important sujet. Le traducteur ajouta au livre du médecin allemand, un fort bon Discours préliminaire et un grand „ nombre de Notes utiles"[2]). Il prit part à la campagne de Russie, passa per Kovno et au cours de la retraite fut fait prisonnier. Dans quelles conditions, nous l'ignerons: sans doute est-il tombé aux mains de l'ennemi à Vilnius, en même temps que les organi-

---

[1]) *Archives du Lot*, même réf.

[2]) Voir *Biographie des Hommes Vivants*, T. III, Oct. 1817, Paris. Michaud, p. 228—229, l'article consacré à Gase (Jean-Charles). Le nom de Gasc y est remplacé, à tort, par celui de Gase: mais il s'agit bien d'un seul et même personnage. — D'aprés le *Dict. Larousse du XIX é siècle*, „Il passa son doctorat à Paris en 1802, entra en 1808 dans le service de l'armée".

sations sanitaires chargées de soigner les soldats français qui se trouvaient alors dans les hopitaux de l'ancienne capitale Lithuanienne.

Toute cette période fut des plus favorables à ses observations et à ses études, comme on le voit d'aprés les publications faites par ses soins jusqu'en 1817 et par ses préoccupations scientifiques. Dés 1801, il avait fait paraître sa *Dissertation sur la maladie des femmes à la suite des couches connue sous le nom de fièvre puerpérale*: il y soutenait que ce n'était point là une fièvre essentielle, mais bien une inflammation péritonéale, consécutive à une infection locale; en quoi l'expérience lui a donné raison. Dans un nouveau mémoire, le docteur Gasc abordait la question suivante pour la résoudre par l'affirmative: *existe-t-il deux variétés de rhumatismes dont l'un affecte le système musculaire de la vie animale et l'autre le système fibreux des articulations?* La division qu'il proposait sera adoptée par le Dr Pinel dans sa *Nosographie philosophique*. En 1800, Gasc faisait paraître son *Recueil de plusieurs mémoires et observations sur divers points de doctrine de l'art et de la science des accouchements*. On le voit collaborer à la presse médicale française; ses articles lui valaient déjà une certaine notoriété, lorsque son séjour en Allemagne, le détournant de ses premiers travaux, l'orienta vers l'étude des maladies contagieuses. Il passe de l'étude de la fièvre puerpérale à celle des fiévres Rhumatismales, pour aboutir à des observations sur le Typhus: à cet égard la lecture des travaux d'Hildebrand a élargi son champ de vision; et on le verra publier au cours des annés suivantes, des travaux d'une réelle importance. Bientôt il traduisait de l'allemand, avec l'aide de son collègue le docteur Breslau, l'ouvrage de Schnurrer et en donnait à Paris la version française sous le titre de: *Matériaux pour servir à une doctrine générale des épidémies et des contagions. Peu aprés* paraissait l'*Epidémie de 1813 et 1914*, par H. Breslau et J. C. Gasc, médecins des armées; les auteurs y décrivaient l'épidémie de typhus, qui s'était abattue sur les soldats de la Grande Armée, à la suite de la campagne de Russie: ce texte constitue un témoignage direct et de réelle valeur sur l'état sanitaire des troupes de Napoléon I-er en 1813, et sur les organisations médicales des armées de l'Empire. Voici

en quels termes *Le Nain Jaune* ou *Journal des Arts, des Sciences et de la Littérature* N⁰ XXXI, du 15 Mai 1815 rend compte de cette publication: „Ouvrage instructif pour les gens de l'Art, intéressant pour tous les lecteurs, qu'il épouvantera cependant plus d'une fois. Comment ne pas frémir par exemple, en voyant des malheureux livrés à toutes les horreurs de la famine dans les hopitaux de Wilna", réduits à manger la chair encore palpitante de leurs camarades morts à côté d'eux! „C'est ici que s'appliquerait trop bien ce mot si philosophique d'un roi qui, certes, ne se piquait point de philosophie. En parcourant le champ de bataille de Fontenoy couvert de morts et de bléssés:" Voyez, mon fils, dit Louis V au dauphin: voilà ce que les hommes appellent la gloire"[1]). L'année suivante, J. C. Gasc écrivait son *Mémoire sur la Plique Polonaise*, où il a consigné les résultats de ses observations et de ses lectures; notamment, il parait avoir connu l'ouvrage de Lafontaine, *Traité de la Plique Polonaise*, traduit de l'Allemand en 1808 par L. Jourdan. Le *Mémoire* de Gasc fut couronné par la Société de Médecine de Paris et inséré dans le premier volume qu'elle publia. De retour en France, ce médecin fit paraître de nombreux articles dans les *Annales de la Société de médecine pratique de Montpellier*, dans le *Journal général de médecine, de chirurgie et de pharmacie,* dans la *Revue Médicale* et dans plusieurs autres publications; il fut l'un des rédacteurs du *Dictionnaire des Sciences médicales*. Nommé médecin en chef de l'Hôpital militaire du Gros-Caillou à Paris, il fut membre du Conseil de Santé des Armées et de l'Académie de Médecine. Il a donc porté un nom estimé et est mort à Paris en 1848.

Jean Pierre Gasc, son frére[2]), qui devait par la suite traduire la *Dissertation* rédigée par l'abbé Bohusz, dut abandonner, pour raisons de santé, la carrière ecclésiastique qu'il avait souhaité d'embrasser; il s'orienta alors vers l'enseignement secondaire à Paris. Nous avons eu la bonne fortune de trouver aux Archives Nationales tout un dossier établi à cette occasion et contenant

---

[1]) *Nain Jaune*, N⁰ 359 (Cinquième année) p. 175—6.

[2]) Et non son fils, comme l'indique à tort le *Dictionnaire Larousse du XIX-é siècle*.

sur ce professeur des renseignements d'une extrême netteté[1]). En effet, à la suite de la demande, par lui adressée au Ministère de l'Instruction publique, aux fins d'ouverture de cette institution, l'Inspecteur de l'Académie de Paris, L. G. Taillefer, fut chargé par la Commission de l'Instruction publique d'enquêter sur J. P. Gasc. Voici le texte du Rapport concernant Monsieur Gasc établi pour cette Commission[2]): „Monsieur Gasc né à Cahors (Lot) le 25 May „ 1784, licencié ès-sciences, officier de l'Université, ancien pro- „ fesseur de physique au Collège de Mayence, demande l'autori- „ sation nécessaire pour ouvrir une maison d'Instruction, Rue du „ Regard n^0 13, faubourg St-Germain; sans préjudice toutefois „ de ses droits dans l'Université.

„ Il joint à sa demande un Prospectus dans lequel il a ex- „ posé tout le plan d'éducation qu'il se propose de suivre. D'ap- „ rés cette pièce, il est aisé de reconnaître que M. Gasc veut „ donner à son établissement toute l'extension possible, et em- „ brasser sans exception toutes les parties de l'éducation la plus „ complette[3]). Les diverses dispositions qu'il présente sont d'au- „ tant meilleures qu'elles sont toutes calquées sur celles des Col- „ lèges royaux, sauf quelques articles accessoires que son titre „ de maître particulier lui permettra d'admettre, et qui sont con- „ çus dans un trés bon esprit.

„ Il me restait à m'assurer si le local lui permettait d'assu- „ rer l'exécution de tous les développements qu'annonce le pro- „ spectus. Je m'y suis transporté, et d'aprés un examen très „ détaillé, j'ai pu reconnaître que toutes les dispositions projettées „ une fois éxécutées, il y aura peu à désirer pour un Etablisse- „ ment qui peut être porté de 50 à 60 éléves.

„ Du reste les talents reconnus de M. Gasc, les fonctions „ qu'il a exercées, ses qualités personnelles, le choix qu'il a pu „ faire des Coopérateurs distingués qu'il doit associer à ses tra- „ vaux, les principes qui les dirigent, tout donne lieu de penser

---

1) *Arohives nationales.* Dossier F 17 8880 à 8887. Institutions et pensions. Autorisations antérieures au renouvellement des diplômes en 1825 (8883, lettre G.).

2) Pièce 4876.

3) Sic.

„ qu'il offre les garanties nécéssaires et qu'il mérite d'être en-
„ couragé dans cette importante entreprise. Je pense donc qu'il
„ a tous les titres à ce que l'autorisation qu'il demande lui soit
„ accordée, suivant son désir, sous le plus court délai possible.

„ Fait à Paris, le 2 Juin 1819.

„ L. G. Taillefer".

En dépit de l'autorisation accordée le 5 Juin suivant par l'autorité compétente d'ouvrir cette institution, la Commission de L'Instruction publique ne fut pas entièrement satisfaite par le rapport précité; elle demanda à l'Inspecteur d'Académie des renseignements complémentaires au sujet de J. P. Gasc. D'où la Note suivante adressée par ce fonctionnaire à cette Commission:

„Note sur Monsieur Gasc

„ Pour obtenir les renseignements désirés au sujet de M.
„ Gasc, je ne pouvais mieux m'adresser qu'à la dame supérieure
„ des Carmélites de la Rue D'Enfer. Elle est de son pays et le
„ connait depuis son enfance.

„ Monsieur Gasc n'a pu puiser au sein de sa famille que
„ les principes les plus parfaits sur tout ce qui tient aux princi-
„ pes religieux; et ses premières habitudes ont été celles des de-
„ voirs qui en sont la conséquence. Ils avoient sans doute ger-
„ mé profondément en lui, puisqu'il s'étoit destiné d'abord à l'état
„ ecclésiastique; mais une santé trop délicate, qu'avoit affaiblie un
„ goût trop vif pour l'étude, le força de renoncer à cet état. Ses
„ succès dans les sciences et une conduite irréprochable, son
„ attention à ramener toujours l'étude de la nature au respect et
„ à la reconnaissance dus à son auteur, lui auront mérité les
„ nombreux certificats d'estime particulière qui lui ont été donnés
„ par les chefs de l'Instruction publique, et sa conduite sage, me-
„ surée, le soin qu'il a mis dans le choix de la compagne esti-
„ mable qui lui a donné le titre de père, l'estime qu'il partage
„ dans toutes ses connaissances avec un frère ecclésiastique ex-
„ trêmement recommandable et un autre frère médecin non moins
„ considéré, tout annonce l'homme à principe, l'homme religieux
„ sans affectation, et pieux sans exagération, l'homme enfin qui
„ procure à la capitale un nouvel instituteur aussi estimable qu'
„ éclairé.

„ Tels sont les résultats de la longue conversation que j'ai
„ eu l'honneur d'avoir avec Madame la Supérieure, et des détails
„ dans lesquels elle a bien voulu entrer avec moi.

„ Paris, le 10 Juin 1819.

„ L. G. Taillefer".

La Commission de l'Instruction publique, dans sa Séance du 11 Juin 1819, aprés avoir pris connaissance de cette note, arrêta ce qui suit: „M. Gasc, licencié és-lettres, ancien professeur de physique au Collége de Mayence, est autorisé à tenir une institution à Paris Rue du Regard N⁰ 13"[1]).

Sa carriére d'éducateur a répondu à ce que l'on attendait de lui. Maître excellent, il s'est montré plein de dévouement, un peu dur peut être pour ses jeunes éléves parisiens. Son caractère autoritaire, sa méthode roide et austère se révèlent dans une courte brochure que posséde la Bibliothèque de l'Institut de France[2]) et dont nous donnons le titre in extenso:

„ Institution de M. Gasc,
„ Professeur-officier de l'Université, Membre de plusieurs sociétés
„ savantes, Rue du Regard, N⁰ 13, faubourg Saint-Germain.

„DISCOURS SUR LA DISCIPLINE ET SUR LA DIRECTION
„ MORALE DE L'INSTITUTION.

„ Année classique de 1820 et 1821.

„(Imprimerie de Feugueray, rue du Cloître Saint-Benoît, N⁰ 5)."

A partir de 1830, J. P. Gasc figurera parmi les opposants à la Restauration et publiera de nombreux ouvrages, auxquels la pédagogie sert de prétexte, et l'opposition politique, de but. Aucun *Catalogue*, ni celui de la Bibliothéque Nationale[3]), ni celui de l'Institut de France, ni celui d'Otto Lorenz[4]), pas plus que la *Bib-*

---

1) Pièce N⁰ 503.

2) Voici la cote de l'ouvrage: Institut (Rec. R. 51 A 7 (N⁰ 4). Le Discours qu'elle contient fut prononcé par M. Gasc, le 18 Août 1821, devant les parents des élèves de l'Institution (page 2 de la Brochure).

3) *Catalogue des Imprimés. Auteurs.* T. LVII. Game-Gaultherus. p. 774-5.

4) Otto Lorenz. *Catalogue général de la Librairie française pendant 25 ans.* (1840—1865) T. II. D-H. p. 399 (Paris. Lorenz. 1868).

liographie de l'histoire de France, ne donnent la liste complète de ses publications. Indépendamment du *Discours* que nous venons de citer et de la traduction de la *Dissertation sur l'Origine de la Nation et de la langue Lithuanienne* que nous publions ci-aprés, voici la liste des ouvrages que nous avons pu recueillir de ce polygraphe, qui se révéle à la fois comme un physicien et un naturaliste, comme un philosophe et un pédagogue, comme un politique et un critique:

— *Discours sur l'éducation des femmes*, prononcé dans un pensionnat de demoiselles à Paris, et *plan d'éducation pour une jeune princesse*, par J. P. Gasc. Paris. Lebel et Guitel. 1810. In—12. VIII—112 p.[1]).

— *Réflexion générales sur la vie et sur le système des molécules organiques, ou Examen philosophique des principes fondamentaux de la physiologie*, par J. P. Gasc. Paris, Impr. de d'Hautel. 1822. In—8. XVI—100 p.[2]).

— *Mémoire sur l'influence de l'électricité dans la fécondation des plantes ou des animaux et Considérations rapides sur la prétendue génération spontanée*, par J. P. Gasc. Paris. Impr. de J. Tastu. 1823. In 8. 63 p.[3]).

— *Considérations sur la nécéssité et les moyens de réformer le régime Universitaire*, adréssées à son Exc. Le ministre de l'Instruction Publique, à l'occasion de son arrêté qui crée une commission chargé de choisir la meilleure méthode d'enseignement dans les langues anciennes. Par J. P. Gasc. Paris. L. Colas. 1829. 2 vol. in — 8[4]).

— *Observations sur le Rapport au roi et sur l'ordonnance du 26 Mars 1829 concernant l'Instruction publique*, extraites de la seconde partie des „*Considérations sur*

---

[1]) Biblioth. N1e. *Catalogue dés Imprimés. Auteurs*. T. LVII. p. 774. (2 Ex. R. 23. 197 et 36. 907).

[2]) (8⁰ Tb. II. 23); et *Mémoires* de la St linnéenne. T. I.

[3]) (8⁰ Tb. 72. 10); et *Mémoires* de la Société linnéenne. T. II.

[4]) (8⁰ Lf. 244. 9). Ces *Considérations* devaient provoquer la publication du *Rapport sur le précédent ouvrage*, par M. Hédouin, lu à la séance publique du 21 Septembre 1834 de la Société de Boulogne sur Mer. 1835. (Institut. AA. 63a).

la nécessité et les moyens de réformer le régime Universitaire", sous presse. Par M. Gasc. Paris. L. Colas. 1829. In—8. 23 p.[1])

— *Des Méthodes d'enseignement en général et de la méthode Jacotot en particulier* par J. P. Gasc. Paris. L. Colas 1830. In—8. 63 p.[2]).

— *Liberté de l'enseignement. Consultation.* Par Pre Bahuaud.[3]) 18 Juin 1831. Toulouse, Imp. de A. Manavit. S. d. in—8.

— *A M. M. les Députés. Observations sur la liberté de l'enseignement les moyens d'en empêcher l'abus et d'en garantir la jouissance, et sur les réformes que réclame l'état actuel de la Société française dans l' instruction et l'éducation de la jeunesse française*, par J. P. Gasc. Paris. L. Colas. 1831. In—8. 36 p.[4]).

— *Education rationelle. Pétition adréssée à la Chambre des Députés, sur les réformes qu'exigent, dans l'éducation publique, l'état actuel de la civilisation et les besoins des sociétés modernes*; suivie de notes, éclaircissements et pièces justificatives; par J. P. Gasc. Paris. Paulin. 1833. in 8⁰[5]).

— *Education rationnelle. Discours sur la Réforme universitaire et sur la liberté d'enseignement*, suivie de notes et de jugements divers en faveur de l'éducation rationnelle, par J. P. Gasc, chef d'institution, .. le 14 Août 1833, à la suite des examens de ses élèves. Paris, Paulin. 1833 in 8⁰[6]).

— *Des Moeurs du Siècle et de l'Education,* discours prononcé par J. P. Gasc, le 14 Août 1835. Paris. Levrault. 1835. in 8⁰ 27 p.[7]).

---

1) (8⁰ Lf 244. 8⁰).

2) (R. 36. 905).

3) Ce pseudonyme remplace le nom de J. P. Gasc. (*Bibliog. de l'Hist. de France* T. V. N⁰ 4683).

4) (8⁰ Ld4 — 4687).

5) (8⁰ Ld 4. 4711).

6) (8⁰ Ld 4. 4717).

7) (Rp. 7200).

— *Traité élémentaire de géologie, minéralogie et géognosie*, par G. Barruel, avec *Préface* par J. P. Gasc. Paris. 1835. in 8°[1]).

— *Examen critique du projet de loi sur l'Instruction secondaire* présenté par M. le Ministre de l'Instruction publique à la chambre des Députées, dans sa Séance du 1-er Fév 1836; par J. P. Gasc. Paris. chez les libraires du Palais-Royal. Février 1836. in 8°[2]).

— *Le Livre des pères de famille et des institutions,* ou *l'Education publique au XIX-é siècle,* IN—12, avec un tableau par J. P. Gasc. Paris. Didier & C°. 1843[3]).

— *Philosophie générale des connaissances humaines,* contenant en six tableaux, l'exposition raisonnée, et mise á la portée de la jeunesse et des gens du monde, des notions premières et des principes des choses par J. P. Gasc. Paris. Comon. 1844. in 8°[4]).

Lorsqu'il eut fait paraître l'ouvrage ci-dessus, l'auteur adressa, le 3 Mars 1844, aux Ministres de l'Instruction publique et de l'Intérieur, des demandes, dont nous citerons in extenso la première:

„ A Son Excellence Monsieur le Ministre de l'Instruction
„ publique.

„ I. P.
„ 5 Mars 1845.
„ 2. 041.

„ Monsieur le Ministre

„ Je viens de publier un ouvrage qui a pour titre: *Philosophie*
„ *Générale des connaissances humaines, contenant en six ta-*
„ *bleaux l'exposition raisonnée et mise à la portée de la jeu-*
„ *nesse et des gens du monde, des notions premières et des*
„ *principes des choses,* qui se vend au Comptoir des Impri-
„ meurs Unis, 15 Quai Malaquais (I vol. in 8°, prix 7,50).

---

1) (S. 22. 850).

2) (2 Exemplaires: 8° Lf 243. 17 et 8° R. 5294).

3) (R. 36. 904).

4) (2 Exemplaires: R. 36. 906 et Z. Renan. 3721).

„ Ce livre, dédié à S. A. R. la Duchesse d'Orléans, est destiné à satisfaire à l'un des premiers besoins de notre époque, „ en répandant des doctrines saines et convenablement religieuses, „ en opposition avec des principes dangereux qui circulent dans „ la Société et sont offerts comme aliment à l'esprit de la jeunesse.

„ J'ose espérer, Monsieur le Ministre, que votre Excellence „ daignera favoriser cette utile publication, en en faisant prendre „ quelques exemplaires sur les fonds de son département, destinés à ce genre d'encouragements.

„ Je suis, avec un profond respect, Monsieur le Ministre, „ de votre Excellence, le très humble et très obéissant serviteur.

„ Gasc
„ 24, Rue du Rocher,
„ Paris, le 3 Mars 1845“ [1]).

La requête, adressée à la même date au Ministre de l'Intérieur et dans les mêmes termes, fut transmise à l'Instruction publique avec la mention: „Ne concerne pas le Ministère de l'Intérieur“. La première a été apostillée ainsi, sans doute par le chef de bureau intéressé: „Réserver pour le moment où l'état des fonds sera constaté! — Regrets“. Le Ministère manifestait ainsi sa volonté de ne pas accorder ses faveurs à l'homme qui avait été son adversaire pendant quinze ans et plus. La minute de la réponse faite à cette demande est d'ailleurs assez significative; et les termes dans lesquels elle est conçue, prouvent bien que J. P. Gasc n'avait aucune chance d'obtenir satisfaction:

---

1) *Archives Nationales.* F 17 — 3157. *Indemnités littéraires.* Gasc. Gazan. Dossiers individuels. 1829—1931. Nous empruntons à ce dossier les divers textes auxquels nous faisons allusion.

„ Ministère de l'Instruction
„ publique.
„ Minute.
„ 2é Division.
„ 1er Bureau.

„ N° 2. 041 p.
„ Réponse à la lettre du
„ objet
„ Demande de Souscription.
„ Regrets.

—

„ Paris, le 20 Mai 1845

„ A Mr Gasc, 29 Rue du Rocher.

184.

„ Monsieur, vous m'avez fait l'honneur de m'éc-
„ rire pour me demander de souscrire au livre que
„ vous avez publié sous ce titre:
„ *Philosophie Générale des connaissances humaines.*
„ J'ai fait prendre note de votre demande pour le
„ moment où j'aurai à m'occuper d'un travail général
„ concernant le Service des Souscriptions.
„ Recevez, etc."

Le texte primitif de la minute rédigée par le commis du Ministère, et supprimé par le chef du 1-er Bureau, déclarait: „L'esprit dans lequel a été conçue cette publication me fait regretter que l'insuffisance des fonds des souscriptions ne me permette pas d'y appliquer l'encouragement que vous désirez". Sous la sécheresse voulue des termes, on devine à quel point l'administration se désintéressait d'une pareille demande.

J. P. Gasc, depuis plusieurs années, s'occupait moins d'enseignement et avait passé à son fils Paul—Emile, la direction de son Institution. Ce dernier depuis 1840, s'était fait le défenseur des théories paternelles et commençait à publier[1]) de multiples ouvrages et brochures[2]), où l'on retrouve, à chaque page, les vues

---

[1]) *Dix ans perdus! Réflexions adressées à M. Cousin, ministre de l'instruction publique.* Paris Charpentier. 1840. in 8⁰. *Les Réformes considérées sous le point de vue philosophique et social.* Paris. Dentu. 1840. in 8⁰.

[2]) On en trouvera la liste dans Otto-Lorenz. op. cit. p. 399.

et idées de son père. Ce dernier, au sortir de l'enseignement s'était jeté, mais un peu tard, dans la politique militante. On posséde de lui, à ce sujet, une sorte de profession de foi et une déclaration de candidature:

— *A M.M. les électeurs du 1-er Arrt* (Signé Gasc), 31 Juillet 1846. Paris. Imp. de Guiraudet et Jouaust. S. d. in 4⁰.

— *Candidature de J. P. Gasc à la réprésentation nationale. Aux électeurs de la Seine* (1-er Avril 1848). Paris. Imp. de Guiraudet et Jouaust. S. d. in 8⁰ [1]).

L'ancien maître d'institution devait mourir à quelques semaines de là, dans sa soixante-quatrième année. Peu après sa mort, Madame veuve L. Gasc demeurant 34 Rue de Penthièvre, à Paris, adressait à l'administration intéréssée une demande de pension à laquelle il fut donné suite. Le bordereau de transmission de cette demande porte l'annotation suivante „Les titres de M. Gasc sont tout universitaires. La demande de *pension* de Madame Gasc a été remise à M. Granet" [2]). Tels sont les renseignements que nous avons pu recueillir sur J. P. Gasc et sur sa famille.

III

A quelle date et dans quelles circonstances J. P. Gasc a-t-il été amené à traduire la *Dissertation* de l'abbé Bohusz? Trois textes nous renseignent sur ce point: l'*Avertissement* du traducteur, F⁰ 240 du *Mns.*; la lettre de l'abbé Bohusz du 10 Juin 1809, F⁰ 251, recto; enfin, le F⁰ 239. Dans le premier texte, le traducteur nous apprend que, peu aprés la publication de l'ouvrage de l'ex-jésuite, — ouvrage „imprimé en 1808 à Varsovie" (F⁰ 239), — il fit connaissance par hasard d'un Polonais, „qui articulait avec peine quelques mots de notre langue". Quel était cet étranger? Ni l'*Avertissement*, ni la lettre précitée de l'abbé Bohušz ne nous l'apprennent: mais nous avons pu déchiffrer à la loupe, sur le F⁰ 239 du *Mns.*, aprés les mots „Traduite du Polonais par", les mots bâtonnés que voici: „M. M. Benoist Bucewicz, ancien officier Polonais". Pour quelles raisons J. P. Gasc a-t-il

1) Les titres de ces publications figurent dans le *Lorenz*.

2) *Archives Nationales*. dossier précité.

ôté ce nom du titre de sa traduction? Aprés l'y avoir fait figurer, a-t-il voulu le supprimer pour que tout le mérite d'avoir mis en français le texte de la *Dissertation* lui revînt à lui seul? C'est peu probable, puisque dans le manuscrit, deux textes sont là pour démontrer l'intervention d'un traducteur Polonais. A-t-il acheté à l'ancien officier le droit de publier cette traduction sous le seul nom de J. P. Gasc? Ou bien, le premier s'est-il désintéressé d'un travail auquel il n'a peut être attaché aucune importance? Rien ne nous permet de l'affirmer; toutefois, cette dernière explication nous semble assez vraisemblable. Car J. P. Gasc n'a jamais songé à dire qu'il savait le Polonais et le Lithuanien; loin de se proposer pour le traducteur de ce texte, il a publié à la fin de sa version une lettre où l'abbé Bohusz le loue d'avoir traduit „un livre écrit dans une langue que le traducteur ignore"[1]). Son attitude demeure donc parfaitement correcte: Gasc a collaboré, et même de façon fort efficace, à la traduction esquissée par Bucewicz; à ce travail, il a prêté la dernière main et s'est fait ainsi l'introducteur en France des idées contenues dans cette *Dissertation*. Ce fut là son mérite et l'on doit lui rendre cette justice, de s'être intéressé à des problèmes que quelques érudits français seulement, comme Malte-Brun, ou F. Dubois de Montpereux, pouvaient seuls aborder à cette époque là.

On peut placer la date de cette traduction au plus tôt fin 1808, début 1809. Cet ouvrage parait bien achevé lorsque l'abbé Bohusz adressait à J. P. Gasc sa lettre du 10 Juin 1809. D'ailleurs, nous avons pu lire à la loupe sur la F⁰ 239 du *Mns*, après les mots „Traduite du Polonais", l'indication suivante, bâtonnée elle aussi, „En 1809": ce qui prouverait bien que la traduction a du être terminée vers la fin Mars de cette année-là.

* * *

Quelle est la valeur de cette traduction? Si l'on en croit la lettre précitée de l'abbé Bohusz, elle présenterait de sérieuses qualités; peut-être cette opinion est-elle exagérée; car elle a pu être inspirée par la joie qu'éprouvait le bon chanoine en voyant sa *Dissertation* aussi prématurement traduite en langue française.

---

[1]) F⁰ 249 et 251 recto.

Songeons aussi à son naturel aimable: sans doute n'a-t-il pas voulu blesser par un jugement un peu vif son jeune traducteur; et Benoit Bucewicz l'avait probablement renseigné sur les conditions dans lesquelles cette traduction avait été faite. Bref, il y a toutes sortes de raisons pour que nous mettions en doute la fidélité de la version présentée par J. P. Gasc à l'Institut de France.

Aussi avons-nous estimé indispensable de reviser le travail de J. P. Gasc en confrontant le texte Polonais de la *Dissertation* et sa version française. Voici les conclusions auxquelles ce travail nous a conduit: bien entendu, il ne faudrait pas prendre le texte que nous présentons ci-après pour une traduction stricte de celui de Bohusz; la *Dissertation* de 1808 n'a pas été traduite en entier par Bucewicz et Gasc; la plupart des textes Lithuaniens cités par Bohusz ne figurent pas, comme l'indiquent les notes de Gasc, dans la version française. Il en est ainsi en particulier des textes suivants:

SUPPRESSIONS

— au F^{0} 249/19 du *Mns*„ aprés la note (q), ont été supprimées les oraisons dominicales Lithuaniennes, qui figurent aux pages 108—112 de l'ouvrage de Bohusz.

— le *Tableau* qui, dans cet ouvrage, est inséré entre les pages 112 et 113, n'a pas été reproduit dans la traduction française.

— Au F^{0} 249/20 du *Mns.*, aprés la note (7), a été supprimé le recueil de mots Lithuaniens, qui, dans Bohusz, va des pages 119 à 145.

— Au F^{0} 250/21 du *Mns.,* aprés les mots „*Kielets arklu?*", J. P. Gasc a supprimé la phrase suivante, que nous empruntons à la page 153, 1-er, de Bohusz: „Gdy o nie zywe? *Kieti,* albo *kiek,* albo *keipdaug* wiele zboza? *Kiek Rugieys?*"

— Au même F^{0} la note (u) mentionne la suppression des textes Lithuaniens avec traduction polonaise que l'on trouve pages 156—158 de Bohusz; — et la note (v), la suppression des poésies lithuaniennes et polonaises citées pages 160—175 du même auteur.

— Au F⁰ 250/22, la note (x) signale la suppression de vers empruntés à Virgile *Enéide*. IV, 584—585, et VIII, 27—28 (au lieu de 369, comme l'indique par erreur Bohusz, page 178); — et la note (y), celle des vers empruntés à Ovide, *Métamorphoses*, que Gasc supprime, par ce qu'il a entre les mains la *Note* inédite de Bohusz, qui est foliotée 252 et 253 dans le *Mns*.

MODIFICATIONS

La version de Gasc est plus large que littérale: l'idée exprimée par Bohusz est en général, bien rendue, sans que son texte soit entièrement respecté. D'où diverses entorses au texte, qui, malgré tout, n'affectent ni le fonds, ni la marche générale de la *Dissertation*: il s'agit donc de simples résumés substitués à des passages estimés trop longs par le traducteur. Il en est ainsi de l'anté-pénultième paragraphe du F⁰ 246/14 du *Mns*., sobre résumé des pages figurant fin 82 à 84 de la *Dissertation*; de même, le paragraphe 3 de la III-é partie du F⁰ 249/19 ne fait que simplifier le paragraphe I-er de la page 115 du même texte.

Ces modifications sont, somme toute, assez peu nombreuses.

ERREURS ET CORRECTIONS

La traduction comporte quelques autres variantes par rapport à la *Dissertation*. Les unes sont involontaires et peuvent être prises pour des erreurs de lecture ou de graphie; les autres, volontaires celles là, sont trés peu nombreuses et faites en vue de redresser certains passages de Bohusz. On le voit d'aprés les variantes suivantes:

— F⁰ 242/6, le mot *Glassum*, remplace le mot *Gles* employé par Bohusz page 29.

— F⁰ 244/9, la parenthése (Odoakre) n'existe pas p. 46 du texte de Bohusz.

— F⁰ 246/11, au lieu de *Krelÿnga*, Bohusz, p. 63, écrit *Kretinga*; au lieu *Pila Kulnis*, *Pila Kalnis*.

— F⁰ 245/12, au lieu de *Kupas*, il faut lire (Bohusz p. 67) *Kapas*; au lieu de *Gtowa, Gatwa*, *Faba*, il faut lire: *Glowa*, *Galwa*, *Farba*.

Telles sont les principales variantes que nous avons rencontrées: exception faite de la suppression, assez regrettable parfois, des textes cités par Bohusz, ces variantes et modifications demeurent négligeables. L'allure générale du livre est conservée et bien rendue par le traducteur. Sa version atteint donc le but qu'il s'était proposé: faire connaître à des profanes ou, du moins, à des personnages peu avertis de ces questions, les origines de la nation Lithuanienne et de sa langue. Il faut donc savoir gré à Bucewicz d'avoir entrepris cette tâche, à Gasc de sa tenacité à la mener jusqu'au bout, en dépit des difficultés qu'il devait rencontrer, en raison de son ignorance des langues Polonaise et Lithuanienne.

Il faut le remercier aussi d'avoir présenté sa traduction à la Classe d'histoire et de littérature ancienne de l'Institut Royal de France, à laquelle cette lecture a été faite à coup sûr, bien que nous n'en sachions pas la date. Reste à savoir si ce texte était bien fait pour renseigner les membres de l'Institut sur ces deux questions. Nous croyons devoir répondre négativement, du moins en ce qui concerne les origines de la nation lithuanienne. Car, l'histoire de cette nation, en dépit de l'érudition déployée par l'abbé Bohusz, n'est guère faite pour renseigner le lecteur étranger. Au lieu d'étudier les siécles, — XIV-e au XVIII-e —, les mieux connus de cette histoire, notre auteur s'est posé le problème, fort obscur en 1806, de l'origine du peuple Lithuanien. Il l'a d'ailleurs abordé avec habilité, pour ainsi dire de biais, en dépouillant nombre d'ouvrages anciens, de mémoires et dissertations fort compacts sans doute, mais dépourvus à ce point d'appareil critique, qu'à les consulter on éprouve la même impression que devant l'histoire de la dent d'or racontée avec tant d'esprit et d'ironie par Fontenelle. Aussi, de la première partie de l'ouvrage de Bohusz, il y a bien peu à retenir: l'histoire des peuples n'était pas connue comme elle l'est de nos jours, et l'auteur ne disposait ni des ressources de l'archéologie et du Folklore, ni de la méthode, qui est, de nos jours, au service de l'historien. Son mérite est d'avoir ouvert la voie, où tant d'autres pionniers devaient s'engager.

Rapprochée d'ouvrages similaires récents, sa *Dissertation* offre un intérêt assez médiocre, même pour ce qui est de la langue

Lithuanienne. Bohusz la connaissait mal; sur ce point la *Note* adressée par lui à J. P. Gasc et publiée par nous à la fin de cette étude, en constitue l'aveu formel: elle ne fait que confirmer d'ailleurs les jugements formulés par nos philologues lithuaniens. Nous nous excuserons de ne pas les citer tous, nous bornant à nous référer à l'intéressante étude, récemment publiée par V. Maciūnas, de la Faculté des Lettres de Kaunas[1]): il y démontre surabondamment combien demeuraient fragiles les connaissances linguistiques de Bohusz; son article souligne les barbarismes contenus dans la *Dissertation* et prouve à quelle source son auteur a emprunté ses connaissances en Lithuanien, à savoir: 1) Philippe Ruhig, *Littavisch-Deutsches und Deutsch-Littavisches Lexicon*. Königsberg. 1747; 2) Philippe Ruhig. *Betrachtung der Littavischen Sprache in ihrem Ursprunge Wesen und Eigenschaften*. Königsberg. 1745. 3) Paul Friedrich Ruhig. *Anfangsgründe einer Littavischen Grammatik*. Königsberg. 1747. 4) C. Szyrwid. *Dictionarium Trium linguarum in usum Studiosae luventutis... editum*. 1713. Ainsi, ni l'historien ni le philologue ne sauraient accepter sans réserves cette oeuvre de Bohusz: elle est de beaucoup dépassée par les publications faites depuis un quart de siècle, et, en particulier par les beaux travaux des philologues Lithuaniens, qui, avec une patience et une foi dignes des plus grands éloges, en viennent peu à peu à restaurer, en se mettant à l'école des paysans, leur langue nationale, que Bohusz avait grand tort de juger proche de sa disparition.

Mais l'ouvrage de Bohusz apparaitra sous un tout autre jour si on le replace dans le temps où il a été composé. Son importance croit sitôt que l'on s'éloigne de l'heure présente pour se rapprocher d'une époque à laquelle la langue lithuanienne pouvait sembler à un homme averti comme il l'était, en voie de s'éteindre: son jugement prouve une fois de plus, qu'il ne faut pas, en matière d'histoire des peuples, faire le prophète, ni annoncer l'évanouissement d'une nation et de sa langue, qui donneront, un demi-siècle plus tard, des signes manifestes de leur pleine vitalité. Au moins cet écrivain a-t-il eu le mérite de montrer à ses contemporains et, notamment, à la Société des Lettres des Arts et

[1]) V. Maciūnas. *Bohušo veikalas apie lietuvių kalbą*, p. 84 et suiv.

des Sciences de Varsovie, aussi bien qu'à l'Université de Vilnius, tout l'intérêt qui s'attachait aux études Lithuaniennes. De la sorte, il s'est fait le défenseur d'une longue tradition, le hérault de la pensée et de la langue de la Lithuanie. Les divers travaux que nous avons consultés, s'accordent tous sur ce point. M. P. Augustaitis, secrétaire de la Faculté des Lettres de Kaunas, signale, non sans raison, toute l'importance pour l'éveil du sentiment national en Lithuanie, de cette oeuvre où Bohusz prenait la défense de la langue de son pays et s'attachait à en montrer la beauté et la richesse[1]). L'oeuvre de ce dernier, écrit Mme. S. Čiurlionis „est surtout remarquable par les accents indignés que lui inspire l'abandon d'un idiome où s'attarde l'écho de la langue mère des aryens, de l'indo-européen commun d'avant l'exode“ [2]). V. Maciūnas fait siennes des conclusions analogues: à la suite du Dr. J. Karlowicz, il admet que, pendant cinquante ans, Bohusz, sans bien la connaître, a été l'animateur des études Lithuaniennes; pour la première fois, il a montré la beauté la richesse et la perfection de la langue de la Lithuanie. Trés importante pour l'historien et pour le philologue, sa Dissertation a posé la première pierre pour l'édifice de l'histoire et de la linguistique Lithuaniennes[3]).

Nous cantonnant pour notre part dans le domaine des relations Franco-Lithuaniennes, nous estimons que cette version de l'ouvrage de Bohusz est intervenue fort opportunément. Le XVIII-e siècle avait heureusement élargi ces relations, timidement engagées par les générations précédentes. Plusieurs grands écrivains français, de Regnard à Voltaire et à l'abbé Raynal connaissaient déjà la Lithuanie, quelques uns pour l'avoir visitée, d'autres parce qu'ils avaient parlé de son histoire et de sa géographie. Mais, le problème linguistique Lithuanien demeurait dans l'ombre, sauf pour de rares voyageurs ou érudits. En 1807, Malte-Brun, alors collaborateur du *Journal de Débats*, publia son *Tableau de la Polog-*

---

[1]) Dr. Pr. Augustaitis. *Prélatas Bohušas ir jojo veikalas.* in *Draugija* 1912. T. XVI. N⁰ 62. p. 113 et suiv. On consultera surtout avec fruit la thése du même auteur, Fr. Augustaitis. *Pierwiestki Litewskie we wczesnym romantiznie Polskim.* Krakow — Nakladem Autora. 1911. p. 12 ss.

[2]) S. Čiurlionis. *op. cit.* p. 15.

[3]) V. Maciūnas. *op. cit.* p. 84—5.

ne ancienne et moderne que l'abbé Bohusz a connu et utilisé dans sa *Dissertation*: mais les renseignements proposés par ce géographe français sur la Lithuanie s'avéraient comme imcomplets et insuffisants, aussi bien que ceux publiés peu aprés par la Librairie Blanchard. Bohusz, lui, présentait un exposé linguistique singulièrement plus complet que les indications contenues dans les ouvrages de vulgarisation; son livre constituait une véritable *défense* de la langue Lithuanienne et, en un sens aussi, une *illustrat,on*: n'y montrait-il pas, en effet, les ressources susceptibles de rivaliser avec celles du grec et du latin, que le vocabulaire Lithuanien offrait aux poètes de cette nation? Les développements consacrés par lui à l'origine de la nation Lithuanienne, bien qu'en partie erronés, pouvaient retenir et éve!ller la curiosité de lecteurs moins avertis. Bref, grâce à la version française établie par ses soins, J. P. Gasc pouvait prétendre au titre d'introducteur en France de la langue Lithuanienne.

Dr. Alb. Prioult.

239*

Trente-septième piècé de
la cote onze (4e partie).

DISSERTATION

Sur l'origine de la nation et de langue
Lithuanienne.

Par l'abbé Xavier Bohusz,

Membre honoraire de l'Université Impériale de
Wilna, de la société royale des amis des lettres de
Warsovie, Prélat de la cathédrale de Wilna, Chevalier de
L'ordre de St Stanislas,

Lue à la séance publique de la Société de Warsovie, le 12
Décembre 1806 et imprimée en 1808 à Warsovie,
Traduite du Polonais** par*** J. P. Gasc, membre de
plusieurs sociétés savantes.

Extrait analytique de cette traduction inédite, communiqué à la
classe d'histoire et de littérature ancienne de
l'Institut Royal de France,

par J. P. Gasc,
Officier et Professeur de l'Université.

---

* Foliotage du Manuscrit.

** „en 1809“ (Bât.).

*** „M. M. Benoist Bucewicz, ancien officier Polonais“ (Bât.). Ces mots, que nous avons pu déchiffrer à la loupe sur le Mns, prouvent bien que la traduction de ce texte n'est pas de J. P. Gasc, qui s'est simplement borné à rédiger, d'aprés de la traduction de B. Bucevicz, cet extrait analytique. L'auteur l'indique lui-même au F⁰ suivant.

240/1

Avertissement du Professeur Gasc.

Avant de faire connaître cette traduction, je dois prévenir que tout à fait étranger à la langue et à la littérature polonaise, et parcourant une carrière qui n'a que des rapports fort éloignés avec l'histoire proprement dite, je ne puis avoir par moi-même aucun titre à la confiance des historiens et des littérateurs, relativement à l'objet dont je vais avoir l'honneur d'entrenir la classe. Cependant le suffrage de l'auteur lui-même m'y donne quelques droits, et m'encourage à réclamer leur attention. Ce double aveu me conduit à dire dans quelles singulières circonstances je fis ce travail. Elles s'ajoutent peut-être au mérite de suspendre d'aimables occupations, pour le rendre utile d'une manière si contraire à mes goûts.

Le hasard me lia avec un polonais qui articulait avec peine quelques mots de notre langue. Le latin, qu'il savait un peu mieux, servait ordinairement à nous communiquer nos idées; et souvent, nos différentes prononciations, ou la difficulté de trouver le mot propre, nous forçaient de recourir au langage des signes. L'ouvrage de M. Bohusz venait de paraître; il était vanté par ses compatriotes; le sujet en était intéressant; la Société Royale de Varsovie l'avait demandé et en était très satisfaite. Mon ami me proposa de le traduire, éspérant d'ailleurs apprendre le français par ce moyen. On sent bien qu'avec un tel interprète, j'eus plus d'une fois besoin de deviner. C'était, si j'ose parler ainsi, *un véritable tour de Force.* Il fallait s'assurer si du moins la traduction était fidelle. Mon ami retournait dans sa patrie. J'écrivis à l'auteur et lui envoyai plusieurs morceaux de ce travail. Dans sa réponse du 10 Juin 1809, il m'exprima son jugement en ces termes: „Je vous avoue, Monsieur, que j'ai cru jusqu'à présent qu'il était impossible de traduire, et de bien traduire, un livre écrit dans une langue que le traducteur ignore; mais je vois qu'il n'y a rien d'impossible à un Français. Quelques fragments que M. votre ami m'a lus de cette traduction, me confirment dans cette idée". Je me borne pour le moment à cette citation: ailleurs je donnerai un extrait de cette lettre et d'une longue note qui l'accompagnait.

J'avais manifesté à M. Bohusz l'intention de publier notre traduction: mais il y manquait encore une partie du vocabulaire lithuanien et des pièces de vers qui prouvaient que cette langue avait tous les avantages du grec et du latin, et qu'elle était de beaucoup supérieure au polonais. J'attendais une occasion de terminer cette traduction, pour faire connaître en France l'ouvrage de l'estimable et laborieux prélat; et elle ne s'est jamais présentés. Je me détermine aujourd'hui à tenir mon engagement pour ce qui est traduit; d'autant plus que le reste ne peut guère intéresser les français et qu'il n'eût été intelligible que pour un très petit nombre. D'ailleurs il eût été peut-être impossible de trouver les caractères nécessaires pour l'imprimer.

Du reste, l'extrait analytique de cette dissertation, dont je fais hommage à la classe, comprend tout le Discours historique et me parait remplir le but de l'auteur auprès de tout lecteur qui n'est pas lithuanien ou polonais.

Les notes de l'auteur sont marquées par des chiffres, et celles des traducteurs par des lettres.

Préface de l'Auteur

En méditant sur l'origine et la chute des nations qui ont existé sur la surface du globe, l'historien doit porter particulièrement son attention sur leurs différentes destinées. Lorsque les unes naissent, s'accroissent et disparaissent comme une ombre, les autres laissent aprés leur destruction, le souvenir éternel du pillage, de la férocité ou de la civilisation et de l'éclat de leur nom. Les anciens Scythes, les Egyptiens, les Celtes, les Cimbres ont péri avec leur langue; tandis que le nom et la langue d'autres [2*] peuples ont survécu à leur destruction. Il n'y a plus d'anciens Grecs ni de Romains; mais leur langue s'est transmise jusqu'à nous; et tant que les sciences jouiront de leurs prérogatives, elle sera toujours un objet d'études et une source abondante de plaisirs pour les hommes instruits. Il faut attribuer à leur langue, l'avantage que nous avons de connaître leurs exploits et leur histoire qui nous est plus familière que la nôtre: et leurs grands hommes semblent former avec nous une même famille.

La nation Lithuanienne, exposée à des événemens qui lui ôtaient et lui rendaient tour à tour la liberté, n'a point, à la véri-

té, perdu son nom ni son existence; mais la langue que parlaient autrefois Odoakr, Kieystut, Mendog, Witold, Ladislas, et toute la famille de Jagellon, d'heureuse mémoire, tend de plus en plus vers son déclin. Le peuple est obligé d'apprendre le polonais pour être entendu de ses maîtres qui ignorent le lithuanien. Il parle sa langue avec les siens; mais avec les seigneurs ou leurs intendants, il parle le polonais; et de ces deux langues il s'en forme une troisième qui n'est ni polonaise ni lithuanienne.

Je ne me propose pas d'engager les lithuaniens à apprendre la langue lithuanienne: car commenf pourrais-je espérer d'y parvenir puisque ceux même qui la connaissent rougissent de la parler? Je n'ose pas non plus proposer à cet égard l'exemple de la Société des Lettres de Varsovie: car le polonais posséde dans sa littérature des richesses immenses dont le lithuanien est malheureusement privé, par la raison que les savants de Lithuanie n'écrivent qu'en latin ou en polonais. Mais j'inviterai l'Université Impériale de Wilna, dont j'ai l'honneur d'être membre, à faire par rapport à la langue lithuanienne ce qu'une Académie de France fait pour la langue Celtique qui n'existe plus et, pour cela, à établir, de l'agrément de S. M. l'Empereur Alexandre, protecteur sage et zélé des Sciences et des Lettres, une Société de personnes connues par leur attachement pour le pays et qui sachent un peu cette langue; afin qu'elle s'occupe de recueillir les mots, les adages, les traditions, les chansons qui en sont des monuments antiques, et que, à l'exemple de la Société établie à Königsberg l'an 1545 par Albert premier, Duc de Prusse, elle rédige des livres pour le peuple et même pour les curés qui, dans beaucoup d'endroits, enseignent la religion chrétienne dans cette langue. C'est le seul moyen de la préserver de sa chute prochaine.

C'est dans cette vue que j'ai écrit cette Dissertation. Je ne tairai point les difficultés que j'ai eues à surmonter pour débrouiller l'origine de cette nation qui semble n'avoir d'autre monument de son ancienneté que sa langue. Si j'ai le premier levé les obstacles et frayé le chemin à ceux qui entreprendront d'écrire aprés moi sur cette matière, je serai assez récompensé de mon travail, puisque j'aurai rempli le voeu de la vénérable Société de Varsovie qui m'a engagé à l'entreprendre. J'aurai aussi l'avantage de satisfaire la curiosifę du lecteur dans une chose dont per-

sonne ne s'est encore occupé, et de témoigner à l'Illustre nation lithuanienne, à *ma oatrie*, *mon amour* et ma vénération.

(*a*) Cette Société a été établie dans le but de propager la littérature polonaise et de conserver la pureté de la langue polonaise que des causes politiques menaçaient d'anéantir avec le nom d'un peuple toujours brave et longtemps malheureux.

Première Partie

Une autre nation que la Lithuanienne a-t-elle existé dans le lieu où est maintenant la Lithuanie? Ou ce pays a-t-il été habité par les lithuaniens dès la plus haute antiquité? Enfin de quels peuples pourrait provenir le peuple lithuanien?

Tous les anciens historiens en traitant de l'origine des nations, faute de témoignages d'écrivains, étaient obligés de s'en rapporter exclusivement à la tradition. Mais la tradition, confiée à la mémoire du peuple peu éclairé et souvent fanatique, passant de bouche en bouche, devient à la fin une source de fables et de visions. Le premier écrivain qui entreprit de mettre en ordre les faits [*241/3] relatifs à l'histoire de sa nation pour les transmettre à la postérité, ne pouvant réussir à les dégager de cet amas de rêveries, et trouvant partout des difficultés insurmontables, eut recours aux conjectures et imagina de nouvelles fables plus vraisemblables et mieux liées entre elles. L'écrivain étranger estropia les mots du pays dont il écrivait l'histoire, ajouta quelque chose de son idée, répéta les mêmes fables qu'il avait trouvées dans l'auteur qu'il avait pris pour guide. Des fables ainsi composées obtinrent, avec le tems, le nom respectable d'histoire. Celui donc qui veut savoir quelque chose de certain sur l'origine d'une nation quelconque, doit négliger les tems fabuleux et ne s'arrêter qu'aux tems vraiment historiques c'est-à-dire à ces tems où un auteur du pays ou étranger contemporain a écrit ce qu'il a vu ou entendu dire à des témoins oculaires. On trouve des difficultés, dans ces tems historiques eux-mêmes, pour acquérir, à ce sujet, des connaissances positives. Autrefois les nations ne se communiquaient pas entre elles aussi facilement que de nos jours: leurs disputes et leurs contestations continuelles, l'émigration d'un peuple d'un endroit dans un autre, ne permettaient aux historiens de

nous transmettre sur leur compte des choses assurées. Ils étaient obligés d'écrire d'aprés les rapports des transfuges ou des captifs. Qui ne voit que des rapports de cette nature devaient être infidèles et même contradictoires entre eux? Ainsi *Pomponius Méla*, Livre XI chap 2, rapporte qu'en traversant le Danube pour aller aux marais Méotides, on voit une contrée fort riche, mais inhabitée, où sont des animaux féroces et d'une grandeur énorme, appelés *Griphes*, qui sont passionnés pour l'or qui sort de la terre et en défendent l'accés aux hommes; que, non loin de là, habitent les *Arismaspes*, peuples qui naturellement n'ont qu'un oeil, et les *Neures* peuples qui dans certains tems se changent en loups et reprennent ensuite la figure humaine. *Ammianus Marcellinus* place près de ces Marais des peuples appelés *Agatares* et *Gélones*, et dit qu'on y exploite abondamment des diamants. Certainement ces deux auteurs, qui n'y ont pas été, n'ont pu parler que d'aprés des relations de ce genre, et ils ont conservé des fables auxquelles personne n'ajoute foi.

S'il existe tant d'erreurs dans un historien qui rapporte des choses qu'il dit s'être passés de son temps, dans des pays étrangers, combien devait-il en exister lorsque des déserteurs ou des prisonniers racontaient l'origine de leur nation, les expéditions militaires de leurs ancêtres et faisaient l'histoire des héros de leur pays, en s'abandonnant à l'enthousiasme puisqu'ils n'avaient pour garants que la tradition? Telles furent cependant les seules sources où les historiens puisèrent les premières connaissances sur les nations pour nous les transmettre.

L'usage que les Grecs adoptèrent, et qui fut ensuite imité par d'autres peuples, de tourner à leur façon les noms propres, est aussi une grande difficulté pour l'historien. Ils donnaient des terminaisons hélléniques à tous les noms étrangers pour qu'ils sonassent plus doucement à leur oreille: *Ornaksz* fut appellé *Arbaces*; *Koresz*, *Cyrus*; *Tirhaza, Tarkos*, &: ou bien, ils donnèrent des noms à leur volonté; ainsi les *Venedes* étaient appelés chez eux *Budini*, parce qu'ils se servaient de boeufs pour trainer leurs voitures ou pour la charrue, les *Sarmates* y étaient nommés *Sauro-Madai*, c'est-à-dire *Médes rouges*. Ils voyaient d'autres peuples se nourrir de lait, ils les appelaient *Galactophagi* &.

Plus tard, les allemands transformèrent de la même manière les noms de nos villes polonaises. Qui peut reconnaître *Gorzelec, Krolewiec, Tczew, Kwidzin, Bydgoszcz,* sous les noms de *Brandeburg, Königsberg, Dirschau, Marien-Werder, Bromberg,* &?

Un auteur qui écrira mille ans aprés nous, s'il ne connait les langues et la géographie de notre siécle, croira que *Helvétius, Suisse, Szwaycar,* sont des habitants de contrées différentes: il taxera les auteurs actuels de mensonge et de contradiction et se figurera de nouvelles générations; il donnera ses visions comme des découvertes sur la véritable origine de la *Suisse.* Il faut ajouter encore à ces difficultés que certains noms qui n'étaient pas propres à une nation étaient employés chez plusieurs peuples pour s'injurier mutuellement. Ainsi, par exemple, le nom de *Guttons* était chez les Lithuaniens un nom injurieux par le souvenir qu'il rappelait des anciennes cruautés des *Goths.* Les Prussiens qui embrassèrent la religion catholique nommaient *Guddas* les *Nadraves* et les *Chalavons,* quoique ces deux peuples composâssent avec eux une seule nation, la Lithuanienne. Les Polonais appelaient *Gettes* les *Lithuaniens* et les *Jacwingues.* Kadlubec (1) distingue le camp des Prussiens de celui des Lithuaniens. *Bogufat,* écrivain contemporain de celui ci, met à la place des Prussiens les *Goths* qui sont, selon lui les peuples qui habitent aujourd'hui *Polese,* c'est à dire les anciens [*4] *Jacwingues.* Il cite dans sa chronique un ancien auteur(2) qui dit que Bolesłas I-er battit les Goths qu'il prétend être les Lithuaniens. Les auteurs allemands sont tombés dans la même erreur. Le *Scholiaste d'Adam de Brême*(3) dit que les Goths et les Sembes se gorgent de lait de jument et si l'on compare cela avec ce que dit Adam de Brême lui-même(4), on se convaincra qu'il s'agit des anciens Prussiens et non pas des Goths.

Les Lithuaniens appellent encore aujourd'hui les Russes *Guddas*; et de là cette ancienne chanson lithuanienne qui les maudit:

---

(1) Page 14 édit de Dantzic.
(2) Tom I. pag 1.
(3) Schol 87. pag 60. édit. Fabr.
(4) Chap. 227.

„Perkunas Diewâitis,
Ne muszk Zemiâytis,
Bet muszk Gudu,
Keip szuniu rudu".

C'est à dire: „Dieu de la foudre, ne frappe point un Samogitien;
Mais frappe un Russe comme un chien roux" (b).

L'immênse affluence des diverses nations de l'Asie dans l'Europe, leurs guerres réciproques et continuelles qui ne finissaient que par la destruction du peuple le plus faible ou par son esclavage; ou par la confusion de la nation victorieuse avec la nation vaincue; tout ce concours de circonstances ne contribue-t-il pas à augmenter l'obscurité de l'histoire ancienne. Les nations, en changeant de territoire, changeaient aussi de noms dans les lieux de leur passage: car les rénicoles le mutilaient par leur prononciation ou lui en substituaient un autre établi sur la considération de leur population, de leur force militaire, de leurs victoires, de la situation des endroits où elles se fixaient, etc.; tout cela rompt le fil des recherches qu'un auteur entreprend de faire. Celui qui au 2-e Siécle place les Germains au-delà de la Vistule, ne les y retrouve plus au 4-e. *Ammianus Marcellinús* place les *Finnes* là où *Ptolemée* qu'il a copié dans beaucoup d'endroits, met les Vendes, c'est-à-dire sur la Vistule.

Lorsque l'histoire ancienne d'une nation est si embrouillée, comment un auteur, sût-il tous les historiens d'un bout à l'autre, peut-il en dissiper les erreurs, et concilier de si nombreuses contradictions? Où prendra-t-il le flambeau qui l'éclairera dans ce dédale et le conduira à la vérité? Sera-ce l'étymologie qui lui servira de guide? Elle peut renforcer d'autres preuves; mais elle ne saurait en être à elle seule une suffisante. Qui peut conclure du nom *Samoiedes* que les peuples qui portent ce nom se

---

(b) Ce n'est pas seulement pour la rime que le mot *Rudu* est employé, mais pour mieux exprimer l'aversion que ces peuples ont pour les Russes: car la couleur rousse leur déplait fortement dans un chien et même dans la chevelure d'un homme. Leur couleur favorite est le ponceau.

mangent entre eux(c), à moins que ce ne soient ceux qui, comme *Deubolencki* trouverait dans le mot *Abraham*, l'adjectif *dépouillé*; dans *Absalon*, l'adjectif *enragé*; dans *Scythes* les faites des maisons, tandis que ces mots(x) n'ont changé de forme que parce qu'ils ont été corrompus par les différents idiomes Sclavoniens(d). Sera-ce la ressemblance des noms entre eux? *Upfagen* explique *Butani* sur la Vistule, par le mot *Poloni*; de *Sarmates*, Malte-Brun fait *Samates*, c'est à dire les Samogitiens d'aujourdhui; l'*Eridan* est pris par quelques-uns pour *la rade de Dantzic*. Si, considérant l'identité du nom, je donnais la même origine aux Galiciens autrichiens et aux Galiciens espagnols, la ressemblance des noms serait parfaite; mais l'erreur serait énorme, puisque ces deux peuples sont extrêmement éloignés. Enfin sera-ce la ressemblance des moeurs? Mais d'abord les moeurs sont à peu prés les mêmes chez les peuples sauvages; ensuite, elles changent dans une même nation, mais ce changement se fait successivement et n'a point lieu dans toutes les classes à la fois. Les premiers Scythes aimaient la guerre, leurs descendants, d'aprés le témoignage *d'Hérodote*, étaient bergers ou cultivateurs.

Il ne faut cependant pas perdre toute espérance. Il est des caractères primitifs d'après lesquels on peut reconnaitre les nations. Il existe des traces inéfaçables(xx) qui offrent une voie sure à qui sait en profiter. Telles sont les mers, les rivières, les montagnes dont la situation est toujours la même. Si, par extraordinaire, un fleuve change de lit ou de nom, cet événement

---

(c) Ce mot signifie cependant en Polonais *antropophages*. Samo-iesc sont ses éléments. Le pronom Samo signifie Soi-Même et iesc est l'infinitif présent du verbe manger. Mais les peuples qui portent ce nom ne se mangent pas entre eux. Maintenant ils forment une province de la Russie du côté de L'Asie, sous le nom de *Samoïedie*.

(d) Le Sclavon est la base de la langue polonaise et de celle de presque tout le nord. Ces trois mots *Abraham*, *Absalon*, *Scythes* ont quelque ressemblance avec Obrany, Obszalony, Szczyt, dans quelques cas. Elle consiste principalement dans le son et même dans quelques lettres, comme on le voit. Les trois derniers mots signifient réellement en polonais, *dépouillé enragé*, *faîte*. C'est donc à tort qu'on va chercher dans de telles étymologies.

(x) „Hebreu, grec et latin“ (Bât)

(xx) Sic.

n'est presque jamais oublié par les historiens. Les peuples que Hérodote a placés auprés du Caucase ou [*242/5] sur les bords de la mer Caspienne, du côté du Volga et du Don, nous ne chercherons pas leur patrie du côté des Alpes, de la mer Baltique, dans la Scandinavie ou sur les bords du Tibre ou du Tage. Nous savons que l'ancien *Borysthénes* est le *Dnięper* d'aujôurd'hui, que le *Tyras* est le *Niester*. Les noms de ces fleuves sont changés: mais leur situation ne l'est point. Quand *Ammianus Marcellinus* décrit les pays où il n'a jamais été, quand il met la source du Don au pied du Caucase, quand il transporte la Vistule et le Memel au delà du Don et fait sortir ces rivières des montagnes précitées, je vois clairement qu'il ne connait pas la position des lieux et je n'ai aucune foi à ses descriptions.

Uu autre caractère infaillible: ce sont les richesses que chaque sol produit exclusivement. La providence, qui a répandu sur la terre d'immenses productions pour les besoins de l'homme, en a assigné à des climats certaines qu'elle a refusées à d'autres. Elle a donné aux îles de l'Inde, la muscade, la canelle, le poivre, les clous de Gérofle et autres denrées précięuses; à la Chine les vers à soie; à l'Arabie, du café; à l'Egypte, les feuilles de Papyrus; au Brésil les arbres de teinture; à l'Angleterre, l'étain; aux côtes de la mer Baltique, de l'ambre: et quoique quelques unes de ces productions transplantées dans d'autres pays s'y soient naturalisées, comme les vers à soie en Italie et en France, les arbres à épices dans les îles-la-Réunion et dans l'île de France, nous savons néanmoins leur primitive origine. Lorsque nous cueillons le fruit du cerisier, nous nous rappelons que cet arbre est originaire du Pont et que Lucullus apporta le premier en triomphe le cerisier fleuri à Rome. Or lorsque les historiens désignent les productions du pays dont ils parlent, je découvre aisément la situation de ces pays, et je ne transporterai pas les habitants du Brésil sur les bords de la Baltique ni les Estoniens dans l,île de Ceylan.

Un troisième caractère, c'est l'identité du langage. Une nation qui parle la même langue peut bien être divisée en plusieurs gouvernemens, prendre différents noms, mais elle ne cesse point d'être la même nation. Un polonais au moment où j'écris, porte le nom de Galicien en Autriche; un autre celui de Russe en Russie; et un troisième celui de Prussien occidental ou oriental, en

Prusse. Qu'il parle, et aussitôt on le reconnait pour un polonais. Si je trouvais dans l'Amérique ou dans quelque île un peuple qui parlât le polonais, je ne douterais point qu'il ne fût originaire de la Pologne. La langue russe que parlent les habitants des îles *Onalaszka*, et des îles adjacentes, découvertes dans notre siécle, prouvent évidemment qu'ils descendent des Russes et non des espagnols ou des allemands. L'identité de la langue est donc une preuve non équivoque de l'identité de la nation, et, comme le remarque avec beaucoup de justesse, M. Malte-Brun, „Quand tout commence à s'obscurcir dans l'histoire, la langue seule reste. Ce monument des nations remplace le silence ou l'insuffisance des historiens".

Ces trois moyens seront pour moi trois flambeaux avec lesquels j'irai, sans crainte de m'égarer, chercher le peuple qui, dans les tems les plus reculés, a habité le sol actuel de la Lithuanie.

Tout le monde sait que sur les côtes méridionales de la mer Baltique à partir de *Kaszub* jusqu'à l'embouchure de la *Dzwina*, il se trouvait de l'ambre, espêce de production mystérieuse dont les minéralogistes ne connaissent pas jusqu'à présent la véritable origine. On en a trouvé et on en trouve, il est vrai dans d'autres endroits. Selon quelques historiens, on en tirait autrefois des côtes des marches d'Ancône; on en voyait aussi sur les bords du lac de Gęnes et aux frontières de la Numidie et aux Indes orientales. Le savant voyageur de notre siècle, Bredone, dit dans son Voyage en Sicile qu'on trouve de l'ambre à l'embõuchure de la rivière *Giaretta* qui se rend dans la mer, non loin de Catane, et qu'il en a vu faire à Catane des grains de collier et autres petits bijoux. Mais *M. Albetrandi*, évêque, l'honneur de notre littérature et président de la *Société des amis des Lettres*, réfute cette assertion: car il s'est convaincu sur les lieux mêmes que l'ambre de Sicile, prés de Catane est d'une autre espéce que celui de la Baltique; qu'il est blanc et peu transparent; et que les pièces travaillées et débitées sous le nom d'ambre sont faites d'une masse noire qui, selon l'avis de ce même Président, n'est autre chose que ce que les Français appellent *Jayet, Lapis Thracius, Succinum nigrum*.

Les morceaux d'ambre qu'on trouve épars dans différents endroits n'ont jamais fait un objet de commerce. Mais il y en a en abondance sur les côtes de la mer Baltique: il y en avait autrefois de grands amas qui se sont épuisés avec le temps; cependant la mer en jette considérablement, et cette matière n'est pas une des moindres richesses du Roi de Prusse.

L'ambre était connu du temps de Thalès, philosophe grec; et on le vendait au poids de l'or. Il est vraisemblable que les Phéniciens, et les Grecs aprés eux, ayant abordé par hasard aux côtes de la mer Baltique, y prenaient de l'ambre et le distribuaient dans tout l'univers; quelques uns même croient que l'ambre était connu du temps de Moyse et que par ce précieux bijou que les hébreux appelaient *Sacale*, et dont il est parlé au chapitre 30 & 34 de l'Exode, il faut entendre l'ambre.

Les Phéniciens et les Grecs cachaient soigneusement les endroits d'où ils tiraient cette sorte de richesse; et delà viennent les différentes conjectures des anciens écrivains sur cette matière, fondée sur de faux rapports de navigateurs.

Hérodote le plus ancien historien, qui vivait 450 ans avant l'ère chrétienne, et qui habitait prés de l'endroit d'où l'on retirait l'ambre, aprés avoir passé l'Ister(5), visita d'abord le pays de l'Est, entre les rivièrès nommées *Tyras*(6), et *Hippanis*(7), jusqu 'au delà des eaux vertes, appelées en polonais, Sieniucha, et tourna autour d' *Exampea*(8). Suivant ensuite le cours du Borysthènes(9), il vit des rivièrès [*6] qui venaient y mêler leurs eaux, telles que le *Penticapes*(10), l'*Hippacaris*(11), le *Gerrus*(12). Il remarqua principalement cette dernière et la remonta jusqu'aux eaux appelées Motoszne, auprés desquelles il vit un vaste terrain couvert de tombeaux de Scythes, parmi lesquels ceux des Rois

(5) Ister — Le Danube.
(6) Tyras — Le Niester.
(7) Hippanis — Le Boh.
(8) Exampea — D'aprés Arianne, c'est une source d'eau salée: *non procul ab ostio ejus Hippanis.*
(9) Borysthènes — Le Dniéper.
(10) *Penticapes* Konskie Wody, qui signifie eaux des chevaux.
(11) *Hippacaris* — Kalanczuh.
(12) *Gerrus* — Takmak.

se distinguaient par leur élévation(13). Il parcourut tout le pays jusqu'aux fleuves *Tanaïs*(14) et Hirgis(15), d'où il revint pour se rendre aux écueils du Dniéper. Là, voyant les rochers d'où ces eaux tombent avec grand bruit, et trompé par les habitans qui lui dirent que la rivière n'était pas navigable au-delà(16), qu'au Nord des habitations des Scythes étaient des bois et des marais impraticables(17) et des pays déserts où la neige tombait continuellement épaisse comme du duvet et ne laissait rien voir, il crut devoir renoncer à son voyage. Cet historien aussi savant que curieux fait mention de l'ambre: il dit qu'il vient du Nord, mais qu'il ne connait pas l'endroit où il se trouve, malgré les renseignements qu'il a pu prendre.

Puisque les habitans du bord du Dniéper, les Borysténites fesaient seuls le commerce de l'ambre, par la communication trés facile qu'ils avaient avec les Lithuaniens, et qu'ils en ménageaient pour eux seuls les immenses avantages, ils trouvèrent un véritable interêt à tromper Hérodote, et ils y parvinrent quoiqu'il fût très pénétrant. Par leur fable du *duvet* tombant, ils lui inspirérent une peur qui lui fit abandonner l'entreprise du voyage. Ce furent eux qui répandirent, ce que les historiens ont écrit dans la suite, que l'ambre se trouvait auprés des sources de la rivière Aldescus, ce que Denis(18) et Priscien(19) affirment positivement. C'est d'aprés cela que Bisermenis, dans son livre sur les peuples *Vareges*, a cru que les sources de l'*Aldescus* étaient le lac *Ladoga*, qu'il

---

(13) Jean comte de Potocki, parcourant les mêmes lieux, en 1798, Hérodote à la main, a vu auprés des eaux Motoszne d'innombrables tombeaux de Scythes. On lui fit remarquer dans cet immense cimetière les tombes, en brique, des descendants de Gengis-Khan.

(14) *Tanaïs* — Le Don.

(15) *Hirgis* — Le Doniec.

(16) Au delà de ces cataractes, le Dnlèper a 40 jours de navigation. C'est ce que les habitants n'avaient pas voulu dire à Hérodote.

(17) Les marais de Mozyr et de Pinsk sont impraticables en effet, pour ceux qui ne les connaissent pas.

(18) Perieg, vers 314—18.

(19) Vers 289—93.

place les monts Riphès auprés de ce lac(E), qu'il fait couler dans la mer glaciale des rivières connues de lui seul et qu'il nous montre l'ambre à leur embouchure où personne ne l'a trouvé.

Cette opinion que l'ambre se trouvait auprés de la mer glaciale fut avantageuse aux Borysténites: car elle détournait ceux des Grecs qui n'auraient point le courage de s'exposer à un voyage si dangereux, et d'ailleurs elle eût trompé l'avidité de ceux qui auraient eu la hardiesse de l'entreprendre, puisqu'ils n'en auraient point trouvé.

Pythéas de Marseille, astronome et voyageur, qui vivait environ 324 ans avant J—C, parle d'une certaine île appelée *Baltia*, située sur la mer *Cronium*, d'où l'on apportait de l'ambre. Par conséquent on commençait déjà à connaitre le nom des lieux d'où venait cette matière; mais on n'en connaissait point la situation. Ce ne fut que sous le règne de Néron qu'on découvrit sa véritable origine. Alors un Edile, ayant formé le projet d'embellir les théâtres avec de l'ambre, envoya un chevalier romain sur les bords de la mer Baltique d'où il en apporta à Rome de nombreux morceaux parmi lesquels on en remarqua un qui pesait treize livres. Dés lors on savait quel était l'endroit, où il se trouvait, on en connaissait le nom; mais jusqu'à *Tacite*, aucun historien n'avait donné le nom des habitans de ces contrées. Cet auteur, qui était proconsul dans la Germanie, s'exprime ainsi: „sur la rive droite de la mer *Suéve* sont les Estoniens, peuple qui se livre à l'agriculture avec plus de constance que les Germains, naturellement fainéans: ils pêchent dans la mer de l'ambre qui ne se trouve que chez eux et qu'ils appellent Glassum".

Jornandés assigne aux Estoniens la même situation que Tacite: „aux bords de l'Océan, dit-il, où la Vistule se rend par trois embouchures, habitent les *Vides*, peuple composé de diverses nations; et auprès d'eux sont les Estoniens".

Cassiodore nous a laissé dans son 5-é livre *Variorum*, l'extrait d'une lettre de Théodoric-le-Grand, roi des Ostrogoths, aux

---

(E) L'auteur ajoute par dérision: „les transportant de si loin, dans les airs, pour son plaisir". Nous avons supprimé cette idée de la traduction, parce que, en français, elle n'a rien de piquant.

Estoniens, dans laquelle il les remerciait de l'ambre dont ils lui avaient fait présent: nous allons le rapporter.

„ Nous apprenons, par les Ambassadeurs que vous nous „ avez envoyés, que, quoique vous soyez situés sur les bords de „ l'Océan, vous désirez vous unir de coeur et d'esprit, avec nous. „ Ce voeu nous est d'autant plus doux et agréable, qu'il est bien „ volontaire et qu'il nous procure la satisfaction de voir notre nom „ pénétrer dans des contrées inaccessibles à nos ordres. Aimez „ donc maintenant celui que vous connaissez et dont vous avez „ recherché l'amitié, avant de le connaitre. Ainsi, en vous sa- „ luant cordialement, nous vous mandons que nous avons reçu „ avec reconnaissance l'ambre que vos envoyés nous ont remis, „ en nous apprenant que les flots de l'océan jettent sur vos riva- „ ges cette substance légère *(Hanc levissimam materiam)*. Mais „ ils n'ont pu nous apprendre ce qu'est cette ambre, quelle est „ sa formation, et pourquoi il n'est tombé en partage qu'à votre „ pays. Nous lisons dans un certain *Cornélius* que dans les Iles „ de l'océan, il découle des arbres et s'appele pour cela *Succi-* „ *num*; que ce suc s'épaissit lentement par la chaleur de l'at- „ mosphère et qu'il en résulte un *métal* transparent, tantôt cou- „ leur de safran, tantôt couleur de flamme; et que lorsqu'il tombe „ dans la mer, il est lavé par l'agitation des eaux et est porté sur „ vos côtes. Nous vous communiquons ces détails pour vous „ faire part de ce que nous savons sur cette matière dont vous „ avez jusqu'ici ignoré la nature. Continuez-nous l'attachement „ [*243/7] et la confiance que vous nous avez manifestée. L'ami- „ tié des rois riches et puissants vous sera toujours utile. S'ils „ reçoivent un petit présent, ils le rendent avec usure"(20).

---

(20) Cassiodore, qui écrivit cette lettre au nom de Théodoric, crut avoir parfaitement expliqué la nature de l'ambre, en disant aux Estoniens que c'était le suc d'un arbre et que son nom venait de suc, *a Succo*. Cependant, sa formation est encore, pour nos naturalistes, un problème à résoudre. Quelques uns ont cru que c'était une espèce de graisse de terre, *Bitumen*, comme le Naphte, le Malthe, l'Asphalte, le Pétrole ou poix minérale, le charbon de terre, graisse qui, sortie de la terre, durcit par le contact de l'air. Mais la graisse d'où proviennent ces bitumes est *vraiment minérale*, tandis que l'analyse chimique n'a trouvé dans l'ambre qu'un sel acide, qui ne convient qu'à l'ambre seul, et une substance huileuse que les plantes seules fournissent.

Wulfstan, voyageur, anglais selon quelques uns, Scandinave selon d'autres, qui vivait en 890, dans ses Voyages dans le Nord-Est, qu'il a dédiés à Alfréde-le-Grand, roi Anglo-Saxon, décrit la Vistule telle qu'elle était alors: „La Vistule, dit-il, est un grand fleuve qui traverse la *Vitlande* (21) partie de *l'Estum*; elle se jette dans la mer Estienne (22). L'Elfing (23), qui vient de l'Orient de l'*Estlande* et sur les bords de laquelle est située la ville de

---

D'autres pensent, que c'est la gomme d'un arbre inconnu de nos jours ou la résine du pin ou du sapìn, apportée par les rivières dans la mer où elle subit des changemens par l'action des sels et des gaz. Mais, quel arbre peut fournir á la fois treize livres de résine, poids du morceau d'ambre qui fut apporté à Rome et dont nous avons parlé?

Ceux qui ont émis ces différentes opinions n'ont pu expliquer pourquoi l'ambre renferme dans son intérieur des abeilles, des mouches, des fourmis et autres insectes qui ne s'arrêtent que sur des matières sucrées. Il n'est pas vraisemblable que ces insectes qui ne s'arrêtent que sur des substances où ils peuvent trouver de la nourriture, se fussent collés sur l'ambre: car son odeur forte les aurait, au contraire, éloignés. Il ne l'est pas non plus qu'une fourmi puisse pénétrer dans l'intérieur de la résine ou de la gomme, puisqu'on sait qu'elles filtrent insensiblement à travers les pores des arbres et se désséchent, à mesure à leur surface.

Mr. Satrin, de l'Institut de France et de l'Accadémie des sciences de Pétesbourg, conjecture que l'ambre n'est autre chose que du miel entrainé dans la mer par les eaux avec les troncs d'arbres qui le contenaient et transformé dans la suite, par les acides minéraux, en une matière grasse, comme les bitumes. Les observations que fait ce savant académicien et les explications qu'il donne, rendent son opinion trés vraisemblable. En admettant ce systéme, on trouve finalement la cause de l'abondance de l'ambre sur les côtes baltiques, dans la grande quantité de ruches à miel que possédent ces pays. Ce pays de miel était connu du temps de Pithéas. C'est de lui que parle Strabon, au livre 4-e, comme d'un pays abondant en miel et en blé. Du tems de Wulfstan, l'Hydromel était si commun en Estonie, que les domestiques et les pauvres seuls en buvaient. L'hydromel de la Lithuanie, surtout celui de Kovno, est célébre même aujourd'hui.

(21) La Vitlande est un pays où Jornandes place les Vides et à côté d'eux, les Estoniens. Les deux auteurs s'accordent donc sur la situation géographique de ces derniers. La Vitlande tire son nom de celui des Vides, et la Vistule à pris le sien de la Vitlande.

(22) Ceux qui trouvent dans ce mot celui des *Est-mer*, *Mer d'orient*, se trompent.

(23) Elfing — Elbinga.

Truso(24), se joint à la Vistule et perd son nom. L'Estland est un pays fort étendu. „Elle devait être, en effet, trés étendue, puisque, au Sud-Est, à partir de la Vistule, au-delà de la ville d'*Elblong* elle occupait toute la *Podlasie* jusqu'aux sources du Niémen; au Nord-Est, toutes les côtes baltiques, au delà de la Dwina jusqu'au Dniéper. Les Estoniens n'étaient point, il est vrai, un seul peuple, mais la réunion de plusieurs peuples, qui forma-¡ent une nation trés puissante.

C'est apparemment ce qui fit croire au patricien de Dantzic, Jean Upfagen que le mot Estonien était un nom collectif, qui signifiait peuple de l*orient; de même que les Gênois appelaient les Turcs, les Grecs, les Arméniens, du nom général de Lévantini. Dans son livre intitulé Parerga, il donne un démenti à Tacite qui fait des Estoniens une nation particulière. Il se fonde sur ce que l'auteur latin, n'ayant pas voyagé dans ces pays, n'avait pu en parler que d'aprés des rapports qui confondaient les nations entre elles, et sur ce que dans l'ignorance où étaient les Romains de ce qui se passait dans le Nord, il ne pouvait savoir si différens noms se rapportaient à une seule nation, ou bien si sous un seul nom, il fallait en comprendre plusieurs.

Je dois au recueil que Mr. Upfagen a composé avec tant de travail, beaucoup de remarques et de citations d'auteurs. Je rends justice à ses profondes connaissances; mais ses argumens pour l'objet dont il s'agit, sont peu capables de me convaincre. Pour justifier Tacite et prouver qu'il a pu savoir ce qui se passait dans le Nord, il suffit de dire qu'étant Proconsul dans la Germanie, il n'a pu, avec son esprit pénétrant, ignorer ce qui se passait autour de lui: il suffit que je rappelle à Mr. Upfagen que les Romains, du tems de Tacite, n'appelaient pas l'Orient *Est*, mais *Austrum*. Delà vient que l'île où l'on ramassait de l'ambre s'appelait, du tems de Pline, *Austravia* à cause qu'elle était à l'orient et non pas *Estia*. Mr. Upfagen a certainement lu Wulfstan, puisqu'il le site. Quoique ce voyageur donne à la mer Baltique le nom de *Est-meer*, il ne faut pas traduire ce mot, avec Mr. Upfagen et autres, par celui de mer orientale; mais il faut entendre

---

(24) Truso — Drusa, signifie sel en lithuanien. Probablement, le nom de cette ville vient des eaux salées d'un lac voisin.

la mer Estienne, *mare Estium*, comme on dit *mare Suevicum*(f). D'ailleurs, le même Wulfstan fait des Estoniens une nation particulière, et donne à leur capitale le nom *d'Eston*, que personne ne s'avisera de traduire par *Lever du soleil*(25).

Sous le consulat de Jules César et d'Antoine, trois fameux mathématiciens, *Xénodoxe*, *Théodote*, et *Polyclite*, furent chargés, par ordre du Sénat, de faire le cadastre de toutes les terres qui étaient sous la dépendance des Romains. Ce travail ne fut terminé que sous le consulat de Saturnina et de Cinna; il dura 32 ans 1 mois 10 jours. Il fut déposé aux archives du Sénat. Ethicus en tira beaucoup pour sa cosmographie, dans laquelle il partage toutes les nations en quatre parties qui touchent chacune à une partie de l'océan: de là l'expression ordinaire que la terre était divisée en quatre océans. Je ne sais pourquoi il appelle la mer du Nord l'*Océan d'Occident*; mais il met expressément sur les rivages de cette mer, entre autres nations telles que celles des Goths, des Turinges, des Alains, des Basternes, celles des *Sarmates*, des *Hérules*, des *Hestios* ou *Ettios* ou *Lettos*.

Ce témoignage, si authentique, détruit seul l'ingénieuse conjecture de Mr. Upfagen *que les Estoniens ne formaient pas une nation particulière*. Il prouve aussi contre Mr. Malte-Brun qui prétend que les Sclavons habitaient le territõire actuel de la Pologne, longtems avant les Sarmates: car parmi les 125 nations dont Ethicus fait l'énumération, il n'est nullement question des Sclavons.

[*8] D'aprés ce que nous avons dit, les Estoniens nous sont connus et la position de leur pays est bien déterminée. Il nous reste à examiner quelle est leur origine: car parmi les auteurs qui en ont parlé, les uns en ont fait les *Goths*, les autres des *Vénèdes*, des Vendes et même des *Sclavons*, d'autres des *Fennes*, selon que leur sentiment paraissait plus vraisemblable.

Quant à moi, je crois que les Estoniens ont produit les Lithuaniens, et sont par conséquent les plus anciens habitans de la

(f) Ce mot vient de *Suevicus*, *Suevica*, *Suevicum*, de Suabe. Cette mer a donc porté d'abord le nom de mer de Suabe; maintenant, c'est la mer Baltique.

(25) Les mots hollandais Nord, Est, West, Sud étaient inconnus aux Romains. Ils se servaient des mots *Septentrio*, *Austrum*, *Oriens* et *Occidens*

Lithuanie actuelle. Ils ne s'appelaient point entre eux du nom d'Estoniens, mais bien de celui de *Letuwis* ou *Letuwa*; et encore aujourd'hui, la portion de ces peuples qui habite l'Orient, n'a pas d'autre nom. Les Latins, qui, à la manière des Grecs, avaient coutume de changer à leur façon les mots étrangers, firent de *Letuvis*, Estus, Estius, Hestus, et Aistus(26), Etta(27). Ptolémée parle d'une nation qu'il appelle *Welta*. Il parait que du mot primitif Letwa, il a fait Welta, par la transposition des lettres.

Ce n'est pas ici simplement une idée ingénieuse, et sans fondement, que l'étymologie m'a fournie; mais c'est une vérité historique que je démontrerai, en prouvant que, quoique les Romains et les Germains, voisins immédiats des Estoniens, ne connussent tant de petites nations différentes, dont ces derniers étaient formés, que sous le nom général d'Estoniens, ces nations qui avaient chacune leur nom particulier, n'en occupaient pas moins toutes le même territoire avec les Estoniens proprement dits, et n'en avaient pas moins la même origine puisqu'elles parlaient la même langue.

Les Letuvis, appelés par les Latins *Lettoe*, cherchaient environ 2500 ans avant J. C. à expulser de leur pays les *Hillevionnes*, c'est à dire les *Livoniens*, pour les pousser vers le Nord. C'est de là que les Lotisz(g) appellent, même à présent, l'Estonie Jgaun-Fema, c'est à dire, *Pays des chassés*(28).

Arndt, dans sa chronique Livonienne, écrite en allemand, chap. 1-er pag. 34—46, cite un certain *Henricus Letticus*, qui, distinguant les Livoniens des Lettes, parle des Estoniens de l'Estonie et non point de ceux de la Vistule, et assure que les Fines et les Lettes forment deux nations distinctes. Je ne puis passer ici sous silence les peuples *Scirri*, dont Pline fait mention(29).

---

(26) Vie de Charlemagne, chap. 12.

(27) Jorn. pag. 133.

(g) Les Lotisz sont à présent les paysans de la Courlande, autrefois duché vassal de la Pologne et aujourd'hui dépendante de la Russie dont elle est un gouvernement, celui de Mittau.

(28) Upfagen a recueilli les particularités que nous venons de rapporter, dans son Parerga.

(29) Liv. 4. chap. 13.

Au rapport de Slötzer, dans ses suppléments sur la Russie(30), ils habitent auprés de la ville de Bowsk en Sémigalie et sur les bords du Kolkensk.

Le peuple *Chor* habitait autrefois en Samogitie. Dans la vie de *Saint Anascharius*, écrite par son ami *Rembert*, on trouve que ce peuple avait cinq petites villes fortifiées, qu'il repoussa les Danois et que les Suédois le vainquirent et prirént d'assaut la ville d'Apulie. Henschenius s'est en vain tourmenté pour retrouver la position de cette ville. Cette Apulie, où l'on ramassait beaucoup d'ambre, doit être la Potonga d'aujourd'hui, ville de Samogitie.

A ces nations, il faut joindre les Jacwings que des auteurs confondent par les ressemblances des noms avec les Jazigs

Les Jazzis ou Jazigs ou Jazikis, peuples sclavoniens, qui habitaient auprès du Pont-Euxin, d'après le témoignage de Ptolémée, furent conquis et détruits, au rapport de Nestor, par Oleg, prince Russe, environ en 665.

Les Jatwagis ou Jacwings, peuple voisin de la Lithuanie et différent du précédent, furent conquis en 983 par Vlodimir-le-Grand. Ils se délivrèrent ensuite de la domination russe, par la force des armes, et, puissans par leur alliance avec les Lithuaniens, ils faisaient continuellement la guerre aux Polonais. Enfin, en 1264, ils furent totalement détruits par Boleslas-le-pudique. Ils habitaient le pays de Podlas et de Poles, et leur capitale était Drohiczin(31).

Les Agathirsi ou Agazziri étaient des peuples de la Lithuanie. Le Géographe de Ravennes qui vivait dans le 9-é siécle, dit que dans le pays de Agazziri passent les rivières Lela-Upé et Anger-Upé. Upe est un mot lithuanien qui signifie *rivière*. *Lela* signifie sans doute Memela, fleuve aujourd'hui appelé Niémen. *Anger* doit être la même chose que *Néris*, rivière que l'on appelle en Polonais la Wilia. C'est pour cela que les montagnes, qui s'élèvent, auprés de Wilna, le long de cette rivière portent le nom *Ponari*, du mot lithuanien *Paneris*. Il se trouve, il est vrai non loin de *Vindava* une rivière nommée *Anger* et une autre

(30) Première partie depuis la page 347 jusqu'à 380.

(31) Dlugosz. Hist. Pol. Lib. 7. page 770 èt seq.

nommée *Veta*; mais si l'auteur précité a voulu parler de ces dernières, les Agazziri, dans ce cas, auraient été un bien petit peuple. Quoiqu'il en soit, ce pays fait toujours partie de la Lithuanie.

La plus célébre des nations dont nous avons parlé, était celle des Hirri ou Heruli. Ces peuples n'étaient pas une simple partie de la Lithuanie, comme les Estoniens et quelques autres mais ils peuvent être regardés comme la souche des Lithuaniens. Ce sont eux qui sont les véritables Letuvis. Mais comme ils habitaient d'immenses forêts et vivaient de la chasse, ils étaient appelés par les Lettes *Giras, Girulis*, du mot Lithuanien *Giria* qui signifie *forêt* et de l'adjectif *Gerulis*, qui veut dire de *forêt*. Ce sont ces peuples que les Latins désignaient par les noms de de *hirrus*, *hérulus*.

Les hérules d'abord occupés à piller leurs voisins, s'étant prodigieusement multipliés par la suite, pour se procurer des moyens de subsistance ou par amour de la gloire, fondirent sur le territoire oriental des Romains, en 259 de J. C., sous l'empire de Valère, tandis qu'il était occupé à faire la guerre aux Perses. Galien les défit, à la vérité: mais, même aprés leur défaite, ils étaient [*244/9] si redoutables pour l'Empereur, que, pour les gagner, il nomma consul leur chef Malabatas, et permit au peuple de s'établir auprés des Méotides. Ils n'y furent pas longtems tranquilles. Poussés par l'envie du pillage ils allèrent bientôt chercher sur la mer la fortune que ne leur offrait pas le continent. Voulant piller Constantinople, ils partirent avec trois cents voiles; mais cette opération ne leur réussit pas(32).

Sous le régne de Valentinien, aprés avoir mis les Alains dans leur parti, ils entrèrent dans les terres Romaines occidentales; mais, en 366, ils furent tellement battus sur le Rhin, qu'ils perdirent pour longtems l'envie de faire de semblables incursions. En 430, ils jouaient un rôle majeur parmi les troupes d'Attila, roi des Huns. En 470, Odoakras (Odoakre), grand capitaine, réunit tous les Hérules, les Lettes, les Scirres, les Turcilinges, non dans la vue de prendre du butin, mais de subjuguer l'Empire romain. Il passa la Pannonie et envahit les provinces romaines. Rien ne put lui résister. Il prit d'assaut Pavie, il fit Orestes prisonnier;

---

(32) Syncellus in corp. Byzant. Tom. V pag. 304. — Stritter, pag. 40.

et, marchant de victoires en victoires, il détrôna Augustule, et, ce qui était fort rare chez les barbares, non seulement il lui laissa la vie, mais encore, touché du sort de ce jeune et malheureux Prince, il lui donna des biens considérables dans la Champagne. Ce même Odoacre, le premier étranger qui eut le souverain pouvoir à Rome, aprés avoir aboli en Occident le titre d'Empereur, régna pendant quatorze ans sans se couvrir de la pourpre et sans employer les marques de dignité des empereurs. Théodoric-le-Grand, admirant la valeur d'Odoacre, l'adopta pour son fils, en qualité de héros, et selon la coutume d'alors, il lui envoya une lettre honorable dans laquelle il lui expliquait les obligations qu'il s'imposait, par cette action, à son égard. On trouve cette lettre dans le recueil des lettres de Cassiodore.

L'amitié et l'estime réciproque les avaient unis, l'ambition et l'intéret bientôt les divisérent. Zénon, empereur d'Orient, ne pouvant triompher d'Odoacre, engagea Théodoric à lui faire la guerre, lui promettant de garantir ce qu'il prendrait sur Odoacre. Tenté par de si flatteuses promesses, Théodoric attaqua ce conquérant de Rome. Le sort de cette guerre fut quelque tems incertain; mais lorsque Théodoric eut reçu des secours de Visigoths, Odoacre vaincu se vit obligé de se renfermer à Ravennes. Là, malgré la perte de deux de ses chefs, l'un nommé *Levilas* qui avait succombé en se défendant courageusement, l'autre nommé *Tufa* qui, par la plus affreuse trahison, était passé avec ses soldats du côte de Théodoric, il se défendit avec opiniâtreté pendant trois ans. Théodoric, ne pouvant le prendre par la force, eut recours à l'artifice: il fit un traité avec lui et prit en otage son fils Télane. Le perfide fit tuer Odoacre, dans un repas, tandis qu'il se reposait sur la foi du traité. Le même jour, il fit surprendre et égorger ses troupes et par ce moyen, il devint maître de toute l'Italie, en 490 (33).

---

(33) Le pére d'Odoacre s'appelait *Edikas*. On trouve dans la vie de St Sévérin, moine, écrite par un auteur anonyme contemporain de Théodoric, que, lorsque Odoacre traversait la Pannonie avec ses troupes, il alla le voir avec les principaux de son armée. Voulant éprouver s'il était vraì, comme on le disait, qu'il connût le passé, le présent et l'avenir, il se déguisa sous une fourrure de paysan et entra, confondu avec ses militaires, dans la cellule de l'homme de Dieu. Comme Odoacre était fort grand, il dut se tenir courbé

Ceux qui purent s'échapper à cet horrible carnage se dispersèrent de tous les côtés. Une partie passa à la solde des Empereurs d'Orient. Bélisaire retire beaucoup d'avantages de leur secours. Narcès profita avec succés de leur haine contre les Goths pour chasser ces derniers de l'Italie. Aprés la mort de Justinien, arrivée en 553, les Hérules qui étaient restés dans la Ligurie, sous le commandement d'*Aliut* et de *Filimund*(34), passèrent dans la Thrace, et, à l'exemple des premiers, ils se mirent à la solde des Empereurs d'Orient. D'autres s'étaient retirés aussitôt aprés la dissolution de leur armée, en 493, dans leur patrie, par le pays des Sclavons qui ne leur refusérent point le passage. D'autres, dans le même tems, prirent la route de la Rendgotia(35) et s'y établirent.

La Rendgotia, aujourd'hui Meklembourg, était un pays célébre au bord de la mer Baltique, habité par les Goths, regardé par les Septentrionaux comme un paradis terrestre. Les descendans des Hérules, dans le 16-è siécle, pouvaient être distingués des autres habitans de cette principauté qui, à cette époque, portait le nom de Mégapolitane. On y distinguait surtout une ancienne ville appelée Werulia ou Werlia(36), du nom des hérules.

Henri Léon, prince de Saxe, en remettant en grâce les fils de Nicolate, leur donna une partie du patrimoine de leur père nommé *Wurle*(37) et un château sur la rivière de *Warnow*.

Il résulte de tout de que nous avons dit jusqu'ici que tous ces peuples, les *Estoniens*, les *Galindes*, les *Kurones*, les *Cho-*

---

dans cette cellule dont le plafond était trés bas. L'homme de Dieu le reconnut, lui prédit qu'il serait Roi, et le congédia en ces termes: „Allez en Italie, ainsi couvert d'une simple fourrure: et là bientôt vous distribuerez des habits magnifiques et de riches présents". Odoacre, devenu souverain, se souvint de cette prophétie, et fit dire au Saint qu'il lui accorderait tout ce qu'il lui demanderait. Le Saint lui demanda la liberté d'un certain *Ambroise* détenu en prison.

(34) Ces noms sont parfaitement lithuaniens, comme ceux-ci: *Dowmund*, *Marymund*, *Eistmont*, *Zywimond*, *Jawnut*, *Kieystut*, etc.

(35) Procop. de Bell-Goth. Wolfgangus Lazius. Liv. 20. Comment. Cluverius Géogr. pag. 140.

(36) De Westph. Monum. inédit. Rev. Germ. Tom. 3. in Proef. pag. 25.

(37) Wurme. Terminaison lithuanienne, de même que dans *Kurkle*, *Widukle*, *Szeszole*.

res, les *Borusces*, les *Sudines*, les *Szalavons*, les *Jacwingues*, les *Alanes*, les *Hérules*, les *Agathyrses* formaient une seule nation, la Lithuanienne, la même que celle des *Letuwi* ou *Letuwis*, en polonais *Leticki* ou *Litwski*, pour le peuple, et *Litwa*, pour le pays. L'étendue de cette nation n'a pas toujours été la même. Les peuples voisins, comme on l'a vu, y faisaient de fréquentes incursions, s'emparaient tour à tour de quelques portions auxquelles ils donnèrent leur nom pour quelque tems et les perdaient ensuite.

[*10] Ainsi Hermanaric, roi des Ostrogoths, en 370, aprés avoir battu les Hérules qui habitaient auprés des Méotides, fit la guerre aux Venetes, peuple des bords de la Vistule, les conquit, ainsi que les Estoniens, les Galindes que Nestor appèle Golindes ou Goledes, et autres peuples Celtiques. Les Russes, au 9-è siécle, au rapport de Nestor, aprés avoir conquis toute la Letwa, la Curonie, et les Jacwings de la Podlasie, appelèrent tout ce pays Roxolania. Ces fermentations politiques, ces conquêtes, les retours des peuples conquis à leurs premiers droits, ont changé successivement les noms des nations, et ont induit en erreur les historiens: mais ces événemens ne pouvaient changer entièrement ni les moeurs ni la langue des peuples. Toutes les nations dont nous venons de parler avaient une même langue et formaient par conséquent un même peuple. C'est une vérité que, pour qu'une nation soit entièrement èffacée, il faut qu'il ne reste point vestige de sa langue. Nous en avons vu un exemple tout récemment dans les vains efforts du Gouvernement Prussien pour détruire la langue polonaise qui heureusement vient de nous être rendue.

Toutes les nations qui ont fait précédemment l'objet de nos recherches et que nous avons trouvées comprises dans la Lithuanie parlaient la langue lithuanienne. Un passage de Wulfstan, voyageur scandinave du 9-è siécle, nous donne la preuve que les Lettes, désignés sous le nom d'Estoniens, parlaient cette langue. Il parcourut une partie du territoire estonien et demeura quelque tems dans ce pays. Il décrit ce qu'il a vu. „On trouve, dit-il, „ dans l'Estum beaucoup de petites villes. Chacune a son Prince „ indépendant appelé Kynig. Leurs plus riches habitans boivent „ du Kamalopenis; les plus pauvres et les domestiques boivent „ du Medos. A Estum, on fait beaucoup de ce dernier, mais on

„ ne boit pas du *haloe*. Lorsqu'il meurt quelqu'un de riche, tant „ que son corps n'est pas brûlé dans sa maison, on se livre con- „ tinuellement au *Gierymie*". De quelle langue seraient donc pris ces mots? Il n'y a pas un lithuanien qui ne les reconnût: car la différence de ces mots avec les mots actuels correspondans, consistant uniquement dans la transposition des lettres, ne vient que de l'ignorance de l'orthographe lithuanienne. Ces mots, employés il y a plus de mille ans par les Estoniens, sont parvenus jusqu'à nous, et ils sont vraiment lithuaniens, puisqu'ils ont aujourd'hui la même signification qu'ils avaient alors. Kynig signifie *seigneur*(38), Medos signifie *miel*, Alus *Bierre*, Gerymie *Ivrognerie*, Kumetopienos, *Lait de Jument*. Ce que Wulfstan traduit dans sa langue, par Myran Melcke(h), donnant en même tems sa signification, est un témoignage de plus en faveur de notre opinion sur la langue lithuanienne.

D'après cette description, on voit que le miel fournissait chez les Estoniens une boisson ordinaire, comme on l'a aussi remarqué au tems de Pitheas. Les Goths connaissaient la manière de faire de la bierre; les Èstoniens l'ignoraient, mais ils en faisaient venir de chez les Goths, comme nous tirons le Porter ou le Ale de l'Angleterre. La principale boisson chez les grands Seigneurs était du lait de jument. C'est ce qu'affirment Durburg, 2-é partie, chap. 5; et Hartknoch, dans ses Notes, page 82 (Adam de Brême, chap. 227). Il ajoute que, non seulement ils buvaient abondamment du lait de jument, mais qu'encore ils se gorgeaient de sang de cheval. On voit par là qu'ils connaissaient l'art de brasser le sang, tel qu'il existe chez les *Kalmuks*, et dont le sa-

---

(38) Quoique les Lithuaniens appelent aujourd'hui un Prêtre Kunigas, dans l'ancienne langue ce mot signifiait un Prince ou un grand Seigneur; et dés lors jusqu'à présent la corvée fut nommée Kunigiste. Les écrivains qui ne savaient pas le Lithuanien ont cru que Kunig venait du mot allemand König: et de là Durburg et Hartknoch aprés lui, disent ridiculement que dans un conseil militaire tenu en Lithuanie, contre les cruciféres, il y avait 50 Rois, au lieu de 50 Seigneurs Lithuaniens.

(h) Cette phrase n'est pas trés claire. Il y a apparence que pour la rendre plus intelligible, il aurait fallu expliquer ces deux mots qui renferment probablement un sens indécent: et l'auteur a cru devoir s'en abstenir.

vant naturaliste Pallas a fait l'histoire. Cet art était aussi connu des *Tartares* au 15-é siécle.

Le savant Cluverius de Dantzic, dans sa Géographie, Wolfgang-Lazius et Chamberland prouvent que les Hérules parlaient Lithuanien. Ils nous ont donné l'Oraison Dominicale Lithuanienne écrite en lettres d'une énorme grandeur. Hartknoch l'a copié, dans sa dissertation sur la langue lithuanienne, et l'Imprimerie Impériale de France, en 1805, présenta au Papie Pie VII, l'Oraison Dominicale, imprimée dans 180 langues, parmi lesquelles la langue Lithuanienne était désignée sous le nom de langue de Vérule.

Durburg et son continuateur Hartknoch, ainsi que quelques livres Lithuaniens imprimés à Königsberg, et le langage du peuple Prussien prouvent que les *Borusci* ou *Borussi*, c'est à dire les anciens Prussiens parlaient la langue Lithuanienne.

Il est prouvé, par le fait, que les véritables Lettes ont parlé de tout tems et parlent dans ce moment cette langue. On appèle, il est vrai, langue Lettique celle de Courlande ou Lotwa, pour la distinguer de la véritable langue Lithuanienne, Lingua Lithuanica; et cette distinction, quand au fonds, a été faite mal à propos par les mêmes auteurs qui ne connaissaient pas assez ces deux langues et qui se sont fondés sur ce que le même objet n'était pas toujours désigné sous le même nom dans les deux pays. La langue de Lotwa est originairement la langue Lithuanienne; mais il s'y est introduit un grand nombre de mots Danois, Suédois. Phoeniciens et Allemands, ce qui a dû la défigurer.

La langue *Samogitienne* est parfaitement la même que la Lithuanienne: elle diffère dans quelques mots pour la prononciation ou l'accent; mais cette différence est moindre que celle qui existe entre l'habitant de la grande Pologne et celui de la Masovie.

Nous jugeons que les autres petits peuples, renfermés dans la Lithuanie, ne pouvaient parler d'autre langue, quoiqu'ils ne nous offrent pas des monumens aussi authentiques que ceux dont nous venons de parler. Leur position seule est un garant suffisant de notre assertion. Nous en trouvons, au reste, une preuve dans les noms des rivières, des anciennes villes, des provinces et des îles. Et, dans ces cas, l'étymologie peut servir à appuyer notre jugement.

Le mot *Lithuanie* dérive des mots *Letuwa*, *Letuwis* qui signifiaient *pluvieux, mauvais tems*. *Letus* signifie la pluie. Le Dieu de la pluie, auquel on immolait des poules tachées de plusieurs couleurs, s'appelait *Lituanis*.

[*245/11] La Samogitie s'appelle Źiemaiten. Les Allemands tranformèrent ce nom en ceux de Schamaiten, Sambland. Les Latins le changérent en celui de Samogitia, et les Polonais en celui de Zmudg. *Źiemia*, en Lithuanien, signifie *terre* et en même tems *Pente* ou *inclinaison*. *Źiemiausis* signifie *bas* ou *applati*, *Ziemiausis Katnelis* signifie *collıne applatie*; Żemausis Tarnaitis, *humble serviteur*. Les Lithuaniens, voyant que toutes leurs rivières descendaient à la mer Baltique par la Samogitie, donnèrent à ce pays le nom de Źiemaitis, comme les Français ont donné, pour la même raison, au pays, autrefois nommé par les Latins — *Belgium*, par lequel le Rhin descend à la mer, le nom de Pays-Bas et les Allemands celui de *Niderland*.

La Courlande fut appelée en latin Curonia du mot Lithuanien Koryonis, qui veut dire *homme de guerre*. On donne problablement ce nom à ces habitans, à cause qu'ils se battaient courageusement contre les Russes et les Crucifères.

La Semigalie a pris son nom de deux mots Lithuaniens Źemi Gałas qui signifient *Bout de Terre*. C'est avec raison que les Lithuaniens lui donnèrent ce nom, parce que, au delà de ce pays, on ne voit que la mer.

Abalus, île où l'on trouvait de l'ambre, selon Pithéas, signifie *pomme*, en Lithuanien; et ce nom fut donné à cette île, parce qu'elle produisait beaucoup de pommes. Timeus appèle *Balthia Baltica* cette île fameuse, riche en ambre, située entre les deux golfes Curisch haff et Frisch haff, et entre les deux rivières Pregel et Labiau. Les habitans eux-mêmes l'appèlent maintenant *Baltica*, c'est à dire, *blanche*, du mot lithuanien Baltas, *blanc*. Les Islandais ont traduit ce nom dans leur langue par Witt-Land, c'est à dire *Pays blanc*. Par conséquent, la mer Baltique elle même doit son nom à la langue Lithuanienne.

La rivière Wilno, aujourd'hui Wilenka, prend son nom de Wilnus qui signifie *Flot ou vague*.

La rivière Niewiaza prend le sien du mot Newezis, qui signifie *sans trace*; elle s'appèle ainsi par ce qu'elle a son cours

dans des marais, de la source à une certaine distance, et qu'on ne peut reconnaitre son origine.

La rivière Dubissa prend le sien du mot *Dubia*, qui veut dire un abyme, parce que, effectivement, il y a beaucoup d'abymes dans cette rivière.

Le *Pregel* se nomme ainsi de *Prigalas*, qui veut dire *au bout*. Cette rivière, en effet, commence presque à l'extrémité du continent et se jette de suite dans la mer.

Le nom de *Labiau* vient de *Labas*, qui signifie bon.

Draussen, l'ancien Truso, dérive de *Drusa* ou de *Drusca* qui veut dire du sel. Cette ville étoit au bord d'un lac de ce même nom, dont les eaux étaient alors un peu salées.

Troki vient de *Trakas*, qui signifie prairie remplie de buissons ou *landes*.

Lida vient de *Lidinas*, qui signifie bois récemment défriché.

Wiłkomierz vient de Wiłka merga qui veut dire robe de demoiselle.

Eyragoła est formé de *Gira-Gałas* qui signifie extrémité d'une forêt.

Pogiry est pris de *Pa-gire* ou Pays voisin des bois.

Połonga vient de *Pa-łangey* qui signifie jusqu'aux fenêtres, parce que la mer s'élevait jusqu'aux fenêtres des habitans.

Krelynga vient de *Krołos*, vaisseau: apparemment que c'est de là qu'on a vu pour la premiére fois un vaisseau sur la mer.

Kłaypéda, nommé Memel par les Allemands, prend son nom de *Klump pedey* qui signifie *pied mouillé*, parce qu'on ne pouvait parvenir à pied dans cette ville, sans avoir les pieds dans l'eau bourbeuse, à cause des marais qui l'entouraient.

Eylau vient de *Eyla* qui veut dire disposition des troupes.

Pilau ou Pilawa vient de *Pilis retranchement*. Pila Kulnis veut dire un tas de sable fait par les hommes. On voit par là que cette citadelle a été défendue par des retranchemens de tems immémorial.

Tous les lieux dont nous avons fait l'énumération et d'autres dont nous ne parlons point, étaient habités par les Lettes, les Estoniens, les Hérules, les Sudaviens, les Galindes, etc. Ce sont eux qui ont donné à ces endroits les noms Lithuaniens et par conséquent la langue Lithuanienne était la leur.

Si j'ai démontré que tous ces peuples parlaient la langue Lithuanienne et que les endroits qu'ils habitaient portent des noms Lithuaniens, et s'il est vrai que les peuples qui parlaient la même langue ont la même origine, je dois en tirer cette conséquence incontestable que toutes les nations dont j'ai fait l'histoire et qui, sous différens noms habitaient le territoire actuel de la Lithuanie de la Courlande, de la Podlasie, de la Prusse Ducale, formaient de tems immémorial la vaste et puissante nation Lithuanienne.

Deuxième Partie

La langue lithuanienne est-elle primitive ou dérive-t-elle d'une autre?

Nos écrivains, ainsi que les écrivains étrangers, ont à cet égard diverses opinions. Les uns prétendent qu'elle est aussi ancienne que la langue Grecque et que toutes les deux dérivent de celle des anciens *Scythes*, peuple aussi ancien que les Egyptiens; mais cette opinion n'étant appuyée d'aucune preuve n'est qu'une pure conjecture. Les autres, trouvant dans cette langue quelques mots entièrement Grecs et plusieurs hèllénismes, considérant d'ailleurs son harmonie et sa grâce, et surtout la terminaison d'un grand nombre de ces mots semblables à celle des grecs en *as, is, os, an, in, on*, croient qu'elle provient de la langue grecque.

Ruhig, ministre de la Religion à Istemburg, a voulu absolument trouver [*12] dans l'étymologie des mots et dans la construction de cette langue non seulement la ressemblance, mais encore son identité avec la langue Grecque. A cet effet, après avoir dépouiilé les deux dictionnaires Grec et Lithuanien, il rapporte plus de cinq cents mots primitifs qu'il regarde comme les mêmes dans les deux langues. Cette preuve serait fort capable de me convaincre, si quelques mots, que j'ai pris au hasard parmi eux, ne démentaient pas positivement cette ressemblance. Le lecteur jugera lui-même si les mots Lithuaniens suivans ne semblent pas plutôt dériver du Polonais que du Grec.

Kapilos, Kupiec / *marchand*, Kupczius; Abios, Ubogi / *pauvre*, Nábagas; Batos, Beczka / *barrique*, Boczka; Bretas, obraz / image, Abràzas; Brodon, Róża / *rose*,

Roze; Erba, Rosa, Rasa; Gaya, Ziemia *terre*, Zemia; Elaia, oley *huile*, Aleius; Gymnos, nagi *nud*, Nagas; Tasi, Kopacz *un ouvrier spécialement consacré à faire des fosses et des canaux*, Kupas; Ekaros, Każdy *chacun*, Koźnos, etc.

Qui pourra prendre, avec M. Ruhig, les mots suivans pour des mots dérivés du Grec? Aracknis, Paiak *araignée*, Woras; Dakno, Kasam *je mords*, Kaudu; Elos, Błoto *boue*, Bala; Kion, Pies *chien*, Szunis; Theraupon, Sługa *serviteur*, Tarnas; Kephale, głova *Tête*, Gałwa; Philin, Kocham *j'aime*, Miliu; Chroa, Faba *couleur de peintre*, Krosos.

Un auteur allemand, nommé Wilichius, assure qu'étant en Lithuanie, il fut de suite compris en parlant grec. Cette preuve serait sans réplique, si le fait était vrai. On peut répandre ces fables en Allemagne où l'on ignore le Lithuanien; mais un Lithuanien prendrait pour un insensé celui qui voudrait lui persuader que, par cela même qu'il est né en Lithuanie, il peut parler le Grec sans l'avoir appris.

Cependant, il faut avouer que si quelques dizaines de mots grecs, introduits dans la langue Lithuanienne, ne donnent pas le droit d'affirmer qu'elle dérive du Grec, la construction qui en est toute grecque et le duel(1) qui caractérise exclusivement la langue grecque et qui existe aussi dans les noms lithuaniens, ont dû étonner plusieurs auteurs et fixer leur attention. De là viennent leurs ingénieuses conjectures.

Upfagen attribue cette ressemblance au commerce de l'Ambre que les Grecs faisaient avec les Lettes, chez lesquels, selon lui, ils avaient établi de petites colonies pour le faciliter. De là vient, dit-il, que les Lotisz appelent Revel, capitale de l'Estonie et

---

(1) Les anciens Polonais avaient aussi le nom Duel, *numerum dualem: Bylichwa*, *Mielichwa*, signifient *Bylismy dwa*, *Mielismy dwa*, nous étions deux, etc. Avec le tems, l'usage de ce nombre a été négligé.

bâtie par les Danois *Danipels*, comme pour dire *Danipolis*. Il s' étend beaucoup sur cette idée, dans ses *Parerga*, et cite plusieurs auteurs à cet égard en y joignant ses conjectures.

Il dit qu'au tems d'Hérodote, il y avait une ville grecque, nommée Gelon, différente par sa situation et par son nom d'une autre ville du Pont-Euxin, nommée Dioscorias; que là se rendaient, d'après le témoignage de Strabon(2) jusqu'à trois cents peuples, dont chacun avait sa langue, pour les foires qui s'y tenaient; que si la grande facilité qu'avaient les Grecs d'aller chercher l'ambre dans les lieux où on l'exploitait, eût pu les dispenser d'y établir des colonies, il ne serait pas douteux, pour cela que quelques uns d'entre eux, que le hasard y aurait conduits, ou même qui s'y seraient transportés à dessein, ne s'y fussent fixés, par l'envie de s'enrichir: qu'établis de cette manière, ils ont pu confondre leur langue avec celle des rénicoles, et que ceux ci, à leur tour, ont confondu la leur avec celle des Grecs, de manière que la langue qui en est résultée ne ressemblait plus ni au Grec ni au Lithuanien. Il ajoute que c'est ainsi que le croient Bernard Ss Saden dans sa préface du nouveau Testament Lithuanien(3) et Bayer(4).

Ce même Upfagen, déjà cité tant de fois, va plus loin et prétend prouver que l'antique Gélon, brûlée par les Perses, dans l'expédition de Darius contre les Scythes et rebatie ensuite sous le nom d'Héla, est aujourd'hui Chełm, ville Polonoise dans la Prusse; et qu'il y avait 640 ans avant J. C. une colonie grecque. D'où il suit que les habitans actuels de Chełm sont les anciens Gélons; que ces peuples faisaient le commerce de l'ambre avec les Borysténites. Aprés la destruction de la ville d'Olby, capitale des Borysténites, par les Goths, ils cessèrent ce commerce pour aller le faire par le golfe de Venise, avec les Budènes ou Venèdes qui allaient tous les ans chez les Gélons leur voisins, avec lesquels ils étaient unis, et passaient en Grèce par ce golfe. Et de là vient l'opinion des Latins du tems de Tacite, que l'ambre, *Electrum*, se trouvait chez les Liguriens et qu'il devait y en avoir

---

(2) Strabon. Liv. XI.
(3) Page 22.
(4) Tom. 1. page 49.

dans le Rhône et dans le Pô. Enfin, il prétend que les Gélons, demi-grecs, conquis par les Goths, prirent leurs moeurs; et que, depuis ce tems, l'histoire ne dit rien des Gélons, mais qu'elle parle dès Galindes leurs voisins.

Il faut lire ces détails dans l'ouvrage même de M. Upfagen et voir les différentes raisons dont il étaye ses conjonctures. Ses raisons ne m'ont point convaincu: elles me semblent même obscures, forcées et vagues (i). Tel cependant, entrainé par le désir de voir établie l'ancienneté de la Pologne et des habitans de Chełm, regardera la Dissertation de notre auteur comme une démonstration historique(5).

[*246/13] Ceux qui font provenir la langue lithuanienne du Latin nous citent les mots qui dans les deux langues ont la même signification. En voici quelques uns:

Aro, *arru* — Linum, *Linâi* — Senex, *Senis* — Callis, *Kielas* — Cannabit, *Kanapes* — Axis, *Aczis* — Rota, *Rata* — Mensis, *Menusis* — Corbis, *Korbas* — Jugum, *Junga* — Vir, *Wiras* — Anguis, *Angis* — Jam, *Jau* — Primus, *Pirmas* — Ovis, *Avis* — Asinus, *Asilas* — Dentes, *Duntis* — Ignis, *Ugnis* — Unda, *Wanda* — Traho, *Traukiu* — Septem, *Septini* — Quis es?, *Kas essi?* — Oculus, *Akis* — Nasus, *Nosis &.*

Koiałowicz, d'aprés l'autorité de son prédécesseur Stryikowski, historien de la Lithuanie, en cherchant la cause de la ressemblance de ces deux langues, trouve dans l'ancienne tradition des Lithuaniens que Palémon, un des généraux de Pompée, aprés une bataille perdue avec César, chercha, dans un pays éloigné de l'Italie, un asile pour se soustraire à la vengeance du vainqueur, avec cinq cents de ses compagnons et qu'il arriva soit

---

(i) Mr. Bohusz, en analysant Upfagen, dans les deux paragraphes précédens parait lui avoir conservé son obscurité: car, malgré tous nos efforts, nous n'avons pu les traduire d'une manière plus intelligible. Peut-être même que les difficultés qu'ils nous ont présentées, ont encore ajouté à leur propre obscurité.

(5) Ammian. Marcel. liv. 22., à l'an 352 de J. C., met expressément les Gélons aux bords des Méotides. Comment peut-on concilier le témoignage de cet écrivain contemporain, avec les conjectures de Mr. Upfagen? La conjecture la plus ingénieuse doit céder au plus simple témoignage contemporain, témoignage qui est seul une preuve dans l'histoire.

à dessein, soit par la violence des flots, à l'embouchure du Niémen, remonta ce fleuve, et entra dans la Niewiaża, sur les bords de laquelle il construisit une ville appellée *Roma nova*(6), pour conserver le souvenir de sa patrie; qu'il établit ses compagnons sur la rivière *Dubissa*, qui se jette dans la Niewiaża, à peu de distance de là; qu'il appela, tout ce pays Litalia, d'où se forma ensuite le mot Lithuania: et que c'est par ce moyen que beaucoup de mots latins sont passés dans la langue Lithuanienne.

Cet auteur, s'étonne, il est vrai, que, pendant IX siècles qui se sont écoulés depuis ce prétendu établissement de Palémon jusqu'à lui, aucun historien n'ait fait mention des faits qu'il rapporte, ni du nom Litalia. Cependant, il ne se rebute pas de cette difficulté, et, après avoir adopté ce roman comme une histoire véritable, il ne balance pas faute de preuves, de transporter de sa propre autorité et comme par enchantement, Palémon au 9-é siécle de l'Ere chrétienne. Il fait partir de Rome ce Palémon imaginaire, en même tems que le Pape, et par les mêmes raisons pour se rendre sur les bords de la Niewiaża et de la Dubissa, lorsque les différens qui existaient entre Louis et Berengarius forcèrent ce dernier de se transporter à *Ravennes*.

Koialowicz, comme nous l'avons observé, n'appuie ce qu'il avance d'aucune preuve historique, non plus que Stryikowski. Il dit seulement qu'il l'a pris dans un manuscrit des archives des Princes d'Ostrog, qui lui avait été communiqué. Il n'avait pas besoin de ce manuscrit, puisque les mêmes choses se trouvent dans Stryikowski qu'il a probablement copié et dont il a embelli les rapports invraisemblables par de jolies fictions, en donnant à Palémon des compagnons illustres, qui furent, selon lui les souches de beaucoup de maisons Lithuaniennes. La flatterie seule l'a conduit à l'invention de cette origine. Le mensonge toujours est dévoilé par quelques circonstances. Il a mis parmi les compagnons de Palémon, un chevalier nommé Durszprung, et ce seul nom Allemand échapé entre des noms italiens suffirait pour renverser son beau Roman.

Si ce n'est pas assez pour réfuter cette histoire faite à plaisir, d'avoir dit qu'elle n'est appuyée d'aucun témoignage, et que

---

(6) Romaynie. Terres appartenant à des nobles Lithuaniens.

les historiens italiens et étrangers contemporains gardent le plus profond silence sur un événement si fameux, ajoutons y quelques considérations particulières qui montreront jusqu'à quel point il est invraisembleble.

Qui croira que des Italiens, accoutumés à vivre dans un pays populeux, sous un ciel serein, dans un climât chaud, ayent pu se réfugier dans un pays peu peuplé, presque désert, glacé, par préférence à tant d'autres qu'ils auraient pu choisir, tels que l'Ibérie, l'Acquitaine, les Gaules, la Germanie, &? En supposant qu'ils n'eussent pas la liberté du choix et qu'ils fussent obligés d'aller dans ces contrées, ou que le hasard les y eut conduits, est-il probable qu'ils eussent pu y demeurer en paix et en sureté au mimilieu d'un peuple aguerri et avide de sang et de pillage? Les Hérules, qui avaient fait la campagne d'Italie et étaient rentrés dans leurs foyers, n'auraient-ils pas pris ces étrangers pour des agresseurs et ne les auraient-ils pas tous égorgés? Comment peut-on penser que des hommes ainsi transplantés, ignorant la langue, les moeurs et les usages du pays, eussent pu, dans si peu de tems et d'une manière si extraordinaire, se concilier la bienveillance et l'affection de leurs hôtes, que, non seulement ils s'y eussent assuré leur existence, mais encore qu'ils y fussent devenus maîtres, du consentement des rénicoles; et que Palémon y eût fondé une nouvelle dynastie sans opposition et sans concurrens? Comment concevoir que ces nouveaux Seigneurs, venus d'un pays où la religion chrétienne et les sciences florissaient, n'eussent pas introduit parmi leurs nouveaux sujets ni les sciences ni la religion; et qu'ils n'eussent pas cherché à établir des relations commerciales, ni à entretenir des liaisons d'amitié avec leur ancienne patrie? Comment se persuader que *Mendod*, Roi de Lithuanie, recevant le Baptême et la couronne des mains du Pape Innocent IV, 300 ans après l'arrivée prétendue de Palémon, eût pu taire dans cette solennité, qu'il était originaire d'Italie; et que le Pape lui-même n'eût point rappelé à son Néophyte cette circonstance importante, qui devait unir étroitement ces deux nations?

Plusieurs écrivains étrangers, et notamment Jean Wigand, ont voulu trouver dans l'Etymologie ce que Koiałowicz a prétendu prouver [*14] par la tradition. Wigand, dans l'histoire fort

inexacte qu'il fait de l'ambre, donne le nom même de cette substance comme une preuve incontestable; „Les Lithuaniens, dit-il, „ appellant l'ambre Genitar, veulent dire par là, qu'il vient de la „ terre, genitum terra. En effet, cette matière grasse nait et de„ vient concrète dans la terre. Bitumen *et Terra natum* et con„ cretum".

Dans ce morceau, Wigand a fait autant de fautes qu'il a mis de mots. L'ambre n'est point une graisse terrestre, *Bitumen*; il ne nait point et ne se concréte point dans la terre. Il s'appelle en lithuanien *Gintaras*, et non pas genitar. Torturer ce mot pour le faire dériver du mot *Gigno*, c'est abuser dans l'histoire, des preuves étymologiques.

Aprés avoir rapporté les conjectures par lesquelles les auteurs précités ont voulu expliquer comment tant de mots Grecs et Latins se sont introduits dans la langue Lithuanienne, j'oserai faire connaitre ici mon sentiment. Je crois qu'ils ont été apportés par les Hérules, de l'Italie et de la Thrace où ils avaient fait un si long séjour; et je trouve dans Mr. Koiałowicz lui même la justification de ma manière de voir.

„ Contracter des habitudes étrangères, dit-il, chez un peuple „ étranger; rentrer dans ses foyers avec de la répugnance et du „ mépris pour les usages de son pays, vouloir paraître plus savant „ que ses compatriotes; renoncer à ses expressions étrangéres ou „ du moins les méler ensemble; c'est un mal fort ancien et beau„ coup trop commun".

Pinkerton, pag. 26, regarde les Hérules comme une branche de la race Sclavonne, et il se réfute lui-même lorsqu'il dit plus bas que leur langue est tout-à-fait différente de celle des Sclavons, ce qui est une vérité. Dans un autre endroit de son ouvrage, cet auteur trouvant un certain rapport entre les Hérules et les Sarmates a avancé que les Hérules pourraient bien descendre des Sarmates.

Mr. Malte-Brun, dans son ouvrage intitulé *Tableau de la Pologne*, imprimé à Paris l'an 1807, a suivi l'opinion de Pinkerton à ce sujet. Il consacre deux chapitres à la recherche de l'origine de la langue Lithuanienne, dans lesquels il veut prouver qu'elle est la même que celle des Sarmates et que les Lithuaniens descendent de ces derniers.

Comme Polonais, je dois témoigner ici ma reconnaissance à cet auteur estimable, qui, le premier, a justifié notre nation faussement accusée par des écrivains français trop peu instruits de ce qui la concerne. S'il lui est échappé quelques traits infidèles; s'il rapporte quelques anecdotes scandaleuses et infamantes pour nous, comme celle d'un homme que quelqu'un a fait déchirer par des chiens. ou de cet autre à qui on a fait ouvrir le ventre pour faire un reméde à un seigneur, il ne faut pas le blâmer: car, il déclare lui-même qu'il n'y ajoute aucune foi. Ce n'est pas lui qui est coupable, puiqu'il parle d'aprės un auteur qu'il a pris pour guide, de bonne foi et avec beaucoup trop de confiance. Cet auteur mensonger et calomniateur, était gouverneur d'un jeune seigneur Lithuanien; c'est Vautrin, qui a fait paraitre depuis peu un ouvrage intitulé *l'Observateur en Pologne.*

Je suis faché de n'être pas de la même opinion que ce savant correspondant de l'Institut de France, sur l'origine de la nation Lithuanienne. Il me serait agréable de la reconnaitre la même pour deux nations qui s'étaient liées depuis longtems par un *acte d'union* solennel, et dont l'alliance était si bien établie, que pour la rompre et affliger à la fois les Lithuaniens et les Polonais, il fallait une puissance considérable qui n'a que trop existé. Mais je n'ai pu sacrifier la vérité à l'estime: *amicus Plato, magis amica veritas.*

Quoique j'aie montré dans ma première partie, l'origine de la nation Lithuanienne, je ne puis me dispenser de réfuter ici les preuves de Mr. Malte-Brun. Ses raisonnemens prouvent qu'avec l'esprit le plus pénétrant, il est bien difficile et presque impossible à un écrivain, de juger de l'identité ou de la différence de deux langues, lorsqu'il ne connait ni l'une ni l'autre. Si, pour toute preuve, Mr. Malte-Brun, nous avait tracé quelques lignes dans la langue Sarmate et dans la langue Lithuanienne, où se trouvassent l'analogie des mots et l'identité de signification, une preuve de cette nature eût dissipé tous les doutes; et j'adhérerais, sans balancer, à son opinion. Mais il a pris ses preuves dans de fausses hypothéses, dans les rapports inexacts de quelques historiens et dans les conjectures étymologiques. Il dit que les Sarmates, d'aprés Hérodote, habitaient les rivages du Don, ceux du bas Wolga, et aux pieds du Caucase, et que, par conséquent, ces peuples s'appelaient alors

Samattes(7), c'est à dire *habitans des lieux bas*; comme ceux qui habitent prés de l'embouchure du Niémen, sur les bords de la mer, s'appelent encore *Samates*.

Si cette assertion pouvait ici produire quelque effet, ce serait tout au plus de prouver que les Sarmates sont les ancêtres des Samogitiens et non pas des Lithuaniens qui, habitant beaucoup plus haut que les Samogitiens, ne sauraient par cela même être Samates.

Les raisonnemens de cet Auteur proviennent de son ignorance dans la langue Lithuanienne. En voyant sur la carte géographique un pays appellé *Samogitia*, il a probablement regardé ce mot comme le même que celui de *Sarmatia*: sur d'autres cartes, il aura vu cette Samogitia désignée sous les noms de *Samaiten*, *Samland*, *Samia*; et cela lui a sans doute suffi pour appeller *Samate,* un habitant de la Samogitie: trouvant beaucoup de rapport entre le mot *Samate* et le mot *Sarmate*, de ces deux noms il n'aura fait qu'un; mais je ne sais par quelle raison il l'a donné aux Lithuaniens.

[*247/15] Si Mr. Malte-Brun s'était rappelé que Hérodote, ni ses successeurs ne donnent nulle part aux *Sarmates* le nom de *Samates*; que tous les historiens parlent de la *Sarmatie* et non pas de la *Samatie*; que les Romains faisaient la guerre sur le Dniester et sur le Danube aux *Sarmates*; que Jmudz, *Samogitia*, la Samogitie est une partie de la Lithuanie à laquelle elle ne donne pas son nom; s'il avait su qu'un Samogitien est appelé en Lithuanien *Ziameytis*, et non pas *Samata*, il aurait certainement renoncé à une étymologie, qui, comme on le voit, ne peut rien prouver.

L'auteur poursuit. Il prétend que, 87 ans avant J. C., les Sarmates, par le conseil de Mithridate, ayant passé le Don, firent irruption dans le pays des Scythes et s'en emparèrent; que les Scythes se réfugièrent au Nord où est aujourd'hui la Finlande; que Berebiste, roi des Goths, l'an 56 de J. C., arrêta leurs progrès sur les bords du Borystènes et que cette opposition força les Sarmates de rétrograder vers le Nord-Est et de s'établir dans le

---

(7) Dans quelle langue Mr. Malte-Brun peut-il avoir trouvé que *Samates* signifie habitans des lieux bas?

pays où est à présent la Lithuanie, aprés en avoir probablement chassé les Scirres, qui se réfugièrent dans des marais desquels leur vint le nom de *Fennes*: car le mot *Fen* signifie marais dans l'idiome Gotho-Belgique(8).

Cette histoire est vraie: car elle est appuyée du témoignage des historiens. Mais l'auteur y a ajouté ses conjectures. Si les Sarmates ont chassé les Scirres jusques dans les marais, pourquoi leur donnèrent-ils le nom de Fennes, pris du Goth? N'avaient-ils pas leur nom lithuanien Bala, qui veut dire marais? Ne les auraient-ils pas plutôt appelés *Balines*, de l'adjectif *Balinis*, qui signifie *boueux, marécageux*, de *marais?*

Les Sarmates n'ont pas passé le Niémen pour se rendre au Nord, dans la Lithuanie. dont l'accès leur fut défendù par ses habitans. La preuve en est que les noms des villes qui se trouvent au delà de ce fleuve sont tous russes et non pas lithuaniens; tels sont *Grodno*, *Nowogrod*, *Slonim*, *Mir*, *Neswiez*, *Słuck*: que la vaste étendue qu'occupe ces villes s'est toujours nommée Russie, quoiqu'elle fût sous la domination Lithuanienne, et que jusqu'à présent, aucun paysan n'y parle le Lithuanien, mais bien le polonais, altéré par son mélange avec le Russe. Au contraire, de l'autre côté du Niémen, a partir de la Wilia, dans tous les bourgs et villages, le peuple ne parle que Lithuanien. Les noms même des villes du district de Zawiley, quoiqu'elles aient adopté entièrement la langue polonaise, conservent une marque distinctive de l'origine lithuanienne: tels sont *Trakas, Werkas, Meyszagatas Gierwiasey, Łabunary, &.*

Je veux bien convenir avec Mr. Malte-Brun, que les Sarmates en s'établissant dans la Lithuanie, y aient apporté leúr langue; et je n'aurais eu rien à dire à cet égard, s'il ne les eût pas fait passer au-delà de la Wilia. Mais ce n'est pas là la question à établir: il s'agit de l'espèce de langue qu'ils y ont apportée. L'auteur aurait dû prouver que c'était la langue Lithuanienne et non pas la Sclavonne, ce qu'il s'est bien gardé d'approfondir.

---

(8) Diod. Sic. Lib. 2°. Cap. 43. pag. 156. — Bayer. Conv. Rex. Scyth. in Comment. Petrop. Tom. 5. C'est ici que Mr. Malte-Brun commence à appeller à bon droit Sarmates, ces peuples qu'il a mal à propos appelés *Samates.*

Il dit que les Sclavons étaient un peuple entièrement différent des Sarmates; que les premiers étaient un ancien peuple de l'Europe Orientale, et que les derniers avaient passé d'Asie en Europe. C'était là ce qu'il fallait prouver; mais cela lui eût été impossible.

Toute l'histoire s'élève contre son assertion. La Sarmatie fut connue de bonne heure des Romains et des Germains: nous ne trouvons, au contraire, aucune trace des Sclavons jusqu'au V-é siécle, où Procopius le premier en fait mention.

Les Sarmates, connus du tems d'Hérodote, par leur population et par leur valeur, par leurs guerres contre les Scythes qu'ils battaient souvent et dont ils étaient quelquefois battus à leur tour, tantôt s'emparans du territoire des Scythes, tantôt repoussés jusques dans leurs foyers, et pillans toujours leurs voisins, formaient au tems d'Ammianus Marcellinus, un peuple puissant, occupant tout le pays qui se trouve entre la Vistule et le Danube, entre le Wolga et les monts Krapaks. Dans une circonstance, s'étant opposés à l'Empereur *Constancius*, ils le poursuivirent si vivement, qu'il manqua d'être pris et qu'il ne dut son salut qu'à la vitesse de son cheval. Il perdit dans cette fuite, la scelle et le coussinet doré de son cheval. Ces mêmes Sarmates, plusieurs fois battus par les Romains, ne furent jamais vaincus par eux. Les Germains, c'est à dire les Goths, qui étendaient leur domination depuis l'Oder jusqu'au Niester, poussés continuellement par les Sarmates, cédèrent peu à peu de leur terrain et finirent par se retirer au delà de l'Oder, gagnant de leur côté du territoire Romain par leurs invasions: les Sarmates devinrent enfin maîtres de la partie occidentale de la Pologne: Et, comme au 4-é et 5-é siécle, ces mêmes Goths, c'est à dire les Scythes, avancèrent toujours dans des pays plus riches jusqu'au Rhin, les Sarmates occupèrent au Nord la Poméranie et le Mecklenbourg, et au Midi la Bohême. Ces pays ont été habités jusqu'à nos jours par les Sarmates confondus avec des Germains. La langue qu'ils apportèrent dans ces lieux était la Sarmate. Quelle était donc, à présent, cette langue? Certes, ce n'était pas la langue Lithuanienne, comme l'avance Mr. Malte-Brun, mais bien celle que parlent maintenant les Bohémiens, les Serviens, les Croates, les Dalma-

tiens, les Morlaques, les Illiriens; celle que parlent aujourd'hui les Polonais et les Russes; c'est la langue Sclavonne.

Le nom de Sarmate s'est éteint avec le tems: celui de Lakches et de Polonais l'a remplacé. Les pays Sarmates qui n'étaient point sous la puissance des *Sarmates — Polonais*, tels que les pays Russes, Bohémiens, Dalmatiens, prirent un nom commun, comme pour indiquer qu'ils avaient la même origine et qu'ils formaient, pour ainsi dire, une seule famille. Ce nom est celui de *Langue Sclavonne*(k). Il me semble que le [*16] nom de *Sclavons*, dont Procopius Slavius, comme je l'ai dit plus haut, ne parle qu'au 5 é siècle, les Polonais le prirent et le donnèrent à leurs voisins, non pas du mot Słowo, comme quelques uns le prétendent, mais de celui de Sława(l), *gloire*, parce qu'ils recherchaient dans leurs expéditions militaires la gloire par dessus tout le reste. C'est de là que certains rois de Pologne tiraient leur nom, tels que — Przemysław, Mieczysław, Bolesław, Władysław, ainsi que certains princes Russes, tels que Jardsław, Jzasław, Jtosław: quelques princes de la Bohême, tels que Wencesław, Wratisław, et de la Moravie, comme Czesław, & se nommaient ainsi pour la même raison(m).

Les Polonais ont été longtems appelés indifféremment tantôt Polonais, tantôt Sclavons. Petrus Damianus, dans sa Vie de St. Romuald, chap. 26, 28, 29, appèle Bolesław 1-er, Roi de Pologne, *Bucislaus, Rex Sclavonicus.*

Il m'est donc permis de conclure que toute l'histoire est contraire à l'opinion de Mr. Malte-Brun: il a donc tort d'avancer que les Sclavons étaient un ancien peuple d'Europe, et que les Sarmates ètaient venus d'Asie, puisque j'ai démontré, par l'histoire, que ce sont les Sarmates qui sont un ancien peuple d'Europe;

(k) C'est-à-dire que ces trois peuples s'appelèrent peuples de la *langue Sclavonne*, peuple qui parle *la langue Sclavonne.*

(l) Le mot polonais *Słowo* signifie *mot* ou *verbe* et a un sens tout aussi général que le mot latin *verbum*. Le mot *Sława* signifie *gloire, réputatio, renommée.*

(m) On remarquera que tous ces noms sont terminés par *Sława*, comme pour annoncér que ces Rois ètaient jaloux de la gloire ou qu'ils avaient acquis des titres à la gloire.

et que nul auteur ne dit que les Sclavons aient jamais formé une nation particulière, et encore moins qu'ils soient venus d'Asie. Le nom de Sclavon, je le répéte, n'a paru qu'au 5-é siécle; ce qui prouve que ce n'est pas une nouvelle nation qui s'établit en Europe, mais un ancien peuple (Sarmate) qui prend un nouveau nom.

Cet Auteur aura trouvé dans la Géographie de Ptolémée que les Borusses, les Galindes, les Sudènes, les Slaviens faisaient partie de la Lithuanie actuelle; et, voyant ces mêmes noms conservés dans les cartes de la Prusse Ducale, il se sera crû autorisé à expliquer ce mot Slaviens par celui de Sclavons. Il en a conclu (toujours dans l'opinion que la Lithuanie est la Sarmatie) que les Sclavons devaient être un peuple différent des Sarmates, parce qu'il leur trouvait une situation et un nom différens.

S'il avait su le Lithuanien, il n'aurait jamais pris les Slaviens de Ptolémée pour les Sclavons. Il aurait vu que les Slaviens de la Prusse s'appelaient en Lithuanien Szalini, du mot Szalinis, qui veut dire *à côté*; et il n'aurait pas lu sur les anciennes cartes *Sclavons*, mais Szalavons.

L'auteur me parait de même avoir une opinion erronée relativement au nom des Prussiens. Il dit que ces peuples ont été appelés Porussiens d'un bras du Niemen qui s'appèle encore Russe, parce qu'ils habitaient de ce côté du Niemen. Il est vrai que le bras droit de ce fleuve qui va dans la mer, et la langue de terre qui se trouve entre ce bras et le fleuve, s'appèle *Russie*; mais ce nom ne doit lui venir que de ce que le Niémen a sa source dans la Russie. Ce qui prouve que les Prussiens n'ont pas pris leur nom de cette manière, c'est qu'ils étaient appelés ainsi, tandis que les Samogitiens occupaient le terrain de ce bras du Niémen. Les Crucifères ravirent les premiers cette portion de terre à la Samogitie. Il est probable que les Polonais donnèrent les premiers aux Lithuaniens qui habitaient au milieu des grands bois, le nom de *Borowce, Borussie*, du mot latin *Boruscus* et qu'ils firent de là celui de *Prussien*; comme les Lithuaniens qui habitaient les bois noirs étaient appelés *Giri*, *Girulis*, d'où sont venus *Hirri*, *Héruli*(n). Ce qui nous autorise à admettre

(n) Les Polonais distinguent principalement trois sortes de bois: les bois de pins dont le terrain est un sable sec où ne se trouvent guère d'autres

cette origine du nom Prussien, c'est que les Polonais ont fait une foule de noms semblables. Par exemple, ils ont appelé les habitans de l'extrémité du Bois vert, *Zapuszczanie*; ceux qui habitent au dessous du grand bois, Podlaszanie; ceux qui habitent le long de ce dernier, *Poleszanie*, *Derwlanie*; les habitans des rives du Dnieper et du Niester *Podnieprzanie*, *Podniestrzanie*; ceux qui habitent les rivages de la mer *Pomorzanie*; ceux qui habitent aux pieds des montagnes, *Podgorzanie*; les montagnards proprement dits Górale: de là les mots latins correspondants, *Subsylvanus, Podlachianus*, *Polexianus*, *Borystenitae*, *Tyraitae, Pomérani*, *Montani*, *Submontani &.*

Mr. Malte-Brun appele aussi *Samates* les peuples qu'il a trouvés dans Strabon sous le nom de *Zuomi*. Il place auprés d'eux, d'aprés Ptolémée, le pays de *Ligie* dont il fait un pays de Pologne. Puis, il met les Fennes (ceux mêmes qu'il a fait fuir plus haut aux marais de l'Estonie) à coté desquels il range les *Illeviones*, habitant, selon lui, les bords d'une petite rivière appelée *Liva* dans la Podlasie. Il étend le territoire de ceux-ci jusqu'aux *Sturnes* qu'il place sur les rivages du Styr. Il a cru que les *Sabotes* de Ptolémée devaient être les peuples qui habitaient au-delà du *Bóg*, et les *Naarvales* ceux qui habitaient les bords de la *Narva*.

---

arbres, on les appele *Bor*; les bois blancs, composés de Bouleaux, de trembles, de noisetiers, de tilleuls &, ils s'appelent *Las Biały*; les bois noirs, formés de sapins, de hêtres, de frênes, de chênes &, on les appele *Czarna Puszcza* ou *Las Czarny*. Les mots *Borussus* et *Boruskus* dont est venu, par corruption celui de Prussien, ne sont pas véritablement latins, puisque, dans cette langue, les bois et les forêts s'appèlent *Sylva, Nemus*. Ce sont des mots crées par les Polonais. Ils se servaient autrefois de la langue latine au barreau et pour les actes publics; ils avaient des localités à désigner, et, pour distinguer les genres de propriètés, et pour déterminer des limites des possessions, &; et ils furent contraints d'inventer des mots latins. Comme cela arrive dans tous les pays où l'on pratique ce genre de néologisme, ils prirent la racine de ces nouveaux mots dans leurs mots propres: et de là *Borussus*, *Boruskus* de *Bor*; *Granicies*, qu'on trouve dans les actes et décrets, pour signifier limite, de *Granica &.* On sait qu'il en a été crée aussi une foule dans la langue française, lorsque le latin était en France la langue des sciences et surtout de la Philosophie: et l'on connait cet axiome, *licet Philosophos facere barbarismos*, qu'on fit tant de fois servir à protéger de ridicules innovations et de pédantesques puérilités.

[*248/17] Si l'auteur a voulu, par là, faire preuve d'érudition, personne n'a garde de la lui contester; mais, dans tout ce qu'il dit, rien ne prouve que les Lithuaniens descendent des Sarmates, et que ces derniers soient différents des Sclavons. Cependant, pour contredire le témoignage de plusieurs siécles qui font des Sarmates et des Sclavons un seul et même peuple, il faudrait des preuves très claires et très solides, et non pas de simples hypothèses étymologiques.

La langue Sarmate est la même que la Sclavonne. Vouloir prouver que la langue Lithuanienne différe de la Sclavonne, et, par conséquent, de la Sarmate, ce serait vouloir augmenter l'éclat du soleil à son midi. Il n'est donc pas étonnant que Mr. Malte-Brun n'ait pu prouver son assertion à cet égard.

Si Mr. Malte-Brun, en distinguant mal-à-propos les Sarmates des Sclavons, a voulu faire venir la langue Lithuanienne de celle des Samates ou Sarmates, d'autres écrivains la font provenir de la Sclavonne. Ils appuyent leur sentiment en citant le V. 3 du Psaume 113, traduit en langues *Bohémienne*, *Polonaise*, *Illirienne* et *Lithuanienne*, entre lesquelles ils trouvent une grande ressemblance. Ils prétendent même que lorsque St Paul (comme nous l'apprenons dans son épitre aux Romains, chap. XV. V. 19.) prêchait l'évangile en Illyrie, des Lithuaniens qui s'y trouvaient par hasard, le comprirent sans miracle et sans interprète. Que le lecteur juge lui-même de leurs ressemblances par ce même verset que nous allons rapporter dans chacune d'elles.

En Polonais

Od wschodu słońca, aż do zachodu niech będzie chwalebnie imie Pańskie.

Que le nom de Dieu soit béni depuis le lever jusqu'au coucher du soleil.

En Bohęmien

Od wichadu slonce, acz na zapad chwalitbne gest Gmeno Pane.

En Illirien

Od wostoka do zapada slonza chwalno Jme Gospodno.

En Lithuanien

Nü Saułés usztekeijmas ik Nusiłeÿdimas, gárbingas Wardas Wiészpatiés.

Les trois premières langues ont évidemment un air de famille; mais comment leur allier la langue lithuanienne, qui n'a avec elles aucun trait de ressemblance!

Ceux qui font venir la langue Lithuanienne du Polonais, donnent pour preuve des mots absolument semblables dans les deux langues; en voici quelques uns: *Tichas,* Tichi, tranquille ou paisible; *Walia*, Wola, la volonté; *Duszia,* Dusza, l'âme; *Boba*, Baba, vieille femme; *Krenas*, Krzan, Raifort; *Bagotas*, Bogati, Riche; *Czesas*, Czas, le tems; *Ponas*, Pan, Seigneur ou Maître; *Wiłkas*, Wilk, le loup; *Beda,* Biada, malheur; et beaucoup d'autres semblables.

Les nations limitrophes s'empruntent et adoptent mutuellement quelques uns de leurs mots, soit par nécessité, soit par des circonstances fortuites. Mais si de pareilles ressemblances dans des mots, échangés ainsi, pouvaient suffire pour établir qu'une langue vient de l'autre, ne faudrait-il pas alors convenir que le Polonais, ayant des mots Latins, Allemands et Français, dérive de ces trois langues?

Charakter, Sens, *Materija*, *Okażya*, *Muzÿka*, *Harmonia*, *Tytul*, *Papier, Atrament, Scéna*, *Teatr*, *Gramatyka*, *Natura*, *Publisnosć, Feralnosć, Stÿl*, *Roża, Dom*, *Nos,* dérivent du Latin et signifient, comme tout latiniste l'aperçoit au premier coup d'oeil, *caractére, sens*, *matière*, *occasion*, *musique, harmonie, titre*, *papier*, *encre*, *scéne, théatre, grammaire, nature*, *public*, *fatalité*, *style*, *rose*, *maison, nez*, *&.*

Le mots *Fura*, *Farba*, *Funt, Fara*, *Dach, Tama, Fartuch, Kuchnia*, et presque tous les noms usités dans les manufactures, dérivent de l'Allemand et signifient, *charriot*, *couleurs*, *une livre*, *église paroissiale*, *toit, digue, tablier*, *cuisine, &.*

Les mots *Front, Marsz*, *Facÿata*. *Forteca*, *Attak*, *Fabryka, Filut,* et un grand nombre de mots militaires, dérivent du Français et signifient, *Front d'armée*, *marche, façade*, *forteresse, attaque*, *fabrique*, *filou*, *&.*

Qui osera conclure du rapprochement de ces mots, que la langue Polonaise dérive du Latin, ou de l'Allemand, ou du Français?

En examinant les preuves qu'on tire des ressemblances des mots pour rapprocher les langues, je me rappele un auteur Alle-

mand qui, pour prouver qu'il existe une analogie frappante entre l'Allemand et le Latin, rapporte l'exemple suivant:

„In medio Lithuaniae est fluvius cum insula, quae habet Cristallinos muros et marmorea palatia quorum horti rosis, et agri liliis tecti sunt; si verum est quod aiunt".

„In der mitte Littauens ist ein Flus mit der Insel, Die hat cristallene Mauer, und marmorne Palaste, derer Garten mit Rosen, und Aecker mit Lilien bedeckt Sind, So est Wahr ist, Was man Sagt".

Il est visible que presque tous ces mots Allemands sont tirés du latin. Mais peut-on en conclure que l'Allemand dérive du latin(o), et qu'un allemand, par là même qu'il est né dans l'Allemagne, peut comprendre le latin sans l'avoir jamais appris?

Des recherches sur la ressemblance des mots, faites par un auteur qui ne connait pas les langues qu'il compare, donnent lieu quelquefois à des conséquences aussi plaisantes que bizarres. Ainsi, un des Savans de ce genre, en passant par la Lithuanie, et ayant entendu dans quelque cabaret ces mots d'une ancienne chanson bachique: Gieriau, Gieru, Szalin Maskoleў, en a conclu (qui se serait attendu à une si heureuse découverte!) que les Lithuaniens descendent des Israélites dispersés par Salmanazar. [*18] „ Les paysans, dit-il, *Gieru-Gieru.... Szalem.... Masko...Ley*: „ il faut donc que leur nation soit venue de la Judée, parce qu' „ elle conserve, même dans ses chansons, le souvenir de Jérusalem et de Damas". Que pouvons-nous répondre à un raisonnement si profond, sinon, qu'avant de raisonner sur une langue, il faut l'apprendre. Si l'Auteur avait su le Lithuanien, il aurait compris cette chanson qui signifie: *j'ai bu et je bois, au Diable les Russes.*

(o) Cependant, je l'entendis affirmer très positivement, il y a quelques années. à Mayence, par un Inspecteur Général de l'Université, dans un repas accadémique. Son assertion, qui ne fut appuyée d'aucunes preuves ni d'aucune citation, ne parut qu'une sentence dogmatique du supérieur, et quoiqu'elle ait étonné plus d'un convive, elle échappa aux objections à la faveur de l'autorité. Nous avons appris depuis qu'il affectionnait particulièrement les Allemands; et l'on sait que les affections nous font faire des concessions qui contrarient souvent la vérité et même la justice. Le motif, du moins, est quelque-fois estimable.

Après avoir apporté les différentes opinions des auteurs sur la langue Lithuanienne, apres avoir examiné et réfuté, et aprés avoir démontré que cette langue n'a aucune des origines qu'on lui a assignées, je dois lui donner sa véritable place dans l'histoire des langues.

Nous avons des témoignages qui prouvent que les Polovce parlaient aussi le Lithuanien. Miechowita, dans sa chroníque de la Pologne Livre 3. pag. 120. Edition de Dantzic, assure que les Polowce parlaient la même langue que les Princes de Mankup qui régnaient dans la Chersonèse et dans l'Isle Taurique, et dont le pouvoir fut détruit, en 1486, par le Grand Sultan de Turquie, Bajazet.

Koiałowicz, dans son Histoire de la Lithuanie, *Liv. 1-er Part 1-ère, pag. 23*, affirme possitivement que, lorsque la République de Polowce, d'abord formée par les Mongules, ensuite ébranlée par les Tartares, vit sa capitale Beloserka, située entre la Crimée et l'Ukraine, détruite par .le Sultan Tartare Mamai, les Polowce ne cessèrent point de parler le Lithuanien. Il est probable, d'aprés cela, que la Lithuanie s'étendait jusqu'à la mer Noire, et quoique quelques écrivains appèlent Goths les Polowce, on ne doit pas en induire que ces auteurs aient voulu les faire descendre des Goths. Mais, c'est parce que les Polonais et les Russes appelaient alors Goths, par haine et par mépris, les Prussiens, les Lithuaniens et d'autres peuples qui parlaient la langue Lithuanienne.

Nous apprenons ailleurs que chez les Tartares de Bielgorod, qui habitaient les bois, on entendait parler une langue semblable à celle de la Lithuanie(9).

La langue Lithuanienne provient donc de celle des Tartares? Point du tout. Les Tartares de Bielgorod pouvaient être une petite partie d'une nation d'Asie qui s'établit au Nord de l'Europe, et ils conservèrent la langue de leur pays. Les Lettes pouvaient avoir la même origine qu'eux et le langage des tartares actuels de Bielgorod indiquerait seulement le pays d'où sont venus les Lettes.

---

(9) A. N. G. S. Pag. 317.

Quelle est donc cette langue que parlaient les Lettes, les Hérules, les Estoniens, les Borusses, les Scirres, les Galindes, les Sudaviens, les Chalines, les Agazires, les Polowce?

La langue Lithuanienne est une langue primitive, une langue mère. C'est une branche de cette langue, connue dans l'histoire sous le nom de langue de Japhet; de même que celle des Scythes, des Celtes, des Grecs, des Latins, des Sclavons: mais, en même tems, elle est un tronc d'où sont venues comme autant de branches, d'autres langues; ainsi que le Français, l'Italien, l'Espagnol, sont venus du latin, le Russe, le Polonais, le Bohêmien &, du Sclavon.

Je vais rendre sensible ce que je viens de dire, en rapportant l'Oraison Dominicale écrite dans la langue Lithuanienne et dans plusieurs de celles qui en proviennent.

Je place en premier lieu celle qui est en langue Vérule ou Hérule, ainsi qu'elle se trouve dans Wolfgang Lazius et dans Cluverius, ensuite, celle des anciens Lithuaniens qui s'appelaient alors Lettes et dont Chamberlayn nous a laissé la copie; aprés celle-ci, je mets celle des Lithuaniens actuels; puis celle qui est écrite dans l'ancienne langue des Prussiens, telle qu'on la trouve dans Gronovius. Les Prussiens, sous Albert 1-er, Duc de Prusse, connaissaient peu leur langue; on imprima, en 1545, par son ordre, à Königsberg, en langue Lithuanienne *Allemanisée*, le Cathéchisme pour le peuple, et *l'Agenda* ou *Rituel* pour les Ecclésiastiques; je rapporte leur Oraison Dominicale, telle qu'elle était lors de cette corruption de la langue Lithuanienne; je l'ai prise dans Hartnoch. Je mets à la suite, celle qui est écrite en ancien Livonien, telle qu'elle est dans Sylloge de Londres. Enfin, je transcris celle qui est en Łotis ou Courlandais, comme elle se trouve dans le savant écrivain Brandt. Je n'ai pas du la mettre en Samogitien, puisque la langue Samogitienne est la même que la Lithuanienne. Il n'y a de différence entre elles, que dans la prononciation de quelques mots; mais cette différence est beaucoup moindre que celle qui existe entre le Polonais de Wolinie et celui de Masovie.

Avant de mettre cette Oraison sous les yeux du lecteur, il nous faut faire deux réflexions.

La première, qu'en lisant l'Oraison dominicale Lithuanienne dans les Auteurs Allemands, on voit de la différence dans l'orthographe des mots de ces deux langues; mais que la prononciation n'en est pas moins la même. Ce qui frappe les yeux, disparait à l'oreille. Cette différence vient de ce que les Allemands n'ont pas de signes pour exprimer les sons de certaines lettres ou syllabes Lithuaniennes. Ainsi, par exemple. ils rendent la lettre *c* par *tz,* et ils écrivent Cecorus, qui signifie Empereur par Tzetzorus. Ils n'ont pas non plus la lettre *Ź*. et ils la remplacent par *S*; Źemia, la terre, s'écrit Semia. *Sz* leur manque aussi: ils y suppléent par *Sh*; Szòku j'appèle ou je crie, s'écrit en Allemand Shoku. N' ayant pas non plus *Cz*, ils se servent à sa place de *Tch*, comme dans ce mot Tchetra, mis pour Czetra, une tente. Privés de *Szcz*, ils écrivent comme ils peuvent les mots dans lesquels ces quatre lettres sont réunies dans cet ordre: par exemple, Krikszczioniszkas est écrit ainsi à l'Allemande Krichtzionishkas(p). Quelle différence pour l'oeil, et cependant la prononciation n'a rien de différent!

La seconde remarque, c'est que dans ces différentes oraisons, on trouve des mots réellement différents, parce qu'ils expriment des choses différentes. En Lithuanien, Karaliste, en Lettique, Walstibe, en ancien Prussien, Rieki, sont des mots différents, parce que leur signification n'est pas la même. Les Lithuaniens, de même que les Polonais, disent, dans cette [*249/19] prière que votre *Royaume* nous arrive; les Lettes disent, que votre *Domination* nous arrive; les anciens Prussiens, que votre *Règne* nous arrive, car Rieki est pris de l'Allemand Reich qui veut dire règne. *Walstibe* veut dire Domination; et *Karaliste*, Royaume. *Donas*, dans l'une veut dire du pain; Maÿside, dans l'autre, signifie des vivres ou de la nourriture; *Dangos*, dans une autre, veut dire le ciel; *Débesis* dans une autre veut dire l'azur du ciel; Kaltas, dans une autre signifie la Faute; *Paradus*, dans une autre, signifie transgression; Grake, dans une autre, signifie Péché, &.

(p) L*Auteur en parlant de cette expression dit: *qui peut lire ce mot!* Nous avons supprimè cette exclamation, parce que les Français ne sauraient sentir pourquoi on aurait de la répugnance à lire un mot qui est plus facile à lire pour eux et qui ne leur parait pas plus bizarre que celui qu'il remplace.

Après avoir corrigé l'orthographe allemande, et les erreurs qu'ont pu faire les auteurs ou les imprimeurs pour tout ramener à l'orthographe Lithuanienne, je transcris ces oraisons et je les place dans l'ordre que j'ai indiqué(q).

Pour mieux connaitre les rapports de ces langues, faisons un tableau comparatif des mots de l'oraison Dominicale pris séparément. Nous verrons qu'elles ont une même origine et combien elles se ressemblent(R).

Troisieme Partie

La langue Lithuanienne considérée en elle même.

Savoir seulement que la langue Lithuanienne est une des plus anciennes, que plusieurs en proviennent, et qu'elle ne dérive elle même d'aucune autre, c'est ne la connaitre que superficiellement. Pour en avoir une idée plus parfaite, il faut examiner si elle est riche ou pauvre, c'est à dire, si elle a beaucoup de mots propres, si elle en a de figurés ou qui, par extension, s'appliquent à beaucoup de choses; si elle a des mots empruntés à d'autres langues; si le son de ses mots flatte ou choque l'oreille; si sa construction est arbitraire ou régulière; si les vers des plus grands Poètes Latins peuvent y être rendus exactement et avec la même élégance. En la considérant sous ces divers points de vue, on la jugera avec certitude. C'est pour faciliter cet examen que j'ai ajouté cette troisième partie à ma dissertation qui, sans cela, eût été imparfaite.

On croit communément, en Lithuanie, que cette langue est pauvre. Je n'en suis pas surpris, puisque les prédicateurs, les seuls qui écrivent en Lithuanien, mêlent à peu de mots Lithua-

---

(q) (R) Nous supprimons ici ces diverses oraisons dominicales et le tableau comparatif des mots de chacune des langues dans lesquelles elles sont écrites, pour les raisons que nous avons exposées dans notre avertissement. On peut au reste voir ce travail dans l'ouvrage original; et, certes, pour des Français, il ne peut que parler aux yeux, et encore trés faiblement. Je regrette de ne pouvoir en remettre un exemplaire à l'Académie: celui sur lequel fut faite cette traduction, avait été emprunté et fut rendu au départ de mon coilaraborateur.

niens, beaucoup de mots Polonais, auxquels ils donnent la terminaison Lithuanienne. Par exemple, ils changent *Mysl*, *Sumnienie, Wiara*, *Natura*, *Nałog*, *Wola*, *Rozum*, Pensée, conscience, foi, nature, habitude, volonté, Bon-sens, en *Myslas, Sumnienias*, *Wieras, Naturas*, *Nałagas, Walas, Razumas*, *&.* Les personnes mêmes qui passent pour connaitre le mieux le Lithuanien et le parler dans la plus grande pureté, employent aussi des mots Polonais corrompus de la même manière. Elles disent, par exemple, Stołas, Stołkas, Dzbonas, Aknas, Abrusas, Noziczias, Zmyslas, Wstyadas, Kapeluszis, Zydlas, Łowa‘ & &, venant de *Stoł*, *Stołek*, *Dzban*, *Okno, Obrus, Nożyce, Zmysł*, *Wstid*, *Kapelusz*, *Zydel*, *Ława & &*, qui signifient Table, Chaise, Cruche, Fenêtre, Nape, Ciseaux, Sens, comme le goût &, Pudeur on Honte, Chapeau, Banc, Tronçon de bois qui sert de banc chez les paysans.

D'aprés cela, il est facile de se laisser prévenir contre cette langue, et de mettre sur son compte une pauvreté qui ne vient que de l'ignorance de ceux qui la parlent. De là aussi, est venue cette erreur que les Lithuaniens n'ont pas de mots pour les idées abstraites; qu'avant leur réunion avec les Polonais, ils ne connaissaient ni les arts libéraux ni les sciences, ni les manufactures, ni les vêtemens jolis et commodes, ni l'usage des meubles d'agrément; et qu'ils ont pris toutes ces choses des Polonais, avec les mots qui les expriment.

Il est vrai que le nom d'un instrument, d'un métier, d'une science, d'un meuble, &, est le moyen le plus sur de connaître de quelle nation tout cela est venu. Par ce moyen, nous savons ce que les Latins ont pris des Grecs; les Allemands, des Latins; les Polonais, des Latins, des Italiens, des Français, des Allemands. Fantazya, Harmonya, Melodya, *Fantaisie, Harmonie*, *Mélodie*, et tous nos mots des sciences Scholastiques portent visiblement l'empreinte du Latin. L'Architecture, avec ses termes, nous vient des Italiens; *Front Domu, Facyata*, *Kolumnia*, par exemple, ont assez ce caractère, et ils signifient Frontispice, Façade, Colonnade &. Nous avons pris des Français, *Marsz, Attak, Infantérya*, *Kawalérya, Dragon*, *Kapral, Szerżant*, *Kapitan, Générał*; et l'on y reconnait facilement: Marche, attaque, Infanterie, Cavalerie, Dragon, Caporal, Sergent, Capitaine, Général; nous leur avons pris surtout les mots des fortifications, de l'artillerie et du Génie. Les

Allemands nous ont donné des noms de manufactures, de métiers, d'instruments, tels que *Farbierz, Garbarz, Rymarz, Slosarz, Winda, Hebel, Fura &*, où l'on voit évidemment: Fárber, Gárber, Rimer, Schlosser, Winde, Hobel, Fuhre(s), Teinturier, Tanneur, Corroyeur, Serrurier, Cabestan, Rabot, Charriot.

Par le même moyen, nous pouvons découvrir d'où vient aux Lithuaniens la connaissance de la soie, des perles, des Glaces, du Vinaigre, des Singes. Ces objets, en Russe, s'appelent, Szołk, žemczuğ, źerkało, Uksus, Obezian; leur nom Lithuanien est szotkas, zemczuğas, źerkatas, ukfas, bezdeona: c'est donc des Russes qu'ils tiennent cette connaissance. De la même manière, nous savons que les Lithuaniens, qui, de tems immémorial, connaissaient le froment, les pois, le seigle, l'orge, l'avoine; les lentilles, le millet, le blé Sarrazin, puisqu'ils avaient des noms à eux pour les désigner *Kwieczies, Źirnas, Rugie, Mieziey, Awizas, Soras, Laÿsieÿ, Grieczey,* ont longtems ignoré l'usage des légumes, excepté des oignons qu'ils appelaient *Suogunas*, et que la plupart des arbres fruitiers leur étaient inconnus. Ils doivent aux Polonais toutes ces richesses du jardinage, et les noms qui les expriment. La seule comparaison des mots va nous en convaincre: Buraki, *Burokąs*, Bette-rave; Marchew, *Morkwa*, Carrote; Kapusta, *Kapusta*, choux; Rzepa, *Riepa,* Rave; Pasternak, *Pasternokas,* Panais; [*20] Pietruska, *Petrūskas*, Poireau; Gorczyca, *Gorczicias,* Moutarde; Len, *Linas*, Lin; Konopie, *Kanapes,* chanvre; Sliwa, *Sliwas*, prunier; Grusza, *Gruszia*, Poirier; Wisznia, *Wisznias*, Cerisier; Ryż, *Ryziey,* Riz; Morela, *Abalis Armenios* (Ormianskie labfko, Pomme d'Arménie), mûrier. Je dois ajouter encore quelques productions étrangères qu'ils ont encore connues par le moyen des Polonais, et je ferai de même la comparaison des mots: Cyna, *Cinas*, étain; Papier, *Popierus,* Papier; Rusznica, *Rusznicczia,* Espêce de fusil à long canon; Pieprz, *Pipiras*, poivre; Muł, *Mułas*, mulet; Mnich, *Minikas,* moine; Mincarz, *Mincorius,* ouvrier de la Monnaie; Godzina, *Adina*, heure; Zeğar, *Adinikas*, Horloge, &.

(s) J'ai rapporté les mots allemands correspondants que l'auteur n'avait point donnés, je ne sais pour quelle raison. C'est sans doute parce que cette précaution était inutile pour les Polonais.

En suivant fidellement la règle que nous avons établie, et ne s'en rapportant point à ces Lithuaniens qui corrompent le Polonais, et prétendent parler Lithuanien en employant les mots *Staloras, Rímoras, Piekoras*, pris de *Stolarz, Rymarz, Piekarz*, menuisier, corroyeur, boulanger, nous connaîtrons si la langue Lithuanienne a d'elle-même assez de mots, si elle peut peindre des idées grandes, si sa construction est régulière. Un recueil d'un certain nombre de ses mots, nous fournira un petit Dictionnaire, dans lequel nous verrons évidemment que les Sciences, les Arts libéraux, les Métiers, les exploits militaires n'ont pas été étrangers aux Lithuaniens; qu'ils n'avaient pas besoin d'emprunter des expressions à leurs voisins, et que le Lithuanien pourrait autant se glorifier de sa langue qu'il a la simplicité d'en rougir.

Les peuples, dans leur origine, sont belliqueux; ils cherchent des mots pour exprimer tout ce qui regarde la guerre. Aussi, nous exposerons ceux-ci en premier lieu; et nous nous convaincrons que les Lithuaniens, bien différents d'autres peuples qui ont été obligés d'en emprunter, en possédent un assez grand nombre qui leur sont propres(T).

J'aurais pu rendre ce recueil beaucoup plus étendu; mais je ne me suis pas proposé de faire un dictionnaire, et je ne dois pas sortir des bornes d'une dissertation. Ce recueil, quoique assez petit, suffit pour confondre ceux qui appelent la langue Lithuanienne, *langue des Paysans,* et la donnent comme pauvre, sans principes et sans beauté. La lecture d'une Grammaire Lithuaniene pourrait, elle seule, les convaincre du contraire. Il y en a une de *Klein*, une de *Szulc*, une de *Haukac*, et une de *Ruhig*. Celle-ci, imprimée à Königsberg, en 1747, me paraît la meilleure.

Si la langue Lithuanienne possède assez d'expressions, sa construction est aussi vraiment digne de fixer l'attention du Sa-

---

(T) Nous supprimons ce recueil de mots pour les raisons indiquées plus haut. Il pouvait intêresser les Polonais, en leur fournissant des moyens de comparaison. Mais les Français même aprés l'avoir lu seraient obligés de croire l'auteur sur parole. Du reste l'auteur mérite en effet toute confiance à cet égard. Voilà pourquoi nous avons supposé le recueil connu et traduit ses réflexlons et ses conséquences.

vant. Elle n'est pas soumise à un amas informe de règles, qui dépendent du caprice de celui qui parle, et où se trouvent autant d'expressions que de règles. Mais c'est une langue parfaite, dont la construction est absolument la même que celle du grec, qui est, comme on le sait, le modèle de toutes les autres langues. Comme la langue Grecque, la langue Lithuanienne n'emploie point d'article pour les noms. Comme elle, elle ne se sert pas de verbes auxiliaires. Les unités numériques s'appèlent de même dans les deux langues. Les Grecs terminent ordinairement la seconde personne du présent au pluriel, par *ate*, *ete*; les Lithuaniens font de même: comme, par exemple, Dudate, vous donnez, Kielete, vous vous levez. En Lithuanien, comme en Grec, on a fait beaucoup de diminutifs d'une même chose, en donnant à son nom beaucoup de terminaisons. Par exemple de *Brat*, qui signifie Frère, on a fait *Braciszek*, *Brolis*, *Brolelis*, *Brolútis*, *Brolátis*, *Brolúkas*, *Brolúzzis*, *Brolitis*, *Brolūtélis*, *Brolúttatis*, *Broluzzelis*, *Brolitelis*, *&*.

Les Langues Européennes connues n'ont que deux nombres dans les noms et les verbes: le singulier et le pluriel: *je lis, nous lisons, seigneur*, *seigneurs*. La langue Grecque et la Lithuanienne ont de plus un nombre *Due!* pour exprimer deux individus. Le Polonais actuel, par ce mot *Seigneurs*, exprime deux ou plusieurs Seigneurs; par le mot Dieux, il exprime aussi deux ou plusieurs dieux. Le Lithuanien, par le mot *Pónu* n'exprime que deux seigneurs; et par le mot *Diewu*, il n'exprime non plus que deux dieux; *Ponam*, *Diewam* sont deux datifs signifiant à deux seigneurs, à deux dieux. Pour exprimer plus de deux seigneurs, plus de deux dieux, il se sert de *Ponai*, *Diewai*; au datif *Ponams*, *Diewams*, *&*. Pour dire je *cherche, j'ai cherché*, il se sert de *Jeszkaû*, *Jeszkodawaû*; et pour rendre cette circonstance, *nous avons cherché*, *noūs cherchions deux ensemble*, ou en même tems, on dit *Jeszkodawówa*, *Jeszkodawóme*. *Mylimas ésmi*, *Mylimas éswa*, *Mylimi esme*, signifient: *je suis aimé*, *nous sommes aimés tous deux*, *nous sommes aimés* (plusieurs). Allons-nous-en tous deux, allons-nous-en (plusieurs), se disent *Eykiwa*, *Eykim*; Allez-vous-en tous deux, allez-vous-en (plusieurs), s'expriment par *Eykita*, *Eykite*.

L'ortographe Lithuanienne est très difficile et demande beaucoup d'habitude. Aucune langue ne réunit un si grand nombre d'accents: la voyelle a en a quatre: a, á, ą, à, â; la voyelle E en a cinq e, é, ę, è, ê, ē. Les accents ne sont pourtant pas inutiles; ils servent à indiquer comment chaque syllabe doit se prononcer, ou vite, ou en appuyant dessus, ou en trainant, ou, en quelque sorte, à demi-voix; ou bien, ils servent à changer le ton à propos, ou à confondre le son d'une syllabe avec celui de la suivante. Cette exactitude dans l'ortographe, est d'autant plus indispensable, que les mêmes mots accentués différemment, signifient des choses différentes; en voici des exemples: *Wôras*, vieux, *Wòras,* araignée; *Wàgis,* cheville, *Wagís*, voleur; *Südyt,* juger, *Sudyt*, coudre; *Wirsù,* je deviendrai, *Wirsu*, je cuirai; *Zôgis*, immondices, *Zőgis*, espèce de mouches qui vivent dans les déserts de la Turquie, et qui se dirigent quelquefois vers les pays voisins où elles font un dégat affreux, en mangeant le blę, le foin, les toits de chaume, &; *Kaule,* cochon, *Kaùlé*, os; *Minù*, raconter, *Minu*, je pense; *Szii,* un chien, *Szi*, cela; *Źmoniù*, des hommes (hominum), *Źmônu,* des femmes (mulierum); *Toreliû,* des assiêtes aussi au génitif, *Torêliu*, d'une assiéte, &.

Ces accents sont comme des notes de musique, qui marquent le son convenable à chaque mot. Le Pasteur Ruhig dit, avec étonnement, qu'il a remarqué, dans sa jeunesse, qu'entre Ragnese, Justerbourg et Wierzbołow, les habitans ont trois tons pour prononcer le mot de salut, Łàba dień, Łabá dień, łābā dien̄. Le premier, pour le salut ordinaire; le second, pour le salut froid; le dernier, pour le salut amical et empressé.

La richesse d'une langue ne consiste pas dans la multiplicité des mots pour une même chose; une semblable richesse est, au contraire, une véritable pauvreté. Pokock nous assure que le mot Lew, dans la langue arabe, peut signifier cinq cents choses, par autant de [*250/21] prononciations. Jallodinus compte, dans cette langue, deux cents noms pour le serpent, et mille pour un glaive. Muhameà Kamusi a fait un volume avec le seul mot Miod, différemment tourné. Cette prétendue richesse prouve que cette langue manque de mots propres. Etant obligée de recourir à des mots métaphoriques et à des épithètes, elle est désagréable et pleine de confusion et d'obscurités. L'Europe est plus

riche avec vingt-quatre lettres, que la Chine avec ses 80.000 signes hiéroglyphiques.

Une langue vraiment riche est celle qui a des mots propres pour exprimer chaque chose et chaque opération de l'âme; qui n'en emprunte point à d'autres langues, et n'emploie pas la même expression pour deux choses semblables en apparence, mais réellement différentes.

Telle est la langue Lithuanienne. Quelques exemples que je vais rapporter démontreront qu'elle est plus riche que l'Allemande et la Polonaise.

L'allemand n'a que le mot *Grau,* gris, pour exprimer les cheveux gris d'un vieillard, un habit gris, un cheval gris, les pois gris. Les Lithuaniens appèlent *Zillas,* un homme qui a les cheveux gris; *Szirmas,* un cheval gris; *Rainus,* les pois gris; *Piłka,* un habit gris. En Allemand, on exprime par le mot Grob de la grosse toile, du foin gros, un gros arbre. Les Lithuaniens ont trois mots pour ces trois choses; *Kiltas,* grosse toile; *Storas,* foin gros; *Stambus,* gros arbre. En Allemand, on n'a que le mot Frächtig pour une jument, une vache, une truie pleine. Les Lithuaniens nomment la première *Kumelinga,* la seconde, *Werszinga,* la troisième, *Parszinga.* Les Lithuaniens appèlent *Zyrgis,* un cheval vigoureux et beau, *Kuinas,* une aridelle. L'Allemand rend l'interrogation combien? par *Wie viel?* le Lithuanien, dans le même cas, distingue les choses inanimées d'avec les animées. Pour les premières, il dit *Kieli? Kiek? Keip daug?* Combien de blé? *Kiek Rugieys?* Pour les dernières, il dit, par exemple, combien d'enfants? combien de chevaux? *Kielets Waiku? Kielets Arklu?*

Le Polonais est souvent obligé d'emprunter à l'Allemand des mots que le Lithuanien possède. Bursżtyn est pris de l'Allemand *Bernstein,* ambre jaune, en Lithuanien *Gintaras*; Cegła est pris de *Ziegel,* tuile, en Lithuanien *Plitu*; Celnik, vient de *Zöllner,* douanier, en Lithuanien *Muytininks*; Garbarz est pris de *Garber,* tanneur, en Lithuanien *Odzius, &.*

Les Polonais et les Allemands n'ont qu'une manière d'exprimer *je lave,* soit pour les mains, soit pour la figure, soit pour le linge, &, *Myię,* en Polonais, *Ich Wasche,* en Allemand, en ajoutant le nom de la chose qu'on lave. Le Lithuanien dit *Prausiu,* je me lave le visage; *Mazgoiu,* je me lave les mains; *Skalbiu,*

je lave du linge. Tandis que les Polonais comprenaient tous les doigts de la main sous un seul nom, les Lithuaniens nomment le pouce *Niksztis*, l'index, *Smaguris*, le doigt du milieu *Widutinas*, le quatrième, *Zildinis*, le petit doigt, *Galinis*.

En un mot, celui qui voudra lire avec attention le Dictionnaire Lithuanien, y trouvera une telle abondance de verbes et de noms, qui lui sont propres; et, dans la Grammaire, une construction si régulière que, quand même on ôterait à cette langue les mots allemands et Polonais qu'elle a adoptés, elle ne cesserait point pour cela d'être riche. Au contraire, ôtez au français les mots latins, au Hollandais, l'Allemand, à l'Anglais, le Saxon, le Danois et le Français, et aussitôt ces langues n'existent plus.

Une langue si riche, si semblable à la langue grecque, si expressive, si souple, n'a certainement pas été une langue barbare. Elle était dans un certain degré de perfection, lorsque d'autres langues, aujourd'hui si polies, telles que le Français, l'Allemand, & en étaient encore bien pauvres, et qu'on n'avait pas pensé à les perfectionner. C'est pour cela que les Lithuaniens regardaient alors les Allemands avec un certain mépris et avaient établi en proverbe: *Sztay! Jau Wőkietis Iszmanis kai Lettuwnikas*; voilà un allemand qui comprend comme un Lithuanien.

Je regrette de n'avoir pas trouvé des manuscrits Lithuaniens pour montrer quelle était la manière d'écrire des savans et des hommes lettrés: ma curiosité eût été satisfaite, aussi bien que celle du lecteur. Si je mets ici un fragment de prose Lithuanienne, tiré d'un livre de dévotion, ce n'est pas pour le donner comme un modèle d'éloquence; mais pour que le lecteur voie, dans un petit cadre, à peu prés ce qu'il a vu disséminé dans cet ouvrage, relativement à cette langue(u).

C'est dans la Poësie qu'une langue se montre avec tous ses charmes, son harmonie et son éclat. Quiconque aura lu ou entendu des vers Lithuaniens, ne refusera point à cette langue les éloges qu'elle mérite. Elle a de remarquable que, outre la délicatesse, l'harmonie de ses sons, la grâce de ses tours, qualités qu'elle partage avec les langues méridionales, elle peut déployer la plus grande énergie, lorsqu'il s'agit de peindre des situations critiques, des exploits militaires, un caractère mâle, par le moyen de ses syllabes nasales et gutturales qui caractérisent les langues

du Nord, telles que ą, ź, ł, dź, cź, sz. Il lui est donc facile d' unir, au besoin, les accens de la mollesse et des plaisirs, avec ceux de la bravoure et des passions fortes.

Les Lithuaniens faisaient leurs vers de trois manières. La première consistait à donner à chaque vers le même nombre de syllabes, sans avoir égard à la rime: ces vers étaient comme ceux qu'on appele en Pologne, vers blancs. La seconde espèce de vers était des *vers syllabiques*, c'est à dire, composés du même nombre de syllabes avec rime et césure, à la manière Polonaise actuelle. Les vers de la troisième espèce étaient *métriques*, hexamètres ou pentamètres, à la manière des Latins: la langue Lithuanienne se prêtait à cette versification, parce que ses mots sont composés de syllabes longues et brèves. Voici des exemples de ces trois sortes de vers(v).

3-é éspèce de vers Lithuaniens

Dīdĕlĕ dargănă būwă, kăd Wānăgăs wīsztŭ păgāwā

C'est à la faveur d'un tourbillon de poussière qu'un épervier s'est saisi d'une poule.

Le vers suivant nous fournit un exemple des mots qui se ressemblent et qui ont néanmoins une signification différente:

Gīrĕs Giĕrwie gĭrŭrī gĭră giēră gĭrōy giērōiē.

Les Grues exprimaient par des cris répétés le plaisir d'avoir trouvé dans les bois une boisson agréable.

Gires dérive du verbe Giriet, qui veut dire se louer; *Giruri* est une onomatopée, c'est à dire, un mot imitatif de la voix des grues; *Gira* veut dire boisson; *Giera* vient de l'adjectif *Gieras*, qui veut dire bon; *Giroy* vient du mot Giria, qui veut dire forêt; Gieroie vient du verbe Giert, qui signifie boire. Les Russes ont, dans ce genre, quelque chose de semblable dans leur langue, par exemple: Źałowal veut dire pardonner et donner; Źalet signifie regretter et compatir; Żełat signifie désirer.

(u) (v) Aux motifs de suppression de ces différentes pièces exposés précédemment, nous ajouterons que toute leur utilité est perdue dans la traduction Française, comme on le voit pour le petit nombre de celles que nous rapportons. Nous ne reviendrons plus sur ces observations.

[*22] La force de la langue Lithuanienne se montre surtout dans la traduction des vers Latins. Le lecteur verra avec étonnement cette particularité que cette langue peut rendre mot par mot un vers héxamètre, comme par exemple:

Vae tibi, vae nigrae, discebat cacabus ollae.

Bēdă taŭ, bēdă taŭ jōdŭ, kălbējā Kātĭlăs pōdū.

S'agit-il de traduire les premiers poètes tatins? Le Lithuanien le fera aisément. Prenons pour exemple le vers 584 du 4-é Livre de l'Enéide,

Et jam prima novo spargebat lumine terras,
Titani croceum linquens aurora cubile...(x).

Pour que le lecteur ne voie pas seulement une traduction Lithuanienne dans quelques exemples épars qu'il pourrait supposés choisis à dessein, nous allons mettre sous ses yeux un morceau suivi et un peu étendu: nous le prenons dans la traduction du commencement du 2-é Livre des Métamorphoses d'Ovide, &.

Une langue qui peut exprimer des images si poétiques et si grandes; qui marchant d'un pas égal avec le Latin, ne lui cède en rien, ni pour la mesure, ni pour la force, ni pour l'expréssion, ni pour l'harmonie, a dû être une langue savante. Dans le morceau d'Ovide traduit, le lecteur n'a pas manqué de remarquer que 30 vers latins ont été rendus par 30 vers Lithuaniens, tandis que le poète Polonais en a mis 46.

Par les morceaux de Virgile et d'Ovide qui, heureusement, nous sont parvenus et que j'ai fidèllement rapportés, nous pouvons croire avec raison que ces deux poètes, ainsi que plusieurs auteurs classiques, ont été traduits autrefois dans la langue Lithuanienne. Peut être même qu'il existait des originaux manuscrits lithuaniens, et que le tems les a dévorés.

Aujourd'hui quelques Dictionnaires et quelques Synonymes; un petit nombre de Grammaires; l'ancien testament traduit par Chilinski, seulement jusqu'au Pseaume 40, et imprimé à Londres;

(x) Voyez la dissertation originale de Mr. Bohusz, page 178. Nous suppléons à cette omission et à quelques autres de même genre par la longue note qui termine notre traduction.

le nouveau testamont imprimé à Hâles et intitulé Postillae, de Szyrwid; et les Sermons de Kossakowski, semblent former toute la bibliothèque Lithuanienne. On peut attribuer cette pénurie à plusieurs causes. Lorsque l'Imprimerie, qui peut seule lutter contre les siècles, n'était point connue, il n'est pas étonnant que le tems avide de tout détruire, en dévorant les nations et leur langues, ait enseveli dans un oubli éternel les travaux et les observations des savans Lithuaniens, consignés dans des manuscrits. Ce qui avait pu échapper à la voracité des vers ou à la dissolution, périt entièrement dans les guerres destructives que les Lithuaniens eurent à soutenir, dans les tems de Barbarie, avec les Moscovites, les Tartares, les Suédois, les Danois, les crucifères Prussiens et Livoniens, et la croisade composée de Français, d'Anglais, &. Les titres, les privilèges et les *partages des biens*, qui intéressent plus les citoyens que les manuscrits des savants, furent employés à la confection des cartouches ou brulés avec les archives, les greffes et les villes, dont les maisons étaient de bois, comme aujourd'hui. Dans quelques pays on a pu soustraire des manuscrits, soit à la faveur de montagnes inaccessibles, soit en les cachant dans des souterrains. Ainsi le droit écrit de Justinien fut trouvé dans une fameuse grotte appelée(*) Amalfi, au bord de la mer prés de Noles en Italie. Les cendres mêmes du Vésuve cachèrent sous les ruines de Pompéia des ouvrages précieux, et les préservèrent du ravage des *hommes féroces*. Ceux des Lithuaniens n'ont eu aucun asile.

C'est, me dira-t-on, une conjecture qu'il est impossible de justifier: on peut raisonner de la même manière sur la langue d'Orenotes et d'Olahaytes(**).

Quoi! une conjecture! Ce que je dis sur l'existence des savans auteurs de Mendog, loin d'être une conjecture, est une conséquence vraie d'événements certains. Quel avantage tirera-t-on de ce que je ne puis nommer un seul savant Lithuanien, ni un seul ouvrage! Qui me dira à qui nous devons l'invention de la charrue? Qui, le premier, nous fit connaître le blé et les légumes? Qui, le premier, nous a enseigné à faire le pain? Qui,

(*) En marge: „Prés d'Amalfi".

(**) En marge: „Des habitans de l'Orenoque et d'Otahiti".

le premier, nous a fait connaître l'essieu, les roues, les voitures? Qui, le premier, a inventé les poèles si nécessaires dans nos climâts glacés? Les noms de ces bienfaiteurs nous seront toujours inconnus; mais nous ne pouvons douter qu'ils aient existé, puisque, tous les jours nous éprouvons les heureux effets de leurs inventions. Dn même qu'il serait déraisonnable de taxer de conjecture l'assertion de leur existence; de même, lorsque nous voyons dans la langue Lithuanienne cette abondance d'expressions, cette harmonie, cette force et cette délicatesse, cette construction qui approche de la Grecque, modèle de toutes les autres, cette versification qui ne le céde en rien à la Latine, je ne dis pas par conjectures, mais j'affirme avec certitude qu'une langue si parfaite n'a pu être qui une langue de savans; car les savans seuls créent cette abondance de mots; eux seuls donnent à la langue l'harmonie, la liaison, la perfection, en un mot.

Pour prouver que la Lithuanie avait un grand nombre de savans, je ne ferai point ici une liste imaginaire de ces écrivains, ni des extraits de manuscrits que personne n'a lus ni ne lira; je ne veux pas imiter certains écrivains étrangers, qui, animés d'un patriotisme mal entendu, ont imaginé des fables, ou ont ajouté à celles que la tradition vulgaire avait conservées, en leur donnant un air de vérité (c'est ainsi qu'ils nous ont représenté les bardes de Hersilie(*) et de la Celtique, les Sagas Islandais et Scandinaves, comme chantant des chansons héroîques, pastorales et amoureuses; et ils nous donnent des extraits de ces chansons sous le nom de ces peuples); je n'ai pas besoin de pareils artifices: car j'ai pour moi une preuve majeure; c'est la langue Lithuanienne, perfectionée au moment où les autres peuples ne connaissaient pas cette perfection.

Tout ce que je viens de dire se rapporte aux tems qui précédèrent l'invention de l'imprimerie. Si, dans les tems postérieurs, nous ne trouvons pas de livres savans dans la langue Lithuanienne, c'est qu'il y a d'autres raisons qui l'ont réduite à cet état de détresse. Sigfryd Won Feuchtwagen, chef des crucifères, porta le premier coup à cette langue, en défendant par son édit de 1310, à tous les habitans de la Prusse lithuanienne, de parler le

(*) En marge: „de Hersinie".

Lithuanien, et en leur ordonnant d'apprendre l'Allemand. A cet effet, il prescrivit qu'on n'accordât la bénédiction nuptiale qu'à ceux qui sauraient au moins assez d'Allemand pour se faire entendre; il déclara incapables de remplir toute place, ceux qui ne connaitraient pas cette langue; il établit partout des écoles allemandes, et, pour forcer à l'apprendre plus vite, il ordonna que, dans tous les tribunaux, la justice se rendît en langue Allemande exclusivement.

La langue Lithuanienne éprouva le même sort dans la Lithuanie même. Les princes lithuaniens qui conquirent la Russie Blanche, prirent du goût pour la langue russe, l'introduisirent non seulement dans leur cour, mais encore dans les tribunaux. Excepté la correspondance étrangère, qui se faisait en Latin, tous les privilèges, rescrits, citations, actes judiciaires, ordonnances, partages et conventions entre particuliers, &, étaient écrits en Russe. J'ai en vain cherché quelque pièce de ce genre écrite en Lithuanien: je n'en ai pas trouvé une seule, malgré tous mes efforts

Il est donc facile de concevoir que, dans de pareilles circonstances où tout le monde s'attachait à la langue Russe, dont nous trouvons encore nombre d'expressions dans les statuts lithuaniens qui ont paru plus tard, la langue Lithuanienne s'appauvrit de jour en jour et tomba insensiblement dans l'oubli.

[*251/23] L'avénement de *Ladislas Jagello*, Grand Duc de Lithuanie, au trône de Pologne, porta le dernier coup à la langue Lithuanienne. Ce Prince, voulant instruire les Lithuaniens dans la religion chrétienne qu'il venait d'embrasser, alla en Lithuanie avec des Ecclésiastiques Polonais; et, comme ces Ecclésiastiques ignoraient le Lithuanien, il devint lui-même l'apôtre de ses sujets. Ensuite, ces prêtres zélés pour la conversion des Lithuaniens et voulant les tirer du Paganisme, n'ayant pas, comme les Apôtres, le don des langues et trouvant cette langue difficile à apprendre, engagèrent leurs néophytes à apprendre le Polonais.

Les principaux seigneurs Lithuaniens en vertu de l'acte d' union passé entre la Pologne et la Lithuanie, appelés au Consei de l'Etat, furent obligés par là même d'apprendre le Polonais. Tous ceux des Lithuaniens qui briguèrent les faveurs de la cour, apprirent et firent apprendre à leurs enfans la langue Polonaise, la langue de la cour et la langue à la mode. On cessa peu à peu d'écrire et même de parler le Lithuanien.

Si, du moins, les savans lithuaniens avaient écrit leurs ouvrages en langue Lithuanienne, ils auraient, par leurs productions, conservé cette langue qui marchait à grands pas vers sa décadence! Mais, selon l'usage, ils écrivaient en Latin pour être entendus des étrangers; ou bien, sacrifiant à la mode, ils écrivaient en Polonais.

Cette dernière cause aurait suffi seule pour anéantir la langue Lithuanienne. Les Goths nous en fournissent un exemple dans la leur. Ils furent longtems maîtres d'une grande partie de l'Europe; et, par conséquent, leur langue dut être cultivée. Ils avaient des savans; mais comme ils écrivaient en Latin, la langue Gothique devint, aprés la destruction des Goths, un problème pour les Littérateurs jusqu'à ce qu'on eût trouvé par hasard la Bible de Ulfilas, évêque de Mezy, qu'on savait depuis longtems exister et qui était une traduction en langue Gothique.

Ces courtes considérations expliquent, ce me semble, suffisamment, pourquoi nous n'avons presque pas de livres savans Lithuaniens; et pourquoi. et par quel moyen, la langue Lithuanienne, cette langue si belle n'est plus que dans la bouche du peuple.

Je laisse à ceux qui écriront aprés moi, le soin de faire de plus grandes recherches. J'ai levé un coin du voile sous lequel était cachée l'origine de l'illustre nation Lithuanienne. Si ma dissertation peut satisfaire la curiosité du lecteur. si elle est favorablement accueille des Lithuaniens, mes compatriotes, si surtout, elle peut engager les savans à chercher d'autres monumens et de nouvelles preuves de l'antiquité de la Lithuanie, alors je croirai ne pas avoir travaillé inutilement.

Fin

Extrait d'une lettre de Mr. Bohusz à Mr. Gasc

(du 10 Juin 1809.)

Je saisis la première occasion qui se présente, pour vous remercier de votre attention, et du zêle que vous avez mis à la traduction de mon Essai sur l'origine de la Nation et de la Langue Lithuanienne. Je vous avoue, Monsieur, que j'ai cru jusqu'à présent qu'il était impossible de traduire et de bien traduire, un livre écrit dans une langue que le traducteur ignore; mais je vois

qu'il n'y a rien d'impossible à un français. Quelques fragmens que Mr. votre ami m'a lus de cette traduction, me confirment dans cette idée.

Malgré que vous ayez triomphé de tant de difficultés contre lesquelles vous aviez à lutter à cause du caractère trés différent de la langue Française et Polonaise, je crois qu'il vous a été impossible de vaincre celle où pour faire voir aux Polonais de combien leur langue est inférieure à la langue Lithuanienne dans la traduction des poètes classiques, je cite le Second Livre d'Ovide. Pour vous aider, Monsieur, à être intelligible aux français auxquels vous destinez votre traduction, je prends la liberté de joindre ici une note qui pourra vous être de quelque utilité, et je vous prie de l'agréer comme une preuve de l'intérêt que je prends à votre réputation; et de croire aux Sentimens d'estime que je vous voue sincérement pour la vie.

Xav. Mich. Bohusz

Prélat de Wilna &

Suit l'original de la note.

Note pour servir d'éclaircissement à ma Dissertation

La Société Royale de Varsovie m'ayant engagé à écrire ce que je pouvois savoir sur l'Origine de la Nation et de la langue Lithuanienne, je me suis procuré d'abord, non sans beaucoup de peine, une ancienne Grammaire Lithuanienne et un petit Dictionnaire. A l'aide de ces deux livres, j'ai mis quelques mois à apprendre et à bien connaître cette langue, pour être en état de saisir les rapports, que j'aurois pu trouver en feuilletant des auteurs anciens, et principalement sur l'Etymologie de noms, et de mots. Cette connaissance approfondie de la langue m'a été trés utile dans mes recherches. Elle m'a procuré beaucoup de découvertes, qui sans cela m'auroient surement échappé. Je me crois aujourd'hui être le seul indivieu qui sache le Lithuanien, et si j'y essuye beaucoup de veilles, de fatigues et de peines, je me tiens pour récompensé, parce que j'ai sçû ajouter quelque chose à la connaissance de la Littérature du Nord, en ramassant quelques précieux débris d'une langue, que parloient jadis mes trisayeuls,

et aujourd'hui prête à s'éteindre, les consigner pour la postérité dans les fastes de l'histoire.

Ce que j'avois écrit dans mon Mémoire sur l'analogie surprenante que j'ai trouvé entre la construction de la langue latine, et celle de la langue Lithuanienne pouvoit paraître inintelligible à un François. Le François avec ses articles, et avec ses verbes auxiliaires, est assujetti à un certain ordre dans l'arrangement de de son Discours. S'il s'en départit, ou il présente alors un sens différent de celui, qu'il vouloit énoncer; ou il devient absolument inintelligible. Par exemple, *Pierre a tué Paul* n'est pas la même chose que *Paul a tué Pierre*. Au lieu qu'en transposant les paroles à mon gré en Latin, en Polonois, en Lithuanien, je ne change pas le sens de ces paroles; *Petrus occidit Paulum, Paulum occidit Petrus, Paulum Petrus occidit*, présente toujours le même sens: *Pierre a tué Paul*. La langue Polonoise s'approche beaucoup pour sa construction, de la langue Latine. Un Polonois qui traduiroit un auteur Latin, pour donner plus d'harmonie et de ce que Cicéron appelle *Numérus*, peut transposer les mots à son gré sans altérer le sens de son auteur, ce que le François ne peut pas faire.

J'ai cru cette remarque nécessaire pour qu'un François pût saisir mon idée.

La suivante ne l'est pas moins. C'est la différence du mécanisme de la langue Polonoise et de celui de la langue Lithuanienne: le Polonois peut bien traduire quelques morceaux d'auteurs Latins mot pour mot, mais c'est seulement en prose. Il lui est impossible de traduire de la même manière un Poète Latin, en vers Polonois. Car il n'y a pas dans sa langue des syllabes longues et brèves; il ne peut pas, par conséquent, faire des vers métriques. Sa versification consiste en syllabes égales en nombre, à un repos au milieu du vers, où le mot doit finir, ce qui s'appelle en Latin *Caesum,* et à une rime d' une syllabe et demie, qui doit parfaitement répondre à la rime du vers précédent. C'est à peu prés, comme on faisoit au douzième siècle des vers alexandrins pour les hymnes l'Eglise, comme l'hymne de Saint-Thomas d'Acquin.

Lauda Sion Salvatorem, lauda Ducem et Pastorem in hymnis, et Canticis.

Quantum potes, tantum aude, quia major omni laude, nec laudare sufficis. etc.

Ou bien celui de St Casimir:

Omni die, Dic Maria, mea laudes anima.
Ejus festa, ejus gesta, cole devotissima. etc, etc.

Le Lithuanièn, au contraire, ayant des syllabes longues, et brèves, pouvoit faire des vers métriques. Ce n'est pas tout. Il pouvoit, à quelques changements près, traduire des vers Latins en Héxamètre, ou pentamètre, mot pour mot, et sa traduction (remarquès le bien) présentait le même sens, la même suite de mots, et le même mètre que l'original Latin.

Je vais vous traduire, Monsieur, le même fragment du second livre d'Ovide que j'ai placé dans ma Dissertation polonoise. Mais, au lieu de traduire le latin en Lithuanien, je traduirai le Lithuanien en Latin mot pour mot, et dans le même ordre de mots. Les mots qui auront une autre signification, que celle qui se trouve dans les vers d'Ovide, seront soulignés. En voyant si peu de mots sous lignés, vous verrés, avec quelle facilité un Lithuanien pouvoit traduire en vers métriques, tous les poètes Latins. Et puisqu'il ne s'agissoit que de savoir bien sa langue, je ne doute nullement que Virgile, Ovide, Horace, et autres Poètes Latins, ne fussent traduits en Lithuanien.

Prenés à présent, Monsieur, le second livre d'Ovide, et voyés si le Traducteur Lithuanien s'est éloigné de son Original, s'il a beaucoup changé la suite de mots. Pour vous aider, je vais traduire le Lithuanien en Latin:

Givenimas Saulis buwa auksztеys pakielta stebeymis
Domus Solis erat sublimibus alta columnis

Swiesu Żybunti auksu, grażey lipsnoiu liga pyropu(1)
Clara micante auro *putere fulgenti similis* pyropo,

Kieno Elefanto Kauleis auksztus wirszūnis dengieia(2)
Cujus Elefanti *opibus* summum fastigium *tegebatur*

Sidabrāney dweiapi swiesi blisgaiosi duries
Argenteae bifores *clarae* radiabant valvae

---

(1) Cf: *O Początkach narodu i języka litewskiego.* p. 181, lire : ligu.
(2) *Op. cit.* p. 181 : dengieja.

Dabinimas precia darbu, bet Mulciber tinay.(3)
Materiam superavit opus, nam Mulciber illic.
Marios paslepe widutinos abjostitas Źemies. (4)
Aequora celarat medias cingentia terras,
Ir Zemini swietu, ir Daugas Kie abdeia pa Sauli(5)
Et terrarum orbem, et caelum *quo circumdatur* sol
Mylinosios turi Diewos, Tritona giermingus,
Caeruleos *ibidem* Deos, Tritona canorum,
Ir Protea nie Zinotos nie Kadu didi Zurwie spaudzie
Et Protea *incognitum unquam* balenarumque prementem
Egeona bausiausius driegu nugarus minoia(6)
Aegeona horrendum immania terga lacertis
Ir Dorida ir Mergas, Kuriu led żegiami snurgles(7).
Et Dorida et Filias quarum pars nare videtur.
Dalis akmenuo seduntis, Zalus pinimus diowine.
Pars *super petram* sedens virides capillos siccabat.
Zuwéys adina Kitis. Weydas ne wisiemis wiena
Piscibus *vehebant* quaedam. Facies non omnibus una
Ne atstokus wienak, koks seseroms turiet pryguli(8)
Non diversa tamen, qualem *sororibus* esse *decebat*
Zemia wiros, miestus turi, ir giwulos giriosna.(9)
Terra viros, urbes gerit, et *viventia in sylvis*.
Upes, Wersznies, ir kitas Zemie Diewistas.(10)
Flumina, Nymphas et *caetera Terrae* numina.
Tas ira Wirszny iszgulditas, Dangu Zibunti Weydas. (11)
Super hoc est superne imposita coeli fulgentia imago.
Zirklay szieşi duriemis patiesey, kita tiek pa Keyrey.(12)
Signa sex foribus ad dexteram, totidem ad sinistram.

---

(3) Op. cit. p. 183, lire : preeja.
(4) Op. cit. „ „ : Żiemes.
(5) Op. cit. p. 185, lire : abdeja.
(6) Op. cit. „ „ : minoja.
(7) Op. cif. p. 187, „ : Źegiamy.
(8) „ „ „ „ : atstakus *et* priguli.
(9) Op. cit. pag. 189, lire : Ziemia wirus.
(10) „ „ „ „ : Zieme diewistes.
(11) „ „ „ „ : Dangau.
(12) „ „ „ „ : pa tiesey *et* pakayrey.

Kureys Kartu Kràywa, Klimenios melsztu bernelis.(13)
Quonam limite acclivo Climenia *adamatus puer*.

Ateja ir ieja stogus abietini Tiewa.(14)
Venit, et intravit *audacter* ad praesumptum patrem.

Tuiau int tewiszka weyda sawa pagriża piedas (15).
Protinus in patrium vultum suos *direxit pedes*.

Absistoia toli, ney wel prisiartina tolausey.(16)
Consistit longe neque enim *ausus est longius*.

Regiet. Raudonoiu abdingtas robe sedeia.(17)
Aspicēre. *Rubra indutus* veste sedebat.

Ant saw sosta Febus swieseys Źibunti smaragdeys.
In suo solio Phebus clavis fulgente smaragdis.

Pa tiesey, pa Kayrey diena, ir meno ir metus (18)
A dextra, a laeva dies et mensis et annus

Amźinoie, ir adinu ligiey padetas tolibes.
Saecula, et hora, aequalibus posita spatiis.

Pawaseris nauia staias źidi abwiniotas weynika.(19)
Ver novum stabat florente cinctum corona.

Stoias plinis wasseras, warpotas jawus tureia.(20)
Stabat nuda aestas spicea serta tenebat.

Stoias ir rudenis patieptis smerdus wogieis.
Stabat et Automnus calentis sordibus uvis.

Ir szaltenis Zima, sawa papuntie Zylibę.
Et glacialis hyems, sua *amicta* hirsuta *pelle*. etc, etc, etc.

Quel dommage, qu'une langue si riche d'expressions, si poétique, déperisse tous les jours pour des raisons, que j'ai indiqué* dans ma Dissertation!

---

(13) „ pag. 191 „ : Kurieys *et* Bernelis.
(14) „ „ „ „ : slogus abjiotini.
(15) „ „ „ „ : swa,
(16) „ „ „ „ : Apsistoia.
(17) „ pag. 193 „ : , raudonoiu *et* sedeia.
(18) „ „ „ „ : tiesay, keyrey.
(19) „ pag. 195 „ : nauja, waynika.
(20) „ „ „ „ : plins.
* Sic!

Principaux ouvrages consultés (50)

X. Bohusz. *O Początkach narodu i języka Litewskiego Rozprawa*. W Warszawie, w Drukarni Gazety Warszawskiey. 1808.

J. P. Gasc. *Dissertation sur l'origine de la Nation et de la langue Lithuanienne*, par l'abbé X. Bohusz. *Mns*. Paris. 1809. (Biblioth. N 1e. Nelles Acquisitions françaises N⁰ 9115).

X. Bohusz. *Kodeks Napoleona Księstwu Warszawskiemu* &. Warszawa, w Drukarni Dabrowskiego. 1810.

Sp. o Ant. Tyzenhauzie. *Dia J. U. Niemcewicza napisana pazez X. Xawerego Bohusza w Warszawie w miesiacn wrzesniu 1819* in *Tygodnık Wilenski*, N⁰ 161. 1820. p. 225 et suiv. Voir également le N⁰ 163. p 304, Note a.

Dr. J. Karłowicz. *Co o języku litewskim sądzili i pisali nasi uczeni: Bohusz*, & in *Rozprawy i Sprawozdania z posiedzen, wydziału filologicznego Akademii Umiejętnosci*. W Krakowie, 1875. T. II. p. 140 et suiv.

P. Chmielowski. *Liberalizm i Obskurantyzm na Litwie i Rusi* (1815—1823). Warszawa. Drukarnia Artystyczna Saturnina Sikorskiego. 1898.

M. Biržiška. *Lietuvių literatūra Vilniaus Universiteto metu*. in Visuomenė 1910. Vilnius. „Vilniaus spaustušė". (P. 120—1).

Dr. Fr. Augustaitis. *Pierwiastki Litewskie we wczesnym romantyzmie Polskim*. Krukow — Nakladem Autora. 1911.

Dr. Pr. Augustaitis. *Prelatas Bohušas ir jojo veikalas*. in *Draugija* 1912, T. XVI, N⁰ 62, p. 113 et suiv.

W. L. Smolenski. *Spozy o przeklad Polski Kodeksu Napoleona*. in Studja Historyczne. Nakalad Gebethnera i Wolffa. Warszawa. 1925. p. 232 ss.

Czeslawa Lesniewski. *Bohusz—Nie Staszig*. in *Przegląd Historyczny*. Warszawa. 1927. p. 385 et suiv.

S. Ciurlionis. *Abrégé d'Histoire littéraire de la Lithuanie*. Paris. Extrait du *Mercure de France*, XV—VII—MCMXXIX.

M. Biržiška. *Baužas*. in *„Lietuviškos Enciklopedijos"*. III. T. I. 1934.

V. Maciūnas. *Bohušo veikalas apie Lietuvių Kalbą*. in *Archivum Philologicum*, Kaunas. 1937. P. 84 ss.

---

(50) On trouvera de nombreuses références complémentaires dans l'article de la „Lietuviškos Enciklopedijos" III, T. I, 1934, publié par M. le prof. M. Biržiška et intitulé *Baužas*, et diverses autres indications dans celui de *l'Archiv. Phil.* de l'Hum. Mokslų Fak. de Kaunas, 1937, publié par V. Maciūnas.

Vytauto skundas

Čia spausdinamasis (204—215 psl.) Vytauto skundas prieš Jogailą ir Skirgailą (dis ist witoldes sache wedir jagaln vnd Skirgaln) nėra mums išlikęs originale. Turime tik jo nuorašą, išlikusį Karaliaučiaus valstybiniame archyve Ordino foliante 1^b (seniau foliantas F). Šio folianto tituliniame lape užrašyta: „Korrespondenzen u. Verhandlungen mit den russischen, lithauischen und polnischen Fürsten nebst Urkundenabschriften. 1245—1392".

Iš viso šiame tomelyje (žymimu OF 1^b) esama 58 prirašytų lapų; 59 tuščias. Tomelis prasideda 19 lapu. Numeracija sena, matyt, sudėta rankraštį rašant. Sunumeruoti tik lapai viršuje, kairiosios lapo pusės dešiniajame kampe. Prieš Vytauto skundą nuo 19 iki 21 lapo surašyti rusų kunigaikščių laiškų nuorašai. 22 lapo kairioji pusė (a) tuščia, dešiniojoje (b) pusėje prasideda Vytauto skundas ir užima abi puses 23 ir 24 lapų, t. y. 5 rankraščio puslapius. Pasibaigus Vytauto skundui, to paties 24^b puslapio gale prasideda 1390 metų Ordino taikos sutarties su Žemaičiais didž. Ordino magistro patvirtinimo tekstas, pavadintas: Das der orden vnd die Sameyten einen frede haben gemacht vnd das sie sullen vndertenig sin wytauten (išspaustas iš originalo CEV LXVIII, 24[1]). Toliau tame pačiame OF 1^b randame: 25 lape — die grentzen vnd die lantscheidunge von der Newesʒen bis cʒu der du^ene; 26^a psl.

---

1 Šiame rašinyje dažniau pasitaiką sutrumpinimai:
CEV = A. Prochaska, Codex Epistolaris Vitoldi. Cracoviae 1882.
SRP = Scriptores Rerum Prussicarum, ed. Hirsch, Töppen, Strehlke.
Poln. sobr. = Polnoe sobranie russkich letopisei.
Bunge, LUB = Bunge, Liv.- Est.- u. Curländisches Urkundenbuch (1856 ssq.).
vva. = vidur. vokiečių augštaičių (mhd.).
vv. = vidur. vokiečių (md.).
sva. = sen. vokiečių augštaičių (ahd.).
germ. = germanų prokalbė.

prasideda ilgesnis raštas — dy ſache tʒwiſchen den polen und dem orden; 35[a] — Ordino lotyniškas raštas lenkams iš 1390 metų.

Visas Vytauto skundo rankraštis parašytas ta pačia ranka, taip pat ir po jo sekantis nuorašas. Raštas lygus, aiškus ir lengvai įskaitomas. Teksto eilutės mažne visur lygaus ilgumo (13,5 cm). Puslapyje esama 31—32 eilučių, kurios užima maždaug 19—19,5 cm. Pirmame skundo puslapyje [22[b]], kairėje pusėje tarp antraštės (dis iſt witoldes ſache...) ir teksto pradžios, matyt kurio nusirašytojo, pieštuku pažymėta: „cop. für Cod. VI", kiek žemiau padėtas didokas kryžiukas, po kurio dešiniau įskaitomas įrašas: „Vogt". Dar žemiau, toje pat kairiojoje paraštėje, taip pat pieštuku pažymėta: „Scr. r. Pr. III. 712"[1].

Parašytas šis Vytauto skundas vidurinių vokiečių tarme, kaip ir aplamai visi kiti Vytauto, o taip pat ir Ordino vokiškieji raštai. Pirmą sykį jį išspausdino 1863 m. Hirschas rinkinyje *Scriptores Rerum Prussicarum* II, 712—714. Skundo išspaudintasis tekstas nevisur sutinka su rankraščiu. Dažniausiai neteisingai išskaityta atskiri žodžiai, neišryškinta trumpinimai (abreviatūros). Pasitaiko, matyt dėl korektūrinės klaidos, net keletas originale nesamų žodžių, atsiradusių spausdintiniame SRP Vytauto skundo tekste (žr. 210 psl. prie teksto 69 eil. išnašą d). Rašyba vietomis išlyginta. Žodžiu, išspausdintas taip, kaip ir visi tada spausdintieji istoriniai šaltiniai. Leidėjų neturėta uždavinio tiksliai perduoti originalus su visomis smulkmenomis, kad jais galėtų pasinaudoti ne tik istorikai, bet ir kalbininkai. Taip išleisti tekstai kalbinėms, žodyno ir ypač gramatinėms studijoms netinka. Dėl tos pat priežasties ir mūsų istoriją liečiančiuose šaltiniuose, išspausdintuose SRP, CEV ir kt., radus kokį neaiškų žodį ar formą, nėra tikros žinios, kad ir originale taip parašyta. Ypač šlubuoja mūsų tikrinių vardų išskaitymas. Tai galima įsitikinti sulyginus kad ir kryžiuočių Lietuvos kelių (Wegeberichte) originalus su SRP II tome išspausdintaisiais. Pora pavyzdžių: SRP psl. 678, W. 27 Sautum, o rankraštyje OF (ordino foliantas) 1[a] psl. 234[b] — santum ir OF 1[a] psl. 280[b] santum, kitur SRP 687 psl., W. 51 tą pačią vietą rašo Saüten, o rankraštyje OF 1[a] psl. 284[b] yra santen. Galų gale pagal SRP išeina, kad Sauten yra kažinkokio švento miško tikrinis vardas, o

---

1 Iš tikrųjų šis Vytauto skundas išspausdintas SRP II tome.

iš tikrųjų santen yra ne kas kitas, kaip vv. lytis sante, sente, pasidaryta iš lotyniško sanctus „šventas“; rankraščio OF 1, psl. 244[a] vietovardis Galne SRP 681 psl., W. 35 išskaitytas Galve; arba ir ne tikriniuose varduose: SRP 687 psl., W. 50 skaitome: „Bapten ...hat **vort** eyn gros tor“, o rankraštyje OF 1[a], 235[b] psl. parašyta: „bapten... hat **nord** eyn gros tor“. Skirtumas tik toks, kad originale sakoma, jog Babtai iš šiaurės pusės turį didelius vartus, o SRP — kad Babtai kažinkur toliau turi didelius vartus. Kad SRP leidėjų nepakankamai mokėta jų spausdinamųjų šaltinių viduramžių vokiškoji kalba, parodo kad ir tokia smulkmena. Vytauto skunde (41 eil.) pasitaiko žodis vnſelde „nelaimė“. Vytauto skundo redaktoriui, matyt, to žodžio būta nepažįstamo, nes jis prie jo prideda skliaustuose klaustuką(?). Tokių klaustukų SRP tekste ir daugiau pasitaiko.

Šiaip ar taip, norint istorinių šaltinių tekstus tiksliai išskaityti ir juos teisingai iki smulkmenų suprasti, tenka ir į jų kalbą atkreipti reikiamą dėmesį. Ir mums, norint patiems savos istorijos šaltinius skaityti, suprasti ir teisingai išsiaiškinti, reikalinga visų pirma turėti originalus, patiems juos, pagal savo skaitymą, kritiškai apdorojus jų istorinę ir kalbinę pusę, išsispausdinti taip, kaip šiandien kritišką tekstą įprasta leisti, atseit, kad leidžiamasis tekstas visiškai atitiktų originalą. Kritišką šaltinių leidimą turėtų visapusiškai paruošti istorikai ir kalbininkai bendromis jėgomis. Sunkumų rasis čia nemaža. Pradėjus dirbti tie sunkumai dar aiškiau parodys tokio darbo būtinumą. Kad ir vokiškuosius mūsų istorijos šaltinius nelengva skaityti, nes nesama jokio aplamai vidur. vokiečių tarmių žodyno. Ką jau besakyti apie siauresnius žodynus, sakysim, Didž. Lietuvos Kunigaikštystės išleistųjų raštų. Jų vieno Vytauto esama vokiškų daugiau kaip 150. Iš kitų čia vargu paspirties susilauksime. Panašiai yra ir su lotynų bei rusų kalbomis rašytaisiais šaltiniais. Visų jų kalba turi specifiškų skirtybių, priklausančių nuo vietos ir laiko. Kol tų specifiškų skirtybių, kalbinių niuansų, priklausančių nuo kultūrinių, geografinių, kanceliarinių tradicinių ir kitokių veiksnių, neįsisąmoninsime, kol jų realiai neapčiuopsime, jų neištirsime, tol apie istorinių šaltinių tekstus, anot Valančiaus betariant, „apgraibais“ tegalėsime kalbėti. Prireikus išsiaiškinti kurią painesnę, kad ir Gedimino ar Vytauto laiškų vietą ar neaiškumą, kritiškai pažiūrėjus ir įsigilinus, pasidaro „ne-

beaišku". Tiesa, akim tokį tekstą perbėgus, berods, viskas suprantama. Bet pradėjus gilintis, pajuntama, kad ir žinomieji ar bent tariamai suprantamieji žodžiai turi kartais ką kita reikšti. Pavartę to laikotarpio kalbos žodynus, vienai ar kitai sąvokai tinkamų reikšmių nerandame. O tai dėl to, kad tuos žodynus sudarant mūsiškiai šaltiniai nebuvo panaudoti. Aplamai galima pasakyti, kad viduramžių vok. augštaičių kalbos žodynai toliau Elbės nesiekia. Tie žodynai padeda tik susivokti, o tikro atsako juose dažnai nerandame.

Reikia tikėtis A. Smetonos Lituanistikos Institutą daug spragų čia galėsiant užtaisyti. Ir universitete germanistai, lotynistai, slavistai turėtų pakankamai apsipažinti su mūsų istorinių šaltinių kalba. Neturėtų, bent praktiškai, istorinių šaltinių kalbos studijos nerūpėti ir istorikams. Juk, rodos, natūralu, kad istorikas būtų pasiruošęs savo šaltinius ne tik paskaityti, bet gebėtų juos ir kaip reikiant suprasti ar bent žinotų, su kokiomis kalbos sunkybėmis juos skaitant susiduriama, ir mokėtų susirasti tikrą kelią bei priemones atsiradusiems sunkumams įveikti.

Šituo rašiniu ir norima, kiek nūdienės aplinkybės leidžia, prisidėti prie istorinių šaltinių teksto kalbinio tyrimo. Norima išsispausdinti nors trumpą autentišką istorinį tekstą, tinkamai paruoštą kalbinėms studijoms. Pirmai pradžiai pasirinkta Vytauto skundas. Jis savo turinio apimtimi ir istorine reikšme išsiskiria iš pavienių diplomatinių sutarčių ar laiškų. Kaip Vytauto paties žygis Lietuvos praeitin, jis galėtų turėti nemažos ir pedagoginės reikšmės mokykloje, panaudojus nors jo vertimą istorijos pamokoms paįvairinti. Tiesa, 1930 Vytauto Didžiojo metais Dr. J. Yčas Židinio 10 Nr. yra išspausdinęs, nors ir neištisą, šio Vytauto skundo vertimą. Ten pridėtas ir vokiškasis skundo tekstas, persispausdintas iš SRP, žinoma, su visomis ten esamomis klaidomis, neišvengiant ir naujų. Duotasis vertimas nėra pilnas; kaikas praleista, o vietomis tik turinys atpasakotas.

Gaila, neturime Vytauto skundo originalo. Kalbinėms studijoms būtų labai svarbu. Nuoraše perrašytojas, daugiau ar mažiau, bent rašybos pakeitimų bus įnešęs. Iš originalo, relkia manyti, būtų matyti, ar buvo šis skundas adresuotas ir kam, taip pat data bei autorius. Viso to išlikusiajame nuoraše nesant, tenka stengtis tuos klausimus paryškinti iš paties teksto.

Skunde jau paliečiami įvykiai tarp Liublino suvažiavimo ir antrojo Vytauto perėjimo pas Ordiną. Ten minimas Liublino suvažiavimas, kuriame Jagaila Vytauto akyse užrašo Skirgailai Trakus. Jis identifikuotinas su 1389 metų gegužės mėn. 29 d. Liublino suvažiavimu, kuriame Jogaila sutaiko Vytautą su Skirgaila[1]. Iš skundo teksto (101 eil.): „des iſt nu ein jar das herczog hat herczog Skirigaln vorſchreben mit priuilegien alle min fetirlich erbe vff dem huſe czu lublin, vnd vor mynen ougen" sužinome, kad šį skundą rašant jau metai laiko buvo praėję nuo minimojo Liublino suvažiavimo. Tad išeina, kad skundas buvo surašytas 1390 metais. Galimas daiktas, kad tai buvo padaryta sausio mėnesį per derybas su Ordino atstovais prie Licke. Tų derybų susitarimo raštai datuoti 1390 m. sausio 19 d.[2]. Greičiausiai skundas bus buvęs surašytas, Vytautui su savo kariuomene perėjus pas Ordiną. Minėtose derybose dalyvavo Markvardas von Saltzbach[3] (ar Soltzbach) ir grovas von Reineck. Ar jųdviejų katras turėjo kokio ryšio su aprašomojo skundo kalba ir forma, vargu dabar pasakyti. Reikėtų pirma sulyginti Markvardo von Saltzbacho raštų kalbą, žodyną bei rašybą su skundu. Reikia manyti, kad jo raštų, bent iš komtūravimo laikų (1394 m. Karaliaučiuje, 1396—1402 Ragainėje, 1402—1410 Brandenburge), turėtų atsirasti.

Skunde išdėstomos Vytauto ginčo su Jogaila priežastys ir pabrėžiama, kad teisė į didžiojo kunigaikščio valdžią priklauso jam, o ne Jogailai ar Skirgailai. Pradžioje padaroma gana plati ir aiški, gražios ir laimingos Algirdo bei Kęstučio valdymo gadynės apžvalga. Toliau pabrėžiama, kad jis apsikrikštijęs, prisiekęs ištikimybę popiežiui, esąs geras krikščionis, slaptai laikęsis krikščionių (katalikų) tikėjimo ir po to, kai jis Jogailos ir Skirgailos buvęs priverstas viešai priimti rusų tikėjimą. Kai tik sąlygos leidusios, Krokuvoje vėl viešai pareiškęs esąs katalikas. Čia pat prikišama Skirgailai, kad jis esąs rusų tikėjimo, kurio ir dabar tebesilaikąs.

Pagrindinė skundo mintis yra, kad Vytautas esąs teisėtas ir teisingas Lietuvos valdovas, geras katalikas[4]. Visam tam priešais

---

1 Žr. CEV LIII; psl. 18.

2 Pig. CEV LXIII, LXIV; psl. 20.

3 Jis buvo 1383—1390 m. Vytauto nelaisvėje.

4 Pastebėtina, kad Vytautas Ordinui skirtuose raštuose niekur nekalba apie savo krikščioniškus privalumus.

pastatoma Jogailos bei Skirgailos poelgių neteisėtumas, jųdviejų neteisingumas, suktumas, duoto žodžio nesilaikymas, išdavimas ir tt., neaplenkiant ir to, kad Skirgaila yra rusų tikėjimo. Pritaikius Augustino reikalavimus anų laikų krikščioniškam valdovui, išeina, kad Vytautas yra tikras rex iustus et pacificus. Jogaila su Skirgaila, toli gražu, neturi tų krikščioniui valdovui privalomų dorybių.

Skunde aprašomieji dalykai Ordinui buvo gerai žinomi; kaikurie tik Ordinui ir Vytautui težinomi. Šiaipjau Vytautas, gebąs savo diplomatiniuose laiškuose aiškiai ir įtikinamai argumentuoti savo tezes, skunde lyg ir nesistengia pateisinti savo pirmo atsimetimo nuo Ordino ir pagrįsti, dėl ko Ordinas dabar juo vėl turėtų tikėti. Jis pasitenkina tik įvykius suminėdamas ir sau palankiai nušviesdamas. Atrodo, kad Vytauto reikaluose su Ordinu skundas lemiamos reikšmės negalėjo turėti. Matyt, dėl visko buvo susitarta žodžiu per pasiuntinius ir išduoti atskiri pasižadėjimai[1].

Visa tai sumetus kįla klausimas, ar nebuvo šis skundas, nors ir netiesiog, taikomas padėti Ordinui verbuoti talkininkus krikščioniškuose (vokiškuose) Vakaruose karui (1390—92) su Jogaila ir Skirgaila. Vertėtų susidomėti, ar nesama kartais išlikusių ir daugiau to skundo egzempliorių kituose Vokietijos archyvuose. Skunde nėra pavadinimo nei datos, nei parašo. Nors visas skundas parašytas asmenine pasakojimo forma, tarpais net tiesiogine kalba, tačiau niekur nepasitaiko, kad autorius pats kreiptųsi į skaitytoją. Tai lyg ir dar labiau sutvirtintų tezę, kad jis buvo skiriamas daugeliui, o ne vienam kuriam asmeniui. Panašūs skundai anais laikais neretai buvo praktikuojami. 1388 m. Ordino magistras nusiunčia skundą popiežiui prieš Jogailą[2]. Tais pat metais Jogaila skundžiasi dėl Ordino magistro elgesio[3]. 1409 m. Vytautas skundžiasi krikščionių karaliams ir kunigaikščiams dėl Ordino poelgių[4].

Grįžtant prie Vytauto skundo kalbos tenka paliesti ir antrašą: „dis iſt witoldes ſache wedir jagaln vnd Skirgaln". Jis neiš-

---

1 Plg. CEV LXIII, LXIV; psl. 20.

2 Žr. Voigt, Codex Diplomaticus Prussicus IV, 68.

3 Žr. SRP II, 714. Šis Jogailos skundas prasideda panašiai, kaip ir minėtasis Vytauto skundas: „Czum ersten do vnser vater vorscheiden was...". Esama didelių rašybos bei stilistinių bendrumų.

4 Žr. CEV psl. 199.

rodo esąs to paties autoriaus, kaip ir skundas. Jau pati vardo lytis witold(es) čia sukelia abejonių. Vytauto vardo formų su „l“, jo paties duotuose vokiškuose raštuose, iki 1410 metų nepasitaiko. Ir pačiame skunde rašoma witawth(en) 113. Tokia antrašo forma yra įprastinė Ordino kanceliarijoje daromiems nuorašams. Žodžiu „dis“ pasakoma, kad „sekantis, šis“ (suprask nuorašas) yra toks ir toks, liečia tą ir tą, pvz.: „Dis ist die antwert der botschaft, die der kompthur von Brandenburg und von Rangnith habin geton den heren konige czu Polan und herczog Witawdt etc.“[1]; Dis ist das der Orden einen tag annamete mit den littowen Ruessen und mit dem konig von Polen czu Reden, von bete wegen des legaten des Pabstes czu thorum czu halden“[2] arba „Dis ist die usschrift des homeisters brives...“[2]. Visi čia cituotieji antrašų pavyzdžiai atsirado nuorašus darant. Taigi ir Vytauto skundo antrašas (dis iſt witoldes ſache...) yra perrašytojo pridėtas nuoraše tam dalykui nuo kitų atskirti, trumpai pažymint rašto turinį.

Skundo kalba perdėm asmeninio pobūdžio. Jame Vytautas pats pasakoja mintį prie minties, sakinį prie sakinio prijungdamas jungtukais *ir* (vnd). Galvojimo ir sakinių sudarymo dvasia kartais artimesnė lietuvių, negu vokiečių kalbai, pvz., dalyvinės formos: „vnßm fatir vorſwigende 35, rufende mich vff alle min fetirlich erbe vnd ſin truwe mir gebęnde“ 81 — iš kurių kyšote kyšo mūsiška sakinių konstrukcija: nutylėdamas mūsų tėvui (35), kviesdamas į visą mano tėviškę (tėvo palikimą) ir duodamas man savo žodį (81). Tiesa, panašių dalyvinių formų, ir tai sujungtų su sîn, werden, sutinkame anksčiau ir klasikinėje vidur. vok. augštaičių kalboje, bet Ordino šaltiniuose jų kaip ir nematyti. Arba vėl kilmininkai ką paneigiant: wolde ſines geſchlechtes nimand vortreiben 46 — nenorėjo savo giminės nieko išvyti; das her der wille nymmer gefordern welde 52 — kad Vilniaus niekados nebereikalaus; Jagal ſine truwe nicht derfollete 84 — Jogaila savo pažado neišpildė; Jagal gap mir der brife nicht vnd der priuilegien obir di lant 111 — Jogaila nedavė man raštų nei privilegijų dėl tų žemių. Įvairių rūšių dalies kilmininkai pažįstami, tiesa, viduramžių

---

1 Plg. CEV 217 psl.

2 Žr. Voigt, Codex Diplomaticus Prussicus, IV, 106.

vok. augšt. kalboje, bet tokios rūšies kilmininkų, kaip čia parodyta, ano meto Ordino šaltiniuose, galima sakyti, nebepasitaiko; juos tokiais atvejais jau atstoja galininkas (tiesioginis papildinys) arba panaudojamas prielinksnis „von".

Pasitaiko skundo tekste, kad vokiečių kalboje jau esami terminai aprašomi. Giminystei nusakyti: tėvas, brolis, sesuo vadinami vater, bruder, sweſter, bet jau vva. altvater „senolio" termino reikšmė skundo autoriui nebe tokia griežta, dėl to ji paaiškinta pridėjus: „faters fater" 1. Vedybinės giminystės (svainystės) vokiškųjų terminų reikšmės, matyt, skundo autoriui visai nebebuvo suvokiamos, ir dėl to tekste (gal būt, ir pagal labai seną lietuvių tradiciją) pasakoma keliais žodžiais: mynes wibes bruder 141 (mano žmonos brolis); deme der mynes wybes sweſter hat 142 (...kurs mano žmonos seserį turi).

Čia suminėtieji duomenys rodo, kad skundo autoriaus galvota lietuviškai, o ne vokiškai. Prisiminus skundo asmeninę pasakojimo formą, vietomis intymius, gal ir Vytautui vienam težinomus dalykus, nepertraukiamą, be atsikvėpimo kalbos srovę apie paliestą kurį, ypač Vytautui skaudų dalyką, stoką bet kurių stilinių priemonių, pagražinimų, aplamai stilinio apdailinimo, — vis tai greičiau sakomo žodžio pažymiai, — tenka manyti, kad šį skundą Vytautas bus vokiškai padiktavęs kuriam raštininkui 1390 metų pradžioje, greičiausiai jau perėjęs (antrą kartą) su savo kariuomene pas Ordiną. Kad jis pakankamai mokėjo vokiškai, abejoti netenka. Reikia manyti, kad jis dar Trakuose buvo pramokytas vokiškai, nes niekur neminima, kad jis kada kalbėtųsi su Ordino žmonėmis per vertėjus. Pagaliau, jei pirma būtų ir nemokėjęs, tai pabėgęs pas Ordiną (1382) turėjo geriausią ne tik kalbos, bet ir neskrupulingos politikos mokyklą.

Ilgesniųjų ir svarbesniųjų Vytauto laiškų rašymo būdas ir stilius rodo, kad jo neretai griebtasi diktuoti. Dažnai tokių laiškų įžanginė dalis, kurią pagal nusistovėjusias kanceliarines tradicijas surašydavo raštininkai, stiliaus atžvilgiu esti visai skirtinga nuo svarbesniųjų, esminių rašto vietų. Pabrėžtina, kad tosios vietos sakinių, ritmikos ir stiliaus atžvilgiu labai giminingos skundui. Konkrečiai išlukštenti Vytauto laiškų stiliui reikėtų daugiau vietos, ir pagaliau tai išeitų iš šio rašinio rėmų. Čia tenkinamės tik skundo kalbos aprašymu.

Vytauto skundo rašyba niekuo nesiskiria nuo Ordino kanceliarijoje vartojamosios.

Trumpinimai (abreviatūros). Jų tikslas — sutaupyti laiką ir rašomąją medžiagą — pergamentą, popierių. Mūsų tekste jų nėra gausu (pasitaiko tik 5 ženklai). Kad nekiltų abejonių, kokie trumpinimai, kaip mūsų išryškinti spausdinamajame tekste, visi originalo tekste sutrumpintieji žodžiai čia surašomi. Skaičiai po cituojamojo žodžio visur žymi eilutę. Jei eilutėje pasitaiko tas pats žodis kelis kartus, kad būtų matyti, kuris jų originale parašytas sutrumpintai, pridedamas ir sekantis žodis, einąs po trumpinamojo. Visi mūsų tekste esamieji trumpinimai: gulsčias brūkšnelis ‒ (raidėms m, n, e); kabliukas ʼ (raidėms er, ri); pusrutulis ᵓ (raidei n); rutuliukas ᵒ (raidėms ro); ꝛ (raidėms er) rašomi viršuje eilutės praleidžiamųjų raidžių vietoje. Spausdinant tekstą visi trumpinimai išryškinti.

-m trumpinimas žodžio gale mūsų spausdinamajame tekste tėra tik trijose vietose: myne̅ 59, 67, ſyne̅ 86.

-m- trumpinimas žodžio viduryje: nym̅er 51, 145.

-n trumpinimas žodžio gale vartojamas daug dažniau. a) gulsčiu brūkšneliu ‒ sutrumpinta: eyne̅ 9, 35, ecʒliche̅ 33, genome̅ 92, 94, 100, geſproche̅ 91, houptma̅ 110), hercʒoge̅ 4, 8, 104, 127, hʼcʒoge̅ 6, 86, jawnute̅ 6 keine̅ dinge̅ 133, Kinſtutte̅ 4, 8, criſte̅ 97, lute̅ 112, luwburte̅ 108, my̅ 94, mine̅ 103, 113, myne̅ 99, 131, nome̅ 72, 73, pʼuilegie̅ 100, ſacʒte̅ 116, ſyne̅ 34, wille̅ 113. b) pusrutuliu ᵓ sutrumpinta: hercʒogeᵓ 118, ſendeᵓ 119.

-n- žodžio viduryje (gulsčiu brūkšniu ‒) sutrumpinta: aigemu̅den 143, den̅och 89, fru̅tlich 6, vru̅den 34, fru̅de 138, gewin̅en 19, 58, 123, gewu̅nen 21, hutte̅tag 127, itcʒu̅t 98, jogu̅t 5.

-er- žodžio viduryje kableliu ʼ sutrumpinta: hʼcʒoge̅ 6, 86, hʼcʒog 7, 11, 28, 30, kegewʼtikeit 125.

-ir (-er) trumpinimą žodžio gale randame tik: fatꝛ 45, 59.

-ri- trumpinimas (kableliu ʼ) tėra tik: pʼuilegien 102, 105, 106, 112.

-ro- trumpinimas (rutuliuku ᵒ) pasitaiko tik: gᵒſen 22.

-e- trumpinimas (gulsčiu brūkšneliu ‒) pavartotas *geb̅n̅*[1] 135, *gegeb̅n̅* 27, 107, 113, 144.

---

[1] Brūkšnelis turi būti ištisinis ant b ir n raidžių.

Be to, gulsčiu brūkšneliu ant n̄ raidės yra trumpinama galūninė -e žodžiuose *vnd*: vn̄d minem 4, vn̄d treib 12, vn̄d di 13, vn̄d herczog 111, vn̄d ſaite 129, vn̄d 16, 108, 109, 130. Šis trumpinimas (vn̄d) SRP išspausdintame tekste nei vienoje vietoje neišryškintas.

Žodį keliant iš vienos eilutės į kitą dažniausiai originale nededama jokio ženklo. Keliose vietose padėta du ilgoki brūkšneliai (=). Spausdinama visur taip, kaip yra originale.

Kalbos pauzės mūsų spausdinamajame tekste, galima sakyti, nežymimos. Vienur kitur, tik kelis kartus, padėta statūs brūkšneliai | (jie vartojami ano meto Ordino kanceliarijoje pauzėms žymėti), kurie vienur galėtų atstoti šiandien mūsų vartojamuosius skliaustus (), kitur tašką ar kablelį. Gal būt, kad vienur kitur ir didžiosios raidės žymi pauzę kalboje. Neturint pakankamai to paties raštininko, net ir to paties laikotarpio palyginamosios medžiagos (rankraščių), nieko tikro apie tai negalima pasakyti. Pasitenkiname išspausdindami mūsų teksto ir skiriamuosius ženklus ir didžiąsias raides ten, kur rankraštyje radome. Dėl tos priežasties skaitant tekstą pasirodys neįprastybių, kad ir po taško eis mažoji raidė, sakinio viduryje vėl pasitaikys koks jungtukas, pradėtas didžiąja raide arba tikrinis vardas, parašytas mažąja raide. Tai padaryta vien dėl to, kad spausdinamasis tekstas visiškai atitiktų originalą.

Keliose vietose originale randame ^{e} raidę, parašytą viršuje raidžių *u* ir *i* (spausdinant dėl techninių sunkumų tos mažesnės ^{e} padėtos ne visai viršuje *u* ir *i*). Žodžiuose: tu^{e}n 29, czi^{e}t 38, 130 tos pakeltinės ^{e} reiškia atitinkamo balsio ilgumą (plg. vva. tuon, zît). Keliose vietose randame tokias mažesnes pakeltas ^{e} ir žodžio gale: ſin^e ſtutt^e 45, all^e 81. Čia jas tenka laikyti normaliais e garsais.

Tekstą skaitančiajam krinta į akis rašybos nevienodybės. Pvz., tame pat žodyje balsiai nevisur rašomi vienodai: bi 55, 227 ir by 77 (vva. bî „bei"); brife 118 ir bryfe 80 (vva. brief); durch 15 ir dorch 147; eyn 132, eynes 88, eynem 62, eynen 9, 146 ir ein 99, 101, einem 63, einen 35; herfard ir heerfard 55 (vva. herfart „Heerfahrt"); mir ir myr (dažnai); būtasis laikas vva. veiksm. nëmen rašoma: nomen 73 ir numen 115; vva. įvardžiai mîn, sîn rašomi: myn ir min, ſin ir ſyn; vva. veiksmaž. sîn — ſyn 10 ir

ſeyn 52; iſt, jſt 88, js 87, 127; (vſczu) triben 9 ir (vor) treiben 47 (plg. vva. trîben „treiben"); vriheit 130 ir vryheit 133 (vva. vrîheit „Freiheit"); wib 78 ir wybes 141, 142 (vva. wîp „Weib"). Vienur tame pat žodyje rašomas paprastas priebalsis, kitur dvigubas: alczu mol 21, 45 ir all czu mole 17 (vva. al-ze-mâl „alzumal, alle zugleich, immer, insgesamt"); rufende 81 ir ruffen 65 (vva. ruofen); feter 5 ir fetter 23 (vva. veter „Vetter, Vatersbruder"). Žodžio pradžioje vva. v- rašomas v ir f: vater 12 ir fater 1, 10, 15...; vetirlich 123 ir fetirlich 81, 85...; vil 21, 130 ir fil 136; vrunde 139 ir frunde 138 (plg. vva. vrunt, vriunt „Freund"); vva. garsas s rašomas čia ſ ir z: ſenden 119, 131 ir zenden 80, boze 46 (vva. boese, bose „böse. schlecht"); ſo 26 ir zo 114, alzo 73, 83; vva. garsas c rašomas čia k ir g: gefenkniſſe 79 ir gefengniſſe 42.

Šitokie rašybos svyravimai būdingi visiems ano meto tekstams. Dalis tų svyravimų paremti tarmybėmis, t. y. vidurinių vokiečių (vv.) tarmės ypatybėmis (jos paaiškės vėliau, vidur. vok. augštaičių (vva.) garsus lyginant su vidurinių vokiečių (vv.) tarmės garsais), kitos aiškintinos rašybos nenusistovėjimu. Neturint mūsų aprašomojo teksto (Vytauto skundo) originalo, negalima pasakyti, kiek ir kokių rašybos svyravimų įnešta perrašytojo ir kiek jų yra buvę originale.

Aiškių paklydimų rankraštyje, be: gowben (= glowben) 87, dorch (= dor) 53, jn (= jm?) 20, minen (= minem) 140, kurie aptariami išnašose, galima sakyti, nėra. Vienur kitur, daugiau ar mažiau, esama neaiškios teksto prasmės, pvz., sakinys nuo eil. 117. Gal būt, kad tokiose vietose perrašytojo praleistas koks žodis ar gal, neteisingai išskaičius, įrašytas panašus kitokios prasmės žodis.

Toliau, nors trumpai, peržvelgsime, kokiems vidur. vok. augštaičių (vva.) garsams atliepia mūsų teksto garsai.

1. Balsiai.

a) Trumpieji:

vva. a žodžio pradžioje ir viduryje dažniausiai yra išlikęs: als 20, alders 15, alzo 83, ander 17; gar 103, ſache, ſtad 2, tag 9.., fater 1.., ſach 41, ſprach 112, gab 16.., beſas 12..., nam 35 ir kitur. Garsai *i*, *j* visuomet pakeičiami į *e*: elderfater 1, eldeſten 30, erbe 81.., vetirlich 123, hende 44,

taip pat veiksmažodžio (vor) halten esam. l. 3 asm. vsk. formos: held 88, vorheld 124 ir kitur.

vva. a pereina į *o* dažniausiai prieš l, r: dor noch 14..., dorvmb 27..., do von 127, dorcʒu 84, 104, dorjnne 25, dorvs 13, noch („nach") 28.

vva. ë pasilieka e: geben 135, geweren 98, nemen 30, 90, treſel 45, berge 62, 63, beſprechen 66 ir kitur.

vva. e išvirsta j: js 120.

vva. i daugelyje atvejų vv. tarmėje, atseit, ir mūsų tekste yra išlikęs: ich, mir, wir, jn 31, 22, 52, mit dingen 133, beſitcʒen 17, wiſſen 34. Mažne visados išlieka prieš l, r, m, n + priebalsį tʒ, ch, sch.

vva. i išvirsta e dažniausiai tik atviruose skiemenyse prieš gomurinį nosinį (ng) junginį ir prieš b, d, g, s: frede 35, būt. l. reten 71 (vva. rîten „reiten"), wedir 117, wedirwerffen 105, vorſchreben 101, des (< dis) 87.

Nekirčiuotuose ir galūniniuose skiemenyse šis vva. e prieš l, r, m, n dažnai išvirsta i: gortil 146, ſelbir 59..., wedir 117, wedirwerffen 105, fetirlich 81, obir 107, 112; bet gretymais fatir 28... ir fater 1..., ſweſtir 88 ir ſweſter 143, treſil 49 ir treſel 45, wiſſin 56 ir wiſſen 34.

Šis reiškinys yra charakteringas visoms vidurinėms vokiečių (vv.) tarmėms. Mūsų aprašomajame tekste šis *e* (< vva. *i*) nėra dar tiek išplitęs, kaip Ordino ano meto šaltiniuose. Ten randame net: deſer, deſe, deſes (vva. diser), neder (< nider), er (vva. ir „ihr").

vva. o mūsų tekste dažniausiai išlieka: von 5, 6.., vor 10..., gefordern 52, noch 88..., nochten 45, 121, golt 44, got 74, boten 131, komen 12, wolde 29..., wol 93..., wort 46, genomen 94..., ſolde 20.., tochterchin 134.

Ordino šaltiniuose dažnai vietoje o rašoma a: ab, nach, van, ader („ob, noch, von, oder"). Mūsų tekste randame tik poroje vietų nach („noch") 115, 125.

Pastebėtina, kad mūsų tekste nesama *o* pakaitos.

vva. u daugiur mūsų tekste išlikęs; rašomas v, u: vnd(e) 3, 4..., vm 30, vnder 54, 59, vnder wilen 119, vngetruwer 83, vnſelde („Unglück") 41, vnß 1, 4... ; alcʒumol 21, durch 15..., gewunnen 21, dorumb 27..., jung 24 ir kitur.

vva. u rašomas o dažniausiai prieš r, l+priebalsį; prieš lūpinius, gomurinius ir paprastą priebalsį: borge 17, goldin gortil 146, ſon 143, jogunt 5, woſte 122, ſchold 121, dorch 147.

vva. ü rašomas o prieš i, j: obir 107, 112, holfe (< sva. hulfa „Hilfe") 58, konigrich 96, vor wor („fürwahr") 40, vorchten 137, vor („für") 29, vor eyn 7, derfollete 84.

b) Ilgieji:

vva. â dažniausiai išvirsta o. Vienur kitur dar išlikęs ir a, kurs net tame pat žodyje rašomas abejopai.

vva. â = a: an 34, 99 ir ane 56, 91, 115, 121 („ohne"), jar 101; būt. l. 3 asm. dgsk.: dirſagen (su gramatine h : g pakaita) 6, gaben 14, pabeſtes 77, warheit 85, nach 131, 132.

vva. â = o: do 1..., alczumol(^{e}) 21, 141..., vor wor (vva. vür wâr) 40, worheit 53, dor noch 14..., do von 127, noch 28; būt. l. 3 asm. dgsk.: vorſprochen 7, romte (vva. râmen „trachten, nachstellen") 38, 121, nomen 73 ir net numen 115, goben 9. Umlauto (i, j) pasėkoje visuomet esama e: neme 40, were 124.

vva. ê mūsų tekste išlieka; žymimas e, kartais ee: mer 115, ken 15..., herſchafft 2, 3, herſchen 2, hern 109, 110, herfard ir heerfard 55, heeren 37, vnſelde 41 (i- pakaita iš sva. sâlida jau vva. lytyje saelde „Glück"), bereet 118 (būt. l. dalyvis, plg. vva. geret „geredet").

vva. î mūsų tekste, galima sakyti, visur išlieka; rašomas: i, j, y, e: bi 127..., by 77, įvardžiai: myn, min, ſyn, ſin, jſen 116, ſiten 31, vnder wilen 119, vorſwigende 35, vriheit 130 ir vryheit 133, wib 78, priuilegien 105..., gliche 94, goldin 146; veiksm. ſyn 10 ir vieną kartą ſeyn 52, vſczutriben 9 ir vortreiben 47 cziten 54 ir czi^{e}t 130.

Iš pastarųjų pavyzdžių dvejopumo matome jau diftongizacijos žymių. Dvibalsiu išvirtusių î randame tik 3 kartus: ſeyn 52, ſeinen 64, vortreiben 47. Matome, kad balsio î diftongizacija mūsų tekste dar menkai tepasireiškia. Ordino dokumentuose aplamai ji pradeda atsirasti nuo 1348 metų. Dar nežinia, ar toji diftongizacija tikrai jau tuomet iš gyvo-

sios kalbos įėjo į raštus, ar čia tik esama dar atskirų raštininkų pasisavinimų.

i^e ženklą žodyje cʒi^{e}t 38, 130 tenka laikyti tuo pačiu î garsu. Kituose Ordino dokumentuose rašoma dar: cziet, geczieten.

vva. ô mūsų tekste taip pat išlieka: gros 99, groſen 22, groſe 2, groſem 75, horte 120, gehorſam 52, 77, gegenot 19, 21, gegenote 48.

vva. û mūsų tekste visur išlikęs; rašomas v (pradžioj žodžio) ir u (viduryje žodžio): vff 2, 11..., dorvs 13, vs 55; nu 6, 101, hus 11, 31, huſe 102, huzer 21, 14, huʒere 44.

Pastebėtina, kad mūsų tekste nesama ô ir û umlauto žymių. Ano meto Ordino šaltiniuose jų gana gausu.

c) Dvibalsiai:

Dvibalsiai ie, iu, uo mūsų tekste jau monoftongizuoti (î, u, u); išliko tik ei, ou.

vva. ei mūsų tekste be poros pakitimų yra išlikęs; rašomas ei, ey: ein, eyn, eyne, eigener 132, heilgen 77, teil 47, teile 53; būt. l.: reit 82, 57, vorſchreib 51; esam. l.: heiſt 128; vryheit 133, vriheit 130, warheit 85; meidelin (dimin. nuo vva. meide < megidi „Jungfrau, Mädchen") 133, meiſter 75 (iš lot. magister).

Poroje žodžių dvibalsiui ei atliepia mūsų tekste e: hemelich 93, mit enander 22, 66.

vva. ou išliko be pakitimų; rašomas ou, ow: ouch 56..., ougen 103, houptman 109, 110; būt. l. cʒouch 41 („zog"); glowben 76, glowbe 82, glowbte 82, glowbete 70.

vva. ie monoftongizacija (i) jau 13 amžiuje yra įvykusi. Ordino šaltiniuose tas monoftongizuotinis garsas rašomas: i, y, ie, i^e, y^e. Mūsų tekste — i, y: ny 126, 127, diner 128, nymmer 51, 145, nimand 47, y 138 (vva. ie „immer"), wi 38..., itcʒunt 98, bryfe 80, brife 111..., briue 119, briuen 51, gebite 43; būt. l.: hilden 13, hiſen 89, 136, liff 75, ontliff 74, lis 77, 79.

vva. iu mūsų tekste perdėm rašomas paprastu balsiu u: huttentag 127, hutes tages 88, 97, vngetruwer 83, truwe 50... (vva. triuwe „gebenes Wort, Gelübde, Versprechen, Wohlmeinen-

heit, Treue, Friede"), fruntlich 6, vrunden 34, lute 32, luten 75, 90..., lantlute 13.

vva. uo rašomas taip pat u: bruder 16, 30..., cʒu 3...; būt. l.: ſtunden 62, entrug 74; guten 66, ruffen 65, rufende 81, muter 50, mutir 43, 73, ſtutte 49, 45, getun 105 ir tvᵉn 29.

vva. ü = u: liep. nuosaka: hute 129 („hüte"); būt. l.: behutte 31.

d) P r i e š d ė l i a i:

ge- mūsų tekste išlieka: gegeben 27..., geoffenbart 93, geſprochen 91, geweſt 132, gewunnen 21.

Prieš l balsis e iškrinta: globte 37, glowben 76, glowbete 70, gliche 93.

ver- išvirsta vor-: vorterbten 72, 73, vorloren 1, vorſprochen 7, vorſchreib 51, vorſchreben 101, vorſwigende 35.

ent- mūsų tekste išlieka, tik kartais atkrinta t arba išvirsta ont: entſagtę 129, entʒwei 20, entrug 74; encʒwei 18, ontliff 74.

er- mūsų tekste visur, prisidėjus priekyje enfoniniam d, išvirsta der- (dir-): dęrleite 90, derfur 33, 40, derfollete 84, dirſagen 6 (su gramatine h : g pakaita). Pastebėtina, kad Ordino šaltiniuose vva. priesaga er dažnai išvirsta ir-: irgeben, irloubte.

Žodžio vidurio ir galūniniuose skiemenyse nekirčiuoti balsiai dažnai išnyksta, plg.: heilgen 77 (vva. heilec), houptman 109 (vva. houbetman); andern 19 (vva. anderen), erbarn 75, als 44 (vva. alles), an 34, 99 (vva. âne).

2. Priebalsiai.

Priebalsiai mūsų aptariamajame tekste iš esmės nedaug kuo tesiskiria nuo vid. vok. augšt. priebalsių. Gal kiek labiau pakitusių esama dantinių (d, t).

S k l a n d i e j i:

l ir r žodžio pradžioje, viduryje ir gale su mažais pakitimais yra išlikę: lange 32, lande 20..; teilten 17, ſolde 20; wol 93, wil 114; romte 38, reit 57; priuilegien 102, hercʒog 5..., horte 120; meiſter 75, mer 115, einer 55.

Prieš sekantį priebalsį vietoje dvigubo ll kartais rašomas l: als 44 (vietoje alles). Šiaip jau dvigubieji ll dažniausiai išlieka: alle 38, all cʒu mole 17, willen 91. Kartais vietoje ll rašomas l: alcʒumol 21, 45, alcʒu mole 79.

Po trumpo priebalsio vietoje paprasto l kartais rašoma geminata: derfollete 85.

Nosiniai:

vva. m, n mūsų tekste nėra pakitėję: man 18, minen 140, namen 65, minem 4...; noch 28, nam 35, rufende 81, ruffen 65.

Išlikusios ir buvusios geminatos: gewinnen 19.

Vietoje paprasto m geminatą randame po iš dvibalsio kilusio sutrumpėjusio balsio: nymmer 51, 145.

Po trumpojo balsio mūsų tekste vietoje paprasto n geminata rašoma: dorjnne 25, gewunnen 21.

Lūpiniai:

vva. b daugelyje atvejų, žodžio pradžioje, viduryje ir gale yra išlikęs: begonſte 65, behalden 108, bi 65, borge 17; haben 46, offenbarte 96; lebende 127, jrenthalben 138; ſtarb 23, treib 13, vorſchreib 51, wib 78, gab 16... ir gap 2, 111.

Atsidūręs prieš t, kaip ir visose vid. vokiečių tarmėse, p > b: houptman 109, 110 (čia pirma iškrito e vva. houbetman). p vietoje vva. b randame skolinyje: pabeſtes 77.

vva. p randame: priuilegien 102..; sprach 112, beſprechen 66, geſprochen 91.

Kaip pereinamąjį priebalsį tarp m ir n randame p žodyje: cȝu ſampne (vva. zesamene).

vva. v, f mūsų tekste daugelyje atvejų yra išlikęs, rašomas: v, f, u. Pradžioje žodžio vva. v rašomas v ir f: ving 42, vater 12, vetirlich 123..., vorterbten 73, vorloren 1, vorſprochen 7, vorſchreib 51, vorſchreben 101, vor 10, vil 21..., von 5..., vorchten 137, vriheit 130, vryheit 133, vrunde 139; fetirlich 81..., feter 5, fetter 23, fatẹr 1...., frede 35, fruntlich 6, frunde 138, finge 39.

Viduryje žodžio mūsų tekste rašoma f; tik poroje žodžių u: briue 119 ir briuen 51, priuilegien 102, 105, 106, 112; bryfe 80, derfur 33, 40, derfollete 85, gefengniſſe 32, gefordern 52, holſe 58, helfen 38, helfte 22, herfard 55, rufende 81.

Viduryje žodžio vietoje vva. f parašyta geminata ff: ruffen 65, vedirwerffen 106.

Žodžio gale vietoje vva. f rašoma geminata ff: ontliff 74, liff 75, vff 2, 11...., 130.

vva. geminata ff mūsų tekste išliko: offenbarte 96, geoffenbart 93.

Dantiniai:

vva. d pradžioje ir viduryje žodžio mūsų tekste išlieka: do, das, der, dingen 133; bruder 16 ir kitur.

Po l, n sekąs dantinis priebalsis, net ir žodžio gale, mūsų tekste, galima sakyti, nuosekliai rašomas d: alders 15, eldeſter 16, behalden 108, gewaldig 25, konde 11, wolde 29, gold 48, tik vieną kartą golt 44, ſchold 121; esam. l.: held 88, vorheld 124:

Eufoninis d atsiranda prieš priesagą er- (-ir): derfur 33, 40, derleite 90, dirſagen 6. Tik žodyje vorterbten 72, 73 vva. d (germ. þ) išvirsta t.

vva. t žodžio pradžioje, viduryje ir gale išlieka nepakitęs: tag 9, teil 47, trat 85, getun 105; ſtarb 23, ſtunden 62, ſweſter 143, erſte 1, entſagte 129, gebite 43 ir tt.; mit 78..., got 74, lant 107, 112 (ir land 40, 17, 107, 113, 114); warheit 53, ſchat 125 (plg. vva. schât „schadete").

Po sutrumpėjusio balsio rašoma mūsų tekste geminata tt: ſtutte 49, fetter 3 (ir feter 5), huttentag 127 (ir hutestages 88); conjunct. totte 39; būtasis l.: hatte 133, hatt ich 134 ir hat jch 130. Pastaraisiais dviem atvejais, nutrupėjus galūniniam -e, hat ir ich kalboje susilieja į vieną žodį, todėl ir priebalsis, taip sakant, sutrumpėja.

tt geminata susidaro būtajame laike iškritus balsiui e tarp dviejų dantinių priebalsių: behutte 31, rette 120, smitten 116.

Po n žodžio gale t prisideda: itczunt 98; arba įsiterpia: entczwei 20.

Nutrupėjęs -t žodžio gale yra: nich 46.

vva. t+s (susidaręs iškritus tarp jų balsiui) mūsų tekste rašomas cz: eczlicher 83, eczlichen 33, eczliche 7.

vva. z žodžio pradžioje ir, dažniausiai, žodžio viduryje rašomas mūsų tekste cz: czouch 41, cziten 54, czu 2...; alczu mol 21, dorczu 84, geczoyn 127, beſitczen 9, ſaczte 30 (iš germ. tt), enczwei 18.

vva. zz po trumpo balsio išliko ir rašoma mūsų tekste ſſ: beſeſſen 57, wiſſen 34, waſſer 116.

vva. z po balsio žodžio viduryje ir gale rašomas mūsų tekste ſ, s: groſe 2, groſen 22, heiſt 128, hiſen 89, 136; alls 20, beſas 95, 12..., bis 32, das 1, 95..., gros 99, lis 77..., vs 55..., was 16... Senasis germ. t nepakitėjęs pasitaiko mūsų tekste tik vieną kartą žodžio gale: dath 122.

vva. s žodžio pradžioje, viduryje ir gale, taip pat ir junginiuose sm, sw, sp, st mūsų tekste yra išlikęs. Rašomas jis, galima sakyti, nuosakiai pradžioje ir viduryje žodžio ſ (tik sweſter 143 ir smitten 116), o žodžio gale s: ſo 26, ſante 107, ſache, ſy 5, 8..., ſolde 20, ſon 143, sprach 112, ſtunden 62; jſen 116, ſweſtir 78, vnſelde 41, eldeſten 30, geſprochen 91, begonſte 65, huſe 102; dorvs 13, ſines 46, faters 1, 47..., wibes 141 ir kt.

Vietoje vva. s parašyta ʒ: alʒo 73, 83, boʒe 46, huʒer 21, huʒere 44, ʒenden 80 ir ʒo 114.

vva. geminata ss mūsų tekste išlikusi ir rašoma ſſ: gefengniſſe 42, 74, gefenkniſſe 79.

vva. sch (germ. sk) mūsų tekste išlikusi ir rašoma ſch: ſchat 125, ſchold 121, vorſchreib 51, herſchen 2, herſchafft 2.

Gomuriniai:

vva. g žodžio pradžioje ir viduryje mūsų tekste išliko: gar 103, geben 135, gegenot 21, gliche 93, golt 44, gortil 146; berge 62, eigener 132, hercʒogen 42..., klagte, ougen 103, priuilegien 102, tages 88, vorſwigende 35 ir kt.

Net ir žodžio gale, kur vva. kalboje rašoma c (germ. g), mūsų tekste nuosekliai rašoma -g: entrug 74, hercʒog 5..., huttentag 127, jung 24, 28, tag 9, ving 42, gewaldig 25. Tik žodyje bejegente 60 (būtasis l.) randame j vietoje g.

Dėl gramatinės pakaitos (h : g) (būtajame laike) g parašytą vietoje h randame žodyje: dirſagen 6.

Žodžiuose: kegn 118 („gegen"), ken 15..., kegenwertikeit 125. vva. g, kaip ir visose vid. vokiečių tarmėse, išvirsta k.

vva. k žodžio pradžioje ir viduryje mūsų tekste išliko ir rašomas visur k; tiktai skoliniuose, žodžio pradžioje c-: keine 133,

kinder 78, klagte 103, komen 12, konde 11, gefenkniſſe 79 (ir gefengniſſe 42, 74); criſtenheit 76, criſten 87, 95, 97, Cracaw 95.

Junginys kw rašomas qu: quam 10, 55, 58.

vva. **ch** žodžio viduryje ir gale visur mūsų tekste išlikęs: beſprechen 66, ecȝlicher 83, geſprochen 91..., nochten 45 (= dennoch 89...), welchen 9; durch 15, dich 129, ouch 56..; būt. l.: ſach 41, 104, cȝouch 41.

vva. **h** žodžio pradžioje ir gale daugiur mūsų tekste išliko: haben 46..., held 88, heeren 37, hercȝog 5..., hus 31; behalden 108, gehorsam 77, behutte 31; priesagoje -heit: criſtenheit 76, warheit 85, vriheit 130.

vva. **h** prieš t mūsų tekste išvirsta ch (vva. ht = cht): ichte 8, nicht 12, tochterchin 134, vnrechte 7, vorchten 137, mochte 18, geſlechtes 46, brachte 84.

vva. **h** prieš s pasikeičia mūsų tekste taip pat į ch (vva. hs = chs): vff gewuchs 32.

Asmeninis įvardis (vva. er) mūsų tekste visur rašomas: her.

Žodžių kaityba mūsų tekste čia nuodugniai nebus aprašoma; tai užimtų perdaug vietos. Pagaliau nėra ir reikalo, nes turimosios tekste lytys retai kur tesiskiria nuo įprastinio vva. linksniavimo bei asmenavimo. Stambesniosios asmenavimo skirtybės užkliudytos aptariant atskirus garsus. Čia pasitenkinsime nurodę svarbesniuosius linksniavimo skirtingumus.

Daiktavardžių vos vieno kito (vater) terandame tekste visus ar nors keletą linksnių. Giminystę nusakantieji vardai (r- kamienai) dažniausiai visuose linksniuose pasilieka be galūnių, pvz., vater tik du kartus kilmin. randame su galūne -s: faters 1, 47; dgsk. naudin. brudern 50. Daugiskaitoje feter (su umlautu). hercȝog linksniuojamas silpnai ir tvirtai: vsk. naud. hercȝog 60.. ir hercȝogen 4, 6...; dgsk. galin. hercȝog 30 ir hercȝogen 42.

Būdvardžiai kartais ir po skirčių *der*, *ein* linksniuojami tvirtai (naudin. vsk.): dem groſem meiſter 75, (vff) einem anderm berge 63. Apskritai, ander nekaitomas, be paminėtosios vietos dar vieną kartą randame dgsk. naudin. andern 19.

Kartais pažyminiu einąs būdvardis po skirties ein pasilieka nekaitomas: eyn boȝe wort 46, ein gros vnrecht 99. Visur nekaitomi pasilieka: min (ſin) veterlich (erbe) 81, 85, 86..., goldin (gortil) 146.

Prieveiksmiai įvairuoja: gliche 93, lange 32 ir hemelich 93, fruntlich 6. Pasitaiko ir sustingusių prieveiksminių kilmininkų: anders 90.

Įvardžiai. Asmeninio įvardžio trečiojo asm. vyr. giminės tevartojama vid. vokiečių lytis her. Šiaip jau asmen. rodomųjų ir kitų įvardžių kaityba niekuo nuo vva. kaitybos nesiskiria.

Savybinio įvardžio (vva. unser) tevartojama vv. forma vnß. Kitos kaitomosios lytys sudaromos nuo kamieno uns be balsio e: kilmin. vnßs, naudin. vnßm, galin. vnßn (neutr. vnß).

vva. selp vartojamos tekste tik nekaitomos (kilmin.) lytys: ich ſelbir 59, mir ſęlbir 69, jm ſelbir 70, mich ſelbir 39, 73, 89; jn ſelben 42.

Kaitomą bendratį randame: cȝu tunde 91. Esamajo l. dalyvis sudaromas su galūne -de: ruſende 81, gebende 82, vorſwigende 35.

Vytauto skundo žodynas turi aiškų vidurinių vokiečių tarmės pobūdį: allcȝu mole, her, itcȝunt, derleiten, bruder, mutir, lute, stutte, toten, truwe, (ge)tun, frede, frund, wedir, cȝu, — vis tai žodžiai, ryškaus vv. tarmės atspalvio. Išsiskiria čia vva. lytis: sweſtir 78, ſweſter 143, kurios vietoje lauktume vv. suster ar süster.

Žodingumu skundo kalba labai negali pasigirti. 147 teksto eilutėse esama vos trejeto šimtų skirtingų žodžių. Labai gausu jungtukų vnd(e) (apie 160). Toks jau ano meto rašymo būdas— mintį prie minties, sakinį prie sakinio prikergti jungtukais und, vortmer ir kitais. Tas pats ir lotyniškuose tos rūšies raštuose: item, vel, et. Tačiau skundo kalba vistiek žodingesnė už šiaipjau diplomatinių Vytauto ar Ordino laiškų kalbą.

Be įprastinių anometinių vokiečių kalbos lotyniškųjų skolinių pabeſtes, priuilegien, skunde randame slavų kilmės: baior(n) 80, 115, woywode(n) 110 ir temenitȝe(n) 117. Pirmieji du dažnai sutinkami ne tik Vytauto vokiškuose, bet ir Ordino Lietuvai bei Lenkijai rašytuose raštuose. temenitȝe to laikotarpio Ordino bei Vytauto laiškuose neteko pastebėti. Šis slavų kilmės žodis: rusų *temnica,* enkų *ciemnica,* senovėje reiškė kalėjimą, tamsią vietą,

tamsų požemio kalėjimą. Iš slavų šis žodis vokiečių gana anksti pasiskolintas. Jau sen. vokiečių augštaičių kalboje randame tymenitze, temenitz „Gefängnis, ergastulum" reikmše. Nukeliavo jis ir pas vengrus: tömlöcʒ. Būdinga, kad Vytauto skunde kalėjimo sąvokai išreikšti nepavartota jau tuo metu vv. tarmėse paplitusių žodžių: kerkenêre, kerkener (lot. carcer) arba turm, torm, torn, bet slaviškas skolinys: temenitʒe. Jis, matyt, buvo ar specifiškesnis, krašte labiau paplitęs, ar skundo diktuotojui vokiškieji atitinkami žodžiai nebuvo gerai pažįstami.

Spausdinamojo teksto žodyno čia neduodama, viena, vietos taupumo sumetimais, o antra, pridedant teksto vertimą, jis nebėra ir būtinai reikalingas. Retesnių ir daugiareikšmių žodžių prasmės, vienur kitur, paaiškintos garsų aprašyme ir kitur.

Vytauto skundo tekstas spausdinamas čia iš originalo. Korektūros sulygintos su originalo fotokopija. Spausdinant nieko nepakeičiama; paliekami ir originale išbrėžtieji žodžiai. Spausdinamajame tekste tokie, originalo perrašytojo per apsirikimą ar ne vietoj parašyti ir išbrėžti, žodžiai dedami skliaustuose ir pažymimi išnašoje. Pačiame tekste mūsų sudėta tik skiriamieji ženklai: taškas, kablelis, dvitaškis, kabliataškis, kabutės. Jų rankraštyje (originale) nei vieno nėra. Spausdinamojo teksto eilutės atitinka originalo eilutes. Rankraščio puslapiai pažymėti laužtiniuose skliaustuose [ ]. Eilutės (kairėje teksto pusėje) sunumeruotos mūsų, kad lengviau būtų susivokti cituojant atskirus žodžius aprašyme. Taip pat mūsų padėtos (kairėje teksto pusėje) ir svarbesniųjų tekste aprašomųjų įvykių datos.

Išnašose, sužymėtose raidėmis, nurodomi svarbesnieji skirtumai čia spausdinamojo teksto nuo SRP II, 712—714 išspaustojo. Skaičiais sužymėtose išnašose paaiškinama tikriniai vardai, jų reikšmė bei rašyba, svarbesnės tekste turinio atžvilgiu neišryškintos vietos bei teksto paklydimai. Tikrinių vardų rašyba garsų aprašyme nebuvo liečiama dėl stokos autentiškos palyginamosios medžiagos. Spausdintiniuose šaltiniuose jų rašyba nevisur patikima.

Vertimas. Norint, kad šis Vytauto skundas daugiau kam pasidarytų prieinamas, greta originalinio teksto duodamas ir lietuviškas jo vertimas (216–219). Verčiant, kiek buvo galima, laikytasi arčiau originalo. Norėta, kad išliktų ir originalo stilius. Dėl to vertime vienur kitur nukenčia ir sklandumas. Neįprastas, žinoma, bus nuo-

latinis sakinių jungimas vis tuo pačiu jungtuku „ir". Ir tai padaryta nenorint panaikinti originalo charakterio. Vertimas stengtasi, kiek galima, duoti toks, kad skaitytojas, sulygindamas jį su originalu, matytų, kuris originalo žodis ar sąvoka kokiu žcdžiu ar žodžiais pasakyta lietuviškai. Dėl to originalo eilutės nurodomos ir vertime. Vertime įskliaustųjų žodžių originale nėra; jie įdėti originalo minčiai paryškinti. Literatūrinio, labiau nuo originalo nutolusio vertimo čia nenorėta duoti dar ir dėl to, kad skaitytojui, ypač nusivokiančiam skundo aprašomuose įvykiuose, nebūtų primetamas asmeninis vieno ar kito fakto supratimas. Vertime norėta pasakyti tik tiek, kiek iš paties originalo teksto galima išskaityti.

Kadangi šiame Vytauto skunde aprašomieji įvykiai savo turiniu ir forma turi daug bendrybių su Lietuvos metraščiu (Letopisec velikich kniazei litovskich, išspaustu 17 tome „Polnoe sobranie russkich lętopisei"), todėl rašinio pabaigoje palyginami abu šaltiniai (220–234) ir bandoma suvokti tarp jų esamą ryšį.

* * *

Ord. Fol. 1[b] [22[b]]

dis iſt witoldes ſache wedir jagaln vnd Skirgaln[a]

1 Das erſte do vnßs faters fater vorloren wart vnß elderfater[1], do gap her vff ſyne ſtad czu herſchen, di groſe herſchafft czu der wille[2], Jawnuten[3], vnd jagaln fatir algarden di herſchafft czu witawis[4] vnde minem fatir herczogen kinſtutten[b] czu Traken[5]; vnd als vnß

SRP išspausta: a) Skargaln b) herczoge Kinstutte

[1] Originale skiriamųjų ženklų, be vieno kito išilginio brūkšnio | , visiškai nėra. Čia, kad lengviau būtų susivokti ir, kad būtų matyti, kaip mūsų tekstas suprantama, padėti skiriamieji ženklai. Ir po taško paliktos mažosios raidės, taip, kaip yra originale. Esamieji originale skiriamieji ženklai | palikti ir spausdinamajame tekste. Skirtumai skiriamųjų ženklų dėjime nuo SRP teksto tepažymėti tais atvejais, jei nuo skirtingo skiriamųjų ženklų padėjimo pakinta konteksto prasmė. Spausdinamojo teksto ir originalo eilutės sutampa.

[2] Wille (= Vilnius). Vytauto kanceliarijos vokiškuose dokumentuose taip pat rašoma dažniausia Wille, kelis kartus tekste ir Willa. Šiame tekste turime visiems linksniams tik vieną formą Wille. Lotyniškuose Vytauto dokumentuose: Wilna, Wylna, Wylno ir Wille. Ordino vokiškuose dokumentuose taip pat: Wille, (vok. žemaičių tarme rašytuose) — Villa, Ville; Ordino lotynišk. dokum. Wilna, Wylna. Lenkų lotynišk. šaltiniuose: Vilno ir acc. Wilnam. Anglų lot. šalt. Wylle, Will. Gudiškuose šalt. (Poln. sobr.) dažniausia: Вильно, Вильна, Вилня. Taip pat Вильня, Вельна ano meto gud. šaltiniuose vadinama ir upė, kuri įteka Vilniuje į Nerį. Ir vokiečių lotyn. šaltiniuose, Vygando Marburgiečio kronikoje (SRP II, 658) randame upę Vilnią vadinant fluvium Wyllam. Tik išnašoje ten klaidingai Wylla(m) identifikuota su Nerim arba Vilija. Šiaip ar taip Vilniaus vardas siedintinas su upės Vilnios vardu. Į vokiškąją ir lotyn. Vilniaus vardo: Wille, Willa rašybą bene bus turėjusi įtakos lotyniškoji villa etimologija.

[3] Jawnute(n) (=Jaunutis). Dokumentuose (vokišk. ir lotyn.) to vardo nesekės rasti. Vokiškuose istoriniuose šaltiniuose pasitaiko Jewnute. Rusų šaltiniuose (Poln. sobr.) psl. 73 ir tol., dažniausia, Evnoutei.

[4] Witawis (=Vitebskas). Vytauto vokišk. dokum. randame dar: Wytowsk, Wytewsk; gudišk. šalt. — Witebsk. Vokiečių istoriniuose šaltiniuose randame formas: Witebeke, Witenberge, Vitebeke, Vitenbeke. Šiame rašte trijose vietose tas vardas pavartotas ir vis kitaip rašomas: Witawis, Witebis, Witebiſke.

[5] Traken (= Trakai). Kęstučio, Jogailos bei Vytauto vokišk. dokumentuose rašoma: Traken, Tracken; lotyn. Troky, Trocky, antspauduose Tracken, Trakken. Ordino vokišk. dokum.: Traken, Tracken, Traky, vok. žem. tarme rašytuose dokum. — Trakken. Rusų šalt. (Poln. sobr.) randame Troka, Troki· Šiame tekste turime abejas formas: Traken ir Tracken.

feter, herczog algart[6] vnd herczog kinſtut[7], von jogunt haben ſy be- gunſt czu leben fruntlich, | nu dirſagen ſi jn von herczogen[a] jawnuten eczliche vnrechte; vnd ſi vorſprochen ſich vor eyn, herczog[a] algart mit vnßm fater herczogen[a] Kinſtutten, das ſy mit ichte mochten di wille beſitczen vnd jawnuten vſczutriben vnd goben jn eynen tag, welchen tag ſy ſolden ſyn vor der wille; vnd vnß fater kinſtut der quam vff den tag vor das hus czur wille, vnd herczog algart der konde
1344/5 nicht komen, vnd vnß vater herczog kinſtutt[b] der beſas di wille vnde treib jawnuten dorvs[c], vnde di lantlute[d] all hilden ſich an jn, vnd alle ander huzer gaben ſich jm | . dor noch[e] quam herczog algart ken der wille czu vnßm fater vnd vnß fater durch des alders wille, als her ſin eldeſter Bruder was, vnde gab jm di wille czu beſitczen[f]; vnd ander land vnde borge das teilten ſy jn all czu mole enczwei, vnd globten den ander, was man mochte

---

SRP išspausta: a) herczoge b) Kinstut c) dor vs d) landlute e) Dornoch f) SRP šiame tarpelyje deda šiaip skiriamuosius ženklus: 14 eil. prieš dor noch (kaip ir šiame tekste) padėjęs tašką, išskiria kableliais: ‚als her ſin eldeſter Bruder was, vnd gab jm di wille czu beſitzen, vnd ander land vnde borge; das teilten ſy........ vnd globten den ander, ... jn andern landen gewinnen, das ſolde man alls entczwei teilen; Padėjus skiriamąjį ženklą (;) po: (ander land vnde) borge; tolimesnysis „das" (teilten ſy...) nustoja sintaksinio ryšio, nes to „das" nebegalima jungti su: ander land vnde borge. Pakeitus skiriamuosius ženklus pagal konteksto prasmę šioje vietoje ir turinio prasmė labai pasikeičia. Pagal SRP šią vietą tenka suprasti: Kęstutis, kaip vyresniajam broliui, Algirdui atidavė valdyti Vilnių ir kitas sritis bei pilis; tai(?) pasidalijo jie sau visą pusiau ir pasižadėjo viens antram, ką kituose kraštuose įsigis.... Padėjus šioje vietoje skiriamuosius ženklus, kaip mūsų padėta, yra ši prasmė: Kęstutis.... atidavė Algirdui valdyti Vilnių; o kitas sritis bei pilis, (tai) jie sau visa pasidalijo pusiau ir pasižadėjo viens antram, ką įsigis kituose kraštuose, tai visa privalo dalytis pusiau.

---

[6] Algart (= Algirdas) šaltiniuose įvairiai rašomas: 1385 metų dokumente Andreas rex in Ploscovia rašo: ...pater noster A l g i r d e, quondam rex littovie. Ordino vokiškai bei lotyniškai rašytuose dokumentuose ir šaltiniuose randame: Algirdo (dat.), Algerde, Algerden (gen.), Algardus, Algard, Algart; Olgjerd, Olgertus; Holgert. Rusų šalt. (Poln. sobr.) dažniausiai Olgird. Lenkų lotyniškai rašytuose šaltiniuose — Olgerdi (genit.). Dažniausia vokiškuose šaltiniuose sutinkamas formas su *a* po *g* Alg*a*rd, rodos, tenka aiškinti prūsiškojo vardo Algarde, Algard įtaka. Ir mūsų spausdinamajame dokumente terašoma visur: Algart, Algarden (dat.).

[7] Kinstut (= Kęstutis). Paties Kęstučio antspauduose rašoma: (1353 metų?) S. Keistutis, (1379 metų) S Kynstutte + Dux + De + Tracken (žr. Dr.

jn andern landen gewinnen[a], (vnd gegenot vnd das teilten)[b] das
ſolde man alls entʒwei[c] teilen; als man jn[8] ruſſchen lande
vil huʒer hat gewunnen vnd gegenot, das teilten ſy jn alcʒu
mol[d] jn di helfte vnd woren jn mit enander jn groſen
1379 truwen. vnd dor noch vnß fetter hercʒog algart der do ſtarb
vnd hercʒog Jagal[9] der was jung, dor noch vnß fater hercʒog
kinſtutt | , dorjnne[e] was her gewaldig | , Wen[f] her hette gewolt,
ſo hette her di wille genomen Vnd[g] hercʒog Jagal, wo her hette
gewolt hette jm gegeben ein hercʒogtum, dorvmb das
hercʒog jagal gar jung was[10] noch ſinem fatere[h]; vnd vnß fatir
wolde des mit nichtenicht[i] tu[e]n, das her vor jn di wille welde[k]
nemen vm ſines bruder willen des eldeſten, vnd ſacʒte hercʒog [23]

SRP išspausta: a) gewinen) b) Įskliaustieji žodžiai originale išbrėžti, bet išskaitomi; SRP jie neišspausti. SRP išspausta: c) entczwei d) alczumol e) (dor jnne f) wen g) vnd h) fatere) i) nichten nicht k) wolde

---

K. Sochanewicz, Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne, t. XII. Kraków 1930.). Lietuvos valdovų duotuose dokumentuose rašoma: Kenstutte ir Kinstutte (tame pat 1379 metų rašte), Kynstute, Keystutte, Kinstot, Kynstotte, Kynstot, Kynstodus, Kinstudti (genit.). Vokiečių šaltiniuose įprastinės formos yra: Kynstut, Kinstut, Kynstute, Kinstudt, Kynstud, Kinstoud; rečiau rašoma ir: Keinstuth, Keystutte, Kyeystud, Kyeystut, Kyeystutus, Keinstut, Kerstut. Rusų šaltin. (Poln. sobr.) dažniausiai: Kestouti. Lenkų šaltiniuose — Keystud. Mūsų spausdinamajame šaltinyje terašoma: Kinstut, Kinstutt, Kinstutten (dativ.)' t. y. visur rytietiškosios formos. Kęstučio vardo formas su *en* (K*en*stutte) enka laikyti žemaitiškomis.

8 Skaityk: „jm"; arba tektų skaityti „jn ruſſchen lande[n].

9 Jagal (= Jogaila). Tebebūdamas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu rašosi vokiškuose dokumentuose: Jagail, Jagal, Jagel, lotyniškuose kartais — Jagello. Pasidaręs Lenkų karaliumi rašosi: Wladislaus rex. Ordino vokiškuose dokumentuose randame: Jagal, Jagel, Jagiln. (dativ.). Vokiečių istoriniuose šaltiniuose rašoma: Jagal, Jagel, Jegillo, Jegello. Rusiškuose šalt. (Poln. sobr.) įprastinė forma Jagailo, pasitaiko: Igalo, Jakgeilo. Lietuviškame 1589 m. hekzametre (jį iš naujo išspausdino G. Gerullis, Filologu Biedrības Raksti. X Sējums. Rīgā 1930 m., pavadinęs: „Litauische Hexameter von 1589") randame Jogela (hekzametre kirčiuotinas Jógela). K. Būga savo studijoje: Lietuvių kunigaikščių vardai (Lietuvių Tauta, kn. II. d. I Vilnius 1911 m., psl. 32) iš turimų šaltiniuose skirtingų lyčių: Jagail, Jagal, Jagil išveda ir skirtingas lietuviškas lytis: Jogáila, Jogėla(s), Jógilas, sykiu pabrėždamas, kad jos niekuo nesiskiria nuo lyčių: Norgáila, Norgėla(s), Nórgilas. Čia ir kitų kunigaikščių pasitaikantieji vardai lietuviškai rašomi taip, kaip minėtoje K. Būgos studijoje nustatyta.

10 Jogaila tuo laiku jau turėjo apie 27 metus.

Jagaln jn das hus cʒur wille, vnd behutte jn von allen ſiten, als lange bis das her vff gewuchs, vnd als lange bis das di lute ſin gewonten. | Vnd[a] dor noch vnß fater derfur von ecʒlichen ſynen vrunden[11], das hercʒog jagal an vnß fatir wiſſen vnde vorſwigende vnßm fater vnd nam einen frede jm lande cʒu pruſſen[12] vnd mit dem lande cʒu jfland[13], vnd vnßn fater gab her vs, das her der heeren ſolde vnd globte, das her vnß fatir nicht helfen welde vnd romte alle cʒi^{e}t[b], wi her minen fater vnd mich ſelbir finge, vnd wi her minen fater vnd mich totte vnd vnß land jm neme; vnd vnß fatir das vor wor derfur vnd ſach vff ſich eyne vnſelde[c], vnd cʒouch ken der wille vnd beſas

---

SRP išspausta: a) vnd b) cziet c) vnselde(?)

---

[11] Dr. A. Kučinskas, Kęstutis lietuvių tautos gynėjas, 68 psl., pasirėmęs Poln. sobr. psl. 73 ir kitais šaltiniais mano, kad Kęstučiui apie Jogailos sutartį su Ordinu pranešęs Osterodės komtūras Kuno von Liebenstein su Ordino žinia.

[12] Čia turima galvoje 1380 m. gegužės 31 d. Dovydiškių(?) (Daudisken) Jogailos su Ordinu padaryta sutartis nukreipta prieš Kęstutį. Pruſſen (= Prūsai). Kitur šaltiniuose dar rašoma: Prussia, Pruzin, Pruzinland, Pruys, Spruys, Sprois, Sprusia.

[13] jfland (= Livonija). D. Liet. kunig. kancel. (Vytauto, Jogailos, Skirgailos ir kitų) duotuose vokišk. raštuose randame formas: Lifland, Liflandt, Lyfland, Liefland, Lieflandt, (15 amž.) Liffland, Lifflandt, Liiffland, Lyfflandt; lotyn. raštuose: Livonia, Lyvonia. Ordino to meto dokumentuose, be jau minėtųjų formų, dar sutinkame: Lyflant, Lieffland, Lyffeland, Leiffland, Leyffland; lotyn. rašt. Liuonia, Lyuonia. Be šitų įprastinių Livonijos vardo formų dar esama dažnai vartojamų ir kitų: Nîflant, Iflant, Eyflant. Norint suprasti mūsų tekste turimąją lytį „jfland" tenka peržvelgti ir kitas su ja siedintinas to vardo lytis bei jų vartoseną. Seniausias vokiškas iš to krašto kilęs šaltinis Eiliuotinė Livonijos kronika dažniausiai Livonijos vardą rašo: Nieflant ir Niflant (ie pagal ano meto rašybą atliepia ilgam î). Šitoji forma, matyt, nebuvo svetima ir kitur vokiečių žemėse. Dviejuose 1244 m. dokumentuose randame: Johannes de Niflanda, de Niflant (Tabulae ord. theuton. ed. Strehlke, Berol. 1869 n. 98, 96). Iš 13 amžiaus galo turime porą kartų: lantcommendur von Niflant (Ordensbuch der Brüder vom deutschen Hause S. M. zu Jerusalem, Heilbronn 1847, sk.: Gesetze § 9, Gewohnheiten § 8). 1314 m. Wilhelm von Oesterreich eilėraštyje minima kelionė: durch Nîfenlant. Didž. magistro Wern. von Orseln 1329 m. statutuose kelis kartus randame: meister von Nifflant (Bunge, Livl. UB. II, 283,—5; 240, 41). Matome lytis su l ir n (Liflant, Niflant) pra-

1381 lapkr. m. di wille vnd ving jn ſelben herczogen Jagal jngefengniſſe[a] vnd ſine bruder vnd ſine mutir, vnd alle ſine gebite vnd ſine huzere das nam her als jn ſyne hende, vnd ſin golt vnd ſynen Treſel[b] vnd ſin^{e} ſtutt^{e}[c] das nam her alczumol. nochten vnß fatir

---

SRP išspausta: a) jn gefengnisse b) tresel c) sine stutte

---

džioje žodžio esant vartojamas nevieno kurio autoriaus ir įvairiais laikais. Šis reiškinys aiškintinas fonetiniu l ir n pasikeitimu. Vidur. vok. žemaičių kalboje : n pakaitos reiškinys žodžio viduryje gana paplitęs. Jo disimiliacinių pavyzdžių randame ir žodžio pradžioje, pvz.: nollbrrôder ir lollbrôder (žr. A. Lasch, Mittelniederdeutsche Grammatik, Halle 1914, §§ 230, 258 ir kiti, Schiller u. Lübben, Mittelniederdeutsches Wörterbuch, L. Šiuo atveju l ir n pasikeitimas, rodos, bus kilęs iš augštutinių vokiečių tarmių, plg. Lexer, Mittelhochd. Handwörterbuch, L., Victor Diederichs „Nîflant", Mitteil. aus d. Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands XII, 381—5. Su Nîflant susijusios ir kitos, kartais gana paplitusios to vardo lytys. Mažiausia nuo Nîflant nutolusios tėra jau Liv. eiliuot. kronikoje (Heidelbergo rankraštyje) randamosios: zu yflande (eil. 290), ken yflant (949), in yflant (2068), in yflande (2715), kegen, ken yeflant (2366; 949), in yeflant (2703) (cituojama pagal Leo Meyer, Livländische Reimchronik, Paderborn 1876). Jau iš šio trumpo sąrašo matyti, kad ši forma bus atsiradusi priešeinančiojo žodžio galūninio -n įtakoje. Plg. R. Hildebrando straipsnį, Zeitschrift für deutsche Philologie 2, 478. Tačiau tai nėra kurio nors perrašytojo klaida, bet buvusi vartojama krašto vardo forma. Vygando Marburgiečio kron. fragm. 1. SRP II, 469 randame: von Îflant (eil. 51) ir greta eil. 61: zu Lîflant. 1354 m. vysk. Magnus savo vokišk. rašte Ordinui rašo: in Iflande, kegen Iflant (Bunge, Livl. UB. II, 596, 98). Prūsų Ordino susirašinėjimuose su Vytautu tepastebėta Yffland tik Ord. maršalo (1414 m.) rašte (CEV psl. 304). Vienoje Dancigo 16 amž. kronikoje pagrečium rašoma: hoemeister aus Liffland ir — aus Ifflandt (SRP V, 454-456). Čia priklauso ir lenkų šaltinių vartojamosios lytys Iflanty. D. Lietuvos kunig. duotuose raštuose lytis Ifland terandama tik šiame rašte: czu jfland (eil. 36) ir von jfland (61). Gal būt, kad ir čia šitoji lytis bus įnešta perrašytojo, tačiau, neturint Vytauto skundo originalo, negalima tikrai pasakyti. Vienur kitur dar sutinkame formas prasidedančias ei-: Eil. Liv. Kronikoje (Heidelb. rankr.): in eyflant (eil. 224), von eyflande (1827), pas P. Suchenwirtą: gên Eiflant, Eyffenlant (SRP II, 157 ir 174), Ragainės komtūro rašte Vytautui randame: Eyflender (žmonės) (CEV psl. 185). Formas prasidedančias ei- tenka aiškinti austrų—štejero tarmės fonetine ypatybe, kur Îflant išvirsta Eiflant. Panašiai atsirado Leiflant iš Lîflant, kaip ir Eyrland iš Îrland. Čia pasireiškia vadinamosios vokiečių augštaičių diftongizacijos (î virtimas į ei) pradmenys. Vėliau, kaip žinome, vid. vok. augšt.: île, îsen, lîp, wîle, wîn, wîp išvirto: Eile, Eisen, Leib, Weile, Wein, Weib.

wolde vff ſich nich eyn boȝe wort haben vnd wolde ſines geſlech tes nimand vortreiben vnd gab jm alle ſines faters teil witebiſke vnd ander gegenote, di ſines[a] fatir woren, vnd gold vnd Treſil[b] vnd ſtutte; vnde hercȝog jagal globte vnßm vatir mit ſiner muter vnd mit ſinen brudern vnd gab ſine[c] truwe vnde mit ſinen briuen[d] vorſchreib / vff das /[e], das her der wille nymmer gefordern welde, vnd her ſolde vnßm fatir gehorſam ſeyn jn
1382 birželio 12 d. ſines fatir teile cȝu witebis; vnd dorch nach[14] trat her der worheit abe vnde beſâs di wille vnder vnßm fatere: vnd jn den cȝiten was vnß fatir jn einer herfard[15], vnd vnß fatir quam vs der heer
liepos 20 d. fard, vnd hercȝog jagal ane ſin wiſſin hatte tracken ouch beſeſſen; vnd vnß fatir hercȝog kinſtutt[f] der reit ken Samaiten[16]

SRP išspausta: a) sinis b) tresil c) jme d) briven e) SRP prieš „vff" ir po „das" ženklai | neišspausti. SRP išspausta: f) Kynstutt

---

[14] Skaitytina: dor nach, plg. eilutes: 14; 23; 24, 33.

[15] Čia turima galvoje Kęstučio žygis 1382 m. gegužės gale į rytus malšinti sukilusį Sieversko Naugardo kunigaikštį Kaributą. Žr. Kučinsko op. cit. 72 psl. ir kt.

[16] Čia minimoji Kęstučio kelionė į Žemaičius (Medininkus) turėjo įvykti 1382 m. liepos pabaigoje. Žr. Kučinsko op. cit. 177 psl. ir kiti. S a m a i t e n (= Žemaičiai) Vytauto, Jogailos bei Skirgailos kanceliarijos dokumentuose rašoma: (vokiškuose) Samaiten, Sameiten, Samaytten, Samaythe; lotyniškuose: Samathie, terra Samaytarum, Samagithie, gen. Samagitarum, Zemayti. Santykį tarp Žemaičių Augštaičių ir tarp Lietuvos Vytautas (1420 m.) viename savo rašte Romos imperatoriui šiaip nusako: „Sentenciastis enim et pronuncciastis primo in terra S a m a y t a r u m, que est hereditas et patrimonium nostrum ex legittima attavorum et avorum nostrorum successione, quam et nunc possidemus, que eciam est et semper fuit unum et idem cum terra Lythwanie, nam unum ydeoma et uni homines. Sed quod terra S a m a y t a r u m est terra inferior ad terram Lythwanie, ideo S z o m o y t h vocatur, quod in lythwanico terra inferior interpretatur. S a m o y t e vero Lythwaniam appelant Auxstote, quod est terra superior respectu terre S a m a y t a r u m. S a m a g i t e quoque homines se Lythwanos ab antiquis temporibus et nunquam S a m a y t a s appelant, et propter talem ydemptitatem in titulo nostro nos de S a m a g i c i a non scribimus, quia totum unum est, terra una et homines uni" (CEV psl. 467). Šiame Vytauto rašto kąsnelyje randame visą krūvą lyčių Žemaičiams pavadinti. Ordino šaltiniuose, be įprastinių: Samaiten, Samayten, Samaithen, Sameiten, Sameytin, Sameyten, Sameythen, dar sutinkame retkarčiais: Samayts, Seymeten, Samethia, Samayti, Samethi, Samiten. Poln. sobr. įprastinės formos: Žemoit, Žomoit.

vnd wolde jm holfe gewinnen, vnd quam vnß fatir mit den Sa-
rugp. 3 d. maiten vnder tracken vnd jch was ſelbir domit[a] mynem fatir,
mit herczog kinſtutten, vnd herczog jagal bejegente vns
rugs. 3 d. mit ſinem heere vnd di heren von jfland mit jm; vnd wir [23[b]]
Stunden[b] mit vnßm fatere vff eynem berge, vnd herczog jagal
vff einem anderm berge ken vns; do ſante czu minem fatere vnd
czu mir herczog jagal ſeinen bruder herczogen Skirgal[17] vnde
begonſte czu ruffen vnßm fatere bi dem namen, das wir vns
mit enander beſprechen jnguten[c], vnd ſine truwe gab herczog
Skirgal minem fater von herczog jagals wein, vnd gab jm ſine
hand; vnd von ſinent wein gab her ouch ſine truwe vnd ſine hand;
vnd mir ſelbir gab her ouch ſine truwe[d] von herczog jagaln vnd
von jm ſelbir, vnd ſyne hant; vnd vnß fatir glowbete[e] jn vnd ich
vnd reten czu ſampne mit herczogen jageln vff jre truwe
vnd vff jre hant; vff der truwe nomen ſy vnßn fatir vnd vorterb-
apie 15 rugs. ten jn, vnd mine mutir ouch alzo vorterbten, vnd mich ſelbir nomen
ſi jn ein gefengniſſe; do entrug mich got vnd ich ontliff von jn,
vnd liff czu Erbarn[f] luten, czu dem groſem meiſter[18] von pruſſen,
21 spalių vnd nam czu mir den heilgen glowben der Criſtenheit[g] vnd den
gehorſam des heilgen fater des pabeſtes; vnd ich lis do(jn)[h]by jn
minen bruder, vnd mine ſweſtir, vnd min wib, vnd myne kinder[19],

SRP išspausta: a) do mit (taip ir reikia skaityti) b) stunden c) jn guten (taip ir reikia skaityti) d) po žodžio „truwe“ SRP išspausta dar antrą kartą žodžiai: „vnd sine hand vnd mir selbir gab her ouch sine truwe“, kurių originale nėra. SRP išspausta: e) gelowbete f) erbarn g) criſtenheit h) SRP šio žodžio nėra. Originale šitas jn išbrėžtas, bet lengvai išskaitomas.

17 Skirgal (= Skirgaila) Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės ano meto dokumentuose rašomas: Skirgail, Skirgal; dat. Skyrigaloni, acc. Skyrigalonem, Skirgalonem. Kituose to laiko šaltiniuose randame rašant dar: Skirgallo, Schirgail, Skirikgailo, Schirgal, Skergello, Skergalo, Skirgalle, Skirgalus, Skirgalle. Poln. sobr. gudiškucse šaltiniuose įprastinė forma — Skirigailo. Čia spausdinamájame dokumente turime: Skirgal, Skirigal(n).

18 Conrad Zollner von Rottinstein.

19 Čia Vytautas sakosi savo *vaikus*, t. y. *keletą vaikų*, palikęs Jogailos nelaisvėje. I. Jonynas o. c. psl. 51 pasisako, kad sudėjus visus istorinius duomenis apie Vytauto vaikus: „galima pasakyti, *kad nieko tikra apie Vytauto vaikus, išskyrus Sofiją, negalima pasakyti. Jei Vytautas ir turėjo daugiau negu vieną dukterį 1382 metais, tai jie bus mirę 1382—1384 metų laikotarpy*“.

dilis[a] ich alcʒu mole jn jrem gefenkniſſe. vnd begonſte hercʒog Jagal dicke cʒu ʒenden[b] cʒu vns ſinen Baiorn[c] vnd ſine bryfe, vnd rufende mich vff all^{e}[d] myn fetirlich erbe, vnd ſin truwe mir gebende; vnd ich glowbte ſiner truwe vnd glowbe[20] jm vnd reit
1383 liepos mėn. cʒu jm aber eins, vnd alʒo vns vnd ecʒlicher vnß vngetruwer rat dorcʒu brachte; vnd hercʒog Jagal ſiner truwe nicht der-follete vnd trat ab ſiner warheit vnd myn fetirlich erbe gab her mir nicht, vnd myn fetirlich erbe gab her ſynem bruder hercʒogen Skirgal; vnd Skirgal des js nicht vnßs criſten[e] gowben[f], her jſt eynes ruſſchen glowben, als her noch hutes tages held; vnd hiſen mich ſelbir dennoch, das ich den ruſſchen glowben ſolde cʒu mir nemen, das ich allen luten mich derleite, und ich ane mynen willen cʒutunde[g], hab ich geſprochen: ich habe cʒu myr genomen den ruſſchen glowben vnd habe geoffenbart den luten; vnd gliche wol hemelich[h] habe ich [24]
Gehalden[i] myn glowben, als ich vor cʒu mir hatte genomen den criſten glowben. vnd do hercʒog jagal cracaw[21] beſas, vnd das
1386 vasario mėn. konigrich von cracaw Jnnam[k], do offenbarte ich aber mynen glowben vnd als ich noch hutes tages halde, den criſten glowben; vnd ſy mochten mir itcʒunt[l] des glowben anders nicht geweren; das was mir von Jn[m] ein gros vnrecht, das ſy an minen willen wolden, das ich den ruſſchen glowben cʒu mir genomen hette. des iſt nu ein jar das hercʒog[n] hat hercʒog Skirigaln vorſchreben mit priuilegien alle min fetirlich erbe vff dem huſe cʒu

---

SRP išspausta: a) di lis (taip ir reikia skaityti) b) czenden c) baiorn d) alle e) Šio žodžio pradžia originale neaiškiai parašyta. f) g[l]owben; skaityti reikia glowben, nes šioje vietoje aiški originale padaryta perrašytojo klaida. Toliau šis žodis originale teisingai rašomas: glowben. SRP išspausta: g) czu tunde h) heimelich i) gehalden k) jn nam (taip ir reikia skaityti) l) iczunt m) jn n) her(czog). Čia reikia suprasti: herczog Jagal.

---

[20] Teksto prasmė reikalautų: „glowbte", nes visas sakinys: „vnd ich glowbte ſiner truwe vnd glowb[t]e jm vnd reit cʒu jm" pasakomas būtajame laike.

[21] Ano meto vokiškuose šaltiniuose įprasta rašyti: Cracaw, Crocaw; lotyniškuose — Cracovia. Mūsų spausdin. tekste visiems linksniams tik Cracaw.

1389 geguž. mėn. lublin[22], vnd vor mynen ougen, das was mir gar leid; jch klagte herczogen jagaln dicke dorvmb vnd ich ſach wol, das ich dorczu nichts nicht mochte getun, vnd ich mochte der priuilegien mit nichte wedir werffen[a]; vnd ich bat ouch czu herczogen jagaln brife vnd priuilegien obir di lant, di her mir gegeben hatte, obir das ruſſche land, das luwburten[23] was geweſt, das ich das behalden mochte vnde ſante[b] czu jm hern Jeſken[24] von Tarnaw[25] den houptman von ruſſen vnde den woywoden von crakaw hern spitken[26] vnd den houptman von cracaw; vnde herczog jagal gap mir der brife nicht, vnd der priuilegien obir di lant, vnd ſprach dennoch czu allen luten: „jch habe gegeben herczog witawthen[27] das land bis an minen willen, wen ich wil zo wil ich aber weder nemen von jm das land“; vnd nach mer numen ſy mine baiorn ane mynen[c] willen

SRP išspausta: a) w(n?)edir werffen b) sant c) myne

[22] Lublin — įprastinė lytis ano meto šaltiniuose. Čia minimas Liublino suvažiavimas greičiausiai bus įvykęs 1389 m. gegužės mėn. Tai rodo ir Vytauto su Skirgaila susitaikymo raštas, išduotas Vytauto Liubline 1389 m. gegužės mėn. 29 d. Žr. CEV psl. 18.

[23] Luwburt(en) (= Liubartas). Vytautas viename savo 1401 metų rašte (CEV psl. 72) tarp kitų savo giminių mini: „...curia que iacet in Granovach, quam quondam patruus noster Lubart tenuit“. Ordino šaltiniuose randame Lubart, gudiškuose — Lubart.

[24] Jeske(n) von Tarnaw čia vadinamas rusų viršininku.

[25] Tarnaw ano meto šaltiniuose randame dar Voigt, Cod. Dipl. Pruss. IV, 107 Johannem de Tarnaw. Šiandieninėje Lenkijoje esama nemaža vietų vadinamų Tarnow. Iš kurios jų buvo čia minimasis Jeske(n), vargu pasakyti.

[26] Spitke(n) anuo metu buvo Krokuvos vaivada. Kitur rašomas: Spithco de Molsten (Melštynas) palatinus ac capitaneus Cracouiensis.

[27] Vytautas savo duotuose dokumentuose rašosi: a) vokiškuose: Wytaut, Witaudt, Wittaud, Witaud, Wytaud, Wytout, Wytawt, Witawt, Witawdt, Witawd, Wittawdt, Wytawdt, Wytawdus, Vytawth, Withowd, Wytowd, Wytowdt, Witowd, Vytould; jau 15 amž.: Wytold, Wytoldt; b) lotyniškuose: Witaudus. Witawdus, Wytoudus, Witoudus, Witoldus, Vitoldus; gudiškuose — Witowt. Antspauduose Vytauto vardą skaitome: (1379 m.) S: Dvcis + Vitaute; (1384 m. – žinoma tik iš aprašymo) Sigillum Witawti ducis in Trakken; (1385 m.) + S: igilvm ȣ Witawt: Dvcis Tracken, (1386–92) + S. Vitoldi · Dvcis · Litwanie · et · Doi · Groden; (1397 1411 m.) s — wytoldi — dvcis : lithwanie —; (1401—1404 m.) s · allexandri · alias · wyto[wt] · digra · ducis · lythwanie · heredis · [tr]ocenſ' · dñi · qz Ru etc: ; (1407–30 majestotinis antspaudas) + sigillum ∘ allexandri ∘ alias ∘ witawdi ∘ dei ∘ gra ∘ ducis ∘ lithwanie ∘ et ruſſie ∘ et

vnd marterten ſy mit waſſer vnd smitten ſy jn jſen vnd ſacʒten ſy jn temenitcʒen, vnd das alls wedir minen willen. vnd hercʒog Skirgal hat mich dicke bereet kegn hercʒogen jagaln vnd brife ſenden, vnder wilen vor mir das her briue weg ſante, vnder wilen das her js ſelbir vor mir rette das jch cʒu horte, vnd das geschach alls ane myne ſchold; vnd nochten romte[a] her das wi her mich mochte toten, wen her wol woſte dath ich noch min vetirlich[b] erbe welde gewinnen vnd des beſorgte her ſich wol, das mir das leit were, das her myr vorheld myn fetirlich erbe; [24b] Vnd[c] nach ſchat[d] her mir ken hercʒog jagaln jn miner kegenwertikeit[e], vnd hercʒog jagal hat jm dor vmb ny cʒugeſprochen vnd hat jn do von ny gecʒoyn. vnd js noch huttentag lebende bi hercʒogen

---

SRP išspausta: a) romte [d. i. berathschlagte] b) veterlich c) vnd d) schot e) kekenwertikeit

---

cetera; (1407—19) + sigillum ꝫ allexandri ꝫ ducis + lithwanie ꝫ etcetera; (1404—16) + s. allexandri · als · Wytowdi · d'i · gra · dv · lit ·; (1420—30) + s · allexandri · als · Wytowdy · dei · gra · magni · ducis · lituan. (Vytauto antspaudų išrašai imti iš: Władysław Semkowicz, Sfragistika Witolda. Kraków 1931. (Odbitka z „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologisznych“, Tom XIII. 1930). Pastebėtina, kad Vytautas savo titulacijoje sąmoningai greta Aleksandro vartojo senąjį savo vardą — Vytautą ir reikalavo iš kitų, kad jis dokumentuose būtų įrašomas. Tai matome iš Jogailos 1416 m. rašto Ordinui (CEV psl. 350), kuriame, matyt, Vytautui pageidaujant, reikalaujama iš Ordino viename nesenai surašytame dokumente įrašyti greta Allexander ir Wytowdus, nes: „obmissa est specificatio nominis preclari principis domini Allexandri magni ducis Lythwanie fratris nostri carissimi, scilicet ista. alias Wytowdus“. Ordino dokumentų nuorašuose dažniausia tevartojamas tik vienas senasis vardas, rašomas tomis pat formomis: Wytaut, Witawt, Wythawth, Witold, kaip ir Vytauto paties duotuose raštuose. Ordino istoriniuose šaltiniuose randame dar rašant: Withawd, Wytolt; Wytot (anglų lot. šalt.); vok. žemaičių tarme rašytuose dok. Vitowete, Witowt, Vytout. Iš visko matome anuo metu Vytauto vardo būta dviejų lyčių: Vytaut ir Vytold, pagrįstų tik rašyba, nors vienodai tariamų. Antroji forma (Vytold) Lietuvos didž. kunigaikščio aktuose daug rečiau tevartojama; ji daugiau paplitusi gudų, lenkų, rusų šaltiniuose. Ši forma (Vytold) atsirado hypernormalizacijos keliu gudų rašybos įtakoje: mat, ano meto gudų kalboje šviesuoliai, jau tardami voŭk (vilkas), teberašė volk, tat ir Vytauto vardą, tardami Vitoŭt, ėmė pagal voŭk, voŭna (vołk, vołna) analogiją rašyti, o vėliau gal ir tarti Vitolt, plg. K Būgos Lietuvių kunigaikščių vardai, Lietuvių Tauta II, I, 35 psl. Vilnius 1911 m.

jagaln ſyn[a] diner der do heiſt warſch[28]; cʒu mir ſante den ſelben[b] (warſch)[c] warſch Skirgal vnd entſagte mir vnde ſaite myr: „hute dich vor mir vnde ich vor dir". vff di cʒi[e]t[d] hat ich als vil nicht vriheit, das ich mynen boten mochte ſenden wo ich wolde ader brife nach ken pruſſen nach ken ruſſen[29] vnd bin bi jn geweſt als eyn eige ner; ich hatte keine vryheit bi jn keinen dingen: | an ein meidelin min tochterchin[30] hatt ich vnd an dem ſelben hatte ich keinen willen, nicht das ichs mochte geben weme ich wolde, vnd man bat ſi von mir fil; vnd ſi werten mir vnd hiſen mich, ich ſolde ſy nicht weg geben vnd vorchten ſich des, das mir von jrenthalben frunde mochten werden; vnd was do y woren my= ner vrunde von den allen nam hercʒog jagal jre ſetirlich erbe. minen[e] Bruder hercʒog Tewtewiln[31] das her jm gegeben hatte, das nam her jm alcʒumole wider, vnd mynes wibes bruder[32]

SRP išspausta: a) Syn ten prieš „Syn" padėtas taškas, o po „geczoyn" (126 eil.) jokio skiriamojo ženklo nėra. Nuo to, kurioje vietoje padėti skiriamuosius ženklus, bus ir konteksto prasmė: arba Skirgaila, arba Warſch tebegyvena pas Jogailą. SRP išspausta: b) denselben c) Įskliaustasis žodis (warſch) SRP neišspaustas; originale išbrėžtas, bet išskaitomas. SRP išspausta: d) cziet e) skaitytina: minem

---

28 Warſch — Jogailos (Skirgailos) tarnas. Kitur šaltiniuose šio Warſch nesekės rasti.

29 Ruſſen (= Rusai). Kitur vokiškuose dokumentuose dar rašoma: Rueschen, Rewschen, Rwsche lande, Rwsen, Rueszen; lotyniškuose — Russia, Rutheni. Vokiečių istoriniuose šaltiniuose sutinkamos dar lytys: Russia, Ruce, Rusia, Ruzenlant, Reuszen, Rutzen.

30 Čia turima galvoje Vytauto duktė Sofija. Ji 1391 m. sausio 9 d. ištekėjo už didžiojo Maskvos kunigaikščio Dimitro Doniškio sūnaus Vosyliaus.

31 Tewtewiln (= Tautvila(s), Vytauto brolis). Vytauto 1401 m. rašte (CEV psl. 72) skaitome: ...post decessum nostrum deputamus, videlicet medietate Novogrodeg, que fuit de patrimonio nostro sors dominorum fratrum nostrorum ducum Woydati et Thowtiwil. Poln. sobr. dar randame tą patį vardą rašant: Towtywil, Tewtywil.

32 Čia turima galvoje Vytauto žmonos Onos brolis. Iš I. Jonyno studijos: Vytauto šeimyna, Kaunas 1932 m. (atmušta iš II „Praeities" tomo), 29 psl. ir kitų aiškėja kunigaikštienės Onos Vytautienės brolį buvus Vėžiskės (Wesisken) kunigaikštį, Vytauto giminaitį ir jo kariuomenės vadą Sudimantą. Taigi, Ona Vytautienė būtų buvusi Vėžiškės Sudimantaitė. Žr. I. Jonynas, o. c. 33 tt. psl.

nam her all ſin fetirlich erbe, vnd deme der mynes wybes sweſter hat[a] jwan[33] aigemunden[b] ſon, dem nam her ouch all ſin fetirlich erbe: vnd jm hat gegeben herczog jagal ſine hant vor mir, das her ſin fetirlich erbe von jm nymmer genemen welde; herczog jwan gab jm dor vmb eynen goldin gortil[34] dorch myne hende.

SRP išspausta: a) hot b) R(A)ugemunden; originale pirmoji to žodžio raidė neaiškiai parašyta, galima skaityti a, arba o, arba r, atseit: aigemunden, oigemunden, rugemunden.

---

[33] jwan aigemunden ſon yra tas pats Alšėnų kunigaikščio Algimanto sūnus Jonas. 1379 m. Jogailos, Kęstučio ir Ordino sutartyje tarp kitų liudininkų randame: Waydelo Iwan Augemunten son (Voigt, Cod. Dipl. Pruss, 182 psl.); Vytauto 1390 metų dviejuose vokiškuose dokumentuose (CEV 20, 21 psl.) minimas Iwan von Galschan Ougemundes son; 1398 m. Vytauto sutartyje su Ordinu liudininku yra: Iwan Awmunten son (CEV 54 psl.); 1400 m. ištikimybę lenkų karūnai prisiekia kunigaikštis Iwan Olgimuntowicz (CEV 66 psl.); 1401 m. tarp kitų kunigaikščių ir didikų lenkų karūnai prisiekia dux Ywanus Olgimunti cum filiis suis, videlicet Andrea et Semeone et ceteris. (CEV psl. 73). Visur čia: Augemunte, Ougemunde, Awmunte, Olgimunt, Olgimuntowicz, aigemunde (resp. rugemunde) reiškia tą patį Alšėnų kunigaikščio Algimanto sūnų Joną, kuris buvo vedęs Vytauto žmonos Onos seserį, atseit, irgi Sudimantaitę.

[34] goldin gortil (= auksinis diržas), matyt, buvo duodamas kaip atpildas už gautas žemes.

Vytauto skundas prieš Jogailą ir Skirgailą

Pirma kai mūsų tėvo tėvas žuvo, mūsų senolis, tada jis atidavė savo vietoje valdyti, augščiausią valdžią Vilniuje, Jaunučiui, Jogailos tėvui Algirdui valdžią Vitebske ir mano tėvui kunigaikščiui Kęstučiui (davė valdžią) Trakuose. Ir kadangi mūsų tėvai, kunigaikštis Algirdas ir kunigaikštis Kęstutis nuo jaunystės sutiko (pradėjo gyventi draugiškai), o dabar pamatė jiems kunigaikščio Jaunučio (daromas) kaikurias neteisybes, tai susitarė tarp savęs kunigaikštis Algirdas su mūsų tėvu kunigaikščiu Kęstučiu, kad jie šiaip ar taip turi užimti Vilnių ir Jaunutį išvyti; ir sutarė dieną, kurią jie turės būti prie Vilniaus. Mūsų tėvas Kęstutis paskirtą dieną atvyko prie Vilniaus pilies, o kunigaikštis Algirdas negalėjo atvykti. Ir mūsų tėvas kunigaikštis Kęstutis užėmė Vilnių ir išvijo iš tenai Jaunutį; ir visi krašto žmonės prisidėjo prie jo, ir visos pilys pasidavė jam. Po to atvyko kunigaikštis Algirdas prie Vilniaus pas mūsų tėvą, ir mūsų tėvas, atsižvelgdamas į amžių, kadangi jis (Algirdas) buvo jo vyriausias brolis, atidavė jam valdyti Vilnių; kitas gi žemes ir pilis pasidalijo jie sau viską pusiau, pasižadėdami vienas kitam, ką įsigis kitose žemėse, visa dalytis pusiau. Kai rusų žemėję paėmė daug pilių ir sričių, tai dalijosi visa pęrpus ir buvo tarp savęs didžioje sandermėje.

Ir po to mūsų dėdė kunigaikštis Algirdas mirė, o kunigaikštis Jogaila tebebuvo jaunas, tuomet mūsų tėvas kunigaikštis Kęstutis (tada jis buvo galingas) jei būtų norėjęs, būtų atėmęs Vilnių ir kunigaikščiui Jogailai, jei būtų panoręs, būtų davęs kunigaikštystę, dėl to kad kunigaikštis Jogaila po savo tėvo (mirties) tebebuvo visai jaunas. Mūsų tėvas šito padaryti, atseit, atimti iš jo Vilnių visiškai nenorėjo dėlei savo brolio, kaip vyriausiojo, ir (dėl to) kunigaikštį Jogailą pasodino Vilniaus pilyje ir saugojo jį iš visų pusių, kol jis paaugo ir kol prie jo priprato žmonės. Ir po to mūsų tėvas patyrė iš kaikurių savo draugų, kad kunigaikštis Jogaila be mūsų tėvo žinios, nuslėpdamas nuo mūsų tėvo, sudarė taiką su Prūsų kraštu ir su Livonijos kraštu ir mūsų tėvą išdavė; tasai, kurs turėjo ir prižadėjo kariauti, (kad jisai) nebenorėjo mūsų tėvui padėti ir nuolatos galvojo tik, kaip mano tėvą ir manę patį sugauti ir kaip mano tėvą ir mane nužudyti ir mūsų žemę sau pasiglemžti. Mūsų tėvas šitą tikrai patyrė ir, pamatęs ant savo galvos nelaimę, nužygiavo į

Vilnių, užėmė Vilnių, paėmė į nelaisvę patį kunigaikštį Jogailą ir jo brolius, ir jo motiną, ir jo visas žemes bei pilis jis paėmė taip pat į savo rankas; ir jo auksą, ir iždą, ir žirgyną, viską tą jis paėmė. Tačiau mūsų tėvas, vengdamas apie save piktų kalbų ir nenorėdamas nieko iš savo giminės išvyti, atidavė jam (Jogailai) visą jo tėvo dalį Vitebską ir kitas sritis, kurios buvo jo tėvo, (grąžino) ir auksą, ir iždą, ir žirgyną, o kunigaikštis Jogaila prižadėjo mūsų tėvui su savo motina ir savo broliais ir prisiekė ištikimybę, sutvirtindamas tai raštais ta prasmę, kad jis Vilniaus niekados nebereikalaus ir bus mūsų tėvui paklusnus savo tėvo dalyje Vitebske. Ir po to tačiau tiesos (pažadų) nesilaikė ir užėmė Vilnių prieš mūsų tėvą: tuo metu mūsų tėvas buvo karo žygyje. Mūsų tėvas grįžo iš karo žygio, o kunigaikštis Jogaila, be jo žinios, užėmė ir Trakus. Ir mūsų tėvas kunigaikštis Kęstutis nujojo tada į Žemaičius, norėdamas gauti sau pagalbos. Ir atėjo mūsų tėvas su žemaičiais prie Trakų, aš pats ir buvau tenai su savo tėvu kunigaikščiu Kęstučiu. Kunigaikštis Jogaila pasitiko mus su savo kariuomene; su juo buvo ir Livonijos ponai (kariuomenė). Ir mes su mūsų tėvu stovėjome ant vieno kalno, o kunigaikštis Jogaila ant kito kalno, priešais mus. Tada kunigaikštis Jogaila pasiuntė pas mano tėvą ir pas mane savo brolį kunigaikštį Skirgailą ir ėmė šaukti mūsų tėvą vardu, kad mes pasitartume tarp savęs geruoju. Ir kunigaikštis Skirgaila davė žodį mano tėvui kunigaikščio Jogailos vardu ir davė jam savo ranką; ir savo vardu taip pat davė žodį ir savo ranką; ir man pačiam jis taip pat davė žodį kunigaikščio Jogailos vardu ir savo vardu ir (davė) savo ranką. Ir mūsų tėvas patikėjo jais ir aš (patikėjau), ir nujojome sykiu su kunigaikščiu Jogaila, pasitikėdami jų duotu žodžiu ir ranka. Ir po duoto žodžio paėmė jie mūsų tėvą ir jį nužudė; ir mano motiną taip pat nužudė, o ir mane patį jie paėmė į nelaisvę; tada mane išgelbėjo Dievas, ir aš nuo jų pabėgau ir nubėgau pas prakilnius žmones, Prusų Ordino didįjį magistrą, priėmiau šventąjį krikščionių tikėjimą ir (prisiekiau) paklusnumą šventajam tėvui — popiežiui; o tenai pas juos palikau savo brolį, savo seserį, savo žmoną ir savo vaikus; visus juos palikau jo nelaisvėje.

Ir kunigaikštis Jogaila pradėjo dažnai siuntinėti pas mus savo bajorus ir savo laiškus, kviesdamas mane į visą mano tėviškę (patrimonium) ir duodamas man žodį. Ir aš patikėjau jo žodžiu, ir patikėjau juo, ir vėl (antrukart) nujojau pas jį; ir šitaip mus prie

to privedė kuris-ne-kuris mūsų neištikimas patarėjas. Kunigaikštis gi Jogaila pažado neišpildė, atstojo nuo tiesos ir mano tėviškės man neatidavė, o davė mano tėviškę savo broliui kunigaikščiui Skirgailai. Skirgaila gi nėra mūsų krikščionių tikėjimo, jis yra rusų tikėjimo, kurio ir šiandien laikosi. Tačiau jie vertė ir mane priimti rusų tikėjimą, kad (tuo būdu) pasidaryčiau visų žmonių nekenčiamas; ir aš prieš savo norą, jų valią vykdydamas, tariau: aš priėmiau rusų tikėjimą ir pareiškiau tai viešai žmonėms, o sykiu slaptai laikiausi savo tikėjimo, kurį pirma buvau priėmęs, krikščionių tikėjimą. Ir kai kunigaikštis Jogaila atsisėdo Krokuvoje ir Krokuvos karalystė jį paėmė, tada aš vėl pareiškiau savo tikėjimą; ir taip aš ir šiandien laikausi krikščionių tikėjimo. Jie ir vėl nenorėjo man leisti kitaip tikėti; tai buvo iš jų pusės daroma man didelė neteisybė, kad jie prieš mano valią spyrė, kad aš priimčiau rusų tikėimą.

Jau metai laiko nūnai, kai kunigaikštis (Jogaila) Liublino pilyje užrašė kunigaikščiui Skirgailai raštais (privilegijomis) visą mano tėviškę mano akivaizdoje; man tai buvo labai skaudu. Dėl to aš skundžiausi dažnai kunigaikščiui Jogailai ir mačiau aiškiai, kad aš čia nič nieko negalėjau padaryti ir negalėjau nieku būdu tų privilegijų nusimesti. Ir aš prašiau kunigaikštį Jogailą raštų bei privilegijų dėl tų žemių, kurias jis man buvo davęs, dėl rusų žemės, kuri buvo priklausiusi Liubartui, kad aš ją galėčiau pasilaikyti. Nusiunčiau pas jį rusų viršininką poną Jeskę iš Tarnovo ir Krokuvos vaivadą poną Spitką ir Krokuvos viršininką, bet kunigaikštis Jogaila ne tik kad nedavė man raštų, nei privilegijų dėl tų žemių, bet dar kalbėjo visiems žmonėms: „aš daviau kunigaikščiui Vytautui žemę tol, kol man patinka, jei panorėsiu, tai ir vėl iš jo tą žemę atimsiu“. Dar daugiau, jie paėmė mano bajorus be mano sutikimo, kankino juos vandeniu, apkalė geležimis ir metė juos į požemius (kalėjimus); ir visa tai prieš mano valią.

Kunigaikštis Skirgaila labai mane apšmeižė kunigaikščiui Jogailai ir laiškus siuntė(?); tai jis prie manęs išsiųsdavo laiškus, tai prie manęs kalbėdavo, kad aš girdėčiau; ir visa tai įvyko be mano kaltės. Ir tačiau jis galvojo, kaip galėtų mane nužudyti, nes jis gerai žinojo, kad aš tebesu pasiryžęs atgauti savo tėviškę, o to jis labai bijojosi, (žinodamas) kad man skaudu, kad jis pasilaiko mano tėviškę.

Ir dargi kenkė jis man pas kunigaikštį Jogailą, net man pačiam ten drauge būnant; ir kunigaikštis Jogaila jo dėl to niekada nesudraudė ir jo nuo to neatitraukė. Ir šiandieną tebegyvena pas kunigaikštį Jogailą jo tarnas, kuris tenai vadinamas Varšas (Varžas?); tą patį Varšą Skirgaila atsiuntė pas mane, paskelbė man kovą, pasakydamas: „tu saugokis manęs, o aš tavęs“.

Tada aš neturėjau tiek laisvės, kad būčiau galėjęs siųsti savo pasiuntinį kur norėdamas arba laiškus į Prūsus, į Rusus; buvau pas juos kaip koks nelaisvasis (baudžiauninkas), neturėjau laisvės nė jokiuose reikaluose. Turėjau mergaitę savo dukrelę; ir ant jos neturėjau savo valios, kad būčiau galėjęs atiduoti ją kam norėdamas, o prašė jos mane labai. Jie draudė man ir privertė mane, kad aš jos neišleisčiau (už vyro), bijodami, kad per ją neįsigyčiau draugų. Ir kiek dar vis mano draugų buvo likę, iš tų visų kunigaikštis Jogaila atėmė jų tėviškes. Tai, ką mano broliui kunigaikščiui Tautvilui buvo davęs, vėl visa iš jo atgal atėmė. Ir iš mano žmonos brolio jis atėmė visą jo tėviškę; ir iš Algimanto sūnaus Jono, to, kurs turi vedęs mano žmonos seserį, atėmė jis taip pat visą jo tėviškę; o jam kunigaikštis Jogaila buvo davęs savo ranką prie manęs (patvirtindamas), kad iš jo tėviškės niekuomet neatims; dėl to kunigaikštis Jonas jam davė auksinį diržą per mano rankas.

Savo turiniu ir forma šis Vytauto skundas yra gana artimas Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių metraščiui (Letopisec velikich kniazei litovskich), kurį toliau trumpumo dėlei vadinsime metraščiu. Įvairūs to metraščio variantai išspausti „Polnoe sobranie russkich letopisei“ 17 tome. Šio metraščio dalis, kur kalbama apie Kęstučio ir Jogailos ginčą (iki Vytauto pabėgimo iš Krėvos kalėjimo), išversta į lotynų kalbą ir pavadinta: „Origo regis Jagyelo et Wytholdi ducum Lithuanie“, išspausdinta sykiu tame pat Poln. sobr. tome, 219—226 skilt.

Ilgumo metraštis yra žymiai ilgesnis, negu Vytauto skundas. Pastarasis aprašo tik įvykius iki antrojo Vytauto pabėgimo pas Vokiečių Ordiną (1390), o metraštis apima ir Vytauto valdymo laikotarpį. Vytauto skundas, būdamas trumpesnis, ir stiliaus atžvilgiu yra labiau kondensuotas ir išbaigtas. Jame surašyti tik

faktai, rodą Vytauto tezės teisingumą bei tvirtumą, o Jagailos su Skirgaila suktumą ir jų poelgių neteisėtumą. Bet kokių nukrypimų, kurie neliestų paties dalyko, skunde nerandame. Juoties dar ir menkesnės vertės dalykai nutylimi. Naminis karas Vytauto skunde vaizduojamas tik bendrais bruožais, lyg būtų norima tik priminti to skundo skaitytojui (Ordinui!) gerai žinomi įvykiai. Skundas yra asmenine forma parašytas Vytauto raštas, kuriame mažne kiekvienoje eilutėje sutinkame asmeninio įvardžio lytis: aš, man, mane, mes, mums. Neapsieinama jame ir be polemikos. Daug ramesnis yra metraščio stilius. Tie patys įvykiai daugiur plačiau papasakojami, nebėra priešybių tarp Vytauto ir Jogailos.

Skunde Vytautas pat pradžioje pasako, kokiu būdu jo dėdė Algirdas įgavo didžiojo kunigaikščio valdžią. Toliau pabrėžia, kad po Algirdo mirties jo tėvas Kęstutis lengvai būtų galėjęs paimti didžiojo kunigaikščio valdžią Vilniuje, bet jis to nepadaro, atiduoda Vilnių Jogailai ir jį patį pasiima net globoti, kol subręsta ir kol žmonės prie jo pripranta. Metraščio pradžioje suminimi visi Gedimino sūnūs ir kokias jie gauna valdyti žemes. Vytautas čia vadinamas didžiuoju kunigaikščiu, Algirdas — karaliaus tėvu, o Kęstutis — didžiojo kunigaikščio tėvu.

Palyginę Vytauto skundą su metraščiu matome, kad abu raštai liečia bendrais bruožais tuos pačius įvykius, taigi abiejų turinys bendras. Gimininingi juodu taip pat ir formos bei konstrukcijos atžvilgiu. Tai geriau pamatysime, sugretindami atskiras Vytauto skundo ir metraščio vietas. Pastarosios čia cituojamos pagal Supraslio variantą, Poln. sobr. 17 t. 71 – 84 skilt. Patogumo dėlei rusiškosios raidės pakeistos lotyniškomis. Vytauto skundo cituojamųjų skirsnelių pradžioje nurodytos eilutės, o atitinkamų metraščio vietų padėti skilčių skaitmenys.

Vytauto skundas	Metraštis
...(1) do gap her vff ſyne ſtad cʒu herſchen, di groſe herſchafft cʒu der wille Jawnuten...	(71) Jevnoutija osadil vo Vilni $\bar{v}$ na velikom kniaženi...
...(5) vnß feter, hercʒog algart vnd hercʒog Kinſtut, von jogunt haben ſy begunſt cʒu leben frunt-	...Olgird korolev otec a velikogo kniaze otec Kestouti byli vo velikoi liubvi i milosti i v lasce;

ich, nu dirſagen ſi jn von hercʒogen jawnuten ecʒliche vnrechte; vnd ſi vorſprochen ſich vor eyn, hercʒog algart mit vnßm fater hercʒogen Kinſtutten, das ſy mit ichte mochten di wille beſitcʒen vnd jawnuten vſcʒutriben vnd goben jn eynen tag, welchen tag ſy ſolden ſyn vor der wille...	kniaz veliki Jevnoutei vo bolšenstve boude ne poliubilse ima; i smolvili meži soboju bratija kniaz velikii Olgird i kniaz veliki Kestouči, kak by jego ottole vysaditi a nekotoromou by meži ich sesti; i smolvilši meži soboju rok oučinili, kotorogo by dni k Vilni prignati, zasesti gorod
...(10) vnd vnß fater kinſtut der quam vff den tag vor das hus cʒur wille, vnd hercʒog algart der konde nicht komen, vnd vnß vater hercʒog Kinſtutt der beſas di wille vnd treib jawnuten dorvs	...a kniaz veliki Olgird k Vilni iz Vitebska ne pospel k tomou rokou, a kniaz veliki Kestoutei prignal ko gorodou Vilni i vogna v gorod, i kniaz veliki Jevnoutei vyskotiv oubežit...
...(15) vnß fater durch des alders wille, als her ſin eldeſter Bruder was, vnde gab jm di wille cʒu beſitcʒen...	(72) kniaz Kestouti reče bratou svojemou... kniaziu Olgirdou: tobe podobajet kniazem velikim byti vo Vilne, ty stareši brat... i posadi jego na velikom kniaženi Vilni

Matome, kad cituotose vietose abiejų šaltinių vienaip žiūrima į faktus, vienodai jie aiškinami ir net tais pat žodžiais. Metraštyje, Kęstučiui atidavus valdyti Vilnių Algirdui, dar priduriama, kad visi kiti broliai turi būti paklusnūs Algirdui.

...(17) vnd ander land vnde borge das teilten ſy jn all cʒu mole ęncʒwei, vnd globten den ander, was man mochte jn ander landen gewinnen, das ſolde man alls entcʒwei teilen...	(72) ili kotoryi volosti to sobe razdelili; a to sobe dokončajut, čto pridoboudout grad li ili volosti da to deliti na poly...
...(22) vnd woren jn mit enander jn groſen truwen	...a byti im do života v liubvi, vo velikoi milosti...

Metraštyje toliau pažymima, kad didieji kunigaikščiai Kęstutis su Algirdu pasižadėtoje sandermėje išbuvo visą savo amžių; o ir

jųdviejų kraštui po jų valdyti numatyti mylimiausieji sūnūs Jogaila su Vytautu, gyvenę didelėje bičiulystėje. Vytauto skunde ypač pabrėžiama, kad Algirdui mirus, o Jagailai jaunam tebesant, Kęstutis esą lengvai būtų galėjęs paimti augščiausią valdžią Vilniuje, bet to nepadaręs dėl savo brolio vyresnumo. Toliau randame abiejuose šaltiniuose dar glaudesnį minties bei pažiūros sutapimą:

...(23) vnd dor noch vnß Olfetter herczog algart der do ſtarb vnd vnß fatir... ſacʒte herczog Jagaln jn das hus cʒur wille vnd behutte jn von allen ſiten, als lange bis das her vff gewuchs, vnd als lange bis das di lute ſin gewonten.

(72) potom pak kniaz veliki Olgird oumre i kniaz veliki Kestouti ne ostavi brata ...Olgirda... počnet deržati kniazem velikim vo Vilni... Jagaila, i počnet pak priezditi ko starym doumam, kak ko bratou priezčival, ko stareišemou...

Metraštyje plačiau aprašomas Vaidilos vaidmuo, sudarant Jogailai sutartį su Ordinu prieš Kęstutį, kaip pastarasis apie tai patyrė, jo pasikalbėjimai tuo reikalu su Vytautu ir kaip šis tuo netikėjęs. Ir toliau, kone tais pačiais žodžiais aprašomi tolimesni įvykiai:

...(40) vnd vnß fatir... cʒouch ken der wille vnd beſas di wille vnd ving jn ſelben herczogen Jagal jngefengniſſe vnd ſine bruder vnd ſine mutir...

(73) kniaz... Kestoutei, sobravse svojeju mociju i vženet vo gorod vo Vilniu imet kniaze Jagaila i so bratieju i s materju, i gramoty i nadet što z nemci zapisalse...

...(46) (vnß fatir wolde vff ſich nich eyn boʒe wort haben)... gab jm alle ſines faters teil witebiſke vnd ander gegenote, di ſines fatir woren, vnd gold vnd Treſil vnd ſtutte...

(74) (Kestouti) reče synou svojemu... ja... Jagailou ničego ne včinil; ne ruošiv jesmo ni skarbov jego, ni stad... a otčinou jego Vedbesk i Krevo i vse mesta što otec jego deržal to vse daju jemou...

Pabrėžtina čia, kad toliau abu šaltiniai tais pat žodžiais nusako Jagailos pažadų sulaužymą ir tolimesnius įvykius:

...(53) trat her (Jagal) der worheit abe vnde beſas di wille

(74) Jagailo pravdou na borzde zagoubil... i zaseli Vilnou...

...(57) vnd... herczog kinſtutt... reit ken Samaiten...	(75) a sam (Kestouti) poidet vo Žemoit...
...(66) vnd ſine truwe gab herczog Skirgal ...von herczog jagals wein... vnd von ſinent wein gab her ouch ſine truwe...	(76)... i kniaz Skirigailo pravdou dast ot velikogo kniaze Jagaila i ot sebe...
...(70) vnd vnß fatir glowbete jn vnd ich vnd reten czu ſampne mit herczogen jageln vff jre truwe vnd vff jre hant; vff der truve nomen ſy vnßn fatir vnd vorterbten jn...	... i kniaz... Vitovt so ocem svoim... kniazem Kestoutijem obadva poede v rat ko Jagailou, nadijase na tyi pravdy; kniaz že... Jagailo perestoupil... kniaze.. Kestoutija... okovav ko Krevou poslali; i vsadili vo vežiu ...i tamo... petoi nošči kniaze Kestoutija oudavili komorniki kniaze Jagailavy...

Abu šaltinius sulyginę matome, kad cituotosioms Vytauto skundo vietoms visur randame atitikmenis metraštyje. Skirtumai tėra tokie nežymūs, kad net galima pagalvoti vieną tekstą esant laisvai išverstą iš kito. Metraštyje labiau pabrėžiama Algirdo ir Kęstučio teisių lygybė. Neesminiai dalykai, kaip Jaunučio suėmimas, pasiuntinių pas Algirdą išsiuntimas, Vytauto skunde visai neminimi. Čia stengiamasi ryškiau išaiškinti Algirdo ir Kęstučio santykiai. Stiliaus atžvigiu abiejų dokumentų vietomis turima tiek bendrybių, kad nenoromis peršasi mintis abu raštus esant to paties autoriaus. Tai krinta į akis ypač sulyginant atskirus pasakymus, pvz.:

herczog Algart vnd herczog Kinſtut von jogunt haben ſy begunſt czu leben fruntlich — Olgird korolev otec a velikogo kniaze otec Kestouti byli vo velikoi liubvi i milosti i v lasce; vnd ſi vorſprochen ſich vor eyn — i smolvili meži soboju; goben jn eynen tag, welchen tag ſy ſolden ſyn vor der Wille — rok oučinili, kotorogo by dni k Vilni prignati; Kinſtut der quam... vnd Algart der konde nicht komen — Kestouti prignal... a Olgird... ne pospel; vnd globten den ander, was man mochte jn andern landen gewinnen, das ſolde man alls entzwei teilen — a to sobe dokončajut čto pridoboudout grad li ili volosti da to deliti na poly; vnd

woren jn mit enander jn groſen truwen — a byti im do života v liubvi, vo velikoi milosti; trat her (Jagal) der worheit abe vnde beſas di Wille — Jagailo pravdou na borzde zagoubil... i zaseli Vilnou; vnd herczog Kinſtutt der reit ken Samaiten — a sam (Kestouti) poidet vo Žemoit.

Kaip jau augščiau buvo minėta, skundas bus buvęs Vytauto paties padiktuotas 1390 metais. Įvykiai minimi skunde Vytautui buvo gerai žinomi. Jo paties pergyventųjų įvykių kaikurias smulkmenas galėjo jis vienas ir težinoti.

Metraštyje, kaip matėme, Vytautas jau vadinamas didžiuoju kunigaikščiu, Algirdas — karaliaus tėvu, Kęstutis — didžiojo kunigaikščio tėvu. Taigi metraščio, bent tokio, koks jis išlikęs, atsiradimo terminus a quo tenka laikyti 1393 metus. Tuomet Jogaila jau 7 metus buvo Lenkijos karaliumi, o Vytautas metus didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Metraščio ir stilius ramesnis, lygesnis, ir pažiūra į atskirus Jogailos ir Vytauto ginčą liečiančius faktus ne tokia griežta, smerkiama. Nebėra to karštumo ir polemikos, kurią jaučiame, skaitydami Vytauto skundą. Visa tai rodo metraštį buvus surašytą vėliau, kai santykiai tarp Vytauto ir Jogailos buvo susinormavę, asmeninės priešybės buvo atslūgusios. Greičiausia metraštis bus atsiradęs su Vytauto žinia, gal net jam pačiam teikiant žinių, prieš Salyno taiką (1393). Neturime pagrindo paneigti, kad metraščio rašytojui galėjo būti prieinamas ir Vytauto skundo tekstas.

K. Alminauskis.

Vyskupo Antano Baranausko laiškai Hugo Weberiui

(1875 — 1898)

(Tęsinys)

Nr. 43. [468 psl.]

Mylimiáusias iȓ brangiáusias
Príetelau mãno!

Pasíłgau nů̃ Tamstos źiniõs, teĩp jiłgaĩ neturė̃damas nëjókios. Neuźsipů̃łu kàd mãń jíłgą grômatą raszŷtumai, arbõ kàd pradė̃tą dárbą darŷtumai. Źinaũ, kaĩp Tamstos wargùs padėjĩmas, kaĩp didì rûpesczai. Neremesczů̃ju tiktaĩ, begù Tamsta sweĩkas, begù gýwas? Bèg sułáukei iȓ apturė̃jai mãno grômatą sù Tamstos rañkraszczu ìsz **Włocławko** Rugpiútyje (August) mė̃nesyje raszýtą? Reiktũ tartuḿ daeĩti: màt pacztań dů̃damas įrasziaũ (eingeschrieben). Tamstos rañkrasztį pérźiurėjęs, kàs mãń gałwoń dė̃jos, atwiraĩ wĩsa parasziaũ. Túłas dáiktas Tamstai bus gẽras, łabiáusia, apẽ sánkrowas iȓ jũ pérsiwartymus. Kė̃lato Tamstos dógodźu negalė̃damas geraĩ iszmanýti, kàs mãń regė̃jos aprasziaũ, nëkė́k Tamstos dógodźu nenė̃kindamas, tiktaĩ sãwo neiszmãnymą iȓ nemokė̃jimą ródydamas. Deltõ iszkálno atsiprasziaũ anojè grômatoje, kàd mãń wĩso tõ ùź błôga neskaitýtumai, iȓ patsaĩ sãwo neiszmonı́ngą rãsztą suníekinau. Wĩsa taĩ sumanýdamas, negalù mĩslyti, kàd bûcz Tamstai anů̃ rasztù nusidė̃jęs, szírdį uźdãwęs. Tamsta patsaĩ geraĩ suprantì, kaĩp łabaĩ susisêłocz, susikrimsczà, jeigù prisijausczà Tamstą nors benkė́k pamarkãtnijęs. [468 psl.]. Szĩtokiomis mĩslimis patsaĩ sawę̃ beramíndamas, wêl susisė̃łau dar łabiaũs: bèg esì sweĩkas, bèg gýwas, bèg mãno grômata kuȓ neprasmẽgo?

Atsiǘsk mãń kẽturius źodźùs: 1. gýwas. 2. sweĩkas, 3. grômatą apturė̃jau. 4. nepykstù. Mãń tẽ keturì źôdźai, kaĩp tãm pa-

wýtusiam żolýnui gausì rasà, szirdẽlę atgaiwiǹs; Tamstai gì wẽnõs minutýtės, jêms paraszýti pakàks.

Naũjasai Źemaĩczu Wŷskupas Pallulonas manę̃ ìsz stôno kanaunŷko pakylė́jo stônan prałôto (praelatus). Nemė́ła mãǹ neĩ tój szłowẽ, niẽkas mãǹ nemė́ła, kôlei nũ Tamstos anũ pam̃inė̃tu keturiũ żôdźu nesułáuksiu.

Meldźù Wiẽszpatį Dêwą, kàd Tamstą sweikũtį uźłaikýtu, nũ wisókiu nełáimiu apsáugotu, wĩs ramíndamas iȓ línksmindamas.

Pasilẽkù Tamstą wĩs lýgiai mylė́damas

Tamstos A. Baranowski.

Kaunè
10. (22.) X. 1883 m.

Nr. 44. [469 psl.]

Mylimiáusis ir brangiáusis Príetelau mãno!

Abì Tamstos atwirì grômati apturė́jau. Pirmója manę̃ atgaiwĩno iȓ palínksmino. Atsigawaũ, lỹg koksaĩ sunkũmas nũ szirdẽs nu-sliñko. Wêl mãǹ tãpo wisì daiktaĩ mė́ła. Antrója łabaĩ mė́ła, bet nebebũwo teĩp kaĩp anóĵ reikalingà. Kàd ìr kasdẽn nũ Tamstos ateitũ kẽlatas żodẽlu — nebutũ pardaũg avaro nunquam satis. Iszwýdus Tamstos rankũtės rãsztą, mãǹ tûĵ ãkys nuszwiñta, szirdẽlė sũdreba, wisãm tam̃pa smagiaũs. Neĩbė wargaĩ kłapataĩ nebesuñkũs. Wĩsgi nors mė́ła, bet nereikalínga, ganà kàd manę̃ nuraminaĩ, lẽpinti nereĩkia. Asz iȓ bè tõ galù apsieĩti. Ag àsz negì móteriszkas dáiktas neĩ kúdykys, kurį̃ reĩkia tûmẽĩ maldýti, káikinti, arbã mė́łauti. Ganà mãǹ sũwisu, źĩnant, jõg Tamsta gýwas, sweĩkas, jõg Tamstai niẽko nenusidė́jau, t. y. jõg aǹt [470 psl.] manę̃s gẽrą szírdį tebeturì iȓ jõg brángus Tamstos rañkarasztys neprapũło, bet rañkosna Tam̃stos pagrį̃źo. Źinódamas gì kaĩp daũg Tamstai yrà darbũ, nẽkẽk Tamstos gaiszínti neĩ ketinù, nei nóriu, neĩ grômatos jókios praszaũ. Kàd iȓ wisùs metùs neraszýsi mãǹ neĩ żodẽlo, nepyksiù, nelũdė́siu, neĩ niẽkokiam nẽrimesczui netsidṹsiu. Wẽnõs tiktaĩ łôskos tepraszaũ ir tõ wẽno dûszià mãno tegeĩdźa; kàd Tamsta, jeigù, gínk Dẽwè, kokià nesweikatà atsitiktũ, tadą̃ nors wẽną mãǹ żodelį atleĩstumai „mãǹ negẽra“. Tẽsà, toksaĩ żôdys bũs mãǹ kaĩp peĩlys paȓ szírdį; bẽt jõ nesułáukiant, bũs mãǹ ramù dûsziai, bũs źeñkłas, jõg Tamsta sweĩkas. Taigì iȓ da-

bař, dírbk saw dárbus kaĩp Tamstai paczãm iszpū̃ła, nëkḗk netrum̃pindamas sãwo âtilsio*), neĩ sãwo sylū̃, parnelŷk, newárgindamas. Paraszýsi mãn̈ grômatą, kaĩ spḗsi. Mãn̈ bū̃s mḗła, źĩnant, jõg Tamstos nasztõs nepsuñkinau. Búkigi sweikū̃tys iȓ linksmū̃tys. Tegū̃l Dëwū̃lys Tamstai an̈t wĩsokõ pãdeda.

Tamstos wiêȓnas A. Baranowski.

31. X (12. XI.) 1883.
Kaunè.

*) R 4 ôtilsys = ató-(j)ilsys; kaĩp iȓ úźauga = ăźúauga; úźłangė = ăźúłangė i. k.

Nr. 45. [471 psl.]

Mylimiáusias ir Brangiáusias
Príetelau mãno!

Brángią nors neliñksmą Tamstos grômatą 26.XI. apturḗjau. Sū̃skaudė mãn̈ szírdį Tamstos wargaĩ kłapataĩ. Negì ką̃ padarýsi: teĩp Dêwo dū̃ta. Bet skaĩtant pabaigojè szĩtûs źodźùs: „Mir geht es Gott sei Dank ganz gut jetzt, wenn ich auch gelegentlich merke, dass mich irgend ein Vorkommniss einmal mehr irritiert, als es nötig wäre“ — iȓ wêl szirdḗlė atsłúgo. Grãźūs źôdźai! Źmogaũs dwasià nū̃ sêławartu iȓ wargū̃ eĩna twirtyn̈ iȓ skaistyn̈. Bėdà nusimĩnusiam! Bḗt kantrḗji iȓ rupestingḗji ir skaũsmais łaĩmi. Tikrôsios, mataĩ, dorõs isz nełáimiu áugama. Beskõ iȓ Rasztè Szwentamè padḗta: áuksas nū̃ ũgnës nusiszweĩcząs, źmogaũs gì dûszià nū̃ sêławartu doryn̈ eĩnanti. — Ir ìsz tõ wêl szirdìs atsigáuna benkḗk, kàd [472 psl.] kaȓtais Dêwas źmónes dorū̃sius wargaĩs iȓ nełáimėmis tĩria iȓ szweĩcza; anõt źôdźu Rãszto Szweñto: „Quia acceptus eras Deo, necesse fuit, ut tentatio probaret te“.

Źiúrint môksło — kãmgi czà, tartum̃, Tamstai szĩtoj nasztà? Sėdêtumai sãw an̈t wënū̃ móksłu — iȓ gan̈. Isz kitõs gì pũsės źiûrint, ãg iȓ źmôgui wisókiu ẽsama reikałū̃, kaĩp sawûju, teĩp iȓ bendrûju. Jaũ nebesãkant apẽ Tãmstos źmôną iȓ waikiokùs, kurẽ wĩs gì iȓ pasótinť iȓ apdeñgti iȓ an̈t kóju, kaĩp taĩ sãkoma pastatýti reĩkia: yrà daȓ iȓ kitū̃ didẽsniu bendrū̃ju wisõs źmoniū̃ draugŷstės reikałū̃ — kurẽ wĩsgi reĩkia kamnórs apźiurḗti iȓ aprûpinti. Tėrpù tokiū̃, nëkḗk nemenkẽsnys yrà ùź kitùs, bḗt dar jũtẽs didẽs-

nys iȓ swarẽsnys, gẽras áuklėjimas jaunĩmo, gẽras intaĩsymas iȓ wedĩmas mókslinyczu ir móksłu. Kõ Tamsta patsaĩ kuriojè móksłu szakojè, nelýginant aȓ kałbómokslyje, neiszpíldysi — taĩ ne wẽnas ìsz Tamstos mókytiniu iszsiràs toksaĩ, kàd taĩ dapildys. Iszsiràs tokiũ puȓkas; puȓkas gì, anõt senûju byłõs, taĩ dĩdelys esą̃s wýras. — Wĩsa taĩ sumãnant, nëkẽk nesigaĩli, kàd Tamsta Mókslynyczos wadù tapaĩ iȓ partàt nů̃ knįgu iȓ nů̃ raszymo prasitráukei szaliǹ. [473 psl.] Nelýginant kaĩp tàs sẽnas ą́źůłas atźałomìs, t. y. mókytiniais sãwo, wẽnas bũwęs, miszkù atźelsi, puȓkù mókytu wýru tapsì. Dêkui gì Dêwui, kàd Tamstos mókytiniu akýtes pagýdė iȓ wêl gilyǹ mókslan eĩti daléidė. Dar łabiaũs dêkui, kàd Tamstai dãwė dagilùs, pĩktaźoles pamatýti iȓ isz sãwo darźẽlo iszrawẽti. Partataĩ Tamsta sãwo tewŷnę nů̃ nełáimės apsérgėjai, nů̃pełną gẽrą ìsz tõ turì. Prisijautĩmas gẽro nůpełno dórai dûsziai, nors iȓ waȓgo prisiwaȓgus, ir skaũsmo prisikeñtus, yrà taĩ dĩdelys ramũmas, tikrója łáimė.

Bẽt jaũ ganà bus szwatrũti, kàd Tamstai daũg czêso skaĩtant nesugurdínti. Asz esmù sweĩkas iȓ sziamè czėsè ramùs, dẽkawoti Wiẽszpaczam Dêwui.

Búkigi sweikũtys ir linksmũtys. Tegul gi Tamstą Dëwũlys mŷli nů̃ wĩso pĩkto, łáimina ir línksmina.

Pasilëkù Tamstą mylẽdamas ir bránaindamas

Tamstos A. Baranowski.

25 XI. (7. XII.) 1883.

Kaunė.

Nr. 46. [475 psl.]*)

Kaunè 11. IV. (30. III.) 84.

Mylimiáusis ir Brangiáusis Príetelau mãno!

Sweĩkas Szwentũ Welýku sułáukęs, liñksmo Alleluja! Dëwè dũk sweikãm, linksmãm sù źmoną ir waikẽlais gywénti del gerũmo tewŷnės ir mokslinýczos.

Isz wisũ pũsiu swéikina manę̃ paźį́stami ir príetelai, sakýdami, àsz esą̃s ĩszrinktas ir Szweñto Tẽwo patwírtintas Wŷskupu, Źemaĩczu Wŷskupo szelpẽju. Nũ Ciẽsoriaus dar nèrà įsãkymo, tĩkis túłas, búsią aǹt musĩszkiu welýku. Wënì rãszo mãǹ paskirtõs wiskupĩjos waȓdą: „Eppus Tespensis“, kitì: „evèque nommé

*) Psl. [474] numeruotas, bet tuščias.

de Tespe". Negalù źinóti, ar czà bũs senobiszkys Tebũ miẽstas „Thespiaę", ar kĩtas koks. Tikrõs źiniõs nėrà, bet sãkoma, paszwentĩmas búsiąs Petrõpilyje Geguźẽs mẽnesyje (Majus). Wargù źinóti, bẽg pãskum pasiliksiù seminãrijoje, nors akwãtycz. Dabar esmù wĩsas rûpesczo nũjimtas, kàd teĩp dĩdys iszáuksztinimas iszeitũ gerũju t. y. Dêwui ant garbẽs, Baźnyczai ant łáimės, mãn paczãm ant iszgãnymo dûszios. Auksztamè stonè dĩdelys atsãkymas. Bet ar sziokį ar tokį dárbą turẽsiu, wĩs letũwiszkos kałbõs nepamesiù ir méilės Tamstos neáuszysiu. Tikiũsi, kàd ir Tamsta manęs nenustósi my- [476 psl.] lẽti. —

Kadaĩgi kãdźaus jaũ ẽsame sù Tamstą susirãszę! Ir, kẽk atãmenu, mãno eilà raszýti. Mãno atãraszas apsĩlenkė sù Tamstos grômatą. Pãskum dar Tamsta atléidei gromatýtę atãwirą. Asz gi nutiłaũ. Wẽna, nenorẽjau Tamstos wárginti, kàd prẽ tẽkãm sãwo darbũ, lëtũwiszkais rãsztais uźsijêmęs nũ sweikãtos nenukrŷptumai; kĩta, kàd ir àsz pàts taĩ sziokį, taĩ tokį gaĩsztą turẽjau.

Atsirãdo terpù lëtũwinįku jaunûju tokiũ, kurẽ põ gazetàs pũcza, Baźnýcza katalĩkiszka pàr 500. mẽtu lëtũwinįku norẽjusi pérdirbti leñkais ir ne mãźa kitũ mełũ ir mônu swíetui akysnà léidźa. Taĩ prisẽjo dũti atsãkymas lénkiszkame łaĩkrasztyje „Przegląd Katolicki 1883. N 38. Czy kościoł katolicki wynaradawiał litwinów, odpowiedź Źmujdźina na niektóre zarzuty gazety Nowoje wremia".

Szẽmet mãno geradẽjas Wŷskupas Aleksandra Kazimieras Beresniewiczus pãbaigė 25. metùs wyskupŷstės. Taĩ ir prisẽjo apraszýti Jõ sweĩko gywẽnimas tamė paczamè łaĩkrasztyje Prz. Kat. 1884. N 8. — Ant tos szweñtės buwaũ nũ Źemaĩczu Wŷskupo ir kunįgũ siũstas Włocławko miẽstan Jubilôto paswéikintu. Teĩp, wêl beñ dwẽjatą nedẽlu sugaiszaũ. Isz tõ nemãźa darbũ susiwiĩko. Wĩsgi jaũ nors dŷdumą apdírbau.

Mẽła Tamstos grômata 6. XII. 83. įraszýta atẽjo metė. Dźaũgsmas Eizenach'o gywéntoju, szweñczant atminĩmą Martŷno L. niẽko mũms neklûwa teĩp lýgiai kaĩp músu szweñtės katalĩkiszkos protestañ- [478 psl.] tams niẽko błôgo nedãro. Bet jeigù kurẽ byĩsakiai iszsĩtarė kokį źôdį mũms prẽszingą, nemeilíngą: ir ùź taĩ dar nėrà kõ pŷkti. Ant tokiũ szweñczu bè tõ negãlima apsieĩti. Źôdys gałwõs neprãmusza, anõt senûju byłõs. Bet kàd Tamsta, wisũ prãszomas ir tráukiamas, nũ tokiũ bylũ atsisakeĩ ir kàs ìsz sãwo padėjĩmo prisẽjo prasznẽkti, ir taĩ teĩp sakeĩ, kaĩp

bûtumai sãkęs, mãń tenaĩ ẽsant, taĩ jaũ tokià gerýbė iȓ méilė, ùź kurią̃ iȓ łabaĩ trókszdamas atsidêkawoti nedateséȓsiu. Asz numanaũ, iȓ jaũ benkė́k patsaĩ esmù datýręs, kaĩp wargù yrà wẽnãm prẽsz wisùs turė̃tis, arbà wisêms sujũdus rómiam, týkiam pasilĩkti. Tamsta, anõt tõ, kałnams uźgriũwus, nełúźai; ũpėms uźtwĩnus, iszstowė́jai. Wĩsa taĩ iszpíldei manę̃ mylė̃damas. Taĩ sakýkigi mãń, baũgi àsz kadą̃ galė́siu Tamstai tokią̃ ìsz sãwo pũsės méilę paródyti? — Taĩ kaĩp gi Tamstos nemylė̃ti, nebránginti, negárbinti ir Dêwui nedêkawoti ùź teĩp brángų príetelų? —

Búkigi sweikũtys iȓ linksmutys. Tegul Dêwas Tamstą̃, Tamstos Źmôną ir waikelùs sweikùs uźłaĩko iȓ aǹt wisokõ łáimina

wieȓnas Tamstos príetelus

A. Baranowski.

Nr. 47. [479 psl.]*)

Mylimiáusias iȓ brangiáusias Príetelau mãno!

Seniaĩ bėsù Tamstai rãszęs, nẽt pasíłgau kałbõs sù Tamstą̃. Pabaĩgęs egzãmeną ìsz sawûju móksłu sėdė́jau asztũnias dẽnàs rekollẽkcijũ, besirů̃szdamas sãwo dwãsią prijeḿtu paszwentĩmo Wyskupŷstės. Szeñdėn rekollẽkcijas pãbaigiau, porýt ketinù Petrõpilin iszkãkti. Paszwentĩmas mãno bũs 24. VI. (6. VII.). Kelaũs draũg sù manimì dù kũnįgu iȓ dù mãno tikrù brólu. Wẽnas ìsz kunįgũ mãno giminêtys, mókytinys iȓ draũgas, mókytojus Antãnas Powiłonìs, Kaũno seminãrijoje mókia dogmãtiszkos teolõgijos iȓ łotĩniszkos kałbõs. Kĩtas gì, mãno ìsz Akadẽmijos mókytinys, Kũpiszkio klebônas, Utẽnõs diẽkonas, Kanaunįkas Klẽopas Kõzmianas. Brólys gì wyriáusias Jônas, Anykszczůsè tė́wiszkėje gywẽna, úkinįkas. Kĩtas, Anúpras Kazimerĩszkiu dwarè grãpo Zĩberko-Plė̃teriaus aźwiẽrytas wisõs gerýbės úźweizdas.

Pagrį̃źęs ìsz Petrõpilio dar neźinaũ kuȓ gywénsiu, aȓ Kaunè, aȓ kitamè kokiamè miẽstè Kaũno waldýbos, kaĩp skiȓs aȓ Swíetiszka Wyresnýbė, arba Źemaĩczu Wŷskupas. Tiktaĩ tė̃k teźinaũ, kàd manę̃s seminãrijoje nebełaikỹs, bẽt kĩtą kokį̃ paskiȓs mãń dárbą. Mãno dárbą seminãrijoje ketĩna Wŷskupas dũti jaunãm mókytojui, teĩpaja Anyksztẽnui An- [480 psl.] tanui Karôsui. Àsz gì prasziaũ, kàd K. Jaũniui; bet Jaũniaus Wŷskupas nenóri nũ sawę̃s atléisti ìsz sekretorŷstės.

*) Psl. [478] numeruotas, bet tuščias.

Âczu Tamstai aźù brángią grômatą 14. V. 84. kuȓ apraszeĩ sãwo padėjĩmą iȓ manę padrąsinai prisiȓnti wŷskupiszko stôno. Nesĩginu àsz kàd nè menkàs nũ Dêwo gawaũ gimtinósias dôwanas. Bẽt Wyskupŷstės stônas teĩp áuksztas, darbaĩ teĩp szwenti, atsãkymas teĩp dĩdys, Baźnýczos szwentõs padėjĩmas teĩp wargùs; kàd czà neiszsitesẽs neĩ Salamõno gaławà, neĩ Dówido dorà, neĩ Samsõno syłà, neĩ paczũ Ãniołu wertýbė. Taĩ kaĩp gì galêcz besidrąsinti àsz tokià dúlkė, toks meñkas dáiktas. Deltõ taĩ iȓ mãno dźaũgsmas yrà nemaźą báimę pamĩszęs. Drąsinûsi wẽnu Dêwo paskyrimù, sakýdamas: negì tõ jẽszkojau, neĩ norẽjau, neĩ tikẽjaus gáusiąs. Dabaȓ nóriu Dêwui garbẽs, Baźnýczai gerũmo, sãw iszgãnymo, iȓ tokį sãwo silpnýbės nórą Dêwui dũdamas, nũ Jo tikiũsi iȓ łáukiu padėjĩmo. Źinaũ, jõg Jisaĩ gãli Abraômui waikùs iȓ ìsz akmenũ iszbũdinti. Taĩ aǹt Jõ wẽno iȓ wisà mãno wíltis.

Tamstos padėjĩmą geraĩ suprantù. Esì kaĩp tàs medẽlys ìsz sawôsios wêtos kitoǹ netokioǹ źẽmėn pérsodintas: szãknys wêtos nemẽgia, máisto netráukia; wĩsgi negidźústa, negiwýsta; nors ir benkẽk skumuȓnas, bẽt jam pakañka sãwojo źałũmo, sawôsios gŷwastẽs. Źmoniũ draugŷstė kaĩp tẽ miszkè mẽdźai nelýgũs: ìsz paźemẽs tánku; wirszuje gì źemûju wirszûniu, wĩs kaskaȓt auksztẽji mẽdźai ẽĩna retyǹ. Teĩp iȓ Eizenako miestè, darbinįku, úkinįku, kũpczu, tarnũ, karéiwiu yrà szimtaĩs; wy- [481 psl.] resnýbiu deszimtimis, Dirẽktorius gì tiktaĩ wẽnas. Bet iȓ terpù lýgiu źmoniũ mĩslys, nórai, pamėgĩmai, rûpestys, wargaĩ nelýgũs. Tamsta sãwo dûsziai ben kẽlatą draugũ rãstumai Weimare, Berline, aȓ kituȓ kuȓ: bet Eizenake nerasì, negáusi. Bet antratweȓtus, tẽk gerýbiu Tamstos dwãsion Dêwas sukrówė, kàd ir Tamstai paczãm ju pakàks, ir Tamstos szeimýnai ir mókytiniams iȓ príetelams. Mylẽjimas tẽsõs, troszkĩmas móksło, pamėgĩmas wisũ gerûju, auksztûju daiktũ, terpù kuriũ ir senóbiu Grekũ palikĩmo ir lẽtũwiszkos kałbõs i. k. Dabaȓ tasaĩ rupestíngas píldymas sãwo darbũ wałdymas gimnãzijos, dėjĩmas twirtũ pamatũ põ źmoniũ draugystę łaukiamêmsẽms łaĩkams. Dabaȓ wėl namũ, szeimýnos łáimė: źmonã, waikaĩ, jũ likĩmas. Wĩsos szĩtos szírdys iȓ szirdẽlės aǹt Tamstos padẽta, Tamstą mŷli, ìsz Tamstos áuga iȓ gŷwastį kúno iȓ dwãsios tráukia. Czà Tamstos swíetas, łáimė, gerýbė, tuȓtai. Tamstai akìs uźmérkus, jũ gałwojè Tamstos mĩslys pasilĩks, ju szirdyjè Támstos nórai, jũ gywẽnime Tamstos darbaĩ.

Numanaũ, kaĩp Tamstos szirdìs sugełtà ìsz tõ kàd Tamstos të negeraĩ paźįsta, kurêms reiktũ paźínti. Neteisínga źmoniũ kałbà yrà skaudì. Wĩsgi geriaũs dorãm źmôgui, kàd jĩ kitì nedórũ łaĩko, nè kaĩp paczãm begiriamãm nedoru tãpti. Anõt to: kũ pawadiǹs, tũ nepagadiǹs. Báłtas dáiktas wĩs pasilìks báłtas, nors iȓ wisì źmónės jĩ jũdũ wadíntu; neĩ jũdas nenustõs búti jũdu, nors ir wisì jĩ báłtu wadíntu. Sópa szírdį neteisíngai nukáltintam źmôgui, wĩs gi ìsz tõ jam ramù, kàd kaltýbės neprisijaũcza. Gerà źmogaũs sąźinia didẽsnė yrà uź wĩso swíeto kałbàs. [482 psl.] Sekẽjams móksło Epikuro iȓ taĩ regẽtusi nełáimė. Bet krikszczónims, źẽmės kelaunįkams, dangaũs tẽwainiams, wargaĩ, kłapataĩ, krĩwidos — taĩ wënì niẽkai. Âczu Tamstai nůszirdźaĩ, kàd dalẽlę sãwo sêławartu mãǹ paródei, dalẽlę sugełtõs szirdẽs nũdengiai. Ir àsz kaĩp tas źolynêlys terpù erszkëczu ir dagĩlu iszźélęs, wargstù, kaȓtais suwaitóju, daźniaũs sawo skaũdulį terpù keturiũ sẽnu nubrãszkinu. Deltõ iȓ kĩto sópulį numanaũ ir draug mãǹ sópa, łabiáusia tokiõ prietėlaus kaĩp Tamsta. Bet jaũ reĩkia baĩgti. Búkigi sweikũtys iȓ linksmũtys. Pasilëkù wĩs wënódai Tamstą mylẽdamas iȓ brángindamas

Tamstos wierniáusias mylẽtojas

A. Baranowski. —

Kaunè

d. 17/29. VI. 84.

Pastaba: Weberio atsiųstas adresas, kuriuo jis galėtų Baranauskui rašyti, pastarojo šiaip ištaisytas; (jis įdėtas laiške Nr. 47):

„An se. Excellenz („Hochwürden" — išbraukta) den Bischof Suffragan (zu Thespiae — išbrėžta) Herrn A. Baranowski zu Kowno".

Nr. 48. [483 psl.]

Mylimiáusias ir Brangiáusias Príetelau mano!

Sweĩkas szwentũ Kalêdu ir naujũ mẽtu sułáukęs! Dëwè dũk gerêms mẽtams búti aǹt wĩsokõ: aǹt sweikãtos, łáimės iȓ dwãsiszko peĩno!

Seniaĩ łubaĩ besmù Tamstai rãszęs iȓ nũ Tamstos źôdźo nors wẽno łabaĩ pasiłgau.

18(30.) VI. iszkãkęs Petrõpilin, tenaì buwaũ dwì nedẽli 24. VI. (6. VII.) prĩjemiau szwentĩmą wŷskupo. 17 (29.) VII. Atważiãwęs bũwo Jo Mŷlista Wŷskupas Beresniẽwiczus apsiłankýtu giminiũ. Sù jûmì iszbuwaũ draũg lĩg 2 (14.) VIII. Pãskum Músu Wŷskupui iszważiãwus Lẽpawos miẽstan gýdytus, jõ dárbus píldżau pusañtro mẽnesio sù wirszumì. 19. IX. (1. X.) nuważiawaũ Anykszczûsnà brólu apłankýtu. Ważinẽdamas wĩsą mẽnesį su wirszumì buwaũ Swėdasûsè, Andriôniszkyje, Kũpiszkyje, Pałẽwenyje Aukmergės (Vilkomir) walstyjoje; Szaduwoje, Sziaulûsè, Baisógałėje, Papilyjè, Trŷszkiûse ir Sziaudŷnėje, Sziaulũ walstĩjos; Wẽszwėnûse, Telsziûsè, Płúngėje, Telsziũ walstĩjos ir Rẽtawoje Raséiniu walstijos. 23. X. (4. XI.) pagrįżaũ Kaunañ.

Prisẽjo mãn iszsikráustyti isz seminãrijos ir̃ namaĩ pasisamdýti, apsidoróti benkẽk, prisipir̃kti [484 psl.] reikalíngu szũkiu ir̃ griôzdu, sawà, kaĩp taĩ sãkant gaspadorŷstė įsitaisýti. Taĩ teĩp ir̃ wĩsas czêsas praẽjo.

Mãno wêtą seminãrijoje apĩjėmė Prałôtas Barówskas ûżweidũ (inspector); teolõgiją gì morãliszką ir̃ lëtũwiszką kaĩbą kũnįgas Antãnas Karôsas, anyksztẽnas, mą̃no mókytinys.

Dabar̃ gì manę̃ ketĩna músu Wŷskupas Pallulon'as użdẽti Konsistõrijos Apicijołù, jeigù swẽtiszka wyresnýbė patwírtins. Kẽk mãn lĩks czêso nũ konsistõrijos darbũ, tẽk galẽsiu letũwiszką kałbą użsijeñti. Deltõ gi, jeigù Tamsta norêtumai ar̃ kokį̃ naũją dárbą apẽ letũwiszką kaĩbą pradẽti, arbà senũsius baĩgti ir̃ nũ manę̃s reikałáutumai kokiũ żiniũ; taĩ drą̃siai geĩsk wĩso kõ. Kẽk tiktaĩ iszsigalẽsiu, Tamstai tarnáusiu rôdżai.

Żinaũ jõg Tamsta łabaĩ esì darbaĩs ir̃ rûpesczais apsikrówęs; deltogi bijódamas Tamstos wárginti, nebedrę̃stu sziõs sãwo grômatos łabaĩ prajílginti.

Baĩgdamas sziũs kẽlatą żodẽlu, nũszirdżai Tamstą swéikinu ir̃ wĩso gẽro tróksztu łabaĩ łabaĩ, kaĩp wisadõs, Tamstą mylẽdamas ir̃ brángindamas

Tamstos wier̃nas príetėlus
Antanas Baranowski
Wŷsk. Thespien. Suffrag. Żem.

16. (28.) XII. 1884. m. Kaunè.

P.S. Kaĩpgi mãn butũ mẽła, kàd Tamsta norêtumai ir̃ galêtumai Kaunañ atważiũti pàs manę̃ pasiwẽszẽtu!

Nr. 49*). [485 psl.]

Sweĩkas praźãdęs, pasbaĩgus tŷłai,
Wãłandą rãdęs małôniai bŷłai!
Kḗk tik galḗsiu, pradḗto dárbo
Dírbti padḗsiu, del móksło skarbo.
Daũg maǹ akwãtos: netsisakýsiu.
Dêwą sweikãtos Támstai praszýsiu.
Búkgi sweikũtys, Príetélau mãno!
Búkgi linksmũtys! źôdźai

Antãno.

Absender:

Bischof. A. Baranowski
in Kowno (Russland).

Nr. 50**). [486 psl.]

Nesiwárgink parnelŷk. Ganà mãǹ źinóti, jog Tamsta gýwas iȓ sweĩkas. Mḗła mãǹ Tamstos źôdźai skaitýti; bet Tamstos sweikatà mëlẽsnė. Deltõgi, źinódamas, kḗk wisókiu darbũ turì, jiłgũ grômatu nesiprôwiju. Ganà mãǹ bus, jeigù nors prareczaĩ trumpũtėmis kortẽlėmis mãǹ benkḗk praneszì apẽ brángią sãwo sweikatýtę.

Nűszirdźai swéikindamas

Tamstos A. Baranowski

d. 8. (20.) Saũsio m. 1885. Kaunè.

Nr. 51. [487 psl.]

Mylimiáusis mãno Príetelau!

Atwirą grômatą Tamstos sù didźù dźaugsmù apturẽjau, raszýtą 3. 7. 86. Paskum atẽjo trŷs knį̃gos: „Griech. Elem. Gram.“ „Elemente der latein. Darstell.“ ir „Elem. der lat. Syntax“.

Nűszirdźai dêkui aźù brángias dôwanas ir gẽrą źôdį. Dykojè wałandojè wisàs trìs pérskaitysiu nűłatõs. Benkḗk wartýdamas jaũ maczaũ kàd mókytiniams ir mókytojams bus łabaĩ gẽros: sẽnosios źĩnios iszkłóstyta trumpaĩ, réiszkiai, nůsakiaĩ; naujũ, geriaũs isztirtũ, benkḗk pridḗta. Mãǹ gi ir isz tõ bus łabaĩ mḗła skaitýti,

*) Atvirukas, pašto antspaude matyti data: 25. IV. 188....

**) Atvirukas.

kad cza Tamstos dárbas, Támstos wargas, Tamstos mislìs, lỹg Tamstos grômata. Sweĩkas ir manę garbíngai paminẽjęs prẽkalboje grẽkiszko kałbómokslo: neuźsidírbau tokiõs garbės: ne mãno, Támstos wĩsas nũpełnas, dêkuj uź gẽrą szírdį ir źôdį.

Nů prẽszpaskutĩnės Tamstos grômatos bũwo jaũ suwẽję wisì mẽtai ir dar sù wirszumì. Łabaĩ łabaĩ buwaũ pasĩlgęs nů [488 psl.] Tamstos grômatos. Nedrę́sau pradẽti, bijódamas nusidẽti. Kartais bijódawaus: beg gýwas, beg sweĩkas bėsì. Jaũ buwaũ ketĩnąs nors dwėjũ źôdźu pareikałáuti — e nû, ateĩnama nů Tamstos wirsziaũs minẽto atãwiro rãszto. Jaũ dwejì mẽtai suwẽjo, kaĩp ìsz seminãrijos iszsikráusczau. Par szį̃ wĩsą łaiką niẽko lëtũwiszkai neberasziaũ. Kãgi beraszýsi, kad spáudinti źmoniszkomìs, t. y. sawotiszkomis lĩteromis uźgínta; tokiũgi, kaĩp lëpta, lëtũwinįkai nemẽgia, nepkeñcza. Jaũ bũs pusantrũ mẽtu, kaĩp atlikaũ Źemaĩczu Konsistõrijoje Apicijołù. Czà yrà sawì darbaĩ, sawì rûpesczai. Bet jeigù Tamsta pareikałáusi, bũs mãñ ir łaĩko ir akwãtos: wisomìs ir syłomìs ir źiniomìs Tamstai tarnáuti netsisakýsiu. Kwêczamas taĩ iñ sziokį̃, taĩ in tokį̃ dárbą apẽ lëtũwiszką kałbą, źėdnãm wĩs atsisakaũ negãlįs, netũriąs wãlos, sù Tamstą̃ búdamas susitãręs. Jeigù Tamsta pradẽtą dárbą Ostl. Stud. tolaũs dírbsi, łabaĩ mãñ bus mẽła padẽti. Jeigù dírbsi kĩtą kokį̃ dárbą, ar lëtũwiszką kałbómokslį, ar teĩp kokį̃ — mãñ teĩpaja bus łabaĩ mẽła padẽti. Jeigù aźù kitũ darbũ gałwõs Tamstai nebe- [489 psl.] tèks łaĩko lëtũwiszkëms darbams, mãñ bus mẽła nors prareczaĩ ir nors po kẽlata źodẽlu nů Tamstos sułáukti.

Búkigi sweikũtys ir linksmũtys, tegul Tamstą Wiẽszpats Dêwas łáimina. Pasilëkù wĩs lýgiai Tamstą mylẽdamas ir brángindamas

Tamstos wierñas príetelus

A. Baranowski.

d. 29. VI. (11. VII.) 86. m. Kaunè.

Nr. 52. [491 psl.]*)

Mylimiáusias ir Brangiáusias Príetelau mãno!

Dwĩjan mẽłas ir brángias grômatas nů̃ Tamstos apturẽjęs Lëpos mẽnesyje ir ant Naujũ mẽtu; lĩgsziôlei nẽsiunczau atãraszo,

---

*) Psl. [490] numeruotas, bet tuščias.

matýdamas sweikãtą Tamstos pakrŷpusią ir bijódamas apsuñkinti ir wárginti sunkiamè wargè ẽsanczo, darbaĩs apsikrówusio. Ir be lëtũwiszku darbũ, ir be mãno grômatu, Tamsta esì parsidírbęs, parsipłûkęs, parsidôwijęs. Sweikatà Tamstos brángi reikalingà moksłams, mókįtiniams ir waikẽlams sawêms. Susistĩprinęs, kitùs dárbus pabaĩgęs, tiwir̃szcz paspẽsi lëtũwiszką prôcią, jeĩ Dêwas gýwą ir sweĩką užłaikŷs.

Taĩ nors dabàr̃, teip newéikiai dêkawoju nůszirdžai ažù abĩdwi grômati, swéikinu, sweĩkas Szwentũ Welýku sułáukęs. Dëwè dũk sweikãm, linksmãm szwentès szwę̃sti, szírdį leñgwą, dûszią rãmią turëti, ir namẽ džaugsmù ir terp žmoniũ gerù žodžù łaimëti.

Asz, Dêwui dêkui, sweĩkas. Darbo nekasrẽ, bet užsijėmĩmo sziokiõ tokiõ pakañka. Konsistõrijoje kitì darbaĩ, ne kaĩp seminãrijoje. Reĩkia geriaũs pažínti padėjĩmai Bažnýczos [492 psl.] ir swíetiszkos wyresnýbės. Turiù isz kunįgũ trìs szelpẽjus: wenãm paskýriau weĩkałus mẽtriku, kitãm nesutikimùs stôno moterŷstės, treczãm reĩkałus kunįgũ, Mãñ paczãm pripũło péržiurėjimai rokúndu ir prižiurẽjimas wisũ darbũ. Turiù swíetiszko stôno sekrẽtorių, tris wedẽjus stãło, registrãtorių, arkiwãrijų, ir daugiaũs deszimtẽs raszýtojų. Ineĩna ant mẽtu apẽ peñkiatą tûkstanczu pôpëriu ir kitatė́k ju iszléidžame. — Pérnėje wĩsą wãsarą Kaunè iszsėdẽjau; szẽmet dar̃ nežinaũ kaĩp iszpùłs. Pérnėje atwažiãwęs bũwo isz Dórpato Aleksándrow, jáunas dar mókytojas, lëtũwiszkai gražiaĩ iszmóko kałbëti, pamẽgo žmonêms ir kunįgãms. Ketĩno ir szią wãsar atkeláuti. Łañko kar̃tais ir E. Wolter, bet jo teĩp nemŷli neĩ kunįgaĩ neĩ žmónės: newiẽryja jam, wéngia. Aleksandrowas jẽszko wė́no móksło, polĩtikos neklũdža: Wólteras gi, kaĩp wisẽms rẽgis daugiaũs sãwo peĩno, ne kaĩp lëtũwinįku gerũmo nóriąs. [493 psl.]

Isz mãno pũsės, kadą Tamsta norẽsi ir galẽsi, tadą asz padẽsiu, kaĩp jaũ esmù apẽ sataĩ rãszęs nebėwė́ną kar̃tą. Nẽ wė́no isz wisũ sãwo žôdžu apẽ szĩtą dárbą raszýtu neãtimu neĩ nemãžinu. Kaĩ sweikì búsime, ar̃ sziadą̃ ar tadą̃, wĩsgi pradẽtą dárbą tolaũs dírbsime.

Dabar̃ gi búkigi sweikũtys ir linksmũtys, mylimiáusias Príetėlau,

Támstos wĩsas A. Baranowski.

d. $\frac{\text{26. Kówo}}{\text{7. Karwẽlo}}$ m. 1887. Kaunè.

Nr. 53*). [495 psl.]

Mëláusias ir Brangiáusias Príetėliau mãno!

Łabai dêkui uź teĩp gẽrą grômatą, uź rûpestį apẽ mãno sweikãtą ir źadějimą pasakýti mãń kokià yrà paskutĩnė knįgà apẽ skaĩczu teõriją. Gẽro gýdytojaus jaũ kłáusiaus. Sãkė mãno nè ligà esantì, bet nesweikatà (non morbus, sed defectus), nerẹĩkią gydykłũ, bet gerõs jůstẽlės. Patsaĩ insitaisiaũ dróbės gniuźtùs, kuriaĩs ant tampriũ jůstẽliu aźugniáuźiau abù gírkszniu iszmaũkęs isz tenaĩ źárnas ir strėnoń subraũkęs, jëmiaũ gérti taĩ cziczĩbarą taĩ trejôką, taĩ S. Jôno źolinėliùs. Nũ tõ wĩso jaũ mãń gerelaũs pasdarė. Tikiũs pamaźêl atsitaisýsiąs. Bẽt jeĩ prireĩks gerõs jũstos, taĩ tadą̃ szauksiũs į Tamstą. Girdějau, esą̃ gerũ jũstu Wílniuje, Wárszuwoje, Petrõpilyje.

Buvau griaudźąsŷs prirãszęs Tamstai tẽk rokúndu; bẽt kad Tamsta jũ nesibaidaĩ ir żadẽs mãń padẽsiąs, pasidrą́sinęs wêl dar apẽ rokúndas raszaũ.

Nè iszkar̃to mãń sẽkės rãsti taisyklẽ aprokũti wéikslėms dalýbu. Iszskírstęs anãlizą 10 000, kaĩp rasziaũ Tamstai, jėmiaũ szĩtokį aprokãwimą darýti: $a^3 b^2 c^2 = a. a^2 b^2 c^2 \ldots$**). Tókią procią̃ isztýręs diferencijas, padariaũ są́raszus nẽt lĩg: $a^{10} b^{10} c^8 d^8 e^8 f^7$. — kruwinà bũwo procià***).

[496 psl.] Bũwo parûpę pérwest pàr wĩsą abecêlę ir nẽt ligi 22. twirtybei: $b^{22} c^{22} \ldots z^{22}$, bẽt matýdamas jog, ką daugiaũs lĩtaru, tą daugyń ẹĩna rũbrikos; surokawaũ rũbrikas padarýto dárbo, ir iszpũło szĩteip****): . . .

Prajílginęs szĩtą toblýcza lĩgi z ir prapłãtinęs lĩg twirtýbei 22 radaũ jõg wënà z^{22} reikałáuja rubriku: 2̋,104,09̋8,963,720. Apro-

---

*) Šio laiško viršuje Weberio pieštuku pažymėta: [495—506 gehört der Zeit nach 507—514]. Pagal turinį geriau pritiktų, jei šis laiškas eitų po Nr. 54. To reikalauja ir laiško datavimas. 53 laišku prasideda Baranausko matematiškieji laiškai. Jie čia nėra spausdinami ištisai, bet tik tos vietos, kurios gali charakterizuoti patį asmenį ir turi daugiau autobiografinio pobūdžio. Spausdinami jie tiek, kad lengvai būtų susekama kokie matematikos klausimai domino autorių. Praleidžiama tik grynieji skaičiavimai, visur apie tai pažymint išnašose.

) Skaičiavimas praleistas. *) Vėl skaičiavimai „toblyczos" praleista.

****) Skaičiai praleista.

kawaũ jõg tokia toblyczà reikałáuja daũgalo źmogaũs ámźiu. Teĩp dwasià nusimĩnusi aprĩmo. — Potãm pasidariaũ szìtokią toblŷczą*):...
Isz szĩtos wisõs toblŷczos ĩszwedźau taisýklę, anojè grômatoje apraszýtą, kaĩp gãlima wéikslės dalýbu aprokũti. Czà pãdedu aprokãwimą a^{10}... e^{10} : **)...
[498 psl.] Taĩ szĩtos rokúndos jaũ yrà pãbaigtos, neberûpi daugiaũs. Toblŷczos nebereikalíngos. Taisýklės jaũ gãtawos, dũdas in teorẽmatus sudoróti. Rûpi źinóti, ar pírmykszczai skaĩczai nesidũda in kokį̃ sistẽmą sudãrýt, ir kaip? — Dėltõ ìsz teõrijos skaĩczu tikiũsi gáusiąs paleñgwinimą ir szwêsą tam reikalíngą. Jílgą mẽtą manę̀ kankĩno, delkõ dáuginant ir daĩĩjant a. b = a b ir — a · — b = ab; tiktai a · — b = — ab ir — a · b = ab? Bet kaį apsiprataũ, — ir rûpestis aptíłko. 1860 m. bũwo mãń gaɫwoń intsimũszęs kablŷs, kuȓs mãń tadą̃ nemãźa gaɫwõs sukĩmo padãrė, wárgindamas pàr kẽlatą mẽtu. Ar numerãcija tũri gãłą? ir kokį̃? — Regė́josi reiktũ turẽti: 1.) ẽsant prãdźai, reiktũ búti ir gą̃łui; 2, jos mërà 1 (wẽnas) budamà teĩp apim̃tà wisaĩs krasztaĩs, kàd kãźin kaip daũg kar̃tu didźáusiomis kruwomis bus numerãcijon sudẽta, wĩs toj numerãcija turẽs gãłą ir krasztùs; 3, jõs suźinótojus, źmogaũs prótas tũri sawo syłõs ir platũmo [499 psl.] krasztùs, taį negãli iȓ jì (numerãcija) búti be krãszto. 4) ámźinastẽs (aeternitas, absolute infinitum) negãlima jókiais skaĩczais iszrokũti. Kõ nedariaũ, wĩsa bũwo per nêk. Rasziaũ mislą smulkiaĩs kaĩp agũnos grudẽlais skaĩczais ant paũkszczu kẽlo eĩlą paȓ wĩsą dañgų, nebemokė́damas tû didźáusiu skaĩczu kaĩp iszwar̃dyti, wĩs gì regė́jau jõg tokià numerãcija dũdas kwadrôtan ir aukszczáusiosna twirtybėsna pakélti ir búti pãjimtą̃ uź wẽnýbę, prãdźią kitõs tokiõs ir dar didẽsnės numerãcijos. Po tãm prĩjemdamas sistẽma pilõzopu atomĩstu atsimĩnęs, jog Rasztè S. pasakýta Dêwas sutwẽres swietą in numero, pondere et mensura, paźeñklinau sumą wisũ źẽmės ãtomu, źmogaũs prótu nesuskaĩtomą lĩterą „a“. Potãm tą̃ baĩs dĩdelį skaĩczų dáuginau szĩtęip: $a^a = b$; $b^b = c$........***) ir teĩp péręjęs paȓ wisàs žĩnomas abecėlės, iszrę́iszkiau neiszpasakýtai dĩdelį skaĩczų, wĩsgi neprisiar̃tinau neĩ in iszreiszkĩmą ámźinastẽs, neĩ in gałą numerãcijos. Nũ szĩto war̃go iszgė́łbėjo manè S. Ta-

*) Skaičiai praleista. **) „aprokawimas“ praleista, viso apie 2 puslapiai [496—498]. ***) Skaičiai praleidžiama.

môszius isz Akwĩno, pérkratidamas tokĩ pãtį kłausĩmą sãwo darbè Summa Theologiae, parte prima quaest. 7. art. 4., kuȓ radaũ geraĩ iszparódytus szĩtůs źodźùs: „Impossibile est esse multitudinem (per se, vel per accidens) **actu** infinitam: possibilę est autem eam esse **in potentia**". Sulȳg tů̃ kartù, dwasià mãno aprĩmo, gałwà lĩko pałaidà. Taĩ iȓ dabaȓ tikiůsi nurímsiąs, rãdęs teõrijoje skaĩczu ar gẽrą iszmezgĩmą wárginanczu manę̃ kłausĩmu, arbà paródymą, jõg tẽ kłausĩmai nesidů̃da iszmẽgsti.

Dar mãźas tebebúdamas, girdẽjau aźdawĩmą [500 psl.] iszrokůti, kẽk reĩkia piȓkt jáuczu, kárwiu ir telũku uź 100. rũblų, kàd butũ 100. sztũku? — jauczui 10. rublu, kárwei 5. telũkui pũsė rublo. Parjílgiausia tadą̃ ant piȓsztu iszrokawaũ, jog iszeina 1. jauczas, 9 kárwės ir 90 telũku. Potãm nẽt pasenẽjau bejẽszkodamas pajiłgaĩ ir paskersaĩ po aritmẽtiką ir algebrą, taisyklẽs taĩ rokúndai. Aźupérnej mãń sẽkės sutáikinti szĩteip:

$$10x + 5y + {}^1/_2 z = 100$$

$x + y + z = 100$. Bet tolaũs neĩ ìsz wêtos. Jáuczu skaĩczus x, kârwiu y, telũku z. Trŷs neźĩnomi, o du tiktaĩ lýginimu, abà jůtẽs dar, isz dwẽjũ wẽnas tėrà lýginimas. Dasigiȓdęs, jõg tokiamè kartè reĩkia trìs neźĩnomus suwẽsti in dù. Łabaĩ nusĩdźaugiau kaĩ sẽkės padarýti szĩteip: $10x + 5y + {}^1/_2 z = 100 - (x + y + z = 100) = 9x + 4y - {}^1/_2 z = 0$. Regẽdamas jõg $9x + 4y = {}^1/_2 z$, daejaũ jõg $z = 18x + 8y$ ir pridẽjęs dar $x + y = 19x + 9y = 100$, iȓ jaũ tadą̃ radaũ álgebroje kaĩp 100 paskírstyti in 19x ir 9y. Iszpůło wienà tiktaĩ rokúnda $x = 1$ $y = 9$ $z = 18 + 8 \cdot 9 = 90$. Tadą̃ wêl beń kẽlatą nedẽlu prãwerczau taisýdamas toblyczàs skaĩczu ìsz kuriũ gãlima uźdůti tokiàs paczàs rokúndas, kàd butũ x nelýgus y, neĩ z, iȓ kad iszrokãwimas iszpułtu wẽnas, negì daugeriópas, neĩ dwejópas. — Taĩ iȓ konè wisà mãno apẽ matemãtiką procià. Newẽnà, sziůs dárbus dírbant, auksztẽsnė ir swarẽsnė tẽsà, łabaĩ stipraĩ prótan ir szirdiń mũszas. Teĩp, raszýdamas toblyczàs maźûju skaĩczu pakełtũ iń auksztósias twirtýbes, ir pérźiurėdamas sãwo dárbą, aȓ mãno kuȓ neapsĩrikta, ìsz 5^{100} ĩsz- [501. psl.] wedźaũ kwadrôto szãknį, kurì iszẽjo lýgi 5^{50}, bẽt pabaigojè dárbo pasilĩko 000...... 023, 283, 064, 365, 386, 962, 891, 625 ir po jôms wêl 000... dewyniólika, daejaũ, jõg czà yrà apsirikĩmas. Potãm źiuriù, jog tà numerãcija 23283... aukszczaùs iszraszýta = 5^{32}, atskaĩtęs tojè toblŷczoje 33 eilàs wirszuń ir tojè eilojè nů̃ deszinẽs pũsės

atskaĩtęs 19 cĩfru, radaũ jõg reĩkia kàd būtũ 7, paraszýta gì par apsirikĩma 8; D = 1. eilojè 5^{68}, iszáugo teĩp didelên numerãcijon. Pataisiaũ tą dárbą storẽsnėmis cifromis ir pasidãrė tũ storẽsniu cĩfru auksztà ir ìsz apaczõs płatì pirãmida. Isz teĩp meñko apsirikĩmo iszáugo teĩp dĩdelys skaĩczus netĩkras, noȓs jo augimè nebũvo jaũ kĩto apsirikĩmo. Tĩkras pawéiksłas tõ, kàs dẽdasi kasdënà gywẽnime źmogaũs ir istõrijoje giminiũ ir swéto. Wënà menkà kreiwumà, nepataisýta, par dënàs ir dárbus iszáuga in didźàs nedorýbes ir nełáimes. Pataĩsymas rokúndos daugiaũs mãń waȓgo padãrė nè kaĩp pìrmasis jõs dãrymas. Lýgiai ir gywẽnime atlýginimas kreiwumũ daũg ẽsti wargẽsnys, nè kaĩp wieȓnastis dôrai. Szĩtos têsos łabaĩ stipraĩ gałwoǹ ir szirdiǹ mũszas. Tokiõs syłõs netũri neĩ geriáusi skaĩtymai, neĩ kôzonės, neĩ apsidumójimai dwãsiszki. Arbà wêl, intsidãwus in didźósias rokúndas teĩp rẽgis, kad iñpłaukiau widuriǹ mãriu, pasinẽriau paczoǹ giłumoǹ, nusimanaĩ źmogùs eĩnąs wĩs nũ krãszto tolyǹ ir tolyǹ, wĩs in dũgnį gilyǹ ir gilyǹ. Pérźiurint gì jaũ pãbaigtą dárbą, regì, jõg mãno tebêsama pakrasztyjè ir intsinérta nedaugiaùs kaĩp lĩg rẽszam. Isz tõ ẽsti wêl rẽgima ir nůmanù, jog źmogaũs prótas, kaĩp jis nepłatùs ir kaĩp nebutũ stĩpras; wĩsgì neiszpasakýtai meñkas ir sílpnas, sulýginus jį sù tũ prótu, kurs ir wisùs skaiczùs ir wisàs rokún- [502 psl.] das tũri draũg kaĩp ant déłno ir taĩ bè jókio waȓgo ir prôcios. Ir daũg kitũ łabaĩ swariũ ir didźũ tësũ ir mĩslu isz matemãtikos wénos ĩszteka, kĩtos sãwo eiszkũmą iȓ sýłą iszparódo. —

Teȓp pôpieriu radaũ gẽsmę, kurią czà Támstai perraszau.

Pasikałbẽjimas gësminįko su Lẽtuwą*)

[506 psl.]**) Támstos dárbą sziomìs dienomìs tikiũsi sugrąźínsiąs. Būkigi sweikũtys ir linksmũtys. Tamstos tĩkras príetėlus

A. Baranowski.

24. Saũsio / 5 Wasẽrio 1889 m. Kaunè.

---

*) Giesmė, kaip B. ją vadina, turinti 227 eilutes [psl. 502—506] parašyta tarmiškai yra išspausdinta Dr. Fr. Spechto „Lit. M.“ psl. 448—454.

**) Laiško baigiamieji žodžiai parašyti perrašius aukščiau minėtąją giesmę.

Nr. 54*). [507 psl.]

Kaunè 27(15) Saũsio 1889 m.

Mëláusias ir Brangiáusias Príetėlau mãno!

Buwaũ łabaĩ pasílgęs brángiu Tamstos żôdżu, ir jaũ beabejóją̃s, bèg dũs Tamstai sweikatà pradė̃tą lëtũwiszką dárbą baĩgti. Rãginti nedrę̃sau, bijódamas, kàd ìsz syłũ neiszeĩtumai. Todel ir apturė̃ję̃s kónspektą ir prográmą, atãraszo nė̃siunczau. Dabař gì sułãukęs dwė̃jũ mẽłu grômatu, aprãszymo intaĩsymo biblijotė̃kos ir lëtũwiszku darbũ, pradżugaũ ir isz szirdė̃s dêkawoju. Neużíłgo tũs dárbus pérżiurėję̃s sugrążínsiu. Prė̃sz dwejùs metùs, dêkui, apturė̃jau grė̃kiszką kałbómokslį, lotĩniszką sudãrymą (syntax) ir prĩkłodus ýszkałbos (rhetorica), atraszýdamas dêkawojau uż garbíngą paminė̃jimą mãno wařdo ir lëtũwiszkos kałbõs.

Łabaĩ mãñ mẽła ir liñksma dasiżinójus apẽ teĩp garbíngą ir teisíngą Tamstos stôno paáuksztinimą in Rôdos dawė̃jus Kunigáikszczo Dwãro. Dëwè dũk sweikãm, stiprãm ir linksmãm łaimė̃ti, del wisũ gė̃ro. Pamókyk manę̃ kaĩp añtraszas (adres) dė̃ti: ař ganà żôdżo „Hofrat“, ar kitì dař kokẽ żôdżai prigũli?

Trumpaĩs żôdżais apraszeĩ mãñ ką pař szį̃ czêsą weikeĩ, ką̃ dírbai. Dëwè łáimink Tamstą sù wisą̃ szeimýną̃ ir wisaĩs mokytiniais ir wisàs Tamstos procià. Asz gì pař szį̃ łaĩką, kasdẽn põ kė̃latą adŷnu Konsistõrijoje praweñtę̃s skaĩczais użsijem̃dawau. Iñtlenda gałwoñ kõks kłausĩmas, ir nebedũda neĩ mêgo, neĩ dárbo. Rôdas nerôdas turì kneñpti, Matematikos àsz nesimókiau neĩ knį̃gu tokiũ nė̃turiu. Prisė̃jo nõrs dŷdumą álgebros gimnãziszkes pażínti ir nors benkė̃k planimė̃trijos ir stereomė̃trijos. Isz kañto parûpo mãñ kwadrôtai ir kûbai, potãm auksztė̃snės skaĩczu twirtýbės, ant gãło anãliza skaĩczu. Szĩtą sãwo dárbą czà paminė̃siu, nesigírdamas, nes cza tĩkras dárbas diletânto, bet atwirũmą sãwo szirdė̃s ródydamas**).

*) Turėtų būti Nr. 53. Čia Weberis benumeruodamas B-ko laiškus bus suklydęs. Paklydimą rodo ir laiškuose pažymėtos jų rašymo datos.

**) Skaičiavimai praleista. Apskaičiavęs autorius stebisi: „kė̃k czà radaũ wisókiu dŷwu — parjíłga būtũ apraszýti“, atseit, ką rado beskaičiuodamas kubus ir kvadratus. Tų skaičiavimų su paaiškinimais tarpuose prirašyta 6 puslapiai. Paaiškinimai Web. ranka šalymais arba ant atskirų popierėlių išversti į vokiečių kalbą.

[511 psl.] Potãm mũszės gałwoǹ kłausĩmas: wisomis algebros lĩtaromis wénus tiktaĩ pírmykszczus skaiczùs teźŷmiant, kaĩp daeĩti kelawęikslė yrà kokianórint lĩtaru krûwà sù kokiomìs nórint twirtýbėmis? Daũg maǹ waȓgo padãrė szìs kłausĩmas, pakol jĩ ĩszmezgiau szĩteip:...*)

[513 psl.] Dabaȓ mãǹ dar rûpi daeĩti sistẽma genẽzos pírmykszczu skaĩczu ir rãsti taisyklẽ, kurì mãǹ dûtũ paźínti didesniùs uź 10000 skaiczùs — 1 — 3 — 7 — 9, aȓ jẽ yrà pírmykszti (nedalĩjami) aȓ añtrykszti (dalĩjami). Girdė́jau, jog nekurẽ matemãtikos mókytojai jaũ geraĩ isztaĩsę teõriją skaĩczu. Jũ darbûsè gãli rãstis ir tẽ daiktaĩ, kurẽ mãǹ parûpo. Bet tokiũ knĩgu neźìnaũ kuȓ gáuti. Patsaĩ gì, daȓ põ sziaĩ dênai, nerandù tãko. Łabaĩ tàd walywamè metè sułáukiau lëtũwiszku Tamstos darbũ. Bèg netaraũks manęs jẽ benkė́k nů̃ matemãtikos, kurì teĩp newalywi jõg łôskos neprãszo, prisispýrusi speĩcza, ir gaǹ, — nors tù kuȓ gýwas dė̃kis!

Sweikatà mãno wĩs bũwo gerà; tìk sziąwãsar jėmiaũ pardaũg wáikszczioti, ũmaĩ ir jiłgaĩ eĩdamas, paȓ rawùs pérszokdamas, gawaũ trûkį, łáibosios źárnos keĩnszas girkszniů́snà (hernia inguinalis). Nėrà Kaunè neĩ gerũ jůstẽlu, neĩ jůstinĩku. Taĩ dabaȓ daũg nepawáikszczoju; o rytaĩs ir wakaraĩs gaisztù patalè wĩdurius betaisýdamas. Partàt dënà susitrum̃pina [514 psl.] **).

Begnè nusidė́jau Tamstai pardaũg apẽ rokúndas raszýdamas. Neprijẽmk uź błôgą. Kĩtůkart nebewárginsiu sziaĩs daiktais Tamstos

*) „Išmezgimas“ praleidžiamas.

**) Puslapiai [515—522] yra atsiųsti Weberio. Suarašyti čia klausimai iš „Anykščių Šilelio“ (ausgezogen für Glossar). Daugiausia čia jis klausia žodžių reikšmės, o kartais ir kirčio arba rašybos. Baranauskas čia jam atsako, parašydamas tikslų kurio klausiamo žodžio vertimą, padėdamas kirtį, ar perbrėždamas Web. klausimą, jei tikrai yra parašęs. Paskutiniuose dviejuose puslapiuose, palikusiuose Web. neprirašytuose, Baranauskas aiškina zodį „réntauti“ ir prideda tam gaidas. „sutartĩnė“ B-as šiaip aiškina: tas žodis nereiškiąs, kaip Web. rodosi „Symphonia Concert?“, bet „fuga etwa“. „Sutartĩnėmis wadĩnasi gẽsmės, dainũszkos, móterų gẽdamos trijosè ar keturiose, Pirmója gẽsmę wẽda, kĩtos sẽka. Wedėja suréntawusi rilů́dama pérmusza réntawimą antrôsios, antroja treczôsios, treczoja gì antrą punktą wedejos“ [519 psl.]. Ten pat jis pradeda aiškinti „réntauti“, tai reiškia: „recitare textum cantus. Canendo proferre verba que sensum wel narrationem cantus exprimunt†“. Psl [521] B-as, padėjęs † ženklą, duoda rentavimo pavyzdžių ir plačiau paaiškina. Tie pavyzdžiai bei paaiškinimai spausdinami ištisai šį laišką pabaigus.

kantrýbės. Dêkui Dêwui, kàd mãń dãwė neturtíngus tėwelùs: neturė̃dami ìsz kõ lę́isti manę̃s mókslinyczon, dãwė ineĩti seminãrijon. Kiteĩp matemãtika butũ manę̃ galė́jusi atatráukti ir nů kunįgŷstės ir nů móksło lėtũwiszkos kałbõs ir nebûczà gãwęs teĩp mė́ło ir brángaus príetelaus kokį̃ radaũ szłowíngoje Tamstos Asãboje.

Búkigi sweikũtys ir linksmũtys. Pasilė̃kù Tamstą łabaĩ łabaĩ mylė̃damas, brángindamas, szłôwindamas, pawożódamas ir wĩsas Tamstai atsidãwęs tar̃nas ir̃ príetėlus

A. Baranowski.

[521 psl.]

† v. g.*) Trijo! ta, ta, to! Kas łaukelyj waikszczojo?
Trijo, tatato! lylo!
Trijo tatato! lylo!
Trijo! ta ta to, Tewutêlys waikszczojo.
Trijo tata to lylo!
Trijo tatato lylo!

Recitare in hoc cantu verba: „Kas łaukelyj waikszczojo? Tewutėlys wáikszczojo etc. dicitur **réntauti.** Quasi enumerare verba exponere quae in cantu continentur.

Aliud exemplum: **Susidunawo**, dobilo, dobiłutėli, dobilo
Wario ładutys dobilo, dobiłuteli, dobilo
Ant to ładuczo dobilo, d. d.
Aukso krėsłėlys dobilo d. d.
Ant to krėsłẽlo dobilo, d. d.
Sėdi panẽłė dobilo, d. d.

Eodem modo **réntauti** denotat dxpositionem verborum, quibus lementationes fiebant super mortuum, licet ibi non adhiberentur exclamationes ut: dobilo, vel trijo tatato! — v. g. Uxor super maritum demortuum lamentabatur: Joniũkai mãno, szirdũte mãno. Kamgi manę bė̃dną naszłełę palikai? Kur gi asz dabar sawo gałwełę prigłausiu? Ar in kėtą akmenėlį, ar in żalą ąźůłėlį? Nusigi-eiczà żalon girẽłen, Prisigi-głausczà in żãlą ąźůłêlį. Nusiwaiksztinėczà widurìn łaukẽlo. Prisigigłausczà in akmenêlį. Akmenêlys kė̃tas, aźůłêlys száłtas. Joniũkai mãno, duszýte mãno kur asz bė̃dnà pasidė̃siu? et s.p. — Accurate et diserte exponere verba in lemenando, dicitur: **grażiaĩ iszréntauja**.

wedėjà: Trijo tatato kas łaukelyj wáikszczojo? Trijo tata
Antrója: . . . . Trijo ta

*) Žiūrėk prieš einančiojo puslapio išnašos **) galą.

Treczoja: . . . .
w. to lylo! Trijo tatato lylo . . . .
a. tato! Kas łaukelyj waikszczojo? Trijo tata to lylo
tr. . . . . Trijo ta to . . . [522 psl.] *)

w: 522 ——— ——— Trijo tatato tėvutėlys wai
antr. Trijo tatato lylo ———
trecz Kas łaukelyj waikszczojo? Trijo tato lylo. Trijo tato ly-
wed. szczojo. ———
antr. ——— Trijo tata to tėvutėlys waikszczoji
trec lo ! Trijo tatato lylo Trijo tato lylo

Allegretto vivace ir teip toliau Sutartinė

1. Trijo ta ta to! Kas łaukelyj waikszczojo Trijo tatato lylo Trijo tatato lylo
2. Trijo ta ta to Kas łaukelyj waikszczojo
3.

1. Trijo tatato! Tėvutėlys waikszczojo
2. Trijo tatato lylo Trijo tatato lylo!
3. Trijo tatato Kas łaukelyj waikszczojo? Trijo tatato lylo! Trijo tatato! lylo!

*) Psl. [522] dedama Baranausko laiško fotokopija.

Nr. 55. [523 psl.]

Mylimiáusias ir Brangiáusias Príetelau mãno!

Nűszirdźai dêkui ùź grômatą 7. II. 89. sù tokiaĩs meĩlais źôdźais, ir uź jõs príedą, sù tokiũ méilės dárbu. Siunczaũ sãwo rokúndas, norẽdamas nè Tamstos nuwárginti, bẽt paródyti kũ buwaũ par̃ dwẽjatą mẽtu uźsijêmęs. Dabar̃ griaudźűsi Tamstą nũ kitũ darbũ atatráukęs ir tẽk gaĩszto padãręs. Ir mãn̄ paczãm neiszpűła wënon̄ matemãtikon wisùs kitùs sãwo stôno dárbus įgramzdìnti: tẽk tiktaĩ ją teuźsĩjemu, kẽk nũ jõs negalù atsikratýti. Matemãtikos neĩ papłãtinti neĩ pagĩlinti, nesĩtikiu. Mãn̄ szìs dárbas nereikalíngas. Wĩsgì padẽtos prôcios nesigailù; reikalingà bũwo mãno prótui benkẽk isztaisýti. Mãno mislìs neúmi, tësõs iszkar̃to nepãweja; bet palengwêl ją sũseka, kẽk sýłos ĩsznesza. Isztaĩsymas próto yra gẽras kitêms mãno darbãms, isz kuriũ búsiu ant Dêwo sûdo kłáustas. Taĩ ir toblŷczos kwadrôtu ir kûbu mãn̄ nereikalíngos. Teõrijos skaĩczu Wertheimo jaũ par̃ knįginyczą Zawãdzko pareikaławaũ. Tikiũsi tą knįgą rûpesti apẽ pírmaskaiczu sistẽmą nusimaldýsiąs. Jeĩ daeisiù, kẽk yrà tokiamè ir tokiamè skaĩczuje pírmaskaiczu ir̃ kaĩp daeĩti, ar tõks skaĩczus yrà pír- [524 psl.] maskaitlys, ar̃ añtrykszczas? — benkẽk gãl nũ matemãtikos aprímsiu. Małoníngi Tamstos ir Mókytojaus matemãtikos iszparódymai, kokiomìs formũłomis mãno procià dũdasi iszręikszti, nemãźa mãn̄ szwësõs ir paleñgwinimo dãwė. Suprataũ ir isztýriau wisàs. Nè iszkar̃to suprataũ formũłą $(a+1)^x$ taĩ yrà, kaĩp reĩkia tolaũs dírbti po sziaĩ dãlai dãrbo $(a+1)^x = a^x + xa^{x-1} + \frac{x(x-1)a^{x-2}}{1 \cdot 2} + \ldots + 1.$ *)

[525 psl.] Deltõgi dár Tamstai ir Małoníngam matemãtikos Mókytojui ìsz giłũmo szirdẽs dêkawodamas uź teĩp gẽrą mãn̄ szĩto kẽlo prawedĩmą, pasilëkù Tamsti abù łabaĩ łabaĩ brángindamas ir mylẽdamas wër̃nas Tamstos príetelus A. Baranowski.

1(13) Wasẽrio 1899 m. Kaunè.

*) Čia ištisas puslapis |524—525| skaičiavimų su trumpais paaiškinimais praleidžiama.

Nr. 56. [527 psl.]*)

Mylimiáusias Príetelau mãno!

Nenorẽdamas Tamstos gaiszínti lysznù dárbu iszrasziaũ sãwo pérkratymą formũłos a^x ir $(a+1)^x$**), kurią mãń Szłowíngas Matemãtikos Mókytojus sũteikė, idant regêtumai ar geraĩ mãno sũprasta, o jeigù reĩks, galêtumai atkiȓpęs kãm iszpùłs paródyti.

Swéikindamas szłowindamas ir mylẽdamas Tamstą pasilëkù wieȓnas príetėlus A. Baranowski.

3. (15.) II. 89 Kaunė.

Nr. 57***) [psl. 531]

Mëláusias ir Brangiáusias Príetėlau mãno!

[psl. 533]....Paródydamas kaĩp łaimẽjau gerù prawedimu kẽlo, iáuksztinant dwĩdalykius skaiczùs twirtýbėsna, dar wêl nũszirdźai dêkawoju Tamstai ir Szłowíngam Matemãtikos Mókytojui ùź tokĩ méilės dárbą Tamstos wieȓnas A. Baranowski.

5 (17) Wasẽrio 1889. m. Kaunė.

P.S. Tamstos prôcią pérźiurėjęs ĩszsiunczau 26. I (7. II) 89. Gal jaũ daẽjo Tamstos rañku? —

Weizdẽdamas in grynósias formułas, aukszczaũs iszraszýtas, daũg mĩslu gerũ ir teisingũ rañdù, kuriũ czà n'apraszýsiu, kàd Tamstos pardaũg nebesugaiszínti ir nebewárginti.

Nr. 58. [psl. 535]****)

Mëláusias ir Brangiáusias Príetelau mãno!

Wãkar iszsiuñtęs sãwo grômatą, pérźiurėjau sãwo dárbą apẽ formułas twirtýbju ir radaũ bjaũrų apsirikĩmą. Taĩ nenorẽdamas Tamstos gaiszínti iszparódymũ mãń tõ apsirikĩmo, skubjũsi dũti

---

*) Psl. [526] numeruotas, bet tuščias.

**) Kiti du puslapiai [529 ir 530] prirašyti minėtųjų formulų praleidžiama. Psl. [528] Weberis nusako šio laiško turinį vokiškai.

***) Šitame laiške [psl. 531 ir 532] beveik ištisai surašyta formulų $(a+b)x$ ir $(na+mb)x$ tyrinėjimai su trumpais paaiškinimais. Paaiškinimai Web. išversti vokiškai. Nei formulės nei paaiškinimai čia nespausdinama. Spausdinama tik laiško pabaiga [psl. 533].

****) Psl. [534] numeruotas, bet tuščias.

źĩnią, jõg pats matañ paklydĩmą. $(1+1)^2 = 1^2 + 1^2 + 1^2 + 1^2 = 4^2$. Iszeĩna gi geraĩ toj fórmuła tiktaĩ ẽsant pirmajam dalýkui ant skaĩczaus, nẽgi ant źeñklinimo lýgiam 1. t. y. a+1, x—1, n+1 i. t.t. —

Szĩryt pérźiurėdamas gimnãzijos álgebrą, uźėjañ trikam̃pį Pãskalo, kurs sũwisu toks pats, kaĩp ir mãno toblyczà grynûju formułu twirtybiu $(a+1)^x$.

1	1						
1	2	1					
1	3	3	1				
1	4	6	4	1			
1	5	10	10	5	1		
1	6	15	20	15	6	1	
1	7	21	35	35	21	7	1

. . . .

Kàd bûczà ar̃ wãkar, ar̃ pirmiañs taĩ pamã- [psl. 536] tęs, taĩ arbà nebûcz sũwisu apẽ tataĩ grômaton dẽjęs, jõg sẽkės mãñ toblyczà formũłu iszrãsti; arbà bûcz sãkęs, jõg Paskalo trikam̃pys iszréiszkia formułas grýnas twirtýbiu. Atléisk mãń mãno n'atsargũmą, ir búk sweĩkas ir̃ liñksmas.

Tamstos wier̃nas A. Baranowski.

6. II (18. II) 89 Kaunė.

Nr. 59. [psl. 537]

Mëláusias ir Brangiáusias Príetelau mãno!

Szĩryt ĩszsiunczau grômatą, kuriojè pasirikañ, raszýdamas jog $(1+1)^2 = 1^2 + 1^2 + 1^2 + 1^2 = 4^2$; tadą kàd $1^2 = 1$, deltõ $1^2 + 1^2 + 1^2 + = 4$, negì 4^2. O tiktaĩ ìsz $(1+1)^x$ negãlima iszwẽsti grynôsios formũłos twirtýbiu

^{2}1 2 1

^{3}1 3 3 1

^{4}1 4 6 4 1 i. tt.

Bẽt pirmajań dalýkan reĩkia dėti kokià nórint lĩtara, kurì budamà wënà, bẽt źeñklindama kitókį skaĩczų ne kaĩp 1, dũda formũłai paminẽtai iszsipíldyti. Wêl wënojè grômatoje diferencijas twirtýbju iszrokawañ skaĩczais, nẽgi algebrãjiszkais dalýkais. Isz tõ numanañ, jog Tamstos gerũmas szirdẽs, nebè kar̃tą jañ mãń paródytas, wêl mãń norẽdamas prawẽsti kẽlo prisijim̃s lýszną dárbą ir gaĩsztą

nereikalíngą: skũbinûsi dũti źĩnią jõg jaũ àsz pàts daejaũ, kaĩp diferencijos algebrãjiszkais dalýkais dũdasi iszrokũti ir czà tą̃ rokúndą pridẽdamas, Tamstą meilíngai swéikinu Tamstos wieȓnas

A. Baranowski.

6. 18. II. 89. **verte***)

Nr. 60. [psl. 539]

Mëláusias ir Brangiáusias Príetėlau mãno!

Isz wisõs szirdẽs dêkawoju Tamstai ir Szłowíngam Matemãtikos Mókytojui ùź abì grômati 19. ir 21. II. 89. su prẽdais, tẽk gẽro pamókymo máń dũdanczais apẽ wedĩmą rokúndu. Szirdìs mãno nũ rûpesczu matemãtiszku aprĩmo ir gałwà jaũ benkẽk praszwĩto. Dabaȓ pamaźêl sãw ãtsiųstas formułas difereñciju iszpértirsiu; tikiũsi jàs suprãsiąs.

Formũłą Diophantiszku lýginimu jaũ suprataũ. Łabaĩ walywà. Netiktaĩ dárbą sutruñpina; bet ir wisàs galimósias kombinãćijas, kaĩp ańt déłno ĩszdeda. Asz dírbdavau szĩteip:....**).

[psl. 540] Deltõ daȓ kaȓtą nũszirdźai dêkawoju Szłowíngam Matemãtikos Mókytojui uź teĩp gerõs formułos suteikĩmą.

Sziomìs dënomìs dar pérkratinėjau difereñcijas teȓp a^x ir $(a+1)^x$ ir atradaũ jog gãlima yrà paȓ analĩzą skaĩczu rãszant formułas twirtýbiu, t. y. ne maĩszant dáuginimais grynûju formułu twirtýbiu, ir paczàs diferencijas indëti koźnań dalýkan, sziteĩp:...***).

[psl. 541] Źodźù sãkant, Tamstos sù Mókytojumi Matemãtikos mãń łabaĩ gẽrą, płãtų ir lýgų kẽlą matemãtikoje paródėt, o anãliza skaĩczu mãń paleñgwino supratĩmą.

Uź wĩsą Tamstu prôcią, uź wisùs gerùs pamókymus ìsz tikrõs szirdẽs Tamstom abêm dêkawo,u iȓ łaimëti prĩźadu. Búkitgì sweikì ir linksmì.

Tamstos wieȓnas A. Baranowski.

13 (25.) II. 89. Kaunè.

---

*) Antroje lapo pusėje [538] yra laiško gale minimoji „rokunda“, kuri čia nespausdinama. Laiškas W-ro išverstas čia pat vokiškai.

**) Formulos su paaiškinimais čia nespausdinamos.

***) Formulos vėl čia praleidžiamos.

Nr. 61. [psl. 543] *)

Mëláusias ir Brangiáusias Príetelau mãno!

Isztýręs metõdą Szł. Mókytojaus Matemãtikos difereñcijoms twirtýbiu pażinaũ, jog jì yrà daũg gerẽsnė uź manĩszkę. Prĩdedu czà prĩkłodą a^6:..... **).

[psl. 546] Begnè pardaũg jaũ nusidė̃jau Tamstoms sawomìs rokúndomis?

Búkigi jaũ sweikũtys ir linksmũtys.

Tamstos A. Baranowski.

Wertheim'o „Zahlentheorie" jaũ apturė̃jau ir radaũ jõg wĩsas mãno dárbas apẽ skaĩczu dalýbas łabaĩ trumpaĩ ir réiszkiai tenaĩ iszpíldytas. Wĩsgi kàd nebuczà pats dírbęs, neżinaũ beg buczà ir Wertheimą geraĩ suprãtęs.

Nr. 62. [psl. 547]

Mëláusias ir Brangiáusias Príetėlau mãno!

Buwaũ ketĩnęs Tamstos nebekłapãtyti sawomìs rokúndomis, kuriomìs gañ jaũ dakũtryjau; bẽt iszpérmanęs ant gãło małonı́ngai mãñ sũteiktą Szłowingo Mókytojaus Matemãtikos paródymą, kaĩp reĩkia iszpíldyti dárbas formułos difereñciju terpù a^x ir $(a+1)^x$, dar isznaũjo nũoszirdżai dêkawoju Tamstai ir Mókytojui Matemãtikos ùź teĩp gẽrą prawedĩmą mãñ kẽlo. Werthéim'o „Zahlentheorie" dar̃ mãża ką teskaiczaũ; bet regiù, jõg neleñgwa bus mãñ suprãsti. Wĩsgi mãñ tój knįgà benkė̃k atleñgwins matemãtikos kar̃sztį.

Búkite gì sweikì ir linksmì.

Tamstos A. Baranowski.

$\frac{\text{12. Kowo}}{\text{28. Wasẽrio}}$ 1889. Kaunè.

Nr. 63. [psl. 549] ***)

Mëláusis ir Brangiáusis Príetėlau mãno!

Tamstos grômatos 3. IV. 89. sułaukiau. Diophántiszkus lýginimus tartum̃ jaũ geraĩ suprataũ. Sãwo dárbą czà teĩp prĩdedu,

*) Puslapis |542| numeruotas, bet tuščias.

**) „Priklodas" su paaiškinimais užima 4 psl. |543—546|, pastarieji Web. išversti vokiškai. Psl. |543—546| čia nespausdinami.

***) Psl. |548| numeruotas, bet tuščias.

kàd gãlima butũ atkiȓpus, Szłowíngam Matemãtikos Mókytojui paródyt*). Tamstai ir Jãm sweikãm uź teĩp gẽrą pamókymą ir szírdį mẽłą nũszirdźai dêkawoju.

Wertheimo §§ 1—10 pérźiurėjau, isztýriau ir suprataũ. Tolaũs dar neméginaũ eĩti, nespẽdamas. Kõ patsaĩ daeĩti negalẽsiu, rôdźai Tamstu kłáusiůs.

Jei Tamstos byłà apẽ materijalŷzmą gywẽnime, prẽmonůsè, poezijoje ir prigimĩmo móksle, bus kadą̃ spáudinta; tikiůsi ją skaitýsiąs. Tokiõs gałwõs ir tokiõs szirdẽs dárbas apẽ teĩp swãrų dáiktą łabaĩ mãñ bũs mẽła skaitýti ir nemãźa bũs mãñ isztõ apszwẽtĩmo. Materijalŷzmas gywẽnime padãrė, jog „homo, cum in honore esset, non intellexit: comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis“ (Psalm. 48. 13.). Prẽmonůsè jisaĩ sunẽkino wisùs źmogaũs gimtinũsius ir įsitaisýtus estẽtiszkus ir morãliszkus ideołùs, Dêwo spíndulus nũ źmogaũs dwãsios nutráukė, bjaurýbę sù graźýbę̃, nedorýbę sù dorą̃ sulýgino, dangaũs tẽwainį į maszĩną prĩsegė iȓ jõs wérgũ padãrė; iszrówęs ìsz jõ szirdẽs gerósias wíltis įsodĩno sẽklę waȓgo, skaũsmo ir troszkĩmo „nirwãnos“. Móksle prigimĩmo nepaliko wêtos Dêwo apreiszkĩmui, metafĩziką isznẽkino, psicholõgiją, biolõgiją nẽkingais dógodźais (hipotẽzomis) apdrãbstė. Jõ taĩ dárbas, jõg tãpo homo homini lupus. Wisì tikrẽji móksłai, kurẽ źmogaũs dwãsią áuksztina ir tikrôjon łáimėn wẽda, wẽnì isznẽkinti, kitì scepticŷzmo pagautì. Dêwo mŷlista, paȓ kurią̃ źmogùs tam̃pa dalinįkù gŷwastẽs Dêwo (consors naturae divinae) teȓp sapnũ paskaitýta. Méilė Dêwo ir aȓtymo ant ýszjůkos apwerstà. Filantrõpija materijalŷzmo mókia: „mylẽk patsaĩ sawę̃ łabjaũs uź wĩsaką̃, wisùs gì kitùs iȓ wĩsą ką̃ mylẽk del sawę̃s patẽs“. — Apẽ tokį̃ jêwaidą Tamstos szirdìs ir gałwà turẽjo ko sakýti ir mokẽjo pasakýti.

Łabaĩ mãñ mẽła, kàd Tamstai mẽgia mãno pasilgĩmas in dêwiszkus dáiktus. Toksaĩ yrà mãno paszaukĩmas ir stônas. Nedrę̃sau uźsimiñti apẽ brangenýbes sawo dûszios; bet wisàs Tamstos grômatas skaitýdamas, ir kẽkwẽnojè uźeĩdamas wìs kitàs ir łabaĩ brángias Dêwo dôwanas, Tamstos szirdiñ sukráutas, łabaĩ dźaugiausì ir kaskaȓt łabjaũs in Tamstą swyraũ, linkaũ ir priprataũ teĩp,

---

*) „Diophantiškieji“ lyginimai atkirpti ir laiškuose jų nėr.

kàd rẽgis jaũ in Tamstą priáugau. Sziãm kar̃tui bũs ganà. Brángus mãń Tamstos łaĩkas ir sweikatà.

Búkigi sweikutys ir linksmũtys. Tegũl Tamsta Wêszpats Dêwas łáimina. Tamstos A. Baranowski.

29. Kowo / 10 Karwẽlo 1889 m. **Kaunè.**

Nr. 64. [psl. 551] *)

Mëláusis ir Brangiáusis Príetelau mãno!

Sweĩkas szwentũ Welýku sułáukęs! Dëwè dũk Tamstai, Tamstos źmônai, waikẽlams iȓ wĩsai szeimýnai sweikãtą, gẽrą łáimę ir wisókias gausiàs dôwanas, dañgiszkas ir źẽmiszkas.

Nũszirdźai dêkawoju uź pérźiurėjimą sugrąźíntu mãno matemãtiszku darbũ ir uź wisùs pamókymus, kuriũs mãń Tamsta ir Szłowíngas Matemãtikos Mókytojas teĩp małoníngai sũteiket ir partataĩ mãno dýdumą nẽrimasczu matemãtiszku numaldet.

Bukite sweikì ir linksmì

Tamstos wieȓnas A. Baranowski.

7(19) IV. 89. Kaunè.

Nr. 65. [psl. 553]

Mëlausis ir Brangiausis Príetelau mano!

Dêkui, sweĩkas atraszęs 14. VII. 89. Matematiszki mano kłausimai nereikałauja umaus atsakymo. Pridedu cza iszrokawimą 8000**); iszpůła 1008, yra gi 1007.

Kałbomokslys mano, lëtuwiszkai iszspaustas, nebutu pas mus daleistas; wokiszkai iszwerstas, nebutu Źemaiczu suprastas. Mokytëms wyrams daugiaus bus gerumo, jei Tamsta patsai paraszysi lëtuwiszką kałbomokslį, ne kaip werczant wokiszkai mano darbą, kuriame materijôło yra, bet isztaisymo nekasrẽ.

Raszyk Tamsta wokiszkai kałbomokslį pagal sawo patës źinios ir plano. Atsiųsk man koźną dalelę sawo darbo. Asz jį perźiurésiu, jei reiks, papildisiu sawais materijołais ir źiniomis. Kas

*) Puslapiai [550] ir [552] numeruoti, bet tušti.

**) „Išrokavimas“, matyt, su antruoju laiško lapu nukirptas ir jo nėr

mań regėsis kiteip, sawo mislį atwyrai iszpasakysiu. Kokiame dalyke nesutiksma, jei Tamsta norėsi, galėsi prë sawo mislai iszpasakyti ir kaip mań rẽgis. Antraszas knįgos neszios Tamstos wardą. To reikalauja tësa ir teisybė. Jei norėsi pridėti ir mano wardą, tai tokiais źodźais, kad butu wisëms regima, jog darbas Tamstos, mano gi tiktai paszałpa. Tokia knįga daugiaus gerumo turės moksłui ir mokytëms wyrams, ne kaip darbas wëno mano, arba wëno Tamstos.

Pacztan dűsma ir wënas ir kitas „frei", kad neturėti terp sawęs jokiu rokundu. Apë spaustuwės kasztą pasimierkawosma tadą, kai darbas bus gatawas. [psl. 554].

Dabar cza Tamstai pridėsiu ben kelatą prikłodu taisłankio (instr. modi).

1) **skleñdźum** (adverbialiter) **eina nű pakriútos**; t. y. ne rëda, bet szlauźia. skleñdźus, -dźaus; (Kursch. sklendźiù p. 382) pakriúta, pakriútos (K. pakrutė, -ės p. 289)

2) Gérwės pułkais skreñda (skrendù, skridaũ, skrĩsti fliegen)

3) źmónės áibėmis dűdas par łaukùs.
áibė,[illegible]-ės Haufen, Menge v. eĩti. Wź. **á**ibys, -io, (-e) dűdas, dů́du, dawiaũ, dů́ti, dűdůs, -wiaũs, -tës, sich eilen.

4) patẽkomis (adverbial.) pabėgẽjau. v. tẽkinas bẽgu, v. tekẽti.— schnell gehen, aber nicht laufen, beinahe laufend gehen.

5) pãtekąią (adverbial) warwa etwa patekà, -õs; isz wẽno índo pĩlant kitań, par szoną ir dugnį pãteką warwa; warwù, -ẽjau, -ẽti (K. warwiù) v. pa-tek-ėti. —

6) Źmonės, pułkaĩs sustoję, źiûri.

7) beń pũsė wiẽdro sũtromis iszẽjo: sũtros, -tru, Bodensatz, Spülicht.

8) trĩmis kulaĩs nuwiřto(*).

9) ropłomìs eĩna (K. rėplomìs p. 351).

10) wẽsułũ nudulkẽjo par łaũką. wësułas, -o (K. wėsulỹs) Sturmwind.

11) telù neblówęs, jáuczu nebaubsì; szuniù łója, t. y. kaĩp szuwà ł.

12) szírdį rẽplėm suspaudė, t. y. kaĩp rẽplėm.

(*) kulỹs, kûlo, Sack am Fischernetz, Bündel, sziaudũ kulỹs, kûlo wiȓsti Burzelbäume schiessen; daraũs trimis kulaĩs nuwiȓsti, hinfallen hinstürzen.

Bukigi sweikutys ir linksmutys

Tamstos wiernas A. Baranowski.

6(18) Lëpos m. 1889. m. **Kaunè.**

Nr. 66. [psl. 555]

Mëláusis Príetėlau mano!

Siû̧sdamas atgal Tamstos kłausimùs, prĩdedu czà sãwo pérźiurėjimą stĩprės, prãdės weĩkastës źôdźų: suszłõmo, suczíłbo, supŷszko (An. Sz. v. 204) sustãtant su wnĩkasczą týkią, tũrinczą prëaugą -ė-

(1) sù-krutu, sukrut-ḗ-jau; su-kru-**n**-tù, su-krut-aũ
sũ-klebu, su-kleb-ḗ-jau; su-kle-**m**-bù, su-kleb-aũ
sũ-judu, su-jud-ḗ-jau; su-ju-**n**-dù, su-jud-aũ
sũ-źneku, su-źnek-ḗ-jaũ; su-źne-**n**-kù, su-źnek-aũ
sũ-klegu, sukleg-ḗ-jau; su-kle-**n**-gù, su-kleg-aũ ir t.t.

Wisũ tokiũ źôdźu, kuriũ szãknė tartìs widutĩne, prisĩjema stĩprė, prãdė weĩkastis dabaȓtin lëmeniǹ **-n-** prësz łúpius siaudźùs wiȓstanczą in **-m-**.

Prẽsz siaudźùs gi, s, sz, z, ź, ir skystũsius: l, ł, m, n, r, siaũdys **n** (m) sutiȓpsta in nosbalsį (ą, ę, į, ų, ių);

(2) sũ-krasz-u, su-krasz-ḗ-jau; su-krąszù, sukraszaũ
sũ-brazdu, su-brazd-ḗ-jau; su-brązdù, subrazdaũ
(sũ-skambu, suskamb-ḗ-jau; su-skam̃bù, su-skumbaũ, reiktũ: su-skąmbù, bet nesãkoma)*)

Taȓtys jíłgosios tokiõs **-n-** neprisĩjema:

(3) sũ-baȓbũ, su-barb-ḗ-jau; su-baȓbù, subarbaũ
sũ-waȓwu, su-warw-ḗ-jau; su-warwù, suwarwaũ
sũ-kałbu, su-kałb-ḗ-jau; su-kałbù, sukałbaũ
sũ-sweȓdu, suswerdḗjau; suswerdù, suswerdaũ
sũ-skam̃bu, su-skambḗjau; suskambù, suskambaũ i. t. t.

---

*) Įskliaustieji žodžiai autoriaus išbrėžti, bet išskaitomi.

Wisũ szĩtu żôdżu szãknė tartìs yra twirtagãlė [psl. 556] ᵕ–: bãrb-, wãrw-, kãłb-, swěrd-, skãmb

Twirtaprãdės gì sánkrowos:

(4) su-múrm-u, su-murm-ḗ-jau; su-mũrmù, su-múrmau;
su-érzu, su-erzḗjau: su-ẽrzù, su-érzau;
su-búrzdu, su-burzdḗjau; su-bũrzdù, su-búrzdau,
su-bárszku, su-barszkḗjau; su-bãrszkù, su-bárszkau,
su-trínku, su-trinkḗjau; su-trĩnkù, su-trínkau,
su-térszku, su-terszkḗjau; su-tẽrszkù, su-térszkau,
su-dúndu, su-dundḗjau; su-dũndù, su-dúndau,
su-spúrdu, su-spurdḗjau; su-spũrdù, su-spúrdau,
su-kḗtu, su-kētḗjau; su-kẽtù, su-kḗtau,
su-bíłdu, su-bildḗjau; su-bĩłdù, su-bíłdau
su-klḗdu, su-klēdḗjau; su-klẽdù, su-klḗdau
su-mínksztu, -tḗjau; su-mĩnksztù, su-mínksztau
su-niúrnu, su-niurnḗjau; su-niũrnù, su-niúrnau
su-zírzu, su-zirz-ḗ-jau; su-zĩrzù, su-zírzau i. . .

Isz tõ rẽgima, jõg: suszłãmo(2), sucziłbo(4), su-pŷszko(3):—
sũ-szła-mu, su-szłam-ḗ-jau; su-szląmù, su-szłamaũ(2)
su-cziłbu, su-cziłb-ḗ-jau; su-czĩłbù, su-cziłbau(4)
sũ-pỹszku, su-pyszkḗjau; su-pỹszkù, su-pỹszkaũ (3).

Stĩprė, prãdė weĩkastis réiszkia prasidėjĩmą weĩkało stĩpra ir smãgų isz pàt pradżõs, gãlima wadint **inchoativum forte**; atznáiminant nũ weĩkastės siĩpnės, prãdės, réiszkianczos prasidėjĩmą weĩkało ne umaĩ ir ne stipraĩ, bet palengwù, prisĩjemanczos dabar̃tin lėmeniñ **-st-** inchoativum debile, sensim sine sensu:

(I) trúk-st-u, trúkau; tru-**n**-kù, trukaũ (II)
kḗstu, kḗtau; kētù, kētaũ(4)
klḗstu, klḗdau; klēdù, klēdaũ(4) (klḗdu, klēdḗjau)
drẽg-stu, drẽgau; nerà. —
żług-stu, żłúgau; żłũñ-gù, żłũ-gaũ [psl. 557]
bóstu, bódau; nėrà
tíngstu, tíngau; nėrà
ałpstù, ałpaũ; nėrà

stíngstu, stíngau; nėrà
nėrà randù, radaũ
nėrà bundù, budaũ

Weikałaĩ kurẽ wisadõs tiktaĩ palengwù teprasĩdeda, neúmūs ir nestiprì, netũri (II); kurẽgì tiktaũ umaĩ tesipíldźa, netũri (I). —

Paskutĩnėje grômatoje paminė́jau, kad Tamsta raszŷtumai lẽtũwiszką kałbómokslį ir źadė́jau Tamstai padė́ti: Tamstos dárbą pérźiurėti, dapíldyti ir sawo wĩsą mĩslį ir źiniàs atwiraĩ iszpasakýti; źodźù sãkant, szczyraĩ Tamstai padė́ti. Mãn rẽgis, kàd abũdu draũg gerẽsnį kałbómokslį isztaisýsma, nè kaĩp raszýdami kôźnas saw, skyriuñ. Taĩ dabar̃ łáukiu nů Tamstos atsãkymo. Jeĩ Tamstos sweikatà tokiõ dárbo neisznesztũ, arbã ir sweĩkas búdamas, aź kitũ darbũ gałwõs, nespêtumai prisijeñtį szĩto dárbo ir tiktaĩ mãno dárbą wokiszkai wer̃sti tenorêtumai: atraszýk mãn atwiraĩ: wĩs gì gal kaĩp nor̃ suderẽsma. Bet ir wer̃czant mãno darbą wókiszkon kałbon, priseĩs Tamstai wĩsą jĩ pérźiurėti ir newẽnamè daiktè dapíldyti, pataisýti, paréiszkinti, wĩsą sãwo mĩslį ir źiniàs eikszt ėn iszkélti; teĩp jog tàs darbas ne bũs mãno wẽno, bet músu abė̃jũ draũg. Taĩ ir añtraszas ant knį̃gos negalẽs turė̃t wẽno mãno war̃do, Tamstos gì tiktaĩ [psl. 558] wertĩmo; bet abù wardù grẽczum sustatýti lẽps tẽsà ir teisýbė; ir àsz to trókszt u, kad músu káułams grabè pústant liktũ pameñkłas brángios musu méilės ir tikrõs prietelŷstės. Atãraszo łáukiu ir praszaũ. Tů tar̃pù àsz palengwèl pradė́siu pérraszyti del Tamstos sãwo kałbómokslį, kàd galėczà, wẽną dãlį pabaĩgęs, tůj Tamstai nusiųsti.

Búki gi sweĩkas ir liñksmas. Tegul Tamstą Dêwas mŷli, łáimina, stĩprina ir nů wĩso błôgo apsáugo, wisókiomis gerýbėmis źẽmiszkomis ir dañgiszkomis gaũsiai apdowanója.

Tamstos wier̃nas A. Baranowski.

14(26) Lẽpos m. 1889 m. **Kaunè.**

Nr. 67*). [psl. 559]

Mėláusis ir Brangiausis Príetelau mãno!

Nesidŷwyk lĩg sziôlei nesułáukęs neĩ pradźõs perraszyto mano kałbómokslo; ir àsz Tamstos nepadŷwyju, nesułáukdamas pa-

---

*) Šio laiško pirmieji du skirsniai pieštuku, kairėje pusėje, išilginiais brūkšneliais pasibrėžti, matyt, Weberio.

żadė̃tos grômatos ir plãno szĩtam dárbui. Źinaũ jog Tamsta nespė̃ji.

Nors wĩsą łaĩką ant kałbómokslo prãwerczau, bèt dar jõ pérraszyti nepradė̃jau. Raszýtas mókytiniams nè mókytojams, lė̃tũwinįkams, nereikałáujantėms taisyklũ neĩ apẽ smagũmą, neĩ apẽ ýsztarmę — trumpũtys, kàd jêms pérsiraszant maźiaũs butu dárbo. Kõ nesuprãto, źôdźais iszgir̃do paréiszkinimą. Tokiõ dárbo neiszpṹła Tamstai padṹti, bèt reĩkia jĩ isz dũgnio pérkratyti ir pérdirbti, paréiszkinti, padawãdyti ir taisýkles iszwė̃sti. Tõdel dabar̃ ránkioju daiktówardżus ir bûdwardźus, tũrinczůs põ dwì, po trìs ir põ daugiaũs tarczũ, skírstydamas jũs pagaȉ jiłgũmo sánkrowos ir smagũmo, szĩtetp:

Dwitar̃czai wardaĩ:

1)	a, — ˋ	b, ~ ◡	c, — ~	d, ~ —
2)	—́ ◡ ˋ	´ ◡	— ◡ ~	´ —
3)	◡ — ˋ	^ ◡	◡ — ~	^ —
4)	˘̂ ˋ	^̀ ◡	˘̂ ~	^̀ —

1 a, szakà, baczkà, kapà, akìs, usnìs, wagìs, widùs, dubùs, dubì; pradźà, eźià; gerà i. k.
b, gãłas, rãtas; mĩdus, pẽczus; gẽras; i. k.
c, katẽ, kablỹs; desznỹs, desznẽ; i. k.
d, bĩtė, kĩszkys; dĩdys, dĩdė; i. k.

2 a, burnà, raudà; klė̀tis; sałdùs, saldì; i. k. auksztà, sunùs,
b, dṹna, bóba; wíltis, ánksztis; jáuja; bérźas; áuksztas;
c, gerklẽ, arklỹs;
d, dróbė, brólys;

3 a, barzdà, wyźà; ponià, dusziàt; ausìs, wilnìs; wirszùs, martì dailùs, dailì; bėrà.
b, aũłas, źỹdas; kraũjas, aũglus, pṹdźus, bêras; [psl. 560]
c, welkẽ, gaidỹs; i. k.
d, paũksztė, kir̃wys i. k.

4 a, tolkà, b, gwoľtas, c —, d, boȉkė, mier̃kys i. k.

Tritar̃czai:

1,	a, — — `	b, — ~ ∪	c, ~ — ∪	d, — — ~	e, — ~ —	f, ~ — —
2,	—∪ — `	—∪ ~ ∪	´ — ∪	—∪ — ~	—∪ ~ —	´ — —
3,	∪— — `	∪— ~ ∪	ˆ — ∪	∪— — ~	∪— ~ —	ˆ — —
4,	ˆ̆ — `	ˆ̆ ~ ∪	ˆ̀ — ∪	ˆ̆ — ~	ˆ̆ ~ —	ˆ̀ — —
5,	— —∪ `	— ´ ∪	~ —∪ ∪	— —∪ ~	— ´ —	~ —∪ —
6,	— ∪— `	— ˆ ∪	~ ∪— ∪	— ∪— ~	— ˆ —	~ ∪— —
7,	— ˆ̆ `	— ˆ̀ ∪	~ ˆ̆ ∪	— ˆ̆ ~	— ˆ̀ —	~ ˆ̆ —
8,	—∪ —∪ `	—∪ ´ ∪	´ —∪ ∪	—∪ —∪ ~	—∪ ´ —	´ —∪ —
9,	—∪ ∪— `	—∪ ˆ ∪	´ ∪— ∪	—∪ ∪— ~	—∪ ˆ —	´ ∪— —
10,	∪— —∪ `	∪— ´ ∪	ˆ —∪ ∪	∪— —∪ ~	∪— ´ —	ˆ —∪ —
11,	∪— ∪— `	∪— ˆ ∪	ˆ ∪— ∪	∪— ∪— ~	∪— ˆ —	ˆ ∪— —
12,	ˆ̆ —∪ `	ˆ̆ ´ ∪	ˆ̀ —∪ ∪	ˆ̆ —∪ ~	ˆ̆ ´ —	ˆ̀ —∪ —
13,	ˆ̆ — `	ˆ̆ ˆ ∪	ˆ̀ ∪— ∪	ˆ̆ ∪— ~	ˆ̆ ˆ —	ˆ̀ ∪— —
14,	—∪ ˆ̆ `	—∪ ˆ̀ ∪	´ ˆ̆ ∪	—∪ ˆ̆ ~	—∪ ˆ̀ —	´ ˆ̆ —
15,	∪— ˆ̆ `	∪— ˆ̀ -∪	ˆ ˆ̆ ∪	∪— ˆ̆ ~	∪— ˆ̀ —	ˆ ˆ̆ —

Suránkiojęs daũgalį szĩteip paskírstytu tritar̃czu, dabar̀ ránkioju ir skírstau jilgesniũsius żodżùs.

Toksaĩ dárbas dũs mãń tĩkrą żĩnią smagũmo këkwënamè łañkyje (casus) ir skaĩczuje wardũ. Tadą̃ galė́siu Kurszáitį dapíldyti, o kur̀ reĩks ir pataisýti.

Wisùs żôdżu skyriùs suraszinė̃jau grýnus ir pażadũtus:
neszù, bė̃gu, raszaũ, gûrinu, wargstù, tė̃kinu i. k.
nũneszu, nubė̃gu, nuraszaũ, nugûrinu, nuwar̃gstù, nutė̃kinu i. k. par̀ wĩsą jũ iszłañkstymą (flexio), jė̃szkodamas tikrûju tasyklũ jiłgũmo, sánkrowos ir smagũmo.

Dabar̀ pradė̃jau ránkiot żastìs, kuriàs Kurszáitys (Gram. d. lit. Spr. § 248) wadĩna „Nachbildungen der Naturlaute", żiurė̃damas, kokiàs jõs tũri weĩkastis (specificatio actionis verborum). Czà padė̃siu dwì żastì: **bur̀bt!** ir **búrbt!** sù jũ weĩkastimis.

bur̀bt! bur̃bterėti, burbsė̃ti, burbczóti, bur̃bti, burbė̃ti (praes. bur̃bù, -ì, bur̃ba); burbénti, burbinė̃ti, burbínti, burbýti, bur̃binti, burbsóti; burbulũti;

wardaĩ: bur̃bułas, burbũlys, burbulỹs, burbũlus, burbũlė. — [psl. 561]*).

*) Psl. [562] numeruotas, bet tuščias.

búrbt! búrbterėti, burbsě́ti, búrbczoti, burbě́ti (praes. búrbu, búrbi, búrba), burblénti, búrbinti, búrbyti, burbině́ti; war̃das, búrba m. et f. Mürrer, Mürrerin. —

Apẽ źastìs sakiaũ Szleicherui. Kàd butu jilgiaũs gywẽnęs, butu jaũ seniaĩ jàs aprãszęs. Sakiaũ ir Kurszáiczui; bet jisaĩ jàs pawir̃sz tepaminė̃jo, ar̃ nespė̃damas, ar̃ geraĩ nesuprãtęs.

Szĩtą dárbą pabaĩgęs, ketinù dar pérźiurėti pírmykszczus źodźùs, kurẽ źastẽs netũri, kokiàs jẽ tũri weĩkastis:

áug-ti, ũg-ė̃-ti, { augínti, augýti Wakarė́czai i. Źemaĩczai; úgdinti, úgdyti Rytêczai lëtũwinįkai }

bė̃g-ti, bėg-ióti, bėg-inė̃ti, bėg-ínti, bėg-ė̃tī;

Teĩp tikiûsi isztírsiąs źôdźu weĩkastis. —

Pabaĩgęs*) wĩsą dárbą, łáuksiu nũ Tamstos atãraszo, ant dwëjũ sãwo paskutĩniu grômatu, norė̃damas źinóti, ar Tamsta patsaĩ raszýsi lëtũwiszką kałbómokslį, mãń pãdedant, kaĩp pirmôjoje grômatoje buwaũ Támstą prãszęs; ar̃ mãń raszýti, kàd Tamsta wer̃sdamas wókiszkon kałbòń, dapíldytumai sawomìs źiniomìs ir móksłais, kaĩp esmù rãszęs antrôjoje?

Wĩs gì Tamstą bekłáusdamas ir atãraszo bełáukdamas, nenorėczà niekė́k Tamstos apsuñkinti ir priwárginti, geraĩ źinodamas, jog daũg turì kitũ darbũ, è sweikatà nełabaĩ kokià. Turė̃damas kasdẽn po pũsę adŷnos czêso, war̃giai Tamsta gałė́si uźsijem̃ti rãszymũ lëtũwiszko kałbómokslo, reikałáujanczo dĩdelo atsidėjĩmo ant jõ wė́no. Uźsijêmęs gì, norė́si iszpíldyti kaĩp reĩkia, neźiurė̃damas neĩ syłũ, neĩ sweikãtos. Asz gì teĩp nenóriu ir Dêwas teĩp neprisãkė. Deltõgi Tamsta mãń atraszýk atwiraĩ, nebijódamas mãń nusidė̃ti. Tamstos sweikatà mãń uź wĩsa brangẽsnė. Jeigù manę̃ pakáikinai, norė̃damas nũ matemãtikos atatráukti in gramãtiką, del mãno patẽs gerũmo — dêkui ir uź taĩ. O łabiausia dêkui ùź teĩp brángią rûpestį apẽ manę̃ ir apẽ lëtũwiszką kał̃bą.

Búkigi sweikũtys ir linksmũtys ir atraszýk

Tamstos wier̃nas A. Baranowski.

IX $\frac{11}{23}$ 89. Kaunė.

(Toliaus bus)

---

*) Nuo čia laiško galas vėl pabraižytas pieštuku kairėje teksto pusėje išilginiais brūkšneliais, šauktukais ir panašiai. Matyt, Weberiui tų vietų būta svarbių.

Recenzijos

Dr. Jurgio Šlapelio **Kirčiuotas lenkiškas lietuvių kalbos žodynas.** Vilnius, 1938 m. 608 psl. Kaina nepažymėta.

Mūsų bendrinė kalba dar nenusistovėjusi, jos rašyba tebėr nesutvarkyta, daugybės pastovių terminų trūksta ir, svarbiausia, dar neturime pagrindinio mūsų bendrinės rašomosios kalbos žodyno. Todėl, suprantama, tokiose aplinkybėse yra nelengva parašyti kokį nors visai gerą, įmanomą lietuvišką svetimųjų kalbų žodyną. Visi lig šiol pasirodę arba dar spausdinamieji tos rūšies žodynai daugiau ar mažiau yra su trūkumais. Pvz., leksikografiškai bene geriausia yra dar tebespausdinama M. Niedermanno, A. Senno ir F. Brenderio „Lietuvių rašomosios kalbos žodyno“ lietuviškai vokiškoji dalis, bet savo pobūdžiu, medžiagos parinkimu bei dorojimu ir savotišku autorių mūsų bendrinės rašomosios kalbos supratimu ji mums negali atstoti paties rašomojo kalbos žodyno, — tai tegalės būti daugiau naudinga užsieniečiams, ypač svetimtaučiams kalbininkams ir kitiems besidomintiems mūsų kalba. Dėl to žodyno trūkumų plg. Arch. Phil. IV 156—164. Taip pat neprastas yra Vk. Gailiaus bei M. Šlažos kišeninio formato „Vokiškai lietuviškas žodynas“, 1932 m. išleistas Klaipėdoje: jo kalbinė medžiaga mokamai suglausta, žodžiai, kiek buvo galima, parinkti, palyginti, gerai, tik bėda, kad jis nekirčiuotas, maža turi frazeologinių pavyzdžių ir kaikurie vertimai dabar nebevisai tinka; pvz., vok. *bestehen auf etwas* netinka versti į *stovėti ant savo*; tokie žodžiai kaip *eksistuoti, objektingas* ir kt. dabar nevartojami arba ir nevartotini ir tt. Bet kiti tokie žodynai yra kurkas menkesni. Pvz., B. Sereiskio „Lietuviškai rusiškas žodynas“ yra gana didelis, duoda daug medžiagos, bet menkai, vietomis tiesiog visai nemokšiškai apdorotas ir todėl turi būti labai kritiškai vartojamas. J. Barono „Rusų lietuvių žodynas“ (Kaunas, 1932 m.) yra kiek geresnis už Sereiskio: jame mažiau svaičiojama, duodama daugiau frazeologi-

nių pavyzdžių ir kt.; bet jis taip pat turi daug ir trūkumų: daug kur parinkti nevykę atitikmenys, kaikurie naujadarai yra netikę, visai supainiotas kirčiavimas ir kt.; žr. dėl to plačiau 1933 m. Liet. Aidas, Nr. 81. Pagaliau ir J. Ryterio „Lietuviškai latviškas žodynas“ su ydomis: rašytas be griežtesnės kritikos, atitikmenys daug kur parinkti nevisai tikę, kaikurię iš jų net klaidingi arba visai nebevartojami, pvz., *gývanis, gyvãtorius, magnitas, maišynis* (autorius ir pats šį žodį rašo su klaustuku), *medžiúoti* (= medžióti), *meliodrama, merktójas, miegruimis, sodáuninkas, sodybà, sodíetis* (= sodýba, sodiẽtis) ir kt.

Iš visų minėtųjų žodynų žymiai išsiskiria augščiau minėtasis J. Šlapelio žodynas. Jo autorius yra jau žinomas žodyninkas: 1921 m. yra pradėjęs leisti „Lietuvių rusų kalbų žodyną“, kurio lig šiol tėra išspausdinta lig raidės *k*. Prieš karą, 1906 m., yra išspausdinęs trumpą svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynėlį. Be to, yra išvertęs „Robinzono gyvenimą ir jo nelaimes“, parūpinęs spaudai „Kristijono Duonelaičio raštus“ ir kt. Nors pats nėra specialistas kalbininkas, bet kalbos dalykais yra pradėjęs domėtis jau seniai: daug yra bendradarbiavęs su J. Jablonskiu ir apsčiai žodžių yra prirankiojęs didžiajam lietuvių kalbos žodynui bei savo reikalui; be to, jis dar turi ir visą nespausdintą A. Juškevičiaus žodyno medžiagą. Taigi šiuo atveju jam žodyno darbas nėra svetimas.

Ir tikrai. Skaitydamas kalbamąjį žodyną, iš pradžios junti tam tikro malonumo: autorius daugiausia laikosi gyvosios kalbos ir duoda gana daug retų neprasimanytų žodžių, pvz., *kalýnas, -à* „grynai baltas“, *kalvẽ* „kelionė“, *katẽnai* „jau nebemaži kačiukai“, *kavaĩšas* „šlubas, luošas žmogus“, *kẽbeknė* „kebelė, nesmagus padėjimas (lenk. ambaras)“, *kẽkaukos, -ų* „sūpuoklės“, *kėstãnas* „kas vaikščioja išsižergęs, iškėtęs kojas“, *klaitẽlė* „klėtelę“, *klíedas, -ai* „kuris kliedi; apkvaišėlis, pamišėlis; kliedesys“, *klùbas, -à* „šlubas“, *kriauglẽ, -ẽs, kriaũglę* „kalnagubris, kalno sketera“, *krúopis, -io* „ketus, špižius“, *kū́latė* „kūlė“, *kváukė* „kaukė“, *láikšta* „malonybė, mogis“, *lẽkšnas* „lėkštas“, *liauzgùs* „delikatus, liaunas, subtilus“, *lýdrius* „medinė lopeta“, *líelės, -ių* „grandinėlės“, *liozgùs* „abejingas, apsileidęs, nerūpestingas“, *luksmenà* „lukštas, žievė“, *luõkas, -ai* „medinis kūjis, kuriuo žvejai muša žuvis per ledą; būrys žvejų, kurie taip žuvis gaudo“, *makaujà, -aũjos* „tvartas“, *merlẽkas* „vandenyje įmirkęs rąstigalis“, *milsnùs* „mielas,

mandagus", *nebrẽzgė* „nelauktas nemalonumas", *nesúoranga* „liurba", *nuogąsvùs* „baimingas, bailus, baugštus", *pasártis, -ies* „wieszak", *paskẽmai* „likučiai, liekanos", *pavérnė* „dauba tarp kalnų, tarpukalnis", *plíeka* „posmas, pluoštas, plūša", *plũti* „būti sklidinam, perpildytam; sutirpti, pasileisti", *prasũkas* „išmušta duobė (kelyje)", *príevalka* „valkata", *pũjas, -à* „supuvęs", *purlẽgas* „marnota", *rùgas* „miegalius", *ruopà, -õs, ruõpą* „lovys, rinda", *seinà, -õs, seĩną* „išteklius, saikas, galas", *skiauberìs, -iẽs* „apdegusi viršutinė duonos kepalo plutelė", *skiřpčius* „šelmuo", *skriaũznas* „vargingas, silpnas, ligūstas", *skriùdesas, -aĩ* „priesvylos, priskrudusios valgio dalys", *smaugaĩ, -ų̃, smaugùs* „difteritas", *spirklìà, -iõs, spiřklią* „pėdžia, paspiroklis", *spríęgura* „pieno plėvelė", *staudarỹs* „stuobrys, kelmas", *stỹmas* „krūva, kuopa, būrys", *stuõrė* „erškėtas; varnėnas"; *suosurkẽ, -ẽs, súosurkę* „garankštis", *svirksnìs, -iẽs, sviřksnį* „svirtis", *šẽgžmas* „šiukšlės, nereikalingos liekanos", *škùlas, -à* „baužas", *šluonùs* „nuolaidus, nuotakus", *švẽna* „juokdarys, plepys", *žeirà, -õs* „žarija", *žioklẽ, -ẽs, žiõklę* „žiomuo" ir kt.

Visai naujų, darytinių, žodžių šiame žodyne, palyginti, nedaug tėra. Dalis specialių, termininių, žodžių yra paimta iš gyvosios kalbos, iš raštų arba iš kitų šaltinių. Pvz., *graudulìnė* (žvakė) „grabnyčia" jau pažįstama Sirvydo: *żwakie g r a u d u l i n e* Dict. 66, *szwinte g r a u d u l i n e* ib., taip pat *g r a u d u l i n ė s žvakės* Lazd. P. III 52, *Graudulìnės* „Grabnyčios" Vaižg. VIII 12 ir kt. *Kaklìnė* „kaklo liga, kokliušas" yra rytiečių žodis (Salos, Dus., Tver., Melag.). *Kerėsiaĩ* „čėrai" vartojami Dieveniškyje. *Núovartą* „lavina" jau yra vartojęs J. Jablonskis: *sniegų n u o v a r t a* (Baisusis milžinas, 13 psl.). *Plaušinỹs* „ragožė" yra pažįstamas Pasvaly, Papily ir kt. *Pamętesẽ* „metraščiai, kronika", kaip matyti iš liet. kalbos žodynui autoriaus užrašytos kortelės, veikiausia yra K. Būgos sudaryta iš žem. *pametęsiuõ* „pamečiui". *Skaidmà* „paragrafas", be abejonės, yra Daukanto darbo, tik šiuo žodžiu (pvz., Būde, 11 psl.) jo vadinamas ne paragrafas, bet skyrius, Kapitel. *Sąsaika* „susisiekimas, komunikacija" yra kilusi iš A. Vireliūno įvardų (60 psl.). *Šìkšnius* „rymorius" pažįstamas iš Sintautų ir kt. *Vežinỹs, vežmẽnė* „bagažas" yra gyvosios kalbos žodžiai: juos jau turėjo užsirašęs ir A. Juškevičius; dabar jie pažįstami iš Skirsnemunės, Viduklės, Veiviržėnų ir kt.

Nemaža naujadarų autorius galėjo pasiimti ir iš J. Barono „Rusų lietuvių žodyno“ antrojo leidimo; pvz., čia jau vartojama *sámbaudis* „сговор“, (Šlapelio: „streikas, sąmokslas“), *sangaida* „(garsų) sutartinė, созвучие“, *svarmuõ* „фунтовик“, *šilmuõ* „kalorija“, *šiltãlysės* „парник“, *vaĩkvaikis* „внук“, *žlėgtaĩnis* „биток“, taip pat *laivýba* „laivavimas, navigacija“, *plaušinỹs* „рогожа“ ir kt. Kad taip galėjo būti, rodo šioks faktas: paties autoriaus lietuvių kalbos žodynui užrašytieji *kerėsiaĩ* yra oksitoniniai, o *tenẽsiai* „galareta“ jau kirčiuojama priešpaskutiniame skiemenyje, nors ryt. augštaičiai sako *tenesỹs* „sušalusi mėsos sriuba“ (Traupis), *tenesiaĩ* „košelyna“ (Žiobiškis) ir kt.; tai veikiausiai yra dėl to, kad *tenẽsiai* „студень“ (kaip *puvẽsiai*) savo žodyne rašo ir J. Baronas. Arba štai vėl *rañkmaustė* „brasletas“ savo daryba per Kuršaitį ir Nesselmanną siekia net Sirvydo: *runkamauste* „munipularz kapłański“ Dict. 142, bet savo reikšme yra artimiausia J. Barono *rankmáustei* „apirankei, brasletui“ (33 psl.).

Atrodo, nauji, bet nevisai vykę yra šie naujadarai: *dievuõtė* „davatka“, *kaitrólaida* „radiatorius“, *kalbõvas* „oratorius“, *kauptùvas* „akumuliatorius“, *laivuõklė* „laivynas, lenk. marynarka“, *rentýba* „architektūra“, *rietyklẽ* „modelis“, *rožýnas* „rožančius“, *sénkalbė* „prokalbė“, *sėdyklà* „areštas, areštinė“, *skaitõvas* „skaitytojas; skaičiavimo mokytojas“, *valgõvas* „stalauninkas“, *veržlỹs* „konkurentas“ ir kt. Ir tikrai. Pvz., *davatkà, -ãtkos* mūsų kalboje yra jau tiek įsigalėjusi ir įgavusi tokią specifišką reikšmę, jog vargiai ją begalėsime pakeisti dirbtine *dievuotė*, juo labiau, kad „nobažnas“ mūsų dabartinėje gyvojoje kalboje ir raštuose, rodos, dažniau yra *dievótas*, ne *dievúotas*, kaip kad autorius rašo; tai patvirtina ir prūsų *deiwuts* „selig“ (< **deivātas*), sen. raštų *deivótas*, žem. *atsidievóti* „atsisveikinti“, lat. *dievâtiês* „prisiekiant Dievo šauktis“ ir kt. Taigi, kaip *bažnyčią* bus sunku pakeisti *šventove* ar *maldykla* arba *bolševiką* paversti *didžiumiečiù*, kaip kad daro autorius, taip, manau, nebegalėsime greitai išveisti ir plačiai įsikerojusios *davãtkos*. Taip pat didžiai sunku „modelio“ reikšme įsivaizduoti ir *rietyklę*, pvz., skulptoriui, kuriam modeliu dažnai eina ir gyvi žmonės. Dar mažiau tinka *rožynas* „rožančiui“ pakeisti, nes tam tikri „poterėliai“, iš kurių sudaromas *rožančius*, dabar mums nebeprimena jokių rožių; todėl savo daryba *rožýnas* galėtų mums veikiau priminti „rožių krūmą“, ne tų „po-

terėlių“ rinkinį. O *sénkalbė* net ir visai negali atstoti *prokalbės*, nes tai yra ne kokia nors *senoji kalba* „Altsprache“, bet tokia, iš kurios yra išriedėjusios kitos kalbos, t. y. *Ursprache*, проязык. Pagaliau nevykusiai vartojama ir *sėdykla* su *veržliù*, ir *kalbõvas* su *kauptuvù*, ir *rentýba* su *laivuoklè*, ir *skaitõvas* su *valgovù*: visi šie žodžiai platesnei visuomenei nepasako to, ką jais šio žodyno autorius nori pasakyti. Dar mažiau tinka autoriaus siūlomoji nebūdinga *núobūda* „charakteristika“, nes ji nėra vaizdingai sujungta su *bū̃dinti, apibū̃dinti* „charakterizuoti“.

Daug geresni terminai yra: *laivýba* „laivavimas, navigacija“ (buvo jau anksčiau ir kitų vartojama), *plū̃duras* (ar *plūdurỹs*) „boja, plūdė“, *rakìntuvas* „vitrikas“, *rinktùvė* (autorius kirčiuoja *rinktuvẽ, -ẽs*) „dėžė pinigams rinkti, škarbunka“, *są́laida* „pozas“, *šaudalaĩ* „šaudmenys, amunicija“, *šveĩtalas* „tepalas batams valyti“, *teisýnas* „kodeksas, teisių rinkinys“ (jau ir kitų vartojamas), *turtìnė* „skarbnyčia“, *žaidyklà* „stadionas“ ir kt. Bet vėl abejotina, ar kas benorės vartoti, pvz., *sąmonýbę* „savęs pažinimą, Selbstbewusstsein“, *skardõjų* „garsiakalbį“, *švìtą* „fosforą (nors pats žodis yra gerai sudarytas, plg. *švìtas* „deganti skala, kuri seniau buvo vartojama lempos vietoje“ Kup.), *tar̃snį* „garsą“, *tvirtáinę* „tvirtovę“ ir daugelį kitų panašių žodžių, nes jų vietoje arba yra jau įsigalėję kiti žodžiai (pvz., *gar̃sas, tvirtóvė*), arba jie nėra visai būdingi (pvz., rus. самосознание, vok. Selbstbewusstsein daug geriau gali nusakyti *savìmonė*, ne *sąmonýbė*).

Toliau autorius pasirodo vis didesnis atskiruolis (separatistas). Visų pirma jis vartoja nei šiokią, nei tokią rašybą, pvz., *añgštas* ‖ *añkštas; áugštas* ‖ *áukštas; baikštùs* ‖ *baugštùs; bukštùs* ‖ *būgštùs; der̃gštas* ‖ *dérgti, der̃kti; pórūkštis* ‖ *rū̃gštas, rūgštùs, rūgštìs; dygsnỹs* ‖ *dyksnỹs; slúogsnis* ‖ *slúoksnis* (bet tik *slúoksna!*); *skãbtas* ‖ *skãptas* (šalia *skõbti* ir *skõpti*); *sprãktas, sprìktas, sprìktė, spriktùkas* ‖ *sprìgė, sprìgis; strìktas* ‖ *strìgti; tysà, týsoti, tysė́ti, tỹsis, týsterėti* ‖ *tĩsis, tį́sčioti, tį́sterėti, tį́sti* (*tỹsti* nėra!); *grỹžtė, grýžterėti, gryžúoti* ‖ *grį̃žtė, grį́žterėti* (*grįžúoti* nėra!); *griųvù, įrù, kįlù, grįštù, tįštù, mąštù* ‖ *dunsù, dųstù* (ir *atsidūstù*), *grinsù, grįstù* (ir *atsigrystù*), *nyštù; biaurùs, piauti, spiáuti* ‖ *iešmas, jiešmas; išnaũjo, išnaũja, ištiesų̃* ‖ *iš tiesų̃, kìtą syk* ir kt. Tatgi kokios nors vienos ištisos sistemos čia visai nėra. Be to, vienur kitur yra ir nepateisinamų dalykų. Pvz., iš

piršto išlaužta lytis yra *angštas* : *ankštas* turi tos pat rūšies įterptinį *k*, kaip *lėkštas* ir kt., būtent — jis yra kildintinas iš **anštas* < **anž-stas* (< ide. *anĝh-stos*) : s. sl. *ǫz-ъkъ*, lot. *ang-ustus*. Taip pat etimologiškai nepateisinama ir *ìsnauja, ìsčius, ysčius, ysas*: iš kilmės šie žodžiai terašytini *įsnauja* iš **in-snaujā* (plg. lat. *ìešņava* iš **en-snjavā*), *įsčios* iš **instjās* (plg. lat. *ìekša* iš **entjā*), *įsas* iš **insas* (plg. pr. *īnsan*).

Lėta „pelnas; didis veikalas, dalykas; daiktas" autoriaus yra dirbtinai rekonstruota iš *líeta*, kuri savo ruožtu yra paskolinta iš latvių *lìeta* „daiktas, dalykas; vertybė, kas nors gera". Jeigu šis žodis būtų mūsų, tai žemaičiai, kurie jį daugiausia vartoja, dabar tartų ne *líeta* (kaip *svíetas*), bet **lė́ita* ‖ **līta*; plg. Būga KZ LI 117.

Gįsla yra ne paveldėtinė, bet antrinė lytis, veikiausia taip pradėta rašyti iš žem. *gįnsla*, plg. *nįnkštis* < *nýkštis*, *skįnsts* < *skýstas* ir kt., žr. Būga Arch. Phil. I 45 t. Senovinė lytis tėra *gýsla* iš **gī-slā* (= pr. *-gislo*, lat. *dzîsla*), kuri toliau giminiuojasi su mūsų *gijà*, lat. *dzija*, serb. *žȉca* „siūlas" ir kt. Taigi žodynuose ir šiaip bendrinėje kalboje tevartotina tik pirmykštė lytis — *gýsla*. Taip pat raštuose tevartotina ir *lúšis, -ies*, ne *lų́šis*.

Ypač nepaprastai yra rašomas veiksmažodis *pį̃žti, pį̃šta, pė̃žo* „pūstis, išdidžiu dėtis (nadymać sie)". Manytum, kad tai yra klaida; bet autorius taip rašo ir kitoje vietoje — *papį̃žti, papįštù, papėžaũ* „rozdać się" šalia *papė̃žti* „suvargti, sumenkėti". Man tokios lytys yra visai nepažįstamos; jų nėra ir lietuvių kalbos žodyno medžiagoje. Normaliai, rodos, turėtų būti *pįžti, pįštù, pįžaũ*, tik klausimas, kam čia reikia rašyti *pįž-* su uodegėline *-į-*?

Šalia palaidos rašybos į žodyną yra prigrūsta nemaža tarmybių, kurios lig šiol visai nebuvo vartojamos bendrinėje kalboje, pvz., *gímbė, gluõdinas, graĩtas, intausỹs, ýštaka, ýženos, ìžinos, ineigà, jáigu, jiegà, kiáumas, lỹšis, míndrė, mūslė̃, parejū̃nas, prõntas, sprungùs, sùnvarta, švíndra, tuñktis, vuodegà, vúosis* ir kt. Jeigu šis žodynas būtų tarminis arba mokslinis, tai tarmybių buvimas jame būtų suprantamas; bet dabar tai yra praktinis bendrinės kalbos žodynas, taikomas platesnei tiek mūsų, tiek svetimtaučių visuomenei, todėl atskirų tarminių fonetinių lyčių kaišiojimas į jį yra visai nereikalingas, nes tai tik apsunkina tokio žodyno vartojimą, o skaitytojui iš to beveik jokios naudos nėra. Taigi auto-

riui ir šiame žodyne būtų užtekę tik rašyti: *gémbė, gluõdenas, greĩtas, antausỹs* (ar *ántausis*), *ìštaka, ìženos, įeigà, jéigu, jėgà, kélmas, lę̃šis, méndrė, mąslě̃, perėjū̃nas, prañtas, sprangùs, sánvarta (>są̃varta), švéndra, tañktis* (ir *tvañktis*), *uodegà, úosis*.

Mano nuomone, vietoj rytiečių *bırě̃ti* pirmoje vietoje reikėtų vartoti būdingesnę lytį *byrě̃ti*, plg. *bìrti : byrě̃ti = dìrti : dyrě̃ti = kìlti : kylě̃ti = kìrti : kyrě̃ti = mìlti : mylě̃ti = stìrti : styrě̃ti = tìlti : tylě̃ti* ir kt. Taip pat ir *ū̃šas* bei *lūšě̃kas* (šalia subatėnų ir kt. *lū̃šas*, kurio autorius savo žodyne visai nemini; dėl darybos plg. *bérnas : bernė̃kas, par̃šas : paršẽ̃kas* ir kt.) aš siūlyčiau bendrinėje kalboje versti į *ą̃šas, lą̃šas, ląšě̃kas* (dėl *l*- plg. *vam̃zdis* ir *lam̃zdis*, tarm. *lum̃zdis*) = *vą̃šas, vąšě̃kas*. Pagaliau nevisai tikslinga yra dabar vartoti ir *arbotà, kovà* vietoj *arbatà, kavà*: viena, šie pastarieji žodžiai yra jau visuotinai įsigalėję, o antra, mes jau daug kur ir kitose svetimybėse nebevartojame liaudinio *o*; pvz., dabar besakome *advokãtas*, ne *advokõtas* ar *afikõtas, materijãlas*, ne *materijõlas* ir kt. Žodžiu, praktiniuose lietuviškuose svetimųjų kalbų žodynuose nėra jokio reikalo vartoti specifiškų fonetinių mūsų tarmių ypatybių. Taip savo laiku yra pataręs autoriui ir K. Būga (žr. Kalba ir senovė; 118 t.), tik gaila, kad jis šito visai teisingo patarimo nėra paklausęs.

Dar daugiau yra supainiotas kirčiavimas. Visų pirma autorius nuo dabartinio įprastinio kirčiavimo daug nutolsta kirčiuodamas rytietiškai, pvz., *ãkti, bẽsti, mẽsti, atkãsti, ãtkasu, baidyklẽ, -ẽs, baidýklę, mėtyklẽ, -ẽs, mẽtyklę, brángus, bránginti, drùskinis, ẽglinis, jū́rinis, gerókas, -kà, gerokaĩ, laimìngas, -gà, galvótas, -tà, ãkmuo, tẽvai* ir kt. Toliau jis dar nepaprasčiau kirčiuoja: *bíẽsas, dáugyba, dirbtuvẽ, -ẽs, dìrbtuvę, druskà, -õs, dvibaĩsis* „diftongas“, *galū̃nė, garsvỹčios, kanopà, kū̃gis, kū̃jas, lem̃ti, lýguma, lopà, lokỹs, lõkį, mẽtylė* ir *mẽtelė, niū̃ronas, pamẽnai, pamótė, parduotuvẽ, -ẽs, -dúotuvę, plaũstas, pluõstas, plõtas, pūdỹmas, rãtanas, riẽklės, -ių, sãvininkas, są̃skaityba, skléisti, sliẽkas, smulkmenà, spintà, sróvė, sū̃ras, šuõlis, taleñtas, társena, temà, -õs, virtuvẽ, -ẽs, vìrtuvę, žáismas* ir kt. Mūsų gyvojoje ir bendrinėje kalboje daugiau yra įprasta kirčiuoti: *bíesas, daugýba, dirbtùvė, druskà*, g. sg. *drùskos, dvìbalsis* (*dvibaĩsis, -ė* galėtų būti būdvardis, plg. *trìkampis, -io* ir *trikam̃pis, -ė, šventã-*

dienis, -io ir *šventadiẽnis, -ė*), *galū́nė* (kaip *alkū́nė, viršū́nė*), *garsvýčios, -ių, kanópa, kū̃gis, kū́jas, lémti, lygumà, -õs, lýgumą, lokỹs, lókį, mẽtylė* ir *mẽtelė, niūrõnas, pamẽnai, pãmotė, parduotùvė, pláustas, plúostas* (taip žemaičiai iš tikrųjų šiuos savo žodžius ir tekirčiuoja!), *plótas, pūdýmas* (arba *pū̃dymas*), *ratãnas* (žemaičiai šį savo žodį kirčiuoja kaip *pentìnas*), *ríeklės, -ių, saviniñkas, sąskaitýba, skleĩsti, slíekas, -aĩ, smùlkmena, spìnta, srovẽ, -ẽs, srõvę, sū̃ras* (ir *sūrùs, -aũs, sū̃rų*), *šúolis (šúoliais), tãlentas* (*taleñtas* dar Daukša kirčiavo; šiaip dabar taip Lietuvoje nebelinkstama kirčiuoti), *temà*, g. sg. *tèmos, virtùvė, žaĩsmas* (: *žáisti* = *keĩksmas : kéikti* = *griaũsmas : griáusti* ir kt.).

Ypač nepaprasta yra, kad autorius daugybę žodžių kirčiuoja arba nevienodai, arba klaidingai (korektūros klaidų atitaisymų nėra!), pvz., *arklíena, avíena* ‖ *kiaulienà, -iẽnos, medienà, -iẽnos* ‖ *vištienà, -õs, -íeną, žąsienà, -õs, -íeną; bẽgis, piū́vis, síekis, stóvis* ‖ *aĩkis; ą́šas, vą́šas* 29 ‖ *vą̃šas* 573; *beveĩk* ‖ *véik; diẽmantas, deĩmantas* ‖ *díementas; diẽmėdis* ‖ *díemėdis* (klaidingai *-mėdis!*); *gráužena* 79 ‖ *grauženà* 518; *íešmas* 88, *jíešmas* 134 ‖ *iẽšmas* 109; *kietagaĩvis, kreivakõjis, storakõjis, vienarū̃šis* ‖ *kreivašónis, plokščianósis, raganósis; gardumỹnas* ‖ *kartumýnai, saldumýnai* (ir *-ynaĩ*); *kietū̃dinis* ‖ *saldū̃ninis; rū̃šis* 480 ‖ *rūšìs* 574; *tolýdinis* ‖ *tolỹdžio; tomél* ‖ *tuomẽl; užjū̃ris, užkrósnis* ‖ *ùžpentis; vẽsulas, viẽsulas* 580 ‖ *víesulas* 584, taip pat *beláisvis, dáilė, júokdario, kanabẽkas, ką̃snis, kríenas, mõčeka, pabū̃klas, pagrẽbstai, visìntelis, visuõmenė, vilỹčia, žemažiū̃ra, žỹgžygis* ir kt. Bendrinėje kalboje ir šiuos žodžius reikėtų tinkamiau ir rūpestingiau kirčiuoti, pvz., *avíena* (ar *avienà, -õs, avíeną*), *bẽgis, pjū̃vis, siẽkis* „tikslas, siekimas“, *stõvis* (plg. *bū̃vis, šū̃vis, trū̃kis*), *ą̃šas, vą̃šas, bevéik, diẽmentas, diẽmedis, gráužena, iẽšmas, kreivašõnis, plokščianõsis, raganõsis, gardumýnas, kietū̃dinis, vẽsulas; belaĩsvis, dailẽ, -ẽs, daĩlę* (*dáilė* yra dirbtinai kirčiuojama!), *juõkdario, kanabẽkas, kąsnis, kriẽnas, mõčeka, pabū̃klas (: pabū̃ti), pagrẽbstai (: grẽbti = pasẽstas : sẽsti), visiñtelis, visúomenė, vylyčià, -ỹčios* (arba *vỹlyčia*), *žemažiūrà, -ū̃ros, žỹgžygis.*

Dėl žodžių ir jų santvarkos irgi yra kas pasakytina. Visų pirma autorius labai nenuosekliai elgiasi žymėdamss svetimybių

kilmę: vienur jis ją pažymi, o daug kur jos visai nenurodo. Pvz. jis nurodo, iš kur paskolinta *ãkselis*, *andarõkas*, *čerkẽlė*, *čvértis*, *grãbė*, *iškadà*, *kanuolė*, *keselỹs*, *kõklis*, *kõlióti*, *urẽdas*, *zel̃zinas;* bet nieko nesako, iš kur mūsų kalboje yra atsiradę *anũkas*, *armotà*, *bakūžė*, *bókštas*, *būdà*, *bùdelis*, *butelỹs*, *cibùkas*, *čẽdyti*, *čiẽlas*, *dėkà*, *dìktas*, *donìs*, *dūmà*, *iškalà*, *kamañtai*, *kamarà*, *kárdas*, *karūnà*, *kẽnis*, *kolytà*, *kūlỹs*, *liúosas*, *põdė*, *rãkas*, *rėčkà*, *rymà* „(nosies) sloga“, *skũnė*, *šėtõnas*, *šimẽlis*, *vijur̃kas*, *vylyčia* ir daugybė kitų panašių skolinių. Be to, reikia dar pastebėti, kad ir jo nurodomoji skolinių kilmė kartais yra neteisinga. Pvz., *andarõkas* yra paskolintas ne iš vok. *Unterrock*, bet iš gud. *андарáк* ar lenk. *andarak*. *Čerkẽlė* pirmiausia kildintina ne iš rusų kalbos, bet iš *čėrkà* ar *čerkà* (žodyne jos visai nėra!), kuri savo ruožtu yra paskolinta iš gud. *чарка* ar lenk. *czarka*. *Kanuolė* veikiausia yra kilusi ne iš vok. *Kanone*, bet iš jų tarminės lyties *kanôl* (žr. K. Alminauskis, Die Germanismen d. Lit., 62 psl.). *Urẽdas* yra ne kokių nors slavų (autorius tepažymi šio žodžio kilmę *slav.*), bet gudų kalbos skolinys (*уряд*). Pagaliau įdomu būtų žinoti, iš kokio rusų kalbos žodžio galėtų būti paskolintas *zel̃zinas*. Iš gud. *селезень* mūsų kalboje reguliariai tėra ir tegali būti paskolintas *selezenius* (pvz., jau Sirvydo žodyne), ne nieku būdu ne *žel̃zinas*. Ir tt.

Toliau autorius visai neaiškiu būdu kaikuriuos žodžius lyg smerkia ar lyg visuomenei teikia, lyg nori parodyti, kad jų vietoje rašomojoje kalboje vartojami arba vartotini kiti, geresni, žodžiai. Pvz., jis šiaip rašo: *balanà* — r. *skala, bal̃siai* — r. *balsù, kanapà* — r. *kanõpė, kliõštorius* — r. *vienuolýnas, klõdas* — r. *slúogsnis, lopetà* — r. *kastùvas, paišẽlis* — r. *pieštùkas, ripka* — r. *skraitẽ, skritẽ, rùimas* — r. *erdvẽ* (= *érdvė*), *seniañ* — r. *senañ, šlovẽ* — r. *garbẽ, vylyčia* (autorius klaidingai rašo *vilỹčia!*) — r. *strėlẽ, žiùrstas* — r. *príejuostė* ir tt. Čia visų pirma neaišku yra, — tai niekur nėra paaiškinta, — ką reiškia tasai *r*: *rašoma, rašytina* ar *rašomojoje kalboje?* Jei tat norėta pasakyti, tai nesuprantama, kodėl niekuo nedėtos lytys *bal̃siai, seniañ* autoriaus verčiamos į *balsù, senañ* (šis pastarasis prieveiksmis daug siauriau bevartojamas gyvojoje kalboje), o lietuviški ir visai geri žodžiai *klõdas, lopetà, šlovẽ* keičiami iš dalies kitos reikšmės *slúogsniu, kastuvù, garbè?* Pagaliau dar klausimas, ar *ka-*

napà verstina į *kanõpė*. Mano nuomone, *kanapà, -ãpos* drąsiai gali būti vartojama bendrinėje kalboje šalia *advokãtas, kavà, -õs* ir kt., o maža kam pažįstamoji *kanõpė* galėtų sau ramiai pasilikti ten, iš kur autorius ją yra sumedžiojęs. Taip pat *ripka, vylyčia* ir *žiurstas* gali būti pakeisti ne tik *skrite* (*skraitės* dėl panašumo į *skraĩstę* aš nesiūlyčiau plačiau vartoti), *strėlė* ir *priejuoste*, bet ir *rìtiniu* (n. sg. *ritinỹs*), *strėlà* ir *prijuostė* ar *prikyštė*.

Bet iš kitos pusės autorius vartoja keletą tikrai nevykusių žodžių, ir jiems nenurodo jokių pakaitų. Pvz., naujadarai *gerỹneiga, lýgsvara* ir *savìstovis (savýstovis)* dabartinėje rašomojoje kalboje beveik nebevartojami, — jų vietoje visuotinai teikiami savi žodžiai *pažangà, pusiáusvyra* ir *savarañkis, -iškas*. Taip pat per nesusipratimą atsiradusio *ainio* vietoje (žr. Būga LKŽ 24) dabar vartojamas iš senovinių (Bretkūno, Daukšos ir kt.) raštų paimtas ir visai gražiai sudarytas *palikuonìs* arba *pãlikuonis* (Daukša tik taip šį žodį tėra kirčiavęs). *Pùskarininkas* turėtų būti pakeistas į *pùskarininkį*: viena, šis naujadaras savo kamienu yra nebebūdingas (plg. *pùsbernis, pùsgalvis, pùsžmogis* ir kt.); antra, *puskarininkis* dabar yra ne tik oficialiai vartojamas kariuomenėje bei karinėje spaudoje, bet ir rašomojoje kalboje jau yra įgijęs pilietinių teisių. Todėl, atrodo, ir autorius pirmoje vietoje turėjo vartoti *puskarininkį*, ne *puskarininką*. Tariamos *bakùžės* vietoje veikiau reikia rašyti *bakũžė*, nes šis žodis yra ne koks nors mažybinis daiktavardis, bet skolinys, paskolintas iš vid. vok. žem. *backhûs* „kepykla, namas, kuriame yra kepamasis pečius; taip pat mažutis gyvenamasis namas"; todėl be didelės sunkenybės ją norėdami galime pakeisti ir į *trobelę, pirkelę*. Būdvardis *labdarìngas* „dobroczynny" yra nevykusios darybos: jo vietoje daug geriau būtų sakyti *labdarỹs, -ẽ* (ar *labadãris, -ė*), kaip *geradarỹs, -ẽ (geradãris, -ė)*, ne *geradaringas, piktadaringas*.

Taip pat, atrodo, kaikurių žodžių reikšmės nevisai taip yra nusakomos, kaip dabar jos plačiau yra arba turėtų būti suprantamos. Pvz., *auklẽ, -ẽs* (autorius kirčiuoja *aũklė*) visų pirma yra ne *kójinė* „pończocha", bet „keliãryšis, blauzdinis tanktis, lenk. nagolenica"; kitur ją, rodos, vadinama ir *aũtas*. *Megztìnis* yra ne tik „wiązany", bet ir tam tikras megztas drabužis. *Ponýbė* yra ne tik „ponystė, pańskość, pański stan", bet ir „ponai, ponija, diduomenė" (pvz., jau suvažiavo visa *ponýbė*). *Romùs* nėra visur

tolygus būdvardžiui *ramùs*: pirmasis dabar reiškia „кроткий, смиренный, sanft, bescheiden, demütig“, o antrasis — „тихий, спокойный, still, ruhig, friedlich“. Ir tt.

Pagaliau šiame žodyne trūksta visos eilės dabar plačiai vartojamų žodžių, pvz., *abejìngas, aplinkà, atsakìngas, barzdõčius, dvìratis* „velosipedas“, *káišti* (nors *káišena* yra!), *palikuonis, puõdžius, pusiáusvyra, stiẽgius* ir kt. Ypač skaitytojai pasiges dažniau vartojamųjų bendrinių svetimybių, kurios mūsų kalboje yra savaip tariamos ir rašomos, pvz., *moralùs, morãlė, natūralùs, objektyvùs, subjektyvùs* ir kt.

Taigi iš viso, kas augščiau pasakyta, galima jau pasidaryti tokių išvadų: kalbamajame žodyne duodama nemaža įdomių gyvosios kalbos žodžių, bet pati žodyninė sistema (rašyba, kirčiavimas, žodžių santvarka, jų aiškinimas ir kt.) nėra vienalytė ir rūpestinga. Atrodo, lyg visas darbas buvo dirbamas skubotai, visko kaip reikiant neapgalvojus ir dabartinei bendrinei kalbai nevisai pritaikytu pagrindu. Todėl skaitytojai, ypač svetimtaučiai, iš šio žodyno dėl jo nesistemingumo ir prieštaringumo negalės gauti reikiamo supratimo apie dabartinę bendrinę kalbą bei jos polinkius. Juo tebus galima ir naudinga naudotis tik su didžia kritika ir atsarga.

Pr. Skardžius.

Jan Otrębski, **Indogermanische Forschungen** (= Rozprawy i materjały Wydziału i Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Tom X. Zeszyt 3). Wilno, 1939. 290 psl.

Lyginamasis ide. kalbų mokslas, kad ir, palyginti, dar nesenas yra, paskutiniu laiku buvo bepradedąs lyg ir kokią stagnaciją pergyventi. Ypač maža pažangos matyti etimologijos srityje. Daugelio kalbininkų tam reikalui vartojama beveik ta pati medžiaga, todėl nedaug tėra ir kokių nors naujesnių išvadų. Naujų metodų taip pat nedaugiausia tebuvo ieškota, o jeigu kur naujoviškiau buvo mėginta ką tyrinėti, tai naujų vaisių vis dėlto nedaugiausia tebuvo pasiekta. Todėl, suprantama, kaikurie kalbininkai beveik visai nustojo domėjęsi bendrais kalbotyriniais dalykais ir ėmė daugiau kreipti dėmėsio į naujųjų kalbų pažinimą ir jų duomenų registravimą bei pozityvistišką analizavimą.

Tačiau toks vieno kito abejingumas bendriesiems ide. kalbotyros dalykams daug naudos irgi negali duoti: be sintezės, be vidinio sąryšio visa patirtoji kalbinė medžiaga lieka palaida ir maža teduoda progos pažvelgti į senesnę kurios nors kalbos sandarą, jos raidą ar kilmę. Tad akylesnieji kalbininkai šalia analitinio darbo niekados neišleidžia iš akių ir sintezės net šiuo, bendresniems tyrinėjimams nevisai palankiu laiku. Tai aiškiai rodo ir šis Vilniaus universiteto lyginamojo ide. kalbų mokslo profesoriaus Jono Otrębskio darbas.

Norėdamas giliau įžvelgti į ide. kalbų raidą, jis daugelį dalykų mėgina naujai aiškinti, ne visai taip, kaip lig šiol kad buvo aiškinama. Visų pirma jis mano, kad ide. kalbų žodžių daryboje didelį vaidmenį yra vaidinusios ne tik priesagos, bet taip pat intarpai ir priešdėliai. Tas pat žodžių sudaromasis elementas galėjęs atlikti trejopą funkciją: ir priesagos, ir intarpo, ir priešdėlio. Intarpu galėjęs eiti ne tik *n,* bet ir *r* arba *l.* Kiti darybiniai elementai nuolat tarpusavy kaitaliodavęsi, pvz., *i* ir *u, r* ir *l, r* ir *n, l* ir *n, m* ir *n, m* ir *u̯, t* ir *s* ir kt. Tai yra svarbiausias šio tyrinėjimo rezultatas. Bet šalia to autorius paliečia ir kitos rūšies dalykus; pvz., jis mano, kad dvibalsiai yra kilę iš dviejų savarankiškų elementų, pvz., *ei* iš *e* ir *i* ir tt. Bet tai plačiau nenagrinėja; tik 57 psl. pavyzdžiais nurodo ide. lūpinius gomurinius priebalsius *k*$^{u̯}$, *g*$^{u̯}$, *gh*$^{u̯}$ galėjus kilti iš *k+u̯, g+u̯, gh+u̯*; plg., lot. *quod,* osk. *púd,* got. *hvas*: s. ind. *ku-tra* „kame, kur“, liet. *ku-r*; sva. *quena* „moteris, žmona“ : gr. γυνή ir kt. Šiaipjau, daugiau nesigilindamas į garsų dėsnius, savo tezėms įrodyti beveik visame veikale tik gretina daugybę žodžių, surankiotų iš įvairių ide. kalbų, ir plačiau jų tarpusavinių santykių neaiškina. Todėl visas šis darbas iš pradžios atrodo lyg koks padalykiui skyriais suskirstytas savotiškas etimologinis žodynas.

Patys autoriaus teigimai yra nevienodi. Vieni iš jų yra jau žinomi ir neabejojami. Pvz., yra pastebėta, kad tiek lietuvių, tiek ir kitose ide. kalbose tam tikri sinoniminiai žodžiai dažnai kaitalioja savo priebalsius, kaip antai: *geĩbti* „gvošti, ohnmächtig werden“ Jon.: *keĩpti* „gursti, nykti, silpnėti“ Sub., *glusnùs* „kurs greitai išgirsta“ Jž. I 450: *klusnùs, griaũnos* Dus.: *kriaũnos, kagenti* SzDi 58: *gagénti, kaũkaras* „kalva, kauburys, kalno viršūnė“ Jž. II 55: *gaũgaras* „kalno viršūnė“ I 418, *kémbė* „vąšas, kablys“ II 74: *gémbė,*

kriũgti Tver., Liškeva: *kriũkti* Sub., *klėbỹs* Als., Kv., Slnt.: *glėbỹs, knaibýti* Jž. II 177: *gnáibyti, kniũboti* : *kniũpoti, méngė* „mažutė silkė“ (Būga LKŽ CV): *ménkė, sir̃bti* Bais., Sub., Kup., Link.: *sir̃pti* Dus., Kv., *smélkti* Sub., Kup.: *smel̃gti* Jon., *tváigas* „garai, smalkės“ Skuod., Žem. III 60: *tváikas* Als., Kv., Slnt., *vigrùs* Ram.: *vikrùs, virbẽti* Dus., Slk.: *virpẽti, viskẽti* : *visgẽti* ir kt. Taigi ir J. Otrębskio panešūs sulyginimai yra visai patikėtini, pvz., *bal̃sas* : sl. **golsъ* (> rus. *golos*, l. *głos*) 146 psl., *bezdẽti*: lot. *pēdō* (ir **pezdō*), sl. **pьzděti* (> slov. *pεzdẹti,* ukr. *pezdı̃ty*) 157, *blizgẽti* : sl. **blьskъ* (> č. *blesk,* g. sg. *blsku* „Blitz“) 160, *burnà* : lat. *pur̃na* 158, *daubà* : sl. **dupa* (> slov. *dupa* „ola“, č. *doupa* „ola, skylė“) 160, *lũšis* : s. sl. *rysь* 74, taip pat s. ind. *kúlphaḥ* „Knöchel“ : *gulphaḥ* „t. p.“ 156, gr. πύρ, -ός „ugnis“ : rus. *pyl* „liepsna“ 71 ir kt. Čia pat iš dalies gali būti priskirtini ir atitinkami priesaginiai dariniai, pvz., *leĩlas* „liaunas, plonas“ : gr. λειρός, *pìrmas* : sl. **pьrvъ* (> s. sl. *prьvъ*) 122, *šẽmas* : *šývas* (= s. ind. *śyāmaḥ* : *śyāvaḥ*) 121, *víesulas* : s. sl. *vichъrъ* 75, taip pat lot. *dōnum* „dovis, dovana“ : gr. δῶρον „dovana“, s. sl. *darъ* „t. p.“ 91, gr. ἕδρα „sėdynė, būstinė“ : gr. lak. ἑλλά (iš *ἑδλā), lot. *sella* „kėdė, sėdynė“ (iš **sedlā*) 75 ir kt. Bet čia priebalsiai gali kaitaliotis ir dėl to, kad pačios priesagos tokiais atvejais esti įvairios kilmės (plg. *plṓ-nas* : *plṓ-tas, -à, lẽ-nas : lẽ-tas, galvõ-kas* : *galvõ-nas* : *galvõ-sas, márška* : lat. *mârsna, kapõ-kas* : *kapõ-nė, stìbiras* : *stìbilas, gùmulas* : *gùmuras* ir kt.), todėl to visko draugėn, atrodo, nereikėtų jungti, kaip kad autorius daro.

Taip pat nebevisai įtikima daros tokia priebalsių kaita tada, kai autorius ima gretinti tolimesnės arba įvairios reikšmės žodžius, pvz., *brìsti* : *grìdyti* 147, *per̃ti* : *kertù, kir̃sti* 149, *skìrti* : *skélti, pil̃vas* : *skil̃vis* 150, *šõnas* : *šalìs* 102, *gum̃bas* : *grùbti* 90 ir kt. O *kẽras, kerẽti,* rodos, net visai netenka jungti su *rãgana* (165), nes šis pastarasis žodis neatskirtinas nuo *regẽti* (žr. Būga KS 260); nebent čia būtų norima matyti metatezę *ker- : reg-*, bet tai jau yra kitas dalykas.

Lygiai taip pat sl. **dъbno* (> s. sl. *dъno*), lat. *dubens* „Boden, Grund“ : *dùgnas* 147, *septynì* : *sẽkmas* ib., s. sl. *nozdri* : *nasraĩ* 132 ir kt. nerodo senovinės priebalsių pakaitos *b* : *g*, *p* : *k*, *zd* : *s*, nes mūsiškis *dùgnas* bei *sẽkmas* yra kildintini iš **dubnas* (plg. *bũgnas* < *bũbnas*) ir **septmas* (plg. pr. *sepmas*, *septmas*),

o s. sl. *nozdri* veikiausia yra išriedėję iš **nos-ri* lygiai taip pat, kaip mūsų *nasraĩ*, tik priešinga kryptimi, vietomis yra pavirtę į *nastraĩ* (plg. *Vilka-nastraĩ* „Leipalingio par. kaimas“, *apìnastris* „apinasris“ Sub. ir kt.), taigi *nozdri* pirmiausia yra lygintini su mūsų **nastraĩ*, kur *t*, kaip ir sl. *d*, be abejonės, yra įterptinis priebalsis, tos pat rūšies, kaip ir žodžiuose *strovẽ*, *straujà*, *straublỹs* vietoje *srovẽ*, *straujà*, **sraublỹs* (plg. *sraũbti*) ir kt.

Panašiai kaip į priebalsių pakaitą, autorius žiūri ir į metatezės reiškinius: daug kur jis ją mato ten, kur lig šiol kiti nebuvo linkę jos matyti, pvz., *bálnas*, *báltas* : lot. *albus*, gr. ἀλφός „balta dėmė odoje“ 85; *bérnas*, got. *barn* „vaikas“ : s. sl. *robъ* ir *rabъ* „vergas“ 80; *dalìs*, s. sl. *dolь* : s. sl. *dělъ* „dalis“ (iš **dailo-*) 32; *elmės, almės* : gr. λήμη „traiškanos“ 82; *kùrmis* : sl. **kъrtъ* (> l. *kret*, r. *krot*) 42; *lãbas* : gr. ὄλβος „materialinė gerovė, laimė, turtas“ 82; *laĩvas* : *lovỹs* 31; *láužti* : *pražul̃nas, pražulnus, atžū́las*... 86; *ligà* : *gilùs, gìlti, giltìnė* 86; *lìmti* : *mìltai*, taip pat *málti*: s. sl. *lomiti* „laužti, laužyti“ 87; *lóbas* „klonys, upės vaga, tėkmė“ : *balà* ib.; *lópė* „šviesa, žibinamųjų skalų ryšulėlis“ : s. sl. *polěti* „liepsnoti, kūrentis, degti“, l. *płomień* „liepsna“ (iš **polmen-*) 83; *lùpti* : *pẽlūs* 87; *pešù* : *šepetỹs* 187; *rasmẽ* „derlius“ (iš **rad-smė*) : *derė́ti* 80, *rẽtas* : *er̃tas* 78, *vapsà* : lot. *vespa* 133; *žẽmas* : *mãžas* 186 ir kt. Daugelis tos rūšies žodžių iš pradžios atrodo sugretinta visai dirbtinai ir atsitiktinai, plačiau nepanagrinėjus tų žodžių tarpusavinių santykių ir jų raidos. Todėl kaikurie tokie autoriaus teigimai yra tuojau lig ir neįtikimi. Pvz., mūsų *bérnas* (dabar „Knecht“, seniau ir „vaikas“) paprastai yra jungiamas su gr. φέρω, lot. *ferō*, s. ind. *bhárati* ir kt., o s. sl. *rabъ (robъ), rabota (robota)* kildinama iš **orbo-* : got. *arbaiþs* „vargas, triūsas, darbas“ ir kt. Tad kokia čia galėtų būti metatezė? Arba štai kuo mes galime daugiau pagrįsti santykius *ligà* : *gilùs, gìlti, lìmti* : *mìltai* arba *lùpti*: *pẽlūs, rẽtas* : *er̃tas* ir kt.? Šaknis *lig-* juk santykiauja su *leig-* (: *palíegti* „sunkiai apsirgti“, *pãliegis* „sirgimas sunkia liga“) ir **laig-* (: gr. λοιγός „pražūtis, nelaimė, mirtis“), *lim-* negali būti atskirta nuo *lem-* (: *lémti*), *lam-* (: *lamìnti, ãp-lamas* ir kt.), *lom-* (: *lomà*), *luom-* (: *lúomas*), *gil-* yra susijusi su *gel-* (: *gelmẽ*), *mil-* su *mel-* (: lenk. *mleć* ir kt.), *mal-* (: *málti, malinỹs*) ir *mul-* (: gr. μύλη „rankinis malūnas“ ir kt.), taigi čia turime reikalo su ištisomis šaknų grupėmis, ne atskirais

atstovais, ir todėl, norėdami čia rasti kokią nors metatezę, turėtume jos ieškoti ne vienam kuriam atvejui, bet ir visai grupei. Jeigu to dabar dėl duomenų stokos nebebūtų galima įrodyti, tai bent teoriškai reikėtų pasvarstyti, kaip tai iš tikrųjų galėjo būti. Šiaipjau nurodžius tik vieną atveją iš ištisos grupės, daug kas lieka neaišku ir abejotina.

Tą abejonę toliau dar ypač padidina didelės autoriaus abstrakcijos, kurių tuo tarpu konkrečiais duomenimis visai įtikinamai negalime įrodyti. Pvz., jis iš vienos pusės mūsų *lángas,* lat. *luôgs* jungia su sl. **okno* ir toliau taria jį turint protetinį *l-* (115 psl.), iš kitos pusės sl. **okno* sieja su mūsų *anga* (171). Arba štai vėl mūsų *nãmas*, jo nuomone, esąs sietinas su s. sl. *domъ*, lot. *domus*, iš ide. **d-omu-*, **d-omo-*, kur *d-* buvęs priešdėlis (119 psl.), taip pat *áiškus, ìrti, érdėti* esą jungtina su *ráiškus, skìrti, skérdėti*, kur pridėti fakultatyviniai priešdėliai *r-*, *sk-* (žr. 193, 200). Ir tt. Bet nepaprasčiausia yra, kad autorius labai lengvai paima ir suskaido žodį į norimąsias dalis. Pvz., *skleidžiù* jis tuo būdu suskaldo į **sk-lei-d* ir toliau jungia jį su *laĩškas* arba *láiškas* (182), *véngti* ir *tìngiu, -ẽti* gretina su *éngti* (35, 202), gr. μέθυ su θῡμός (čia, autoriaus supratimu, -θυ ir θῡ- galį būti tie patys elementai, žr. 173 psl.) ir tt.

Pagaliau reikia dar pastebėti, kad šioje knygoje duodamieji pavyzdžiai, apskritai imant, yra labai atsargiai parinkti; bet dėl vieno kito vis dėlto tenka kiek ir abejoti. Pvz., 37 psl. mūsų *kiaũlė* siejama su k u i l i ù, 87 psl. lot. *stabulum* „buveinė, tvartas"... su *staĩdas* ir 179 psl. *matýti* su *tẽmyti*, bet, atrodo, nevisai su pagrindu, nes *kuilýs*, *staĩdas* ir *tẽmyti* veikiausia yra ne mūsų pačių žodžiai, bet skoliniai, būtent: *kuilýs* visų pirma yra kildintinas iš atitinkamos slavų lyties, kuri savo šaknimi nesiskiria nuo sen. gudų ar rusų *кыла* (iš čia turime pasiskolinę *kùila*), t. y. **кыль* (plg. r. *килякъ* „kyločius, tekis" iš **кылякъ*, mūsų *buĩlis* iš gud. *быль* ir kt.); iš vėlyvesnės lyties, kada jau *кы-* buvo pavirtęs į *ки-*, yra paskolintas latvių *ķīlis* „kuilys" tuo pat būdu, kaip mūsų *kýla* yra kilusi iš gud. *кила*, plg. Būga ZfslPh I 52 t., Endzelin MLV II 300, Berneker SEV I[2] 677. Mūsų pačių žodis, giminus sen. gudų rus. *кыла*, yra *kū́la*, pažįstama Veliuonoje, Alsėdžiuose ir kt. Taip pat *staĩdas* yra paskolintas iš vvž. *stal (stall)*, kuris savo ruožtu yra išriedėjęs iš germ. **stalla-*; iš to pat šalti-

nio, kaip mūsų *stal̃das*, yra kilą̨s ir lat. *stal̃lis* „tvartas, arklidė". Mūsų kalboje *-ld-* yra disimiliacijos keliu atsiradęs iš ilgojo *l̄* arba *ll* tuo pat būdu, kaip *-mb-* yra kilęs iš *mm* arba *m̄* žodyje *kambarỹs* iš vvž. *kamer (kammer)*; plg. Endzelin Le. Gr. 178. Be to, to žodžio svetimumą rodo dar ir ta aplinkybė, kad jis daugiausia yra vartojamas Maž. Lietuvoje ir paprūsėje; šiaipjau toliau į rytus jis visai nepažįstamas. Pagaliau ir *tẽmyti, -iju* (ir *-yju*), be jokios abejonės, yra paskolintas iš gud. тя́мити (dabar ця́миць): viena, jis mūsų gyvojoje kalboje retai tevartojamas, savo kitų giminių neturi, savo kaityba nesiskiria nuo kitų tos rūšies veiksmažodinių skolinių (pvz., *čẽdyti*, *-iju*, *liùdyti*, *-iju* ir kt) ir, antra, kirčio vieta, garsais bei reikšme visai sutinka su gud. rus. to žodžio originalu, kuris turi ir daugiau savo giminiečių, pvz., тям, тя́мка „supratimas; protas, sumetimas; atmintis", тя́мкий „supratingas, sumatus" ir kt., žr. Даль III[4] 906, Miklosich EW 356.

Apskritai imant, veikale autorius imasi spręsti daugybę tokių dalykų, kurių dabartiniais žinomais duomenimis kaip reikiant dažnai dar negalime įrodyti, ir todėl lieka visa eilė abstrakčių hipotezių, kuriomis tenka tikėti arba netikėti. Šiuo atveju kiek kitaip elgiasi E. Benveniste'as savo veikale „Origines de la formation des nomes en indo-européen" (Paris, 1935): jis čia paima, pvz., priebalsių *r/n* pakaitą ir jos pavyzdžius pagrindžiai tyrinėja, ieško jų raidos priežasčių ir kt. (žr. 4 tt.). Visai kitu keliu eina J. Otrębskis: jis iš anksto trumpai nusako patį dalyką ir jam pavaizduoti duoda visą eilę pavyzdžių, toliau nebenagrinėdamas jų nei kilmės, nei darybos, nei pačios garsinės raidos. Antra vertus, kaip jis savo prakalboje pastebi, fonetiniai dalykai specialiai jam čia ir nerūpėję; svarbiausias jo uždavinys buvęs tik konstatuoti naujų požiūrių ide. žodžių darybai. Ir šiuo atveju, reikia pripažinti, jo yra jau nemaža pažengta pirmyn: šiuo savo darbu jis atveria tolimesniems lyginamiesiems tyrinėjimams visą eilę naujų galimybių, kurių paskutiniuoju laiku iš tikrųjų taip trūko. Jeigu kaikurie jo sprendimai dabar iš pradžios dar sukelia nemaža abejonių, — man jų daugiausia tėra kilę tik iš lietuvių kalbos pusės, — ir gal nemaža jų pasirodys tikrai nevykusių, vis dėlto turės pasilikti bent mėginimas toliau žengti pirmyn toje stagnacijoje, kuri buvo apėmusi ligšiolinius darybinius ir etimologinius tyrinėjimus. Pvz., nevieno kalbininko jau yra pripažįstama, kad mūsų *kepù* yra kilęs iš **pekuo* : s. sl.

pekǫ, gr. πέσσω (iš **pekįō*), kad *tulžìs* yra išriedėjusi iš **žultis* = s. rus. *žьlčь*, lat. *zulkts* (plg. dar tverečėnų *kerẽ* iš *érkẽ* = lat. *ēr̃ce*, *palẽgẽ* iš *pagelẽ* ‖ *pageluõ*) ir kt. Bet kaip lot. *forma* santykiauja su gr. μορφή „gražus pavidalas, išvaizda", gr. γαῦρος „puikybė" su s. ind, *garwaḥ* „didybė, puikybė", gr. νεῦρον „gysla" su lot. *nervos* (> *nervus*), gr. παῦρος „mažas, menkas" su lot. *parvus* „t. p." ir kt., ligšioliniuose etimologiniuose žodynuose beveik nieko tikro nėra pasakyta, nors metatezinė priebalsių perstata čia gali būti ir visai įmanoma. Tad reikia tikėtis, kad tolimesnieji tyrinėjimai čia daugiau įneš šviesos, ir nemaža abejonių, šio veikalo sukeltų, netrukus savaime išnyks.

Pr. Skardžius.

Jan Otrębski i *Jan Safarewicz*, **Gramatyka historyczna języka łacińskiego**. Część I. Išleista Vilniuje, 1937. 563 psl.

Pirmoji šio plataus veikalo dalis apima fonetiką ir morfologiją su labai plačiu žodžių darybos skyriumi (antroji dalis, dar neišėjusi, apimsianti sintaksę). J. Otrębskis parašė įvadą, fonetiką ir didesnę žodžių darybos dalį, t. y. §§ 1—246, 260—273 (1—284, 315—350 psl.), J. Safarewiczius likusią dalį morfologijos, t. y. §§ 247—259, 274—552 (285—314, 351—563 psl.). Nors darbas kolektyvus, bet autoriai glaudžiai bendradarbiaudami jį tiek išlygino, kad ne tik turinio, bet ir formos atžvilgiu atrodo, lyg veikalas būtų vieno autoriaus parašytas.

Prakalboje autoriai sakosi stengęsi tiksliai nušviesti visą dabartinę lotynų kalbos istorinės gramatikos tyrinėjimų būvį. Tam tikslui jie sėmęsi medžiagą iš geriausiai išleistų lotynų k. šaltinių, pateikę visus istor. lot. k. gramatikoje pasiektus laimėjimus, kiek jie, žinoma, bendrai yra visų pripažinti, o nesant tokių bendrai pripažintų, nurodę patikimiausias dalykų aiškinamąsias hipotezes, dažnai pačių autorių sukurtas ir čia pirmą kartą paskelbtas (pav., § 127, 127—8 psl.).

Atrodo, kad šios autorių pastangos bus visai pavykusios. Iš tikrųjų, veikalas pateikia visus ligi šiol pasiektus šios srities laimėmus. Tai, galima sakyti, paskutinis mokslo žodis. Mums, žinoma, įdomiausi dar tebeginčijamų dalykų aiškinimai, ar jie būtų pa-

ties autoriaus*) sukurti, ar tik išdėstytos autoriaus pažiūros į tą ar kitą hipotezę. Tokių dalykų šiame veikale daug rasime, ypač fonetikoje. Štai keletas pavyzdžių:

Dvibalsio *-au-* viduriniuose skiemenyse virtimui į *-ū-* autorius, neneigdamas galimo *au*>*eu*>*ū* virtimo, siūlo**) trumpesnį kelią *au*>*ou*>*ū* remdamasis *vo-* : *va-* kaitaliojimusi kaikuriuose žodžiuose (§ 76, 59—60 psl.) ir panašiu *-al*>*-ol* virtimu (72 psl.). Ypač įdomus *al*>*ol* virtimas (*al* > *ol*> *ul*, ne *al*>*el*>*ol*> *ul*). Priėmus šį trumpesnį virtimo kelią, pasidaro aiškus ir *-ul-* tokiuose žodžiuose, kaip *exculptus*< **excalptos* (nors paprastai po gomurinių priebalsių *el* nevirsta į *ol*>*ul*, pvz., *gelu*, *excelsus*), kurį kaikas (pvz., M. Niedermann, Phonétique historique du latin, 77 psl.) yra linkęs aiškinti atsiradus analogijos keliu pagal tokius žodžius, kaip *exsulto*.

Dubletus *faedus, fircus* (vietoje *haedus, hircus*) autorius visai teisingai nelaiko tarmybėmis (§ 149, 152—4 psl.). Aiškinimas, kad tik pasikeitus pradiniam *h* (*h* buvęs kažkas panašaus į *ch*; vėliau tarp balsių tas *h* virtęs paprastu *h*, o po priebalsių *f*, taip, kad vidury žodžio *h* likęs *h*, o pradžioje žodžio — pagal sandhį! — tai *h*, tai *f*. Pasibaigus *h* virtimui, atsiradusi maišatis tarp *f-* ir *h-*) pradėta maišyti *f-* ir *h-*, atrodo visai patikimas. Juk panašiai aiškiname *b* > *v* virtimą.

Puikiai aiškinamas balsių pailgėjimas, išnykus (arba apkitus) po jų einančiam to paties skiemens priebalsiui (§ 100, 96—98 psl.). Ypač įdomus pailgėjimo prieš *nc* + *t*, *gn* ir *-simus* (superlatyvuose) aiškinimas (95—6 psl., § 99,3 ir § 100). Priėmus autoriaus hipotezę (98 psl.), paaiškėtų, kodėl turime *sīgnum*, bet italų kalboje — *segno*<*sĭgnum*.

Įdomiai aiškinamas ir ilgųjų balsių sutrumpėjimas išvestiniuose (pvz., *ācer*, bet *ăcerbus*) ir sudėtiniuose (pvz., *tū*, bet *tŭquidem*) žodžiuose (§ 103, 102—3 psl.): padidėjusį išvestiniame žodyje garsų kompleksą norėta sulyginti su mažesniu pradinio žodžio garsų kompleksu, ir dėl to ilgasis išvestinio žodžio balsis ir buvęs sutrumpintas. Taigi, autorius aiškina šį reiškinį daugiau psi-

*) ne „autorių", nes juk kiekvienas rašė atskirai ir tik paskui sulygino su savo kolegos rašiniu.

**) § 85,2 71—2 psl.

chologiniu atžvilgiu, priskirdamas lotynams tam tikrais atvejais norą išlaikyti pusiausvyrą tarp trumpų pradinių žodžių ir daugiau ar mažiau pailgėjusių išvestinių. Panašiai aiškinamas ir geminatų suprastinimas (§ 159, 165–6 psl.) išvestiniuose žodžiuose (pvz., *offa*, bet *ofella*). Prie šių grupių autorius mėgina pritraukti ir tokius dubletus, kaip *lītera*: *lĭttera* (§ 153, 160 psl.). Įdomių iš šitokio aiškinimo išvadų randame § 160, 166—8 psl. (ypač įdomus geminatų kilnojimas, pvz., *corruptela*: *coruptella*). Neatrodo, kad šitoks aiškinimas jau būtų įgalinęs galutinai išspręsti visas šias problemas, vis dėlto psichologinio momento įvedimas labai palengvina aiškinimą. Tik gal nereikėtų visai atsiriboti nuo kirčio (bent tipuose *óffa*: *ofélla*).

Dėl menamojo intensyvaus kirčio pirmajame skiemenyje autorius nors negriežtai, vis dėlto pasisako neigiamai (§ 54 44 psl. ir § 86 72 psl.). Jam atrodo nepriimtina, kad laisvasis prokalbės kirtis lotynų kalboje būtų pirmiau apsiribojęs tik vienu pirmuoju skiemeniu, o vėliau persikėlęs į žinomuosius II ir III (nuo galo) skiemenis. Lygiai jam atrodo neįtikima, kad muzikalusis kirtis būtų tapęs intensyvus, o paskui vėl virtęs muzikaliu. Autoriaus nuomone, priešistorinis lot. k. kirtis persikėlęs normaliai į II—III skiemenį, būdamas per visą tą vietos keitimo laikotarpį muzikalus. Nekirčiuotų skiemenų balsių siaurėjimas (arba išnykimas) esąs nesvetimas ir kalboms, turinčioms muzikalų kirtį. Tai rodančios kai-kurios lietuvių k. tarmės. Be to, esąs galimas daiktas, kad vidurinių skiemenų balsiai bus susiaurėję dėl tam tikro pirmo skiemens pailgėjimo ryšium su kitais skiemenimis. Gaila, kad autorius plačiau nepaaiškino to pirmųjų (nekirčiuotų!) skiemenų pailgėjimo ir kitų skiemenų (taigi, ir kirčiuotojo!) balsių susiaurėjimo. Man atrodo visai nesuprantama, kaip nekirčiuoti skiemenys galėjo net pailgėti, o kirčiuoti t u o p a t l a i k u net sutrumpėti! — Be reikalo autorius nenori pripažinti kirčio pakitimų (iš muzikalaus į intensyvų ir vėl į muzikalų...). Kad toks pakitimas yra galimas, rodo ide. prokalbė, kurios kirtis — bent tam tikrame laikotarpy! — turėjo būti intensyvus. Juk kitaip nebūtų galėję atsirasti tie ilgųjų nekirčiuotų skiemenų sutrumpėjimai, tie *r̥*, *l̥*, *m̥*, *n̥*, *ə* (šva!). Galima net spėti, kad tas ide. prokalbės kirtis buvo intensyvesnis už menamąjį lotynų k. intensyvųjį kirtį, kadangi lotynų k. pasikeitė tik trumpieji balsiai, o ide. prokalbėje net ilgieji virto *šva*, plg.

**stā-* : **stətos.* Ir vis dėlto žinome, kad iš tos ide. prokalbės išriedėjusios kalbos turėjo muzikalųjį kirtį. Vadinasi, intensyvusis prokalbės kirtis turėjo virsti muzikaliu. Jei taip, tai ar negalėjo panašiai atsitikti ir lotynų kalboje?!

Autoriai savo veikalą skiria ne tik studentams, lotynų kalbos dėstytojams, bet ir šiaip inteligentų visuomenei, neišėjusiai sistemingo istorinės lot. k. gramatikos kurso. Todėl čia stengiamasi dalykus aiškinti paprastai, visiems suprantamai, vartojant nedaug techninių terminų, nenurodant atskirus dalykus liečiančios polemines literatūros. Vis dėlto kaikurie dalykai nepakankamai aiškiai išdėstyti. Pvz., kad ir galūninio *-m* ištarimas (§ 127, 127—8 psl.). Iš autoriaus nurodytų faktų, turinčių įrodyti, kad *-m* buvo ištariamas kaipo ilgasis prieš tą *-m* stovinčio balsio nosinis, matyti tik tiek, kad tas *-m* buvo kažkaip neaiškiai ištariamas, gal būt, kaip nosinis, bet nematyti, kad tas nosinis būtų turėjęs būti ilgas. Autoriui bent reikėjo nurodyti šiaip pavyzdžių, kur, nykstant nosiniam priebalsiui, atsiranda ilgas nosinis balsis *). Be to, reikėjo skirti *-m* daugiaskiemeniuose ir vienaskiemeniuose žodžiuose. Taip pat gal būtų reikėję paaiškinti, kokio stiprumo buvo tas prieš *-m* einančio balsio nosinumas. Juk, pvz., tokio stiprumo nosinius, kaip prancūzų kalboje, sunku būtų eliduoti.

Yra knygoje ir daugiau vietų, kur pageidautume arba aiškesnio išdėstymo, arba kokios gana plačiai priimtos hipotezės, kurią autorius praleido, jos vieton nepateikęs jokios (pvz., vadinamasis jambinis sutrumpėjimas — § 104, 103—5 psl. — autoriaus paliktas be jokios aiškinamosios hipotezės; arba, pvz., yra ir visai nepaminėtų dalykų, kaip $\mathring{r}$, $\mathring{l}$, $\mathring{n}$, $\mathring{m}$ prieš balsius). Bet tai vis mažmožiai, palyginus su ta daugybe puikiai išdėstytų, kaip galima geriausiai aiškinamų faktų, kurių mes randame ne tik fonetikoje, iš kurios čia buvo duoti pavyzdžiai**), bet ir morfologijoje su taip turtingu žodžių darybos skyriumi. Ypač dėl to labai įdomaus žodžių darybos skyriaus šį veikalą reikia laikyti žymiai geresniu už kitus, iki to laiko išėjusius, istorinės lot. k. gramatikos vadovėlius.

J. Dumčius.

---

*) Pvz., prieš *-nf*, *-ns*.

**) Per daug vietos užimtų sužymėti bent didumą visų įdomių dalykų, randamų veikale.

Atsiųstosios knygos

1. Karl Axnäs, Slavisch-baltisches in altnordischer Beinamen (= Nomina Germanica. Arkiv för germansk namnforskning utgivet av Jöran Sahlgren. 2). Uppsala 1937.
2. Balticoslavica. Biuletyn Institutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie. Redaguje Erwin Koschnieder. T. III. Wilno 1938.
3. Prof. J. Endzelīns, Latviešu valodas skaņas un formas (= Latvijas ūniversitātes mācības grāmatu serija Nr. 7.). Rīgā, 1938.
4. Filologu Biedrības Raksti. XVII sējums. Rīgā, 1937.
5. „ „ „ XVIII „ „ 1938.
6. P. Jonikas, Pagramančio tarmė (= Švietimo Ministerijos Knygų Leidimo Komisijos leidinys Nr. 500). Kaunas, 1939.
7. Vincas Maciūnas, Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje. Disertacija (atspaudas iš „Darbai ir Dienos" VIII tomo). Kaunas, 1939.
8. Václav Machek, Untersuchungen zum Problem des anlautenden *ch-* im Slavischen (atspaudas iš *„Slavija"* XVI, 1938/39 m.).
9. Mūsų Senovė (= V. D. Universiteto Bibliotekos leidinys). II tomas, Nr. 1(6). Kaunas, 1937; Nr. 2(7) — 1938 m.; Nr. 3(8) — 1938 m.
10. Jan Otrębski i Jan Safarewicz, Gramatyka historyczna języka łacińskiego. Częśc I. Warszawa, 1937.
11. Jan Otrębski, Indogermanische Forschungen. (= Rozprawy i Materjały Wydziału i Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Tom X. Zeszyt 3). Wilno, 1939.
12. Holger Pedersen, Hittitisch und die anderen indoeuropäischen Sprachen (= Det Kgl. Danske Videnskabernes

Selskab. Historisk-filologiske Meddelelser. XXV, 2). København 1938.

13. Prof. J. Plāķis, Indoeuropiešu valodu salīdzināmā grammatika (= Latvijas Universitātes mācības grāmatu serija Nr. 5). Rīgā, 1938.
14. J. Puzinas, Naujausių pristorinių tyrinėjimų duomenis (atspaudas iš „Senovės“ IV tomo), Kaunas, 1938.
15. Slavia occidentalis. Tom 17. Redaktor: Mikołaj Rudnicki. Poznań, 1938.
16. Chr. S. Stang, Die altrussische Urkundensprache der Stadt Polozk (= Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo II. Hist.-Filos. Klasse. 1938. No. 9.). Oslo 1939.
17. Travaux du Cercle Linguistique de Prague 7: N. S. Trubetzkoy, Grunzüge der Phonologie. Prague 1939.

Pastebėtos korektūros klaidos.

psl.	*eil.*	*išspausta:*	*turi būti:*
188	5 iš ap.	ſine	ſiner
190	6 „	kegew'tikeit	kegenw'tikeit
192	2 „	garsai *i*, *j*	garsai *a* (prieš *i*, *j*)
196	16 virš.	enfoniniam	eufoniniam
197	1 „	priebalsio	balsio
197	17 „	p > b	b > p
197	19 „	sprach	ſprach
198	15 „	ſweſter	sweſter
199	12 „	sprach	ſprach
201	1 ap.	enkų	lenkų
201	15; 16 ap.	ſweſter, sweſtir	sweſter, ſweſtir
202	3 virš.	reikmše	reikšme
206	18 ap.	enka	tenka
208	8 virš.	:n	l : n
211	15 „	hemelich	heimelich
212	2 „	ich	jch
212	6 „	vnde	vnd
212	9 „	cracaw	crakaw
213	5 „	jch	ich
213	6 „	geschach	geſchach